

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. RÆKKE

1951

I. HALVB.

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Sønder-
jylland.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,**
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

De sønderjydske Pengeinstituter i Overgangstiden og efter Genforeningen samt Oplysninger om Kredit- og Pengeforsholdene i Sønderjylland.

Af **Chr. Hübbe**, Haderslev.

Selv om mange er tilbøjelige til at ringe-agte det usle Mammon, kan man dog endnu ikke komme uden om at anerkende Pengenes Samfundsværdi som Maalestok; thi hvilken anden Værdimaaler findes vel — naar alt kommer til alt — under vor nuværende Civilisation?

Forord.

Paa de efterfølgende Blade er der i store Træk gjort Rede for de sønderjydske Pengeinstituters Arbejdsvilkaar og Udvikling i de nu tilbagelagte 10 Aar siden Genforeningen. For at kunne give et nogenlunde Helhedsbillede af det store finansielle Omlægningsarbejde, der er foretaget siden 1920, har jeg hist og her maattet gaa udover mit Emne: Banker og Sparekasser, og har tilføjet Oplysninger om Mark-Miséren, Valutaregulering, Realkreditforholdene, Laanekassen etc., for at skabe Sammenhæng i de mange smaa Mosaikstykker, der først, naar de er sammenføjet i en fælles Ramme, vil kunne give et naturtro Billede af vore Kredit- og Pengeforshold.

Talmaterialet har ikke i alle Afsnit kunnet føres op til Dato, da det ikke foreligger ved Arbejdets Afslutning.

Enhver, der har kendt Sønderjylland ved Krigens Slutning, og i Dag vil drage en Sammenligning mellem før og nu, vil kunne fastslaa, hvilken Indsats dets Beboere har gjort for at genrejse deres Hjemstavn, dog ikke Sønderjyderne alene, men ogsaa Moderlandet har sin fulde Andel i Æren af, hvad Landsdelen er bleven; thi uden den finansielle Hjælp, som den danske Stat og det danske Folk har ydet, var Resultatet, som det nu foreligger, ikke naaet i det korte Spand af 10 Aar. Dette Kræfternes Sammenspil, paa det rent finansielle Omraade, har jeg ved en objektiv og instruktiv Fremstilling søgt at klarlægge i nærværende Afhandling.

Haderslev, Medio 1930.

H ü b b e.

Nyordningen i det sønderjydske Pengevæsen.

Sønderjyllands Genforening med Danmark maatte som naturligt var medføre en Omvæltning af indgribende Art paa talrige Omraader, ikke mindst maatte denne Omkalfatring af de hidtidige Tilstande sætte sine Spor i økonomisk og finansiell Henseende og kræve en Nyordning. Den gamle Retning, som vor Økonomi og Finans var indstillet paa under Tysker-Tiden, fra 1864 og op til Genforeningen, førte ikke mere fremad, Sporet maatte skiftes med Fremtiden for Øje, fra Syd til Nord. Det var en Opgave, der ikke lod sig løse med et enkelt Greb i Sporskifte-Grejerne, men som først ad Sidespor, gennem forskellige Etapper og med varsom Haand maatte ledes udenom de talrige Hindringer paa Vejen mod Endemaålet, om alt skulde forløbe glat, saa at hverken Pengeinstitutterne og ej-

heller det sønderjydske Erhvervsliv blev udsat for en faretruende Situation. Nu, da ti Aar er gaaet siden hin Tid, da Sporskiftet paa det finansielle Omraade tog sin Begyndelse, og den danske Krone afløste den tyske Mark som lovligt Betalingsmiddel i Handel og Vandel og blev de sønderjydske Pengeinstituters fremtidige fundamentale Valuta, kan man nogenlunde danne sig et klart Billede af det Omlægningsarbejde, der er bleven udført i det mellemliggende Tidsrum. Ja, Kendsgerningerne taler for, at Omlægningsarbejdet kan betragtes som fuldbyrdet, og at det attraaede Maal er naaet, thi baade økonomisk og finansielt er Kontakten til det gamle Land i Orden; men ogsaa rent organisatorisk og administrativt er de sønderjydske Banker og Sparekasser tilpasset den danske Finansverden og føler sig i Dag som et uadskilleligt Led i de tvende Pengefaktorer, der kaldes Danmarks Banker og Sparekasser.

Og hvad ej skal være ufortalt, de tidligere nord-slesvigske Pengeinstituter har al Grund til at være tilfredse med, at Sporet blev skiftet fra Syd til Nord, saa deres fremtidige Virke kunde føres videre indenfor Danmarks nye Grænse.

Mark Miséren.

Ved Verdenskrigens Slutning blev talrige Problemer kaldt til Live, saaledes ogsaa det brændende Spørgsmaal om Ordningen af Landsdelens Pengeforhold. Men hvordan? Tysklands Fremtid henlaa i det Uvisse, ingen kunde paa dette Tidspunkt med Bestemthed forudsige, om den tyske Mark, hvori den nord-slesvigske Befolknings disponible Kapital for en meget stor Del bestod, vilde gaa op eller ned. Denne

Uvished gjorde Pengeinstitutterne yderst varsomme med at give Raad til Kunderne, da Lederne af disse Instituter lige saa lidt som Kunderne formaaede at løfte Tæppet for Fremtiden. Lederne indtog derfor det principielle Standpunkt, at den enkelte selv maatte tage Ansvaret for sine Dispositioner med Hensyn til en eventuel Omveksling eller anden Anvendelse af Pengene. Den gængse Mening herhjemme var paa dette Tidspunkt ligesom i Udlandet, at selv om Tyskland havde tabt Krigen, vilde dets økonomiske Kraft og dets mange Hjælpkilder hurtigt bringe Landets Finanser paa Fode igen. Derfor var ogsaa Haabet om, at Marken med Tiden vilde bedre sig, saa indgroet i den offentlige Mening, at det store Gros af Markejerne indtog en ret passiv Holdning med Hensyn til den Del af deres disponible Mark-Formue, der indestod i Banker og Sparekasser. Det var Krigens haarde Indgreb i de faste Substanser, der havde foraarsaget Værdiernes Omdannelse i Penge, og da der kun var ringe Anvendelse for dem til produktive Formaal, gled Pengene i en jævn Strøm ind i vore Banker og Sparekasser. Denne Pengeoverflod blev yderligere forøget ved Købmændenes frigjorte Bogfordringer, samt ved at Hypotek-Debitorerne allerede under Krigen i et langsomt Tempo, i Aarene derefter i forceret Tempo, indfriede deres Mark-Hypoteker. Alt i alt var Befolkningens Tilgædehavende, som Følge af de skildrede Omstændigheder i Slutningen af 1920 svulmet op til ca. en halv Milliard Mark i de nordslesvigske Banker og Sparekasser.

Den tyske Mark, der endnu ved Revolutionen i November 1918 paa Københavns Børs noteredes til Kr. 56,50 for 100 Mark, hensmuldrede i de følgende 4

Aar til et Intet. Tyskland har ved sin Finanspolitik givet et uimodsigeligt Bevis for, hvorledes den tyske Inflation — da der ikke dæmmedes op for den — ved sit Kredsløb gennem Samfundet stadig avlede ny Inflation, der til sidst endte med, at 1 Billion gamle Papirmark blev reduceret til 1 Guldmark eller 1 ny Rigsmark.

Dato	1 Guldmark	Udtrykt i Papirmark og Pg.	
		Mark	Pg.
December 1914	1 Guldmark	1	07
" 1915	"	1	23
" 1916	"	1	36
" 1917	"	1	35
" 1918	"	1	97
" 1919	"	11	14
" 1920	"	17	38
" 1921	"	45	70
Juni 1922	"	75	58
August 1922	"	270	13
September 1922	"	349	02
Oktober 1922	"	757	38
November 1922	"	1 710	30
December 1922	"	1 807	00
Januar 1923	"	4 279	10
Maj 1923	"	11 350	00
Juni 1923	"	26 189	50
Juli 1923	"	84 105	60
August 1923	"	1 100 108	00
September 1923	"	23 500 000	00
Oktober 1923	"	6 017 200 000	00
November 1923	"	522 300 000 000	00
December 1923	"	1 000 000 000 000	00

Til Illustration af den tyske Marks gradvise Fald mod Dybet tjener ovenstaaende Oversigt, der hidrører fra en Betænkning, der har været offentliggjort af Rigsfinansministeriet. Markbeløbet i sidste Ru-

brik angiver Udviklingstrinene i Papirmerkens dalende udenlandske Købekraft (Vekselkurs). Udregningen er foretaget paa Grundlag af den maanedlige Gennemsnitskurs for 1 Guldmark og efter Guldmark-index 1 Guldmark = ¹⁰/₁₂ U. S. A. Dollar.

Den tyske »Mark-Tragedie« har mere end noget andet Forhold i Landsdelens Historie i de sidste Hundrede Aar undergravet og udhulet Nordslesvigs tidligere Velstand; der var som Følge heraf opstaaet et tomt Hul, som atter maatte udfyldes, saafremt Erhvervslivet ikke skulde styrte sammen af Mangel paa en solid Basis. Alene kunde Nordslesvig ikke udbedre Skaden, vi maatte have finansiel Bistand, og Danmark stod os bi.

Til at forberede en Løsning af de talrige Spørgsmaal, Grænseforskydningen vilde medføre, havde Vælgerforeningens Tilsynsraad kort efter Vaabenstilstandens Undertegnelse nedsat en Række Udvalg, der skulde behandle forskellige Spørgsmaal. Under det økonomiske Udvalg var henlagt det brændende Spørgsmaal om Valutaordningen. Der rejser sig ikke blot indenfor Udvalget, men i alle Befolkningens Lag, en langvarig og energisk Meningsudveksling om Sagens rette Løsning med talrige Bladudtalelser og Henvendelser til den danske Regering. Det økonomiske Udvalgs Betænkning blev forelagt Vælgerforeningen den 30. April 1919 til Godkendelse. I den, saavel som i Underudvalgets (Finansudvalgets) Betænkning kom til Udtryk, at man ansaa en Omregning til pari af Befolkningens legitime Markkapital, for saa vidt den ikke hidrørte fra Krigsvinding eller Valutatransaktioner, for at være den retfærdigste Løsning, idet en saadan Ordning vilde medvirke til at forebygge de store Formueforskydninger til Fordel for Debitor paa

Kreditors Bekostning. Det var jo nemlig en oplagt Kendsgerning, at den tyske Marks Kursfald (Værdiforringelse) betød en ufortjent Berigelse for Skyldneren paa Fordringshaverens Bekostning, saafremt man ikke ved Lovgivningsmagtens Hjælp formaaede at forhindre de frie Kræfters Spil i at udnytte og fastholde, som ubestridt Eje, den Fordel, der laa i Gældens Afløsning med Mark af stærkt værdiforringet Karakter. Da paa det givne Tidspunkt kun en ringe Del af de sønderjydske Fordringshaveres Markhypotheker var blevne indfriet, gik den første Tanke ud paa, at Forholdet mellem Debitor og Kreditor, hvoraf førstnævnte praktisk talt sad inde med Grundejendommen af konstant Værdi, skulde ordnes ved en indbyrdes Omregning, efter en ved Lov fastsat gradueret Kurs. De øvrige Fordringer samt de Beløb, der allerede var afløst, eller overfor hvilke der ingen sønderjydske Debitor fandtes, f. Eks. Kontanter og Pengeinstitutters Tilgodehavende uden for det afstaaede Omraade, maatte Staten overtage til Regulering. Til Gengæld var det tænkt, at de Debitorer, der havde afløst deres Markgæld og derved opnaaet en Vinding til Skade for Kreditor, skulde afgive en Del deraf til Staten til Dækning af Udgifterne ved Valutareguleringen. I Grundejerkredse fandt denne Tanke, ud fra moralske Synspunkter, Forstaaelse; men i Praksis tog man kun lidt Hensyn dertil og vedblev fremdeles i forøget Tempo at frigøre sig for sin gamle, i god Valuta stiftede Gæld ved at tilbagebetale den med den tvivlsomme Papirmark. Da tilmed Genforeningen trak i Langdrag og Markkursen ustandselig gled nedad, var Opløsningsforholdet mellem Debitor og Kreditor ikke mere til at standse. Denne Udvikling spærrede saaledes Vejen for Gennemførelsen af den

oprindelige Tanke om en almindelig Valutaordning og var i ikke ringe Grad medvirkende til, at Regeringen ikke turde gaa med dertil af Hensyn til de store Ofre, en saadan Ordning under den ændrede Situation vilde kræve. Regeringens Forslag blev derfor ikke nogen virkelig Valutaordning i Ordets Forstand, hvad store Dele af Befolkningen (Kreditorerne) havde ønsket, men nærmest en social Foranstaltning for at afværge de værste Haardheder, som den tyske Mark-Misére havde skabt.

Den første lille Spire til en Hjelpeaktion.

I en Tid som den, Nordslesvigerne gik ind til straks efter Vaabenstilstanden, stod det klart, at der vilde melde sig store økonomiske Vanskeligheder for atter at faa Samfundsmaskineriet sat i Gang. I et forholdsvis kort Spand af Tid kom Nordslesvigerne hjem i Tusindvis fra alle Verdens Hjørner, for med frejdigt Mod atter at tage fat paa deres tidligere fredelige Gerning; men for mange Haandværkere og Næringsdrivende skortede det baade paa Materiale og Penge til Genrejsning af deres gamle Virksomhed. Thi Krigsaarene havde nemlig i mange Hjem fortæret de tidligere forhaandenværende Reserver, for at Familien kunde friste Livet, medens Forsørgeren var borte. Dette gav Tilskyndelse til, at »Nordslesvigs Hjelpekasse for Haandværkere, Næringsdrivende og Husmænd« med Tilslutning til »Nordslesvigske Kreditforening« den 7. Januar 1919 blev oprettet i Haderslev. Som Garanter for Hjelpekassen stod »Jernfondet«, »Sønderjydsk Fond« og som Eftergaranter flere sønderjydske Pengeinstituter. — Formaalet var at yde billige Laan

(Maksimumsbeløb Mk. 3000,—) til Haandværkere, Næringsdrivende og Husmænd, der som Følge af Krigen stod uden Midler til at genrejse deres ødelagte Virksomheder, eller for at sætte unge Mænd, der var vendt hjem fra Krigen, i Stand til at skabe sig en selvstændig Livsstilling. Hjælpekassen gjorde god Nytte i den første vanskelige Tid; men dens Virksomhed blev ikke af lang Varighed, da man i Handel og Vandel helst saa den danske Krone i Stedet for den dalende Mark. Fik Hjælpekassen saaledes ikke nogen lang Levetid, saa kan den dog betragtes som Forløber til dens aandsbeslægtede Efterfølger »L a a n e k a s s e n f o r S ø n d e r j y l l a n d«, der udrustet med store Statsmidler godt et Aar senere optog sin for-tjenstfulde Gerning hernede.

De midlertidige Kronelaan fra det gamle Land.

Af det forudgaaende Afsnit (Mark-Miséren) fremgaar det med Tydelighed, hvorledes Landsdelens Pengeforhold uden Befolkningens Skyld var kommen i Forfald. Som allerede berørt nærede Befolkningen den skæbnsvangre Opfattelse, at den tyske Mark ret hurtigt vilde rette sig igen, der var saaledes fra Markejernes (Kreditorernes) Side ingen Tilbøjelighed til at afhænde deres hos Banker og Sparekasser inde-staaende Marktilgodehavende til Dagens Kurs. Grundejerne (Debitorerne), som ogsaa var hildede i samme Vildfarelse, søgte derimod at udnytte den lave Markkurs til en Konvertering af deres Gæld fra Mark til Kroner ved i betydeligt Omfang at optage Kronelaan i Danmark, som omsattes i Mark til Gældens Indfrielse. Da først nogle enkelte havde begyndt med denne Trafik, varede det ikke ret længe,

inden der optoges en ganske forceret Afvikling af Markgælden, som efterhaanden fik Karakter af en almindelig Likvidation mellem Debitor og Kreditor. De i Danmark før Genforeningen til Mark-Gældens Konvertering optagne midlertidige Kronelaan lader sig ikke nøjagtigt fastslaa; men det under 18. December 1919 efter Forhandlinger mellem Statsministeriet, Finansministeriet og det midlertidige Ministerium for sønderjydske Anliggender nedsatte Udvalg, i Almindelighed kaldet »Sønderjydsk Kroneudvalg«, har ifølge sin Beretning af 30. August 1921 (Side 6) anslaaet den til Sønderjylland ydede midlertidige Kredit til alt i alt mindst at ligge mellem 50 og 60 Millioner Kroner. — Det nævnte »Kroneudvalg, hvis Formand var Statsgældsdirektør P. O. A. Andersen og iøvrigt var repræsenteret af et Antal sagkyndige Medlemmer baade fra Kongeriget og Sønderjylland, havde til Opgave foruden at undersøge, hvor store Kronelaan Sønderjyderne havde optaget i Kongeriget og under hvilke Former og paa hvilke Vilkaar det var sket; endvidere at bistaa Sønderjyderne med Opretholdelsen af disse midlertidige Kronekreditter paa rimelige Vilkaar, og sluttelig at overveje og eventuelt stille Forslag om, hvilke Foranstaltninger der bør og kan foretages for at gøre Overgangen fra Mark til Kronen saa let som muligt for det økonomiske Liv i Sønderjylland.

Disse midlertidige Kronelaan paa 50—60 Millioner Kroner, var i Hovedsagen rejst hos Banker og Sparekasser i det gamle Land som Veksellaan, kun en ringe Del af Laanene var optagne som Kassekredit eller paa Gældsbevis mod Kaution eller Haandpant. Saavidt der ikke kunde stilles tilfredsstillende Sikkerhed, maatte Laantagerne fremskaffe et Endosse-

ment paa Vekslen fra en sønderjydsk Bank eller Sparekasse, førend Diskonteringen kunde finde Sted. Allerede i Begyndelsen af 1919 blev disse Laanetransaktioner indledede, men langt det overvejende Antal af Laanene er dog først bleven stiftet i Aarets sidste Halvdel. De fleste sønderjydske Pengeinstituter søgte til at begynde med at gøre Modstand mod disse Valutatransaktioner, idet de rummede en stor Fare for Forskydningen i de bestaaende Gældsforhold mellem Debitor og Kreditor til Skade for en almindelig Valutaordning. Men Pengeinstituternes Modstand formaaede ikke vedvarende at slaa Bom for Debitorernes Krav om Bistand til at opnaa Kronelaan i det gamle Land; der blev dog af en hel Del Pengeinstituter stillet den udtrykkelige Betingelse, at Beløbet kun maatte anvendes til Indfrielse af Laan fra tyske Kreditforeninger og andre tyske Laanydere med Hjemsted udenfor det nordslesvigske Omraade.

Nogen nævneværdig Risiko indeholdt disse midlertidige Kronelaan ikke, hverken for de sønderjydske Pengeinstituter, der havde overtaget Garantien, og ej heller for de laanydende-Banker, da Forretningsgangen i Reglen var den, at de afløste (indfriede) Mark-Hypotheker samt de dertil hørende Slettelsesdokumenter blev deponerede som Sikkerhed, saa Grundstykkejerne ikke kunde foretage nogen Behæftelse af Ejendommen indenfor Bankens Rang. Det var jo ligeledes en Forudsætning, at disse midlertidige Kronelaan, der alle var af 1ste Rangs Beskaffenhed, skulde afløses, saa snart Kreditforeningerne optog deres Virksomhed i Sønderjylland. Afløsningen gik ogsaa glat fra Haanden i Løbet af 1920 og 1921. Den store Fortjeneste, som Debitorerne oprin-

delig forventede sig ved Omlægningen af Markgælden til Kronegæld, blev ved Genforeningens Trækken i Langdrag stærkt reduceret, da Vekslerne flere Gange maatte fornyes og paa ret dyre Vilkaar. Renten, inklusive Provision, varierede fra 8—10 % p. a., i enkelte Tilfælde endog noget derover. Hertil kom endvidere, at den stærke Efterspørgsel efter de til Afløsningen nødvendige Kieler Pantebreve lidt efter lidt drev disse Papirer op i en Kurs af 120 og derover; og til Slut kom endnu, inden Konverteringen helt havde tilendebragt sit Kredsløb, Kurstabet paa de danske Kreditforeningsobligationer, hvis Kurs i den første Tid bevægede sig mellem 75—78 %. De aktive Naturer, der masede paa for at faa Mark-Gælden afløst inden Genforeningen, fik ved deres Paagaahenhed en betydelig større Ejendomsbelastning end de passive Naturer, der rolig saa Tiden an, indtil Marken var dalet til et Minimum.

I Invasionens og Projekternes Tid.

Tiden forud for og omkring Genforeningen var rig paa Begivenheder, Planer blev smedet af fantastisk Art, Transaktioner indledet uden nærmere Overvejelse af Mulighederne for en heldig og forretningsmæssig Gennemførelse, mangt og meget var ene og alene bygget paa den Optimisme, Sønderjyllands Genforening havde skabt i fantasirige og spekulative Hoveder; denne optimistiske Luftning førte Folk baade Nord og Syd fra til Landsdelen, hvor de haabede at finde en Chance eller en gunstig Jordbund for en fremtidig Virksomhed. Invasionen sydfra var i første Halvdel af 1919 ganske enorm, og af de faldne Udtalelser kan man skønne, at den

sydfra mod Nord dragne Menneskestrøm ansaa Nordslesvig for en Landsdel, der vilde faa store Muligheder efter at være knyttet til Danmark. Det var saaledes ikke nationale Interesser, der førte det fremmede Element herop, Bevæggrundene var mere af finansiel Art, thi som Tingene paa dette Tidspunkt udviklede sig i Tyskland, søgte Folk med Formue Tilflugt i Egne, hvor der herskede Ro og Orden, for at bringe Kapitalen i Sikkerhed og i mange Tilfælde for at unddrage sig de tyske Skattemyndigheder. Men da man i Nordslesvig alt i Forvejen havde Kapitaloverflod i Mark, var den nye Tilgang ikke særlig velkommen, og adskillige Pengeinstitutter saa sig derfor foranlediget til rentud at nægte Modtagelsen af Mark-Indskud, for at værne sig mod de fremmede Penges Tilstrømning.

Saaledes blev den tyske Kapitalflugt til Nordslesvig en Skuffelse; ikke blot maatte Kapitalen give Afkald paa Forrentning, men de tyske Skattemyndigheders lange Fangarme opsporede den ogsaa her og krævede Tribut. Dette medførte, at den tyske Kapital blev ked af Gæsterollen og sammen med sin Ejer atter satte Kursen mod Syd, saa sluttelig, da Genforeningen indtraadte, kun en ringe Del af Kapital- og Folke-Invasionen slog sig til Ro her og indgik som et økonomisk og folkeligt Tillæg i Sønderjylland. Ogsaa nordfra kom Indvandring, her var i Modsætning til Indvandringen sydfra nationale Motiver medvirkende, selv om en og anden blandt de mange drog herved for Vindings Skyld, saa var Hovedformaalet dog at virke med til Sønderjyllands Genrejsning. Den opblussende Foretagsomhed og store Interesse, der gjorde sig gældende for den genvundne Landsdel omfattede saa godt som alle Erhvervsgrene,

ogsaa vore Bankforetagender blev af sagkyndige Folk og mindre sagkyndige Projektmagere skænket en ikke ringe Opmærksomhed. Et af de mest omfattende Bankprojekter gik ud paa ikke mindre end at samle alle større Bankforetagender, dansk- som tyskledede, — for saa vidt disse havde Virkefelt i den Del af Sønderjylland, der blev genforenet med Danmark; — under et stort sønderjyds Central-Institut. Planen til den paatænkte Fusion hidrørte fra en i den danske Offentlighed kendt Mand, der satte et stort Arbejde i Gang for dens Gennemførelse, og ogsaa havde Held med at vinde Sympathi for Tanken hos følgende tyske Banker, der havde Filialer i Nord-slesvig, nemlig: Schleswig-Holsteinische Bank, Westholsteinische Bank og Bankverein für Schleswig-Holstein. Planen stødte dog paa Modstand fra de dansklede Bankers Side, da de befrygtede, at de tyske Banker ved deres store Kapitaldeltagelse i Sammenslutningen let kunde bringe politiske Mod-sætninger ind i Foretagendet til Skade for en sund og forretningsmæssig Udvikling. Men ogsaa af anden Grund maatte man være imod en dansk-tysk Bank-sammenslutning, da dette vilde bryde med de hidtil i Nordslesvig hævdede »rene Linier«. Det vilde ogsaa have set besynderligt ud, om de under dansk Ledelse staaende lokale Banker, i et Øjeblik, hvor den sønderjydske Befolkning bryder med et tysk politisk Overherredømme, frivilligt vilde paatage sig en tysk kapitalistisk Forpligtelse og gaa ind til et intimt Samarbejde. — Denne og lignende Planer, som saa Dagens Lys i Tiden forud for Genforeningen fandt ingen Sangbund hos de gamle sønderjydske Banker, der fremdeles ønskede at opretholde de »rene Linier« og bevare deres Uafhængighed i størst muligt Om-

fang. Selv de den Gang tilsyneladende fristende Tilbud, som »Den Danske Landmandsbank« i Kjøbenhavn i 1919 rettede til et Par af de lokale Banker om Køb af deres Bank paa særdeles gunstige Vilkaar, tog man klart Afstand fra, og godt var det, at man ikke opgav sin Uafhængighed og solgte sin »Førstefødselsret for en Ret Linser«.

Kjøbenhavnske Storbanks Fremstød i Sønderjylland.

Med mere Sans for Virkeligheden, end Projektmagernes taagede Forestillinger, interesserede de kjøbenhavnske Storbanks sig for Bankforholdene i Sønderjylland, thi det laa jo klart, at her vilde ved Genforeningen et mægtigt Kapitalbehov melde sig for at finansiere det store Genrejsningsarbejde i By og paa Land, der var paakrævet efter Krigsaarenes Forfaldsperiode. Allerede tidlig paa Aaret 1919 havde »Den Danske Landmandsbank« i Kjøbenhavn forhandlet med Schleswig-Holsteinische Bank og Westholsteinische Bank om Overtagelse af deres Filialer i Nordslesvig, men disse Forhandlinger førte dog ikke til noget Resultat. Heldigere forløb senere Forhandlingerne mellem Kjøbenhavns Handelsbank og Schleswig-Holsteinische Bank, der resulterede i, at den sidstnævnte Bank overdrog sine i Nordslesvig beliggende 6 Filialer (Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder, Graasten og Toftlund) sammen med en betydelig Forretning til Kjøbenhavns Handelsbank. Dette var selvfølgelig et stort Plus for Handelsbanken straks fra første Færd ved Genforeningen at kunne glide ind i en gammel Forretning med en over hele Sønderjylland udbredt stor Kundekreds; og det

staar ogsaa som en uomtvistelig Kendsgerning, at Handelsbanken takket være sin Anseelse og sine meget store Midler er bleven en meget betydende Faktor indenfor sønderjydsk Bankvirksomhed. Overalt paa de ovennævnte 6 Pladser sidder Handelsbanken i egne velindrettede Bankbygninger og leder ud herfra sine Forretninger med Egnens Folk paa et godt og sundt Forretningsgrundlag; men fri for Skuffelser og Tab blev denne Bank lige saa lidt som de andre under de vanskelige økonomiske Tider, der fra Tid til anden har hjemsøgt Sønderjylland, dog har den, takket være sin stærke finansielle Position stedse kunnet tage Hjemsøgelsen med største Sindsro.

Af andre københavnske Storbanks gjorde »Den Danske Landmandsbank« ogsaa ved Genforeningen et Fremstød i Sønderjylland; Landmandsbanken, der oprindeligt startede 4 Filialer i Byerne Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, opnaede ikke i samme Omfang som Handelsbanken at hævde sig i Sønderjylland. I de første Par Aar, hvor det finansielle Omlægningsarbejde tilførte Bankerne talrige Forretninger, slog den sig igennem, og foretog endog en lille Udvidelse af sin Virksomhed i Sønderborg, idet den i 1922 overtog »Sonderburger Bank«s Likvidation og flyttede ind i dens Bygning, som den havde købt. Men kort Tid efter meldte Omslaget i Forholdene sig, og de økonomiske Vanskeligheder, der nu stormede ind paa »Den Danske Landmandsbank«, førte til, at Banken i Løbet af 1923 ophævede sine Filialer i Haderslev og Aabenraa.

Ved Kronemøntens Indførelse den 20. Maj 1920 paabegyndte baade Handelsbanken og Landmandsbanken deres Virksomhed.

Den danske Andelsbank naaede ogsaa herved i Sommeren 1921, men fik kun en Filial oprettet i Sønderborg og tilmed af ret beskeden Størrelse; Tidernes Ugunst og Andelsbankens Likvidation medførte, at denne Bank i 1925 ophævede sin Virksomhed i Sønderjylland.

De tyske Bankfilialers Omlacering.

Endnu før Genforeningen var Sønderjylland bleven frigjort for de fremmede tyske Filialer, idet Rigsbankens 4 Filialer i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder var bleven ophævet ved Kronemøntens Indførelse i Maj 1920, hvilket ogsaa var Tilfældet med den ene Filial, som Bankverein für Schleswig-Holstein« besad i Tønder. Efter at Nordslesvigs Bank den 30. December 1919 var stiftet, overtog den de af »Westholsteinische Bank« drevne Filialer i Tønder, Haderslev og Aabenraa samt 16 Agenturer; og den sidste Rest af de fremmede tyske Bankfilialer forsvandt, da »Kjøbenhavns Handelsbank« overtog »Schleswig-Holsteinische Bank«s samtlige 6 herværende Filialer.

Talmæssigt ophævedes ialt 14 fremmede tyske Filialer og nyoprettedes ved Genforeningen af de kjøbenhavnske Banker 11 Filialer, der nu 10 Aar senere er skrumpet ind til 8 Filialer, hvoraf 6 tilhører »Kjøbenhavns Handelsbank« og 2 »Den Danske Landmandsbank«.

De hjemlige Pengeinstituter i Overgangstiden.

Overgangstiden og de første Aar efter Genforeningen var en vanskelig Periode for de sønderjydske

Banker, men der laa ogsaa en stor Glæde deri, at kunne deltage i det Opbygningsarbejde, der maatte gaa forud for Sønderjyllands Genrejsning efter Krigsaarenes Forfald og Nedgangstid. — Disse Overgangsaar bragte en saadan Fylde af Forretninger og af saa forskelligartet Natur, at Ledelsen og Medarbejderne maatte anspænde deres Kræfter til det yderste for at kunne fyldestgøre de mange Krav, der stilledes til Bankerne; det var ikke nok, at Arbejdstiden blev udvidet til Maximum-Grænsen, men flere Banker maatte endog fra Tid til anden forøge Personalet. Fra Landboernes Side lagdes der særlig i den første Tid stærkt Beslag paa Bankerne ved Fremskaffelse af Kronelaan i det gamle Land, Kronernes Omveksling i Mark, Opkøb af de forskellige Pantebreve til Afløsning af de tyske Kreditforeningslaan og Ordningen af de med Omprioriteringen forbundne Grundbogsanliggender. Men ogsaa Kontrollen af disse i Hundredvis løbende Omprioriteringsforretninger med de sig dertil sluttende store »Depoter« af Hypotheker, Pantebreve og talrige andre Værdipapirer krævede megen Tid og en særlig aarvaagen Forretningsgang. Samtidig sattes fra Handelsstanden, Industrien og Haandværket store Bestræbelser ind paa at fremskaffe saa mange Raastoffer og færdige Varer sydfra som muligt, før end Toldgrænsen flyttedes, vel ikke mindst for paa denne Maade at lense sig for de stadig dalende tyske Mark, hvori den hjemlige Handelsomsætning endnu foregik indtil Kronemøntens Indførelse. Da Krigsaarene havde indført den Usance, at Reguleringen af alle større Vareomsætninger i »Distancehandel« gik via Bank ved Aabning af Rembourser eller Akkreditiver, lagde Vareindførselen ogsaa et betydeligt Arbejde over paa Bankerne.

Bankernes indre Organisation maatte selvsagt ogsaa underkastes betydelige Ændringer, dels for at tilpasses de øjeblikkelige Krav, dels for at lægge alt til Rette til den nye Tid, da Landsdelen blev en fast Del af Danmark og den danske Krone skulde afløse den tyske Rigsmark som lovligt Betalingsmiddel. Men hvad det først og fremmest kom an paa for de sønderjydske Pengeinstituter, var, at de den Dag, Kronemønten blev indført som lovligt Betalingsmiddel, havde tilstrækkelig Krone-Virkemidler til Raadighed, thi Landsdelens egne Pengeinstituter stod saa godt som paa bar Bund med Hensyn til brugbare Virkemidler, eftersom den $\frac{1}{2}$ Milliard Mark, de raadede over, ikke kunde komme i Betragtning som saadan fra det Tidspunkt, den danske Krone var bleven Landsdelens lovlige Mønt. For de sønderjydske Bankers fremtidige Eksistens var om ikke alt, saa dog særdeles meget afhængig af, at det lykkedes dem at skaffe sig de nødvendige Kronemidler, hvis ikke, vilde de i Sønderjylland af de københavnske Hovedbanker oprettede Filialer med deres ubegrænsede Midler i Ryggen have »handicappet« Landsdelens egne Banker. Men paa hvilket Grundlag var det tænkeligt for de sønderjydske Pengeinstituter til Om-lægningsarbejdets Finansiering at opnaa en midlertidig Kredit paa 25—30 Millioner Kroner? Hvem vilde indlade sig med en Debitor i et stort Million-Engagement, uden at faa anden Sikkerhed, end Pengeinstituternes Navn og gode Vilje som Borgen? Stort andet formaaede nemlig disse ikke at tilbyde paa det Tidspunkt Pengene skulde være til Raadighed, da det tyske, finansielle Ragnarok kun havde levnet Pengeinstituterne faa og tildels problematiske Aktiver, der for det væsentligste bestod i den gamle trofaste Kun-

dekreds, et velskolet Personale og en med Land og Folk fortrolig Ledelse samt det tekniske Apparat, omfattende Bygninger, Inventar og anden Indretning, der udkræves til Driften af en velordnet Bank- og Sparekasse-Virksomhed. Under de givne Forhold saa Pengeinstitutterne ingen anden Udvej til Fremskaffelse af Kroner end at appellere til Velviljen hos Statskassen, Nationalbanken, Hovedbankerne og enkelte store Institutioner i det gamle Land. Det første Skridt, der foretoges, var en Henvendelse, som de 4 gamle Banker: Den Nordslesvigske Folkebank, Aabenraa, Haderslev Bank, Tønder Landmandsbank og Folkebanken for Als og Sundeved, Sønderborg, i Februar 1920 i Fællesskab rettede til Finansministeriet om af »Genforeningslaanet«, at stille et Beløb paa ialt 25—30 Millioner Kroner til Raadighed i Form af Indlaan og til en Rente svarende til den Staten selv maatte yde Obligationsejerne af det »5 p C t. i n d e n l a n d s k e a m o r t i s a b l e S t a t s l a a n a f 1 9 1 9.« Dette Statslaan var paa 120 Millioner Kroner og gik i Almindelighed under Navnet »Genforeningslaanet«, da det var tegnet med sønderjydske Formaal for Øje. Laanet overtoges i sin Tid til en Kurs af 96½ % af de 5 københavnske Hovedbanker, Krigsforsikringen for danske Skibe og Statsanstalten for Livsforsikring.

De sønderjydske Bankers Henvendelse fik fra det alt tidligere nævnte »Krone-Udvalg«, for hvilket Statsgældsdirektøren var Formand, en betydningsfuld Støtte, idet Udvalget var kommen til den Overbevisning, at der maatte ydes de lokale sønderjydske Banker Hjælp, saaledes at disse straks ved Genforeningen stod rustet til at opfylde deres normale Funktioner og være i Stand til at lette det økonomiske Liv i Sønderjylland ved Overgangen fra Mark til

Kroner. Allerede i Marts 1920 forelaa et imødekomende Tilsagn fra Finansminister Edvard Brandes om at yde de nævnte 4 Banker en betydelig finansiel Støtte i Form af Indlaan til en Rente af 5 % p. a.; de samme 4 Banker fik ved en senere Lejlighed Meddelelse om, at de efter Genforeningen vilde blive anvendt som Intradebanker for Staten.

Ialt fik de nævnte 4 Intradebanker 14 Millioner Kroner, de øvrige sønderjydske Banker ca. 6 Millioner Kroner og Sparekasserne ca. 1 Million Kroner Stats-Indlaan stillet til Raadighed. Disse 21 Millioner Kroner var fra Statens Side kun tænkt som midlertidige Indlaan til at overvinde de første finansielle Vanskeligheder, hvorfor Pengene ifølge de fastsatte Betingelser successive maatte tilbagebetales i Løbet af nogle faa Aar, saa de ret hurtig ophørte at være Virkemidler for Pengeinstituterne. I 1923—1924 var disse Stats-Indlaan paa nogle ganske faa Undtagelser nær tilbagebetalt. En overordentlig effektiv Støtte ydedes ogsaa af »Privatbanken i Kjøbenhavn«, der tilsammen aabnede de 4 Intrade-Banker en Kredit paa 10 Millioner Kroner; ligesaa fik andre Banker mindre Kreditter hos denne og andre Storbanker bevilget. Og sluttelig gav »Nationalbanken« alle Banker senere hen Adgang til Rediskontering af deres Veksler, alt i Forhold til Størrelsen af de enkelte Bankers Aktiekapital og Bankernes finansielle Position.

Ved denne alsidige Imødekommenhed og finansielle Støtte gaves der de sønderjydske Pengeinstituter Muligheder i Hænde til at forsyne Erhvervene i By og paa Land med Driftskapital og de Tusinde Hjem i vort Samfund med den nye Mønt til Livets daglige Behov, saa Samfundsmaskineriet kunde gaa

sin rolige og uforstyrrede Gang. Tillige satte denne Hjælp de sønderjydske Banker i Stand til at forebygge Omflytning af deres gamle Kundekreds til de af »Landmandsbanken« og »Kjøbenhavns Handelsbank« oprettede Filialer, der ved deres rigelige Midler stod rustede til at tilfredsstille ethvert Krav.

Til Gengæld for denne værdifulde Hjælp som Statskassen i Overgangsaaene ydede de lokale sønderjydske Banker har disse ydet et ikke ringe Arbejde i Offentlighedens Interesse ved at bane Vej for en glat Overgang fra Mark til Kroner samt ved i den første Tid af de lånte Statsmidler at yde finansiel Bistand til de forskellige offentlige Institutioner i Byerne og ude i Oplandet.

Kronemøntens Indførelse.

Allerede i Foraaret 1920 blev Spørgsmaalet om Kronemøntens Indførelse i første Zone aktuelt, da Arbejderstanden i Slutningen af April under Trusel af Generalstrejke krævede Kronelønninger.

Disse Henvendelser var medvirkende til, at den internationale Kommission i Flensborg den 14. Maj 1920 satte en Anordning i Kraft, hvorefter den danske Kronemønt fra 20. Maj 1920 skulde være lovligt Betalingsmiddel i første Zone. De tyske Mark blev ikke dermed udelukkede fra Omsætningen, idet de hidtil bestaaende Markforpligtelser Mand og Mand imellem kunde afvikles med Mark, ligesom man ogsaa indtil videre kunde anvende den tyske Mark til Indkøb af Varer og til Betaling indenfor Omraadet, efter den af den internationale Kommission fastsatte Kurs, der med en lille Afrunding derefter svarede til den paa Kjøbenhavns Børs

lions og atter Millioner er, siden den Dag den første Krone-Forsyning kom, dirigeret herved til Fremme af Landsdelens Genrejsning og til at vedligeholde det Kredsløb gennem Samfundets store og smaa Kanaler, der er fornødent til det økonomiske Livs normale Funktion.

Foruden Pengeinstitutterne og de statlige Institutioner fik ogsaa Amtskommunerne og Købstæderne ved Overgangen fra Mark til Kroner midlertidige Driftslaan af Statsmidler til Afholdelse af løbende kommunale Udgifter. Endvidere ydede Statskassen Kronetilskud til sønderjydske Arbejdere, idet disse fik den i Mark udbetalte Løn for sidste Uge før Møntforandringen omsat til Kroner efter Kursen paa den Dag, Møntforandringen indtraadte, saaledes at Tilskudet forhøjede den enkelte Arbejders Løn op til efterstaaende Kronebeløb:

110 Kr. for gifte faglærte Arbejdere i Haandværk og Industri, 85 Kr. for ugifte. 100 Kr. for gifte ufaglærte Arbejdere i Haandværk og Industri, 75 Kr. for ugifte. 70 Kr. for gifte Landarbejdere, 50 Kr. for ugifte. 50 Kr. for kvindelige Arbejdere i Haandværk og Industri.

I vore By- og Landkommuner blev der ved Statsmidler, men paa Kommunernes Ansvar oprettet kommunale K r o n e - H j æ l p e k a s s e r, til Imødegaaelse af de Ulemper, Kronemøntens Indførelse vilde medføre i Overgangstiden, med det særlige Formaal, at yde mindre Krone-Forskud til den Del af den hjemmehørende Befolkning, der indtil Valutaerstatningen fandt Sted, vilde være ude af Stand til ved egen Hjælp at skaffe de nødvendige Kronemidler til Livets Ophold til Veje. Laanene var rentefri og ydedes i Reglen kun til de Beboere, der kunde

komme i Betragtning ved en Valutaerstatning; i Haderslev By var Højestbeløbet Kr. 500,— for en Familieforsørger og Kr. 200,— for enligstillede Personer, og Forskudet maatte tilbagebetales naar Vedkommende fik sin Valutaerstatning udbetalt af »Udligningskassen«.

Disse iværksatte Foranstaltninger bødede godt paa de mange Ulemper, der i det økonomiske Liv følger med et Møntskifte.

Omskrivningen af de lokale Bankers Aktie- og Andelskapital.

De gamle Bankers indre Rekonstruktion som danske Aktie- og Andelsselskaber i Henhold til de gældende Lovbestemmelser (Aktieloven og Bankloven) maatte ogsaa gennemføres ved Genforeningen, ligesom disses hidtidige ansvarlige Kapital, der bestod i Mark, maatte reableres i Kroner. Det vil ikke være uden Interesse at se lidt nærmere paa, hvorledes de sønderjydske Banker gennemførte den ansvarlige Kapitals Retablering. Saavidt Bankerne besad egne Bygninger med bankmæssig Udstyrelse, hvad de saa godt som alle gjorde, kunde denne Del af deres Formue anvendes i dette Øjemed, da disse Ejendele repræsenterede fuldgyldige Krone-Aktiver; dernæst kom saadanne Effekter i Betragtning som Aktier og Obligationer i dansk eller anden god Valuta; heraf var dog kun en forsvindende Del tilbage, hvilket havde sin Grund i den paatvungne Afleveringspligt, slige Effekter var underkastet i Krigsaarene. Af andre Hjælpekilder til Retableringen kan nævnes de smaa Krone-Indtægter, Bankerne havde indsamlet i 1920, før end Omskrivningen iværk-

sattes. Og sluttelig stod Bankernes egen Restformue i Mark, — det vil sige, hvad der var tilbage af den gamle Mark-Aktiekapital, Reserve og løbende Fortjeneste —, til Raadighed til Omskrivning af Kapitalen i Kroner. Men med dette Aktiv, var det saadan en egen Sag, da dets Værdi i Kroner ikke udelukkende var afhængig af Mark-Beløbets Størrelse, men meget mere af det Tidspunkt, man valgte for dets Omveksling i Kroner. Hos Bankernes Ledere var jo ligesom hos andre Markejere den Anskuelse fremherskende, at Markens Værdi atter vilde bedre sig, saasnart Tyskland fik sin Industri og Verdenshandel i Gang igen, hvilket vanskeliggjorde at tage den endelige Beslutning om en Omveksling. At det var et Føljsyn at haabe paa Markens Bedring, kunde enhver see bagefter, men faa kun i 1919. Dette er i Hovedsagen ogsaa Aarsagen til den store Forskel, der er i de Quoter, de enkelte Banker har kunnet omskrive Kapitalen til. Af den efterfølgende Oversigt ses der nærmere, med hvormange pCt. de enkelte Aktie- respkt. Andelsbeløb er bleven omregnet; den højeste Omregningskurs $133\frac{1}{3}$ % kan »Løgumkloster Bank« udvise, den laveste falder paa »Industri- og Landmandsbanken« med Nul %; hertil er dog at bemærke, at sidstnævnte Bank ikke sad inde med egen Ejendom, hvilket selvfølgelig ogsaa har bidraget meget til det ugunstige Resultat.

Nydannelser af hjemmehørende sønderjydske Banker.

I finansielt interesserede Kredse var den Tanke ret almindelig, at Sønderjylland efter Genforeningen vilde blive et godt Virkefelt for Banker. Denne Op-

fattelse har sikkert bidraget sit til, at det hidtidige ret store Antal af Banker ikke alene blev opretholdt, men endog forøget ved Nydannelser. De i disse Aar skabte Nydannelser er sket paa forskelligartet Grundlag, dels som helt nye Startninger og dels ved Omdannelse af bestaaende Sparekasser og i et enkelt Tilfælde ved Overtagelse af Westholsteinische Banks nordslesvigske Filialer.

a) Ny Startninger:

- 1) Haderslev Amts Folkebank, Aktiekapital ..... Kr. 500.000,—
- 2) Rødding Bank, Aktiekapital, indbetalt ..... » 211.000,—
(Aktietegningen kan fortsættes indtil Kr. 250.,000,—)
- 3) Skærbæk Bank, Aktiekapital .. » 100.000,—
- 4) Apenrader Bank, Aktiekapital » 215.000,—
1), 2) og 3 paabegyndte Virksomheden i 1920, 4) i 1926.

b) Omdannelser:

- 5) Gramby Bank, Aktiekapital .. Kr. 275.000,—
Oprettet til Overtagelse af »Sparekassen for Gram og Nybøl Godser med Omegn«, mod at Banken tilbød Sparekassens 71 Andelshavere at indfri hver Andel, stor 500 Mark, med et Aktiebrev paa 500 Kroner.
- 6) Nustrup Bank, Aktiekapital .. Kr. 210.000,—
Oprettet til Overtagelse af »Spare- og Laanekassen for Nustrup Sogn og Omegn (e. G. m. b. H.). Afstaaelsen til Nustrup Bank fandt Sted uden Vederlag.
- 7) Graasten Bank, Aktiekapital

(opr.)	Kr. 300.000,—
I 1923 udvidedes Aktiekapitalen	
med	» 200.000,—

---

til ialt Kr. 500.000,—

Oprettet til Overtagelse af »Spare- og Laanekassen for Sundeved og Omegn«. De tidligere Andelshavere i Sparekassen fik den hidtidige Stamkapital 60.000 Mark omskrevet til Kroner a Kurs 50 % = Kr. 30.000,—. I 1920 overtog Graasten Bank endvidere »Creditbank« for en Sum af Mk. 1.200.000,—.

8) Nordsløvs Bank, Tønder.

Den oprindelige Aktiekapital var 4.000.000 Mark. I Februar 1922 omregnedes Aktierne i Kroner til Kurs 20 %, hvorefter Aktiekapitalen blev fastsat til ..... Kr. 800.000,—

Oprettet til Overtagelse af de af »Westholsteinische Bank« i Heide drevne Filialer i Tønder, Haderslev og Aabenraa samt 16 Agenturer.

Disse 4 Banker (5, 6, 7 og 8) paabegyndte deres Virksomhed i 1920. Iøvrigt henvises til foranstaaende Oversigt.

Sparekasserne i Sønderjylland.

Sparekasserne har helt siden deres Oprindelse haft en god Jordbund i Sønderjylland, og kun faa Landsdele kan i Forhold til Indbyggerantal opvise et saa stort Antal Sparekasser som denne vor Lands-

del. Ved Verdenskrigens Afslutning i 1918 fandtes der rigeligt et Halvhundrede Sparekasser paa det Omraade, der blev genforenet med Danmark. I dette Tal er ikke medregnet det store Antal af smaa landlige »Spar- u. Darlehnskassen«, en Slags Andelskasser, der i den tyske Tid havde Tilslutning til »Verband der schlesw.-holst. landw. Genossenschaft e. V. i Kiel«. Til Trods for disse Andelskassers ret talrige Styrke, naaede de som Pengeinstitut betragtet ikke nogen nævneværdig finansiel Betydning indenfor Nordslesvig; ved Genforeningen blev de fleste af dem ophævet, men en Del fortsatte efter at være omdannet til danske Andelskasser, hvoraf den overvejende Del søgte Tilslutning til den danske Andelsbank; efter denne Banks Sammenbrud er Andelskassernes Antal i Sønderjylland yderligere gaaet tilbage, saa Antallet i Dag er skrumpet ind til godt en halvsnes Stykker, hvoraf Flertallet befinder sig i Sønderborg Amt. I Tinglev, hvor der ogsaa tidligere fandtes en Andelskasse for Tinglev og Omegn, er denne 1927 erstattet af »Raiffeisenkasse Tingleff«, en Andelskasse efter tysk Mønster.

I Modsætning til Bankerne, hvis Antal ved Genforeningen blev forøget, er Sparekassernes Antal bleven formindsket, idet et Par Sparekasser blev omdannet til Banker, enkelte ophævedes fuldstændig, og atter andre valgte den Vej at slutte sig sammen med bestaaende for at skabe større og mere ydedygtige Sparekasser; Kredssparekassen i Tønder derimod blev ved Amtets Deling overført til Nibøl.

Før Genforeningen fandtes der ikke saa faa af de saakaldte »offentlige Sparekasser«, det vil sige Kasser, i hvilke Amt eller Kommune garanterer for

Sparernes Tilgodehavende. I Dag er deres Antal skrumpet ind til 6, nemlig:

1) Sparekassen for Aabenraa By og Amt	oprettet 1819
2) Sønderborg Bys Sparekasse	» 1820
3) Ketting Sparekasseforenings Sparekasse	» 1888
4) Haderslev Bys Spare- og Laane- kasse,	» 1819
5) Haderslev Amts Sparekasse	» 1901
6) Skodborg Kommunes Spare- og Laanekasse	» 1884

I denne Gruppe af Sparekasser findes Sønderjyllands to ældste Sparekasser (oprettet 1819) see løbende Nr. 1 og 4. Foruden disse 6 »offentlige Sparekasser« findes for Tiden (1929) 34 almindelige Sparekasser.

Sparekassernes Antal har siden Genforeningen været underkastet smaa Forskydninger og udgjorde ifl. Sparekasseinspektørens Aarsberetning som følger:

31. Marts 1922	41 Sparekasser,
» » 1923	42 »
» » 1924	40 »
» » 1925—28	39 »
» » 1929	40 »

Aarsagen til de smaa Forskydninger hidrører dels fra nyoprettede Sparekasser, naar Antallet viser Opgang; omvendt, naar Antallet er formindsket, har det været en Følge af stedfundne Sammenslutninger mellem bestaaende Sparekasser. Af de bestaaende Sparekasser har 9 Hjemsted i Haderslev Amt, 5 i Aabenraa Amt, 7 i Sønderborg Amt og 19 i Tønder Amt.

En Offentliggørelse af de sønderjydske Sparekassers Aktiver og Passiver i Lighed med de øvrige dan-

ske Sparekasser, finder for første Gang Sted i Sparekasseinspektørens Beretning for Regnskabsaaet 1. April 1923 til 31. Marts 1924. Som Grund for, at det ikke er sket tidligere, angiver Sparekasseinspektøren, at Regnskabsmaterialet fra de sønderjydske Sparekasser i de forudgaaende Aar har været meget mangelfuldt og har ikke kunnet indarbejdes i de udsendte Beretninger. — Jeg tror dog ikke, at det mangelfulde Regnskabsmateriale, der anføres som Aarsag til, at de sønderjydske Sparekassers Aktiver og Passiver ikke er opført i Beretningen, kan omfatte alle sønderjydske Sparekasser, men nærmest kun den Del af landlige Sparekasser, der arbejder med mindre skolede Kræfter, thi vore større Sparekasser raader jo alle over skolede Folk, der vil være kvalificerede til at fremskaffe det Regnskabsmateriale, Sparekasseinspektøren maatte behøve til sin Beretning.

En stor Række af de samme Genvordigheder og Vanskeligheder, der meldte sig ved Bankernes Omlægning og Genrejsning, gjorde sig selvsagt ogsaa gældende ved vore Sparekasser, men det daglige, pulserende Liv med sine mangfoldige Krav laa paa langt nær under det samme Højtryk hos disse som hos hine; Bankernes Virke og Opgaver laa jo i Overgangstiden og ved Kronemøntens Indførelse direkte inde paa Livet af alle de nye Forhold, saa de var tvungne til at følge det økonomiske Livs forcerede Tempo; Sparekasserne derimod var mindre direkte berørt af den nye Tid, thi det var den mobile Kredit og Bankernes Medvirkning, der i første Linie tiltrængtes; Sparekassernes Opgave som Kreditydere for den mere bundne og langfristede Kredit laa en Etappe længere tilbage, og Midlerne til den kunde først lidt efter lidt forventes, naar en Del af Penge-

omløbet havde aflejret sig i de Kanaler, der fortrinsvis mundede ud i vore Sparekasser.

Bank- og Sparekasseloven afløser de hidtil gældende tyske Love.

Siden Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, da den tyske borgerlige Lovbog traadte i Kraft, var de sønderjydske private Sparekasser juridisk set i overvejende Tal bleven omdannet til Selskaber med begrænset Hæftelse (Ges. m. b. H.) Naar Sparekasserne med Forkærlighed valgte denne Selskabsform, var det for i Fremtiden at sikre sig de mest utvungne Former og saa lidt som muligt blive underkastet Myndighedernes Indblanding og Tilsyn. Den dernæst følgende største Gruppe udgjorde de saakaldte »offentlige Sparekasser«; endvidere fandtes der enkelte Sparekasser, der var oprettet som »Privatsparekasser« paa Grundlag af det af den tyske Regering udarbejdede Normalstatut, og som var stillet under Statstilsyn, hvilket udøvedes af Regeringspræsidenten; og endelig gaves der ogsaa Tilfælde, hvor Sparekasser var oprettet som indregistreret Interessentskab (Genossenschaft) med begrænset Ansvar (e. G. m. b. H.). Ved Genforeningen maatte Sparekasserne hidtidige juridiske Form ændres for at tilpasses de nye danske Love, der i »Lov om Indførelse af dansk Nærings- og Selskabslovgivning m. v. i de sønderjydske Landsdele« ifl. § 12 bestemmer:

Bankloven og Sparekasseloven af 4. Oktober 1919 finder Anvendelse fra den 4. Oktober 1920, dog at Handelsministeren indtil den 1. Januar 1922 kan indrømme Lempelser, hvor særlige Forhold gør sig gældende.«

De sønderjydske Sparekassers fælles Balance den 31. Marts 1929.

	Indvaanere ifl. Folke- tælling 1925	Antal Sparekasser	Samtlige Aktiver.											Balance	Samtlige Passiver					Antal Konti	
			Kasse- beholdning	Indlaan i Banker og Sparekasser	Udlaan i Landejen- domme	Udlaan i Købstad- ejendomme	Udlaan mod Haandpant	Udlaan mod Selvskyld- nerkaution	Diskon- terede Veksler	Udlaan til Kommuner o. l.	Kasse- kredit	Udlaan iøvrigt	Obligationer og Aktier		Andre Aktiver	Sparernes Tilgode- havende	Indbetalt Garanti- kapital	Kurs- regulerings- fonds	Egentlige Reserve- fonds o. l.		Andre Passiver
			Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.	
Haderslev Amt	59.200	9	150.051	702.293	9.171.445	3.860.125	353.731	3.430.044	22.785	744.121	2.423.067	—	1.418.788	612.961	22.889.411	16.710.884	126.750	110.707	1.122.054	4.819.016	21.256
Aabenraa Amt	38.615	5	51.011	291.005	3.862.578	1.429.979	35.873	333.227	—	482.109	884.292	—	1.310.930	254.540	8.935.544	7.341.879	38.700	72.118	181.656	1.301.191	6.766
Sønderborg Amt	40.339	7	142.052	518.676	8.690.188	4.247.764	115.482	1.285.271	—	89.428	2.125.271	200.000	1.126.143	478.113	19.018.388	17.033.181	132.000	49.879	622.396	1.180.932	15.668
Tønder Amt...	38.279	19	82.455	214.914	3.968.348	1.153.210	150.128	2.447.720	74.937	83.692	413.065	—	408.535	227.544	9.224.548	7.371.723	206.975	23.714	419.855	1.202.281	9.530
	176.433	40	425.569	1.726.888	25.692.559	10.691.078	655.214	7.496.262	97.722	1.399.350	5.845.695	200.000	4.264.396	1.573.158	60.067.891	48.457.667	504.425	256.418	2.345.961	8.503.420	53.220

Is-Kapital før og efter Ny-Ordningen.

Omregnings- Kurs	Aktie-resp Andels- kapitalens Omreg- ningsbeløb	Samtidig Kapital Udvidelse i	Aktie-resp. Andels- kapital efter Ny- Ordningens Gen- nemførelse		Senere Kapital- Udvidelse	Ned- skreven Aktie- resp. An- dels- Kapital	Aktie- resp. An- dels- Kapital ialt 1929
	%	Kroner	Kroner	Kroner	Aar	Kroner	Kroner
50	500.000	500.000	1.000.000				1.000.000
100	1.000.000	—	1.000.000				1.000.000
50	93.150	230.250	323.400		89.900		413.300
133 $\frac{1}{3}$	100.000	100.000	200.000	1924	120.000		320.000
0	—	14.275	14.275			14.275	
50	350.000	650.000	1.000.000	1926 1927	300.000 800.000	1.050.000	1.050.000
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	200.000	200.000		—	—	200.000
15	120.000	90.000	210.000		—	—	210.000
30	180.000	420.000	600.000	1925	351.000		951.000
—	—	—	—	—	—	—	—
	2.343.150	2.204.525	4.547.675		1.660.900	1.064.275	5.144.300
	2.343.150	2.204.525	4.547.675		1.660.900	1.064.275	5.144.300

rjyske Banker.

%	Kroner	Tegnet Aktiekap. Kr.		Fragaet Aktiek. Kr.	Aktie- kapital Kr. ult. 1929
		500.000		1923) 50.000 Rest 450.000	
		211.000			211.000
		275.000			275.000
20	800.000	800.000		800.000	
		210.000			210.000
		100.000			100.000
		300.000	1923	200.000	500.000
		215.000			215.000
		2.611.000		200.000	1.511.000
				1.300.000	
		2.611.000		200.000	1.300.000
					1.511.000
				tilsammen Kr.	6.655.300

Traadt i Likvidation den*) 17. December 1921 (Aktionærerne fik Kr. 651.000,—

— Kr. 542,50 pr. Aktie á 1.000 Mark.)

De gamle Aktier i Jels Bank blev indløst med Mark 2.500,— + Kr. 50,— pr.

Aktie, hvorpaa der var indbetalt Mark 500,—

Overtaget af Graasten Bank den 30. Juni 1920 for en Sum af Mark 1.200.000,—

De gamle sønderjydske Bankers Aktie-

Oprettelses Aar	Bankens Navn	Selskabs-Form	Hjemsted	Aktie- og Andekapital Ny Oning
				Mar
1872	Den Nordslesvigske Folkebank	A/S	Aabenraa	1.000
1875	Haderslev Bank	„	Haderslev	1.000
1875	Haderslebener Creditbank	Andels-Selskab	Haderslev	186
1887	Løgumkloster Bank	A S	Løgumkloster	75
1897 ¹⁾	Industri- og Landmandsbank ..	Andels-Selskab	Haderslev	116
1901 ²⁾	Tønder Landmandsbank	A/S	Tønder	700
1905 ³⁾	Sønderburger Bank	„	Sønderborg	1.200
1907 ⁴⁾	Jels Bank (siden 1921 fortsat som Banken for Jels og Omegn)	„	Jels	50
1913	Tøndern Bank	„	Tønder	800
1909	Folkebanken for Als og Sundeved	„	Sønderborg	600
1892 ⁵⁾	Creditbank	Andels-Selskab	Craasten	626
1920	var Antallet 11 gamle Banker			6.354
¹⁾ ³⁾ og ⁵⁾	udgaaet er 3 „ „		ved Likvidation	1.943
	tilbage er 8 gamle Banker			4.411

Nydannelse

Virksomhed paa-begyndt				Mar
1920 ⁶⁾	Haderslev Amts Folkebank....	A/S	Haderslev	4.000
1920	Rødding Bank	„	Rødding	
1920	Gramby Bank	„	Gramby	
1920 ⁷⁾	Nordslesvigs Bank	„	Tønder } Haderslev	
1920	Nustrup Bank	„	Nustrup } Aabenraa	
1920	Skærbæk Bank	„	Skærbæk	
1920	Graasten Bank	„	Graasten	
1926	Apenrader Bank	„	Aabenraa	
⁶⁾ og ⁷⁾	Nydannelser	8 Banker		
	udgaaet	2 „		
	tilbage	6 Banker		

¹⁾ Traadt i Likvidation den*) 24. Juni 1923; gav intet Udbytte ill Andelshave

²⁾ Bankens Generalforsamling den 30. Marts 1926 besluttede at forhøje Aktiekapital med Kr. 300.000 Præferencaktier, og den 21. Maj 1927 blev den samlede Aktiekapital nedskrevet med Kr. 1.050.000 } heraf bidrog den ord. Aktiekapital og Præferencaktierne

I disse to Love er Rettesnoren trukken op for danske Banker og Sparekasser, og dermed selvfølgelig ogsaa for de sønderjydske Pengeinstituter; Overgangen fra tysk til dansk Lovgivning var paa mange Omraader ikke saa lige til, men Bankerne viste dog en forholdsvis hurtig Tilpasningsevne til de nye Forhold og overvandt Vanskelighederne uden Tillægsbestemmelser for Bankloven. Det skal ej heller fra kendes, at Banktilsynet, hvor der viste sig særlige Vanskeligheder, viste sig forstaaende og indrømmede de sønderjydske Banker Lempelser i de første Aar.

De sønderjydske Sparekasser kom derimod ikke uden om et Tillæg til Sparekasseloven af 4. Oktober 1919; dette Tillæg traadte i Kraft 1. Juli 1922. Saavel Sparekasser som Banker maatte jo i en Aarrække indtil den tyske Marks fuldstændige Værdiløshed (ultimo 1923) føre et dobbelt Regnskab, et for Mark og et for Kroner. I den nævnte Tillægslov fik Sparekasserne Mark-Forholdet ordnet paa den Maade, at der oprettedes to adskilte Afdelinger, henholdsvis for Kroneindskud og Markindskud, saaledes at den ene Afdelings Aktiver ikke hæftede for den anden Afdelings Forpligtelser. Til Gennemførelse af den nævnte Deling blev Sparerne opfordrede til at anmelde deres Krav indenfor en Frist af 6 Maaneder, i modsat Tilfælde vilde Krav kun kunne gøres gældende overfor den Afdeling, til hvilken Fordringen i Henhold til Tillægslovens § 3 henhørte. Efter en senere paafølgende Ansøgning fra Sparekasserne, opnaaede disse under 29. December 1923 gennem Justitsministeriet Proklamabevilling til med Aars og Dags Varsel at indkalde alle dem, som maatte have noget Krav paa Sparekasserne hidrørende fra indskudte Markbeløb. Denne Frist udløb i Februar

1925, og Mark-Forholdet var for Sparernes Vedkommende dermed bragt til en endelig Afslutning.

Da der fra Bankernes Side ogsaa ønskedes en Afslutning af Markforholdet, blev der den 27. December 1923 gennem Fællesannoncer foretaget en generel Opsigelse af samtlige indestaaende Markbeløb til snarest mulig Udbetaling, dog senest at hæve inden 30. Juni 1924.

Samtidig var der ved Bankinspektørens Bistand ansøgt om Proklamabevilling i Lighed med Sparekasserne; men Justitsministeriet lod meddele, at en saadan Bevilling efter gældende Praksis næppe kunde forventes meddelt de sønderjydske Banker til Indkaldelse af deres Markkreditorer.

Den 1. Oktober 1924 indgav derpaa samtlige sønderjydske Banker en velunderbygget Ansøgning til Regeringen om Proklamabevilling, og saafremt der i de nuværende Love ikke fandtes Lovhjemmel for en slyg Proklamabevilling, at man da ad Lovgivningsvejen ved særlig Lov vilde skabe Hjemmel herfor.

Justitsministeriets Svar blev ogsaa denne Gang et Afslag, der i Korthed gik ud paa, at man ikke havde Hjemmel til at imødekomme Bankernes Ansøgning, og at der ikke fandtes tilstrækkelig Anledning til ad Lovgivningsvejen at søge saadan Hjemmel tilvejebragt. Derimod henviste Ministeren til, at Bankerne i Tyskland havde udslettet Mark-Kravene, der ved Udgangen af Aaret 1923 maatte anses for ganske betydningsløse, uden at der har foreligget iøvnmæssigt Grundlag for den brugte Fremgangsmaade. Under Henvisning til Marksedlernes Inddragelse den 5. Juni 1925 blev i Marts 1925 en fornyet Ansøgning rettet til Justitsministeriet, men afvist med den samme Begrundelse som tidligere.

Da Bankerne ikke kunde opnaa Statsmagtens Bistand til Mark-Forholdets Afvikling. blev i April 1925 en sidste fælles Opfordring rettet til Markindskyderne om at hæve deres Marktilgodehavende inden den 1. Juni 1925, førend den generelle Annullering fandt Sted, og som for de sønderjydske Bankers Vedkommende skulde betegne Slutningsakten i Marktrageditien.

* * *

Efter den nye Sparekasselovs Ikrafttræden skal alle nye Sparekasser stiftes med Garanter, hvoraf der mindst maa være 25, for at en Sparekasse kan oprettes. De gamle Sparekasser med selvsupplerende Direktioner, fik ved deres Side et Tilsynsraad, der har Generalforsamlingsmyndighed, og af hvilket Handelsministeriet vælger det ene Medlem.

Af Landsdelens samlede 40 Sparekasser i 1929 var 33 ordnede med Garanter, hvorimod kun 1, nemlig »Løjt Sogns Sparekasse i Løjt-Kirkeby« er ordnet som Tilsynsraadskasse, altsaa uden Garanter. Denne Sparekasse bestyres ifølge sine Vedtægter af et Tilsynsraad og en Direktion. Tilsynsraadet bestaar af 7 Medlemmer, hvoraf Handelsministeren vælger et. Valget af de øvrige Medlemmer skal godkendes af Handelsministeren. Og sluttelig fortsatte 6 som »offentlige Sparekasser«.

Da det gamle Land ikke kender noget til de saakaldte »offentlige Sparekasser«, blev der i Tillæget til Sparekasseloven optaget en Bestemmelse om, at Handelsministeren bemyndiges til for et Tidsrum af 10 Aar efter Tillægslovens Ikrafttræden at meddele Stadfæstelse paa Vedtægter for de i de sønderjydske Landsdele bestaaende kommunale (offentlige) Spare-

kasser, uanset om Bestyrelses- og Garantiforholdene ikke er ordnet i Overensstemmelse med Sparekasse-lovens Forskrifter. Denne Paragraf bestemmer endvidere, at de offentlige Sparekasser, inden Udløbet af det forannævnte Tidsrum af 10 Aar, for såvidt de ønsker at fortsætte deres Virksomhed, skal bringe deres Bestyrelses- og Garantiforhold i Overensstemmelse med Sparekasseloven af 4. Oktober 1919. Herefter er vore 6 offentlige Sparekassers Virketid begrænset til 1. Juli 1932; sker der ikke fra Lovgivningsmagtens Side Tilsagn om en Fornyelse af de bestaaende Forhold, har de kun Valget mellem at omdannes til almindelige, private Sparekasser med eller uden Garanter eller opgive deres Sparekassevirksomhed. I Kredse der repræsenterer de private Sparekasser, er der mest Stemning for at faa de »offentlige Sparekasser« ophævet som saadanne og hidføre en Ligestilling med de øvrige Sparekasser i Landet. Fra modsat Side søger man derimod at fastholde de »offentlige Sparekassers« nedarvede Rettigheder og vil værne om dem saa længe som muligt.

Særlige Penge- og Kredit-Institutioner, der ikke hører under Banker og Sparekasser.

Skal man give et nogenlunde Helhedsbillede af de Pengefaktorer, der foruden Banker og Sparekasser har spillet en væsentlig Rolle og ydet sin store finansielle Medvirkning ved Sønderjyllands økonomiske Genrejsning, vil en kortfattet Omtale af de Institutioner, der har ladet og fremdeles lader tilflyde Penge til de sønderjydske Landsdele, være en uomgængelig Nødvendighed. Som de mest fremtrædende og betydningsfulde blandt disse skal nævnes:

- A) Laanekassen for Sønderjylland.
- B) Udligningskassen for de sønderjydske Landsdele.
- C) Realkreditens Ordning i Sønderjylland.
  - a) Sønderjyllands Kreditforening.
  - b) Kredit- og Hypotekforeninger med Hjemsted i det gamle Land, hvis Virkefelt ogsaa omfatter Sønderjylland.
- D) Realkredit-Laanene.
- E) Sønderjydsk Hypoteklaanefond.
- F) Landeværnet og Kreditanstalt G. Vogelgesang.

A) **Laanekassen for Sønderjylland.**

Ved Genforeningen oprettede Staten »Laanekassen for Sønderjylland«, og denne Institution blev et værdifuldt Led i den samlede Kæde af Foranstaltninger, der maatte iværksættes til Sønderjyllands økonomiske Genrejsning. Dens Opgave var specielt at yde mindre Driftslaan til Haandværkere, Handlende og Landbrugere, der som Følge af Krigen var ude af Stand til ved egen Hjælp at skaffe sig den fornødne Driftskapital. Til Raadighed for »Laanekassen« stillede Staten oprindeligt 10 Millioner Kroner. Forvaltningen blev lagt i Hænderne paa Kroneudvalgets Bestyrelse med Statsgældsdirektør P. O. A. Andersen som Formand. Laanene, der som Regel ydedes uden Sikkerhed, kunde ikke overstige et Beløb af 10,000 Kr.; de forrentes med 4 % p. a. og afdrages i Løbet af indtil 10 Aar.

Efter at »Laanekassen« havde udlaant de til dens Raadighed staaende Midler, blev Udlaansvirksomheden en Tid lang indstillet. Dog har den fra 1. April 1925, efter at Staten havde stillet 2 Millioner Kroner til Raadighed for den, atter kunnet fortsætte sin fortjenstfulde Gerning til Afhjælpning af de herskende Vanskeligheder i Sønderjylland. Udlaanene af

denne 2. Serie skulde særlig ydes til saadanne Personer, der ikke raadede over Midler til Hjælp til Erhvervelse af fast Ejendom, eller til Hjælp til Grundlæggelse af selvstændig økonomisk Virksomhed. Laanene, der som Regel ikke kunde overstige 4000 Kr., forrentes oprindeligt med 6 % p. a., men Renten blev ved Lov af 2. Marts 1927 nedsat til 5 % p. a., iøvrigt gjaldt samme Regler som for Laanene af 1. Serie. Den samme Lov fastsatte endvidere, at Afdragstiden efter Laanekassens Skøn kunde forlænges baade for 1. og 2. Serie indtil 20 Aar.

Til Trods for den store Hjælp, der allerede var ydet, var alle Vanskeligheder endnu ikke overvundne, hvilket gav Stødet til den nye Lov af 2. Marts 1927, der derefter samlede alle de tidligere for Laanekassen givne Lovbestemmelser, og det fastsattes endvidere, at det til Raadighed for Laanekassen stillede Beløb kunde udgøre 15 Millioner Kr., som udbetales efterhaanden af Statskassen efter Laanekassens Behov. — Da Laanekassen paa det nævnte Tidspunkt havde en Gæld til Statskassen af ca. 7,2 Millioner Kroner for tidligere modtagne, ikke tilbagebetalte Beløb, var der altsaa et Beløb paa ca. 7,8 Millioner Kroner fra Statskassen til Raadighed til nye Udlaan, der fortrinsvis skulde ydes til Handlende, Haandværkere, Landbrugere og Fiskere i Sønderjylland i de alt tidligere nævnte Øjemed. Laanene skulde forrentes med 5 % p. a., afdrages i indtil 20 Aar og maatte som Regel ikke overstige 10,000 Kr.

Laanekassen var ifølge nævnte Lov af 2. Marts 1927 ogsaa bemyndiget til af de til dens Raadighed staaende Midler at yde Laan til Igangsættelse af større private eller offentlige Arbejder indenfor et Beløb af 1 Million Kr. Endvidere ydede Laanekas-

sen ogsaa Laan gennem den saakaldte Invalideafdeling til Personer, der oppebærer Invalideforsørgelse, til Grundlæggelse af selvstændig Erhvervsvirksomhed eller Erhvervelse af fast Ejendom; Laanene maa i Reglen ikke overstige 4000,—Kr. og forrentes med 4 % p. a. — Af de til Laanekassen tilbagevendende Midler (Afdrag og Rente) maa den indtil 4 Millioner Kroner yde Udlaan til Landmænd, der i Anledning af stedfunden Jordregulering opretter nye Brug, udflytter Ejendommens Bygninger eller foretager Tilbygninger til disse, for saavidt saadanne Foranstaltninger anbefales af Jordfordelingskommissionen; Laanene kan højest andrage 25.000,— Kr., kan ydes uopsigelige i indtil 10 Aar og med en Rentefod af ikke under 4 % (hidtil var Renten 4 %), og der skal ydes Pantesikkerhed for Laanene indenfor Værdien af Jord med Bygninger.

Og endelig har Laanekassen af indgaaede Renter og Afdrag i de sidste Aar kunnet yde en god finansiel Bistand, hovedsagelig til Gennemførelse af Akkorder og Saneringer.

Ved Indbetalinger af Renter og Afdrag har Laanekassen benyttet Nationalbanken og de af denne for Staten antagne Intradebanker i Sønderjylland.

De samlede gennem Laanekassen ydede Udlaan har ifølge »Det sønderjydske Erhvervsudvalg«s Beretning 1928—1929 til dette Tidspunkt udgjort 25.433.210 Kroner, nemlig:

i	1. Serie 4497	Laan til	Kr. 11.376.150,—
i	2. » 1068	» » »	1.966.500,—
i (1927—28 3.	» 2826	» » »	7.819.660.—
til større Arbejder		»	290.500,—
i Invalideafdelingen 1104	Laan til	»	1.923.400,—
gennem Jordfordelings-			
kommissionen		»	1.457.000,—
til Akkorder m. m.		ca. »	600.000,—
			ialt Kr. 25.433.210,—

Statens Kapitalanbringelse i Laanekassen har dog ikke til noget Tidspunkt oversteget 15 Millioner Kroner.

* * *

I visse Tilfælde er der foreskrevet, at der skal ydes Sikkerhed for Laanet, men derudover er Laanekassens Bestyrelse ret frit stillet, saa at Sikkerhedsspørgsmaalet kunde afgøres individuelt. Og det skal siges til denne fortrinlige Institutions Ros, at Laanekassen fuldtud har svaret til de Formaal, der laa indenfor dens Ramme og været en uvurderlig Hjælp til Sønderjyllands økonomiske Genrejsning.

Efter at dens første Formand i 1929 er afgaaet ved Døden, er Departementchef, Generaldirektør Michael Kofoed traadt i Stedet som Formand.

B) Udligningskassen for de sønderjydske Landsdele.

Valutareguleringen spillede ved Genforeningen en meget stor Rolle i Landsdelens finansielle og økonomiske Forhold, som Følge af Markformuernes Hensmuldren. For at bøde paa de derved fremkaldte store Tab, som den tyske Mark-Misere havde tilføjet den nordslesvigske Befolkning, var det, at der ved Lov af 28. Juni 1920 (jfr. Lov-Ændring af 22. December 1920) blev oprettet en Udligningskasse med den Opgave at yde Erstatning for Indtægts- og Formuetab. Til Raadighed for Udligningskassen stilledes der et Beløb, der svarede til 350 Kroner for hver Indbygger i de sønderjydske Landsdele, beregnet paa Grundlag af Folketællingen i December 1910, da Tællingen viste 167.603*) Indbyggere, hvilket gav et samlet

*) Fra Statistisk Departement er Indbyggerantallet for 1910 senere opgjort til 166,603.

Beløb af 58.660.000,— Kroner. Udligningskassen forvaltedes af »Sønderjydske Valutaraad« med 14 sønderjydske Medlemmer og Generaldirektør Michael Kofoed som Formand.

Princippet ved Formueerstatningen var, at kun den, der ved en Sammenligning af Nettoformuen 1. Januar 1914 og 1. Januar 1920 kunde eftervise et Formuetab, som skyldtes Markkursens Fald eller andre i Forbindelse med Krigen staaende Aarsager, havde Krav paa Erstatning. Naar Vedkommende fl. Eks. i de mellemliggende Aar paa fast Ejendom eller andre Omraader havde haft Vinding, der svarede til Kurstabet, kunde samme ikke komme i Betragtning; ligeledes udelukkedes alle de Personer fra Formueerstatningen, hvis Formue 1. Januar 1920 kunde antages at udgøre 25.000 Kroner.

Erstatningen skete efter en glidende Skala; de første 5000 Mark omregnedes til pari de paafølgende 20.000 Mark til Kurs 45, de næste 10.000 Mark til 40, derefter faldende med 5 Points for hver 10.000 Mark, dog saaledes, at en Formue ved Erstatningen ikke kunde bringes op over 25.000 Kroner. Ikke-Familieforsørgere tilfaldt kun $\frac{2}{3}$ af Erstatningsbeløbet.

Indtægtstilskud (Renteregulering) kunde kun tildeles saadanne Personer, der ganske overvejende var henvist til at leve af en Rente og i Almindelighed havde naaet 55 Aars Alderen. Omregningen skete for de første 2000 Mark (Rentebeløb) til pari, for de følgende 2000 Mark til Kurs 45, for de næste 2000 Mark til Kurs 40 og saa fremdeles.

For Indtægtstilskud var Grænsen sat saaledes, at en Familieforsørgers Indtægt højst maatte bringes op til 4000 Kroner og for en Ikke-Familieforsørger til 2700 Kroner aarlig.

Ved Formueerstatning blev Markformuen pr. 1. Januar 1920, som Ejeren fik Lov til at beholde, bragt i Fradrag, omregnet til den undér 10. Februar 1920 fastsatte Kurs (7,25 Kroner for hver 100 Mk.); efter et lignende Princip skete Fradraget for Indtægtstilskud.

Statens Udgifter til Valutaerstatning i Form af Tilskud een Gang for alle, har ifølge Sønderjysk Valutaraads Beretning af ultimo 1922 udgjort ca. 45 Millioner Kroner.

Rente- eller Indtægtstilskud er opgjort til en aarlig Udgift paa godt $1\frac{1}{3}$ Million Kr. og den samlede Kapitalværdi af Rentebyrden udgjorde lidt over 14 Millioner Kr.

Selv om det Beløb paa cirka 59 Millioner Kroner, der gennem Udligningskassen er tilført den sønderjydske Befolkning, ikke androg mere end en Brøkdel af det store Milliontab, Landsdelens Markkreditorer havde lidt paa deres Formue, saa har Valutaerstatningen ikke blot virket som en tiltrængt Hjælp til de økonomisk svagest stillede i Samfundet, men tillige som en uvurderlig Støtte for hele Landsdelens Økonomi. Valutaerstatningen var i Aarene 1920 og 1921 den rindende Kilde, der tilførte de sønderjydske Pengeinstituter, der til at begynde med stod blottet for hjemlige Krone-Indskud, ret betydelige Virkemidler i Form af Indlaan.

C. Realkredittens Ordning i Sønderjylland.

Ordningen af Realkreditten var ogsaa et af de store økonomiske Spørgsmaal, der efter Vaabenstilstanden optog Sindene i Grundejerkredse; thi som Forholdene laa, med de forsømte Ejendomme og de reducerede Besætninger, vilde Genrejsningen af Landbruget kræve store Millionbeløb, som maatte

hidkaldes fra Kapital- og Pengemarkedet i det gamle Land. De sønderjydske Sparekasser og Banker med deres stærkt begrænsede Krone-Midler formaaede nemlig ikke at yde nogen nævneværdig Indsats til Ordningen af Realkrediten, og derfor stod det som en afgjort Sag, at man efter Genforeningen i højere Grad end hidindtil maatte overlade Prioriteringen af faste Ejendomme til Kredit- og Hypothekforeningerne. En naturlig Følge heraf blev, at man gik i Lag med Oprettelse af en Kreditforening for de sønderjydske Landsdele, et Omraade, der dækker over 3891 Kvadratkilometer og i Størrelse svarer til en Elvtedel af hele Danmark efter Indlemmelsen.

a) **Sønderjyllands Kreditforening.**

Initiativet til Oprettelse af en Kreditforening for de sønderjydske Landsdele er udgaaet fra »Nordslesvigsk Kreditforening« i Haderslev. Den 6. Maj 1920 oprettedes Sønderjyllands Kreditforening ved Anordning af den internationale Kommission, der senere ved Lov af 28. Juni 1920 fik Lovgivningsmagtens Sanktion. Kreditforeningen, der havde Ret til at yde 1. Prioritetslaan i al Slags Grundejendom, berigtigede allerede i det første Regnskabsaar, fra August 1920 til 31. Marts 1921, 1796 Laan til et samlet Beløb af ca. 45 Millioner Kroner, hvis Nettoprovenu for en meget stor Del anvendtes til Indløsning af de i det gamle Land rejste midlertidige Veksellaan. Da der maatte regnes med den Mulighed, at det store Udbud af Kreditforeningsobligationer fra Sønderjylland vilde virke trykkende paa Obligationsmarkedet — hvilket ogsaa tildels var Tilfældet — anmodedes Staten om Støtte til at afværge et alt for stærkt Kursfald. Regeringen og Rigsdagen stillede sig forstaa-

ende overfor denne Opgave, saa Finansministeren bemyndigede Statsgældsdirektøren til indenfor visse Grænser at købe Sønderjyllands Kreditforenings-Obligationer for Statens Regning. Endvidere bidrog til Foreningens lykkelige Start, at Nationalbanken i Erkendelse af den nationale Opgave, som her forelaa, paa forskellig Maade ydede sin Bistand, og i den første Tid stillede indtil 40 Millioner Kroner til Raadighed til Belaaning af Foreningens Obligationer; der blev dog som Følge af Obligationsmarkedets Udvikling kun i ringe Omfang gjort Brug af denne Belaaning.

Kreditforeningen havde ogsaa i de følgende Aar en meget stærk Tilgang af nye Laan, saa dens samlede Udlaan i 1. og 2. Serie ultimo Marts 1925 udgjorde 118 Millioner Kroner Restgæld. Disse to Seriers Kasse-Obligationer forrentes med $4\frac{1}{2}$ % og Laanene amortiseres i ca. 60 Aar.

Dels som et Led i Bestræbelserne for at afhjælpe Kapitalmangelen i Sønderjylland, dels for at højne Obligations-Kursen — da det af forskellige Aarsager havde sin Vanskelighed at holde Obligationernes Kurs i Højde med de øvrige danske Kreditforenings-Obligationer — paatog Staten ved Lov af 18. April 1925 sig Garantien for Forrentningen af Sønderjyllands Kreditforenings Kasseobligationer af 3. Serie indtil et Beløb af 30 Millioner Kroner. Amortisations-tiden for Laanene i denne Serie fastsattes til i det længste 45 Aar.

Af efterstaaende Kurs-Noteringer den 23. Marts 1925 ses, hvilken Forskel, der paa dette Tidspunkt laa i Obligations-Kursen.

Sønderjyllands Kreditforenings-Obligationer noterede Køberkurs $72\frac{1}{2}$ % for 1. Serie og $72\frac{1}{4}$ % for 2.

Serie, medens samtidig Vest- og sønderjydske Kreditforenings $4\frac{1}{2}$ % Obligationer, 8. Serie, noteredes til en Kurs af $75\frac{1}{2}$ % og Ny jydske Kjøbstad-Kreditforenings $4\frac{1}{2}$ % Obligationer 8. Serie, til en Kurs af $76\frac{1}{2}$ %. — Men allerede hen paa Sommeren indtraadte en Bedring i Obligations-Kurserne, og den 1. September 1925 noteredes Sønderjyllands Kreditforenings $4\frac{1}{2}$ % Obligationer til en Køberkurs af $81\frac{1}{4}$ for 1. Serie, $81\frac{1}{4}$ % for 2. Serie og $84\frac{1}{2}$ for den nye statsgaranterede 3. Serie.

Efter at de øvrige Landkreditforeninger i Landet var gaaet over til 5 pCt. Laanetyper, har Sønderjyllands Kreditforening i 1928 ogsaa begyndt at give Laan i 5 pCt.s Kasseobligationer. Sønderjyllands Kreditforening tilstodes ved Lov af 31. Marts 1928 en yderligere Statsgaranti for den halvaarlige Rente af de i en ny 4. Serie udstedte $4\frac{1}{2}$ og 5 % Kasseobligationer indtil et samlet Paalydende af 15 Millioner Kroner. For denne Serie er ligesom i 3. Serie Amortisationstiden fastsat til i det længste 45 Aar. Naar bortses fra den kortere Amortisationstid, som disse 2 rentegaranterede Serier har, svarer deres Kursnotering i det hele og store til de andre jydske Kreditforeningspapirer.

Ifølge Sønderjyllands Kreditforenings 9de Aarsregnskab (1. April 1928—31. Marts 1929) udgjorde Foreningens samlede Udlaan pr. 31. Marts 1929:

1. Serie $4\frac{1}{2}$ %	Hovedstol	89.354.100	Kr.	Restgæld	86.889.684	Kr.
2. » $4\frac{1}{2}$ %	»	28.909.900	»	»	28.438.436	»
3. » $4\frac{1}{2}$ %	»	27.772.200	»	»	27.339.437	»
4. » 5 %	»	3.806.200	»	»	3.802.571	»

---

ialt Hovedstol 149.842.400 Kr. Restgæld 146.470.128 Kr.

---

b) Kredit- og Hypotekforeninger med Hjemsted i det gamle Land, hvis Virkefelt ogsaa omfatter Sønderjylland.

Ved Siden af Sønderjyllands Kreditforening har efterstaaende Kredit- og Hypotekforeninger faaet Ret til at give Laan i Sønderjylland; og disses samlede Udlaan (Hovedstol) i Sønderjylland udgjorde pr. 31. Marts 1929 som følger:

aa) Kreditforeninger:

1) Vest- og sønderjydske Kreditforening	Kr. 39.296.000,—
2) Jydske Husmands-Kreditforening	» 28.481.650,—
3) Ny Jydske Kjøbstad-Creditforening	» 19.669.800,—
4) Jydske Grundejerkreditforening	» 13.272.900,—
5) Industrielle Kreditforening	» 2.564.500,—

---

5 Kreditforeninger ialt Hovedstol Kr. 103.284.850,—

---

bb) Hypotekforeninger:

1) Jydske Hypotekforening	Kr. 4.721.200,—
2) Jydske Landhypotekforening	» 2.646.600,—
3) Husmandshypotekforeningen for Danmark	» 361.400,—

---

3 Hypotekforeninger ialt Hovedstol Kr. 7.729.200,—

Restgælden for Kredit- og Hypotekforeningslaanene under Gruppe aa) og bb) har ikke for alles Vedkommende kunnet oplyses, men vil tilsammen for aa) og bb) ligge ca. 3 Millioner Kroner lavere end Hovedstolen.

D) Realkreditlaan.

De saakaldte Realkreditlaan, er opstaaet i en Periode, hvor de sønderjydske Sparekasser ikke var i Stand til at efterkomme det Kreditkrav, Landbru-

get stillede til 2. Prioritetslaan, idet Landmændene foretrak Pari-Laan hos Sparekasser og Banker i Stedet for Hypothekforeningslaan, der medførte et stort Kurstab paa disses Kasseobligationer.

Ifølge Henstilling af den i 1925 nedsatte Realkreditkommission var Finansministeren paa Tillægsbevillingsloven for 1926—27 bemyndiget til paa Statskassens Vegne at yde Garanti for Forrentning og Tilbagebetaling af Laan indtil 10 Millioner Kroner, ydet af kjøbenhavnske Pengeinstituter og andre Institutioner til sønderjydske Sparekasser til Videreudlaan. I Henhold hertil blev i Maj 1926 Pengene skaffet til Veje ved Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, Bikuben, Den sjællandske Bondestands Sparekasse, Postgirovæsenet og Apotekerfonden, ialt ca. 9 Millioner Kroner.

For de sønderjydske Sparekasser, der modtog disse særlige Indskud, var det en Betingelse, at Midlerne skulde anvendes til 2. Prioritetslaan umiddelbart efter størst muligt Kreditforeningslaan eller andet 1. Prioritetslaan af tilsvarende Størrelse, og at Midlerne fortrinsvis skulde benyttes til Indfrielse af Banklaan eller anden byrdefuld Gæld. Det enkelte af vedkommende Sparekasse bevilgede Laan maatte som Regel ikke overstige 25 % af 1. Prioritetslaan. De sønderjydske Sparekasser tilsvarede deres Laan-givere oprindelig $5\frac{1}{2}$ % p. a., nu $5\frac{1}{4}$ % p. a., og maa ved Videreudlaanet beregne sig en Udlaansrente, der i det højeste ligger 1 % over den Rente, de selv maa give. Laanene var i de første 4 Aar fra Stiftelsen afdragsfri, men derefter afdrages de med $\frac{1}{32}$ halv-aarlig, saaledes at Laanet er fuldt tilbagebetalt i 20 Aar fra Stiftelsen.

Ifølge det Sønderjydske Erhvervsudvalgs Beret-

ning (1928—1929 udgjorde Realkreditlaanene hos de sønderjydske Sparekasser pr. 31. Marts 1928 ca. 7½ Millioner Kroner.

Realkreditlaanene vandt ikke nogen udelt Yndest hos Landmændene, Sparekasserne krævede nemlig i de fleste Tilfælde Kaution ved Siden af Pantesikkerheden; endvidere bevirkede de fastsatte store Afdragsydelse, — der var begrænset til 20 Aar fra Stiftelsen —, at mange Landmænd ikke turde binde an med slige Laan.

Disse Omstændigheder i Forbindelse med Landbrugskrisen i Sønderjylland har i ikke ringe Grad været medvirkende til, at man i 1927 oprettede Sønderjydsk Hypoteklaanefond for at imødekomme Landbostandens Ønske om sekundære Prioritetslaan til Pari med lempelige Afdragsvilkaar.

E) Sønderjydsk Hypoteklaanefond.

Sønderjydsk Hypoteklaanefond, der er oprettet i Henhold til Lov af 28. Februar 1927, maa nærmest betragtes som en Kriseforanstaltning for at give det sønderjydske Landbrug en tiltrængt Haandsrækning til Opnaaelse af billige 2. Prioritetslaan. Hypoteklaanefonden har til Opgave at yde Udlaan mod sekundær Prioritet i sønderjydske Landejendomme, fortrinsvis efter Laan af Kreditforeninger eller offentlige Midler. Laanene kan ikke overstige 25 % af normalt Kreditforeningslaan, og Hypotekfondslaanet i Forbindelse med det foranstaaende Prioritetslaan maa ikke udgøre mere end 75 % af Ejendommens Værdi med Besætning og Inventar. Laanene, for hvilke Laantagerne hæfter solidarisk, udbetales kontant til pari Kurs minus Fradrag af

2½ % til Dannelse af en Reservefond; den aarlige Rente er 5½ %, og Laanene afdrages i Løbet af 30 Aar fra 1930.

Det Beløb, Fonden kan anvende til Udlaan, udgør 20 Millioner Kroner, der optages som Pari-laan i Kongeriget Danmarks Hypothekbank imod en aarlig Rente af 5½ % og Statens Garanti. Udlaansvirksomheden ophører med Udgangen af August 1930. Der er indtil 31. Marts 1929 ifl. Hypotheklaanefondens sidste offentliggjorte Regnskab bevilliget Laan, der tilsammen udgør Kr. 13.775.900,—; heraf er kommen til Udbetaling Kr. 11.500.000,—.

Et Sammendrag af de forannævnte Institutioners Udlaan i Sønderjylland stiller sig ultimo Marts 1929 som følger:

A) Sønderjyllands Kreditforening	Hovedstol	Kr. 149.842.400,—
B) 5 Kreditforeninger i det gamle Land	»	» 103.284.850,—
C) 3 Hypothekforeninger i det gamle Land	»	» 7.729.200,—
D) Realkreditlean (31/3 1928) cirka	»	» 7.500.000,—
E) Sønderjydsk Hypotheklaanefond, (Udbetaling)	»	» 11.500.000,—
31. Marts 1929 ialt Hovedstol		Kr. 279.856.450,—

Restgæld ca. 273,5 Mill. Kr.

Foruden de allerede opførte Instituter har talrige Sparekasser og Forsikringsselskaber fra det gamle Land samt Overformynderiet, Statsboligfonden og Statskassen anbragt mange Millioner Kroner i Prioritetslaan, hvis samlede Beløb ligger omkring ved en 20 Mill. Kroner.

Realkredittens samlede Restgæld pr. 31. 3. 29 er herefter opgjort til ca. 293,5 Millioner Kroner, hvilket viser, i hvor stort Omfang Privat-Økonomien i Sønderjylland har maattet tilføre Kapital fra det gamle Land til Ordning af sine Realkredit-Forhold. Selv om man regner med, at en tredive Millioner af det nævnte Beløb paa 293,5 Millioner Kroner bestaar af saadanne Obligationer, som befinder sig paa sønderjydske Hænder, vil Realkredittens Nettogæld til det gamle Land omtrentlig udgøre 263,5 Mill. Kroner, hvilket vil sige, at den tilførte fremmede Realkredit i Sammenligning med Tiden før Verdens-Krigen, hvor det tilsvarende Beløb af fremmed Realkredit kun androg 100 Millioner Mark, nu er vokset til et Beløb, der er rigeligt $2\frac{1}{2}$ Gange saa stort.

De væsentligste Grunde hertil kan søges i Landsdelens Mangel paa tilstrækkelig hjemlig Kapital, da denne gik til Bunds i den store Markkatastrofe, dernæst det store Genrejsningsarbejde, der var paakrævet, for at bringe Landsdelens Landbrug og øvrige Erhverv paa Fode igen efter Krigsaarenes Udmarvning. Det maa tilmed bemærkes, at Omlægningen og det meste Opbygningsarbejde blev gennemført i en Tidsperiode, hvor den danske Krone var langt nede og Pristallet paa alt, hvad der skulde anskaffes, højt oppe. Ogsaa den langvarige Mund- og Klovesyge samt flere daarlige Høstaar har bidraget sit til Gældens Vækst, saa Forskellen i den fremmede Realkredit mellem før og nu er forstaaelig, naar alle disse Faktorer tages i Betragtning.

Men takket være Realkredittens fortrinlige Ordning i Danmark, har denne ved Omlægningen af Prioritetsgælden fra Mark til Kroner og ved Landsdelens økonomiske Genrejsning været en uerstatte-

lig Støtte. Og det bør saa meget mere fremhæves i denne Forbindelse, som Erfaringerne fra de sidste forudgaaende Aars Landbrugskrise paany har bevist den danske Realkredits forsigtige Laanepolitik og urokkelige Soliditet, saa den nu overvundne Krise ikke har beredt Realkreditens Institutioner nogen nævneværdig økonomisk Vanskelighed.

F. Landeværnet og Kreditanstalt Vogelgesang.

Disse to Instituter hører hverken til Kategorien: Banker, Sparekasser eller Kredit- og Hypotekforeninger, men er i deres Art noget for sig selv, og er stiftet i en Krisetid med det særlige Formaal at styrke og værne om Erhvervsdrivendes og Landmænds økonomiske Stilling i Sønderjylland. Over begge Instituter hviler der et national-politisk Skær; og deres væsentligste Opgaver tager særligt Sigte paa faretruede Landejendomme, kort sagt, at forebygge national-politiske Forskydninger i Jord og Ejendom; altsaa nærbeslægtede Opgaver, som de den Nordslesvigske Kreditforening havde før Genforeningen.

Kreditanstalt G. Vogelgesang, Kommanditaktieselskab, Haderslev, oprettet 1926, har fra første Færd ved Siden af sine økonomiske Opgaver politisk søgt at udnytte Krisetilstanden i Tyskhedens Interesse og under de daværende herskende vanskelige Landbrugsforhold med sine mange »Bevægelser« paa ny indledet Kampen om Jorden, derfor var det ogsaa en ret naturlig Følge, at man fra dansk Side i 1927 stiftede »L a n d e v æ r n e t«, som et Forsvarsmiddel til at afværge Angrebets Virkninger.

Kreditanstalt G. Vogelgesang har en indbetalt Aktiekapital paa 500.000 Kr., men derudover har Sel-

skabet faaet betydelige Midler stillet til Raadighed gennem et udenlandsk Bankkonsortium, saa Selskabets samlede Virkemidler ifølge dets Balance pr. 31. Decbr. 1928 udgør ca. $6\frac{1}{2}$ Million Kroner.

Landeværnet er med sine 2,6 Mill. Kr. kapitalmæssig set paa langt nær saa stærkt som Kreditanstalt Vogelgesang, men til Gengæld har Landeværnet et bredere Befolkningslag bag sig, som vil yde det en kraftig Haandsrækning, saafremt Kampen om Jorden skulde antage større Dimensioner. Det umiddelbare Indtryk er dog, at Forholdene er bleven roligere og bedre i de sidste Aar, saa Uro-Strømningerne nu er kommen til Ro; men selv om saa er, vil Landeværnet fremdeles i en Aarrække have fuldt op af Op-gaver i vor Landsdel.

De sønderjyske Sparekassers finansielle Udvikling siden Genforeningen.

Forudgaaende er paa andet Sted de sønderjyske Sparekassers Nyorientering og Reorganisation efter Genforeningen omtalt; i det Følgende skal der bringes en talmæssig Oversigt fra forskellige Felter indenfor Sparekassevæsenets Omraade til Belysning af disse Instituters Udvikling siden.

Udarbejdelsen af efterfølgende Opstillinger er sket paa Grundlag af det Talmateriale Sparekasseinspektørens Aarsberetning om Sparekasser i Danmark indeholder. Efterstaaende Oversigt, der omfatter Sparernes samlede Tilgodehavende, Sikringsfonds (under denne grupperes indbetalt Garantikapital, Kursreguleringsfond, egentlige Reservefonds o. l.), andre Passiver og Totalbeløbet af disse 3 Grupper til-sammen, hvilket udgør Sparekassernes samtlige Pas-

siver. Oplysningerne i Tabellens øverste Linie hidrører derimod fra Realkreditkommissionens Betænkning af 4. Marts 1926, Side 89, da Sparekasseinspektørens Oplysninger over Sparernes Tilgodehavende først begynder pr. 31. Marts 1922.

De saakaldte Realkreditlaan, som Sparekasserne fik til Videreudlaan, og som den 31. Marts 1928 udgjorde ialt ca. 7.494.000 Kr., er indbefattet i Beløbet under Gruppe »Andre Passiver«.

De sønderjydske Sparekassers Virkemidler.

Dato	Antal Sparekasser	Sparernes samlede Tilgodehavende	Sikringsfonds	Andre Passiver	Totalbeløb af samtlige Passiver	Antal Konti
		<i>Kroner</i>	<i>Kroner</i>	<i>Kroner</i>	<i>Kroner</i>	
31.3.21	—	14.010.000	364.000	—	—	—
„ „ 22	41	24.887.804	—	—	—	—
„ „ 23	42	29.486.924	—	—	—	—
„ „ 24	40	30.212.882	1.451.531	3.660.330	35.324.743	32.018
„ „ 25	39	31.560.664	1.800.276	3.454.553	36.815.493	35.718
„ „ 26	39	36.267.817	2.081.331	2.760.808	41.109.956	40.988
„ „ 27	39	41.391.805	2.407.580	9.452.530	53.251.915	45.659
„ „ 28	39	45.058.651	2.794.355	8.979.664	56.832.670	49.311
„ „ 29	40	48.457.667	3.106.804	8.503.420	60.067.891	53.220

Foranstaaende tabellariske Oversigt viser en meget tilfredsstillende Udvikling i Sparekassernes Virkemidler siden Kronemøntens Indførelse, paa hvilket Tidspunkt de ligesom Bankerne maatte begynde paa bar Bund. De første 3 Aar efter Genforeningen viser baade talmæssigt og relativt den stærkeste Fremvækst i Sparernes Tilgodehavende, idet dette pr. 31. Marts 1923 allerede har naaet en Sum af 29½ Million Kroner. Hertil er dog at bemærke, at Beløbet ikke er

Udtryk for en Opsparing, Befolkningen har foretaget, men hidrører i overvejende Grad fra den Valutaerstatning, Markkreditorerne fik godtgjort samt fra Salg af Kreditforeningsobligationer etc. I de to efterfølgende Aar, er Tilgangen af Indlaan relativt lille, men derefter følger atter 4 Aar med en stærk Vækst, saa Indlaanene pr. 31. Marts 1929 er naaet op paa godt 48 Millioner Kroner. Tager man hele Landet i Betragtning, udgjorde Sparernes Tilgodehavende i Landets 535 Sparekasser ifølge Sparekasseinspektørens Beretning pr. 31. 3. 1929 Side 6 rigelig 2 Milliarder Kroner (2.044.249.000,— Kr.). Da den sønderjydske Befolkning udgør 5 % af hele Landets Indvaanere, skulde Sønderjylland for at være jævntillet med Hensyn til Sparekasse-Indlaan have haft rundt 100 Millioner Kroner i Stedet for som Tabellen udviser 48 Millioner Kroner; denne Sammenligning viser, hvad der endnu er at indhente, før end de hjemlige Indlaan i Sparekasserne kommer paa Højde med det øvrige Land.

De sønderjydske Sparekassers Sikringsfonds udgjorde:

31. Marts 1925	Kr. 1.800.276	eller ca. 5,7 %	af Sparernes
31. » 1929	» 3.106.804	» » 6,4 %	Indlaan

hvilket viser, at det trods den stærke Vækst i Indlaanene har været muligt at forøge Sikrings-Procen-ten med 0,7 %.

Ifølge en af Sparekasseinspektoratet til Erhvervsudvalget foretaget Beregning for Aaret 1. April 1927 til 31. Marts 1928 af Indlaans- og Udlaansrentens gennemsnitlige Størrelse i de sønderjydske Sparekasser er denne 4,84 % for Indlaan og 5,90 % for Udlaan. I Sammenligning med den gennemsnitlige

Indlaans- og Udlaansrente i Ribe og i Vejle Amt er Indlaansrenten i Sønderjylland lig med Indlaansrenten i Vejle Amt, men godt $\frac{1}{5}$ % højere end i Ribe Amt, og Udlaansrenten er i Sønderjylland op imod $\frac{1}{2}$ % højere end i Ribe og Vejle Amter. Men til Gengæld ligger ogsaa Omkostningerne betydeligt højere i Sønderjylland end i Naboamterne, en medvirkende Aarsag er det stærkt udviklede Filialsystem; der har dog i de senere Aar kunnet spores, at Omkostningerne procentvis i Forhold til Indlaanene er faldet stærkt, som Følge af Indlaanenes stærke Vækst, uden at Omkostningerne er steget tilsvarende.

Ifølge Sparekasseinspektoratets Beregning for Aaret 1. April 1928 til 31. Marts 1929 var gennemsnitlig i de sønderj. Amter Udlaansrt. 5,91 %, Indlaansrt. 4,67 %
i det øvrige Jylland » 5,51 % » 4,74 %

Efter Omtalen af de sønderjydske Sparekassers Virkemidler, følger efterstaaende en amtsvis grupperet Oversigt, der talmæssig klarlægger Sparekassernes finansielle Stilling pr. 31. Marts 1929.

Af Amterne raader Haderslev Amt, som det største hvad Areal og Indvaanere angaar, over de fleste Virkemidler, ligesom det følgelig ogsaa har den største Udlaansvirksomhed. Som den betydeligste af Amtets 9 Sparekasser staar »Sparekassen for Haderslev Byes Omegn«, oprettet 1856; dernæst følger »Haderslev Amts Sparekasse«, oprettet 1901; denne, der hører til de saakaldte »offentlige Sparekasser« med Amtets Garanti, har et tæt udbygget Filialnet med 2 Kontorer i Byen og 11 fordelt paa de forskellige Strøg i Amtet. Som Nummer 2 hvad Virkemidler angaar, følger Sønderborg Amt; den mest betydelige af dette Amts 7 Sparekasser er »Sønderborg Bys

Sparekasse«, oprettet 1820, den er en »offentlig Sparekasse«, har 11 Filialkontorer og staar i Øjeblikket som den største Sparekasse i Sønderjylland med en Balance pr. 31. 3. 1929 paa ca. 10½ Millioner Kroner. Tønder Amt kommer ind som Nummer 3 i Rækken, hvad Balance-Størrelse angaar, men hvad Antallet paa Sparekasser angaar, som Nr. 1, idet Amtet tæller 19 Sparekasser, dog udgør disses samlede Balance kun halvt saa meget, som Sønderborg Amts 7 Sparekasser.

Indenfor Tønder Amt staar »Tønder Sparekasse«, oprettet 1820, som den betydeligste. Som sidste og fjerde i Rækken kommer Aabenraa Amt med 5 Sparekasser; den største af disse er »Sparekassen for Aabenraa By og Amt«, den har 13 Filialkontorer, er en offentlig Sparekasse, oprettet 1. Januar 1819, og er saaledes Sønderjylands ældste Sparekasse.

De sønderjydske Sparekassers vigtigste Udlaansform er, som Oversigten viser, Realkreditten, idet der af Sparekassernes samlede Balance pr. 31. Marts 1929 paa ca. 60 Millioner Kroner var 25,7 Millioner Kroner Udlaan i Landejendomme og 10,7 Millioner Kroner i Købstadejendomme.

Dernæst følger Udlaan mod Kautions med 7,5 Mill. Kr.
og Kasse-Kredit med cirka 5,8 » »

I Obligationer og Aktier var anbragt knap 4,3 Millioner Kroner eller ca. 8,9 % af Sparernes samlede Tilgodehavende paa ca. 48,5 Millioner Kroner; i Sammenligning med Landets øvrige Sparekasser, er det kun en lille Procent, men har sin naturlige Aarsag i de sønderjydske Sparekassers begrænsede Midler og den stærke Efterspørgsel efter Laan, der har været tilstede i Landsdelen siden Genforeningen.

De sønderjydske Bankforetagenders finansielle Udvikling siden Genforeningen.

Om de sønderjydske Bankforhold siden Genforeningen og indtil Udgangen af 1929 giver efterstaaende Statusoversigter fra 1921, 1924, 1927 og 1929 med deres talmæssige Svingninger i op- og nedadgaaende Retning et tydeligt Billede af Udviklingen indenfor denne Tidsperiode.

Oversigten begynder med 1921, da dette er det første Aar, for hvilket der foreligger en ensartet Bankstatistik. I 1921 var der i Sønderjylland ialt 16 selvstændige Banker og 11 Filialer af københavnske Banker. Af de selvstændige Banker er siden 3 traadt i Likvidation, nemlig Industri- og Landmandsbanken i Haderslev i 1923, Haderslev Amts Folkebank i 1924 og Nordslesvigs Bank i Tønder i 1926. Af nye Banker er der kun kommen en til, nemlig den i 1926 oprettede Apenrader Bank, saa de selvstændige Banker nu udgør 14. Af de oprindelige 11 Filialer af københavnske Banker har Landmandsbanken i 1923 nedlagt sine Filialer i Aabenraa og Haderslev. Efter Andelsbankens Standsning i 1924 blev dens Filial i Sønderborg 1925 ophævet.

Saa vel Likvidationen af de nævnte 3 selvstændige Banker som Ophævelsen af de 3 københavnske Filialer har ikke paa nogen Maade paavirket det økonomiske Liv eller efterladt noget Savn, da Sønderjylland fremdeles er velforsynet med Bankinstituter, der fuldtud er i Stand til at tilfredsstille et hvert sundt og bankmæssigt underbygget Kreditbehov.

Oversigterne i Tabel A. B. C. D. er udarbejdet paa Grundlag af Bankinspektørens Ultimo-Balancer

1921—1926, der i sin Tid er tilstillet det sønderjydske Erhvervsudvalg, hvorimod Udarbejdelsen for Aarene 1927—1929 er sket efter Bankinspektørens aarlige Indberetning til Handelsministeriet om de danske Bankers Virksomhed.

Tabel A viser Aktivernes og Passivernes Sammensætning efter den af Banktilsynet foreskrevne saglige Inddeling ved det nævnte Aars Udgang; i første Kolonne findes Tallene fra de selvstændige Banker, i anden de tilsvarende fra de københavnske Filialers og i tredje Kolonne Totalbeløbet for begge Arter af Bankvirksomheder, denne Kolonnes Slutningsbeløb er samtidig det talmæssige Udtryk for de i Sønderjylland virkende Bankforetagenders Fællesbalance.

Af Tabel B fremgaar Balance-Bevægelserne i Aarene fra ultimo 1921 til ultimo 1929, i de 4 første Aar fandt der en betydelig Stigning Sted, der som Helhed set kulminerede ult. 1924. For de selvstændige Banker indtraadte Kulminationen dog allerede ult. 1923, da det store Omlægningsarbejde i det væsentligste var gennemført, og glider disses Balance fra dette Tidspunkt jævnt nedad til 57,3 Millioner Kroner ultimo 1928, det er en Tilbagegang paa 10,6 Millioner Kroner siden ultimo 1921. Vendepunktet i de københavnske Bankers Filialer følger først 2 Aar senere, nemlig fra ultimo 1925, men til Trods for den indtraadte Tilbagegang kan deres Balance alligevel ultimo 1928 i Sammenligning med ultimo 1921 udvise en Fremgang paa 5,8 Millioner Kroner. Ved Udgangen af 1929 derimod viser der sig en ret betydelig Balance-Førskydning til Fordel for de selvstændige Banker, idet disse i det sidste Aar har haft en Fremgang fra 57 til 60 Millioner Kr., medens

Balancen samtidig hos de københavnske Filialer er gaaet ned fra 60 til 55 Millioner Kr.

I Tabel C er samtlige Aktiver inddelt i 4 Grupper. første Gruppe omfatter de mest likvide Værdier, og har disse Aktivers Beløb med Undtagelse af det første og sidste Aar kun været underkastet ganske ringe Forandringer. Af de Aktivposter, der tilhører denne Gruppe, og som har været underkastet nogen Forandring, skal nævnes Kassebeholdning og Tilgodehavende hos »Indenlandske Banker og Sparekasser«; »Indenlandske Obligationer og Aktier« udviser derimod stærk Stigning og udgjorde ultimo 1929 ca. 3,7 Millioner Kroner. Anden Gruppe, Veksler, der ligeledes for en stor Del hører til de likvide Aktiver, har derimod været underkastet saavel en stærk Opgang i de første 5 Aar, som en paafølgende stærk Nedgang i de sidste 4 Aar, saa Veksler ultimo 1929 udgør knap 13 % af den samlede Aktivmasse. Tredie Gruppe, Laan, indbefatter alle de øvrige Udlaansformer, saasom Kassekredit, Konto-Kurant, Udlaan mod Pant eller Kaution, Panteobligation, Forskellige Debitorer etc. og udgør langt den største Del af Bankernes Udlaans-Virksomhed; ultimo 1929 var 75 % af Aktivmassen placeret under denne Gruppe. I Gruppen for Laan giver Tallene ligeledes i de første 3—4 Aar Udtryk for en stærk Stigning med paafølgende stærk Nedgang i de sidste 5 Aar. Fjerde Kolonne, Andre Aktiver, der indbefatter faste Ejendomme, Inventar, Tilgodehavende Renter etc., udviser Perioden igennem kun ganske ringe Forskydninger.

Statusoversigt over de i Sønderjylland virkende Banker

	Ultimo 1921		
	16 selvstændige Banker	11 Filialer af 3 københavnske Banker	Til-sammen
	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.
Aktiver:			
Kassebeholdning	1.592	753	2.345
Indenlandske Banker og Sparekasser	2.799	1.525	4.324
Udenlandske Korrespondenter	29	2.674	2.703
Fremmed Mønt og Veksler paa Ulandet	12	9	21
Udenlandske Obligationer og Aktier	0	0	0
Indenlandske Obligationer og Aktier	519	279	798
Egne Aktier	52	0	52
Panteobligationer	30	0	30
Indenlandske Veksler	15.626	7.661	23.287
Udlaan mod Pant eller Kaution	1.552	520	2.072
Udlaan mod Haandpant i egne Aktier	11	3	14
Kasse Kredit	29.041	37.559	66.600
Konto Kurant	14.045	683	14.728
Forskellige Debitorer	1.255	273	1.528
Faste Ejendomme	1.173	2.616	3.789
Inventar	94	0	94
Etablerings Konto	24	0	24
Tilgodehavende Renter	54	0	54
Ialt Aktiver....	67.908	54.555	122.463
Passiver:			
Aktiekapital	4.596	0	4.596
Reserver	557	0	557
Folia Konto	14.834	3.475	18.309
Konto Kurant	8.914	4.248	13.162
Indlaan paa Bankbog eller paa Bankbogs Vilkaar	3.842	2.526	6.368
Indlaan paa bestemt Tid eller paa Opsigelse	20.811	6.194	27.005
Indenlandske Banker og Sparekasser	9.824	344	10.168
Udenlandske Korrespondenter	53	6	59
Accept Konto	0	0	0
Forskellige Kreditorer	2.073	714	2.787
Prioritetsgæld i faste Ejendomme ..	230	0	230
Rediskonterede indenlandske Veksler	1.525	0	1.525
Pensionsfond for Bankens Embedsmænd	5	0	5
Udbytte Konto	215	0	215
Tantieme Konto	210	0	210
Forudbetalt og skyldig Rente og Diskonto	130	163	293
Konto til Imødegaaelse af Tab	0	0	0
At overføre til næste Aar	89	0	89
Gæld til Hovedsædet	0	36.885	36.885
Ialt Passiver....	67.908	54.555	122.463

og Bankfilialer.

Tabel A.

Ultimo 1924			Ultimo 1927			Ultimo 1929		
14 selvstændige Banker	9 Filialer af Københavnske Banker	Til-sammen	14 selvstændige Banker	8 Filialer af Københavnske Banker	Til-sammen	14 selvstændige Banker	8 Filialer af Københavnske Banker	Til-sammen
1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.	1000 Kr.
1.740	511	2.251	1.184	562	1.746	1.477	464	1.941
1.304	1.962	3.266	1.327	1.190	2.517	2.236	643	2.879
453	1	454	724	0	724	1.167	25	1.192
40	91	131	69	85	154	271	84	355
20	0	20	380	0	380	329	0	329
1.455	343	1.798	1.705	203	1.908	3.353	362	3.715
13	0	13	15	0	15	19	0	19
163	168	331	233	0	233	548	2.004	2.552
16.824	10.281	27.105	10.869	7.518	18.387	8.743	6.187	14.930
2.331	1.925	4.256	3.654	4.035	7.689	5.234	1.369	6.603
39	0	39	38	0	38	41	0	41
39.190	54.469	93.659	24.377	50.550	74.927	22.682	39.074	61.756
13.432	2.976	16.408	10.073	2.252	12.325	10.991	2.367	13.358
1.327	407	1.734	1.848	352	2.200	1.996	328	2.324
1.268	2.701	3.969	1.262	2.833	4.095	1.263	2.441	3.704
26	0	26	79	0	79	57	0	57
1	0	1	40	0	40	0	0	0
120	2	122	18	9	27	13	13	26
79.746	75.837	155.583	57.895	69.589	127.484	60.420	55.361	115.781
6.752	0	6.752	6.655	0	6.655	6.655	0	6.655
1.741	0	1.741	2.384	0	2.384	2.781	0	2.781
16.700	3.432	20.132	13.228	4.444	17.672	15.194	4.347	19.541
2.701	1.923	4.624	1.704	2.424	4.128	1.669	2.202	3.871
1.711	2.730	4.441	1.445	2.732	4.177	1.435	2.570	4.005
24.846	4.160	29.006	22.022	3.976	25.998	24.123	4.875	28.998
16.164	553	16.717	5.797	812	6.609	5.878	763	6.641
32	0	32	94	0	94	97	0	97
0	0	0	0	0	---	0	0	0
2.977	943	3.920	1.402	2.060	3.462	950	1.426	2.376
369	0	369	251	59	310	263	0	263
4.455	0	4.455	2.010	0	2.010	410	0	410
37	0	37	44	0	44	48	0	48
565	0	565	444	0	444	500	0	500
156	0	156	71	0	71	72	0	72
158	179	337	80	157	237	86	174	260
222	0	222	23	0	23	1	0	1
160	0	160	241	0	241	258	0	258
0	61.917	61.917	0	52.925	52.925	0	39.004	39.004
79.746	75.837	155.583	57.895	69.589	127.484	60.420	55.361	115.781

Af de nu følgende Oversigter ser man i Sammen-
drag Hovedtrækkene i den stedfundne talmæssige
Udvikling.

Tabel B.

**De sønderjydske Bankers og københavnske Bank-
filialers Balance-Bevægelser.**

Aar	Antal	Selvstændige Banker	Antal	Filialer af københavnske Banker	(Balance) Tilsammen
		<i>1000 Kr.</i>		<i>1000 Kr.</i>	<i>1000 Kr.</i>
Ultimo 1921	16	67.908	11	54.555	122.463
" 1922	16	72.546	11	60.110	132.656
" 1923	15	81.639	9	73.039	154.678
" 1924	14	79.746	9	75.837	155.583
" 1925	14	72.456	8	78.225	150.681
" 1926	14	61.786	8	77.167	138.953
" 1927	14	57.895	8	69.589	127.484
" 1928	14	57.308	8	60.343	117.651
" 1929	14	60.420	8	55.361	115.781

Tabel C.

Aktivernes Inddeling i følgende 4 Hovedgrupper.

Aar	Kassebeholdning, Banker, Sparekas- ser, Korresponden- ter, Fremmed Mønt etc. Obligationer, Aktier	Veksler	Laan	Andre Aktiver	Samlede Aktiver
Ultimo					
	<i>1000 Kr.</i>	<i>1000 Kr.</i>	<i>1000 Kr.</i>	<i>1000 Kr.</i>	<i>1000 Kr.</i>
1921	10.243	23.287	84.972	3.961	122.463
1922	7.731	21.774	98.564	4.587	132.656
1923	7.884	25.545	117.153	4.096	154.678
1924	7.933	27.105	116.427	4.118	155.583
1925	7.265	27.852	110.802	4.762	150.681
1926	7.248	20.897	105.642	5.166	138.953
1927	7.444	18.387	97.412	4.241	127.484
1928	8.871	15.121	89.713	3.946	117.651
1929	10.430	14.930	86.634	3.787	115.781

Tabel D.
Bevægelse i Egen-Kapital og Indlaan.

Aar Ultimo	Egen-Kapital <i>Aktie- og Andels- Kapital, Reservefond og Overførsel</i>	Indlaan				
	Selvstændige Banker	Antal	Selv- stændige Banker	Antal	Filialer af kjøbenhavn- ske Banker	Indlaan Tilsammen
	1000 Kr.		1000 Kr.		1000 Kr.	1000 Kr.
1921	5.242	16	48.401	11	16.443	64.844
1922	7.629	16	48.598	11	15.504	64.102
1923	8.375	15	48.968	9	14.187	63.155
1924	8.653	14	45.958	9	12.245	58.203
1925	9.019*	14	42.100	8	13.941	56.041
1926	9.221*)	14	38.680	8	12.976	51.656
1927	9.280	14	38.399	8	13.576	51.975
1928	9.492	14	39.724	8	13.464	53.188
1929	9.694	14	42.421	8	13.994	56.415

*) NB. I Balancerne for 1925 og 1926 figurerede en Modpost paa Kr. 536,000 — henholdsvis 1,100,000 — som Underskud, der statistisk set var af forbigaaende Natur og derfor ikke er bragt i Fradag.

Til Trods for, at de sønderjydske Banker stod overfor de ganske nye Forhold og maatte foretage Omlægningen fra bar Bund af, tilpassede Virksomhederne sig dog hurtig den danske Banklovs Bestemmelser i § 7, der foreskriver, at Bankernes indbetalte Kapital med Tillæg af Reserver og ligestillede Fonds mindst maa udgøre en Tiendedel af Bankernes samlede Gældsforpligtelser. Ogsaa § 11, der omhandler Bankernes Likviditet, og som foreskriver, at Bankerne til enhver Tid maa have en Kassebeholdning, der i Forbindelse med andre sikre, let sælgelige, ubelaante Kreditmidler og Værdipapirer udgør mindst 15 % af de Gældsforpligtelser, som det paa hviler Bankerne at betale paa Anfordring, er sket Fyldest.

Den stærke Stigning i Bankernes Udlaansvirksomhed i første Halvdel af den omtalte Periode, var ikke ledsaget af en tilsvarende Stigning i Befolkningens Indskud i Bankerne; derfor var Bankerne i disse Aar i stor Udstrækning henvist til at faa deres Virkemidler suppleret nordfra. Som allerede omtalt i Afsnittet »De hjemlige Pengeinstituter i Overgangstiden« fik disse jo fra Statskassens Side Statsindlaan stillet til Raadighed i de første Aar efter Genforeningen, ligesom ogsaa Storbankerne samt Nationalbanken ydede en betydelig finansiel Støtte.

De københavnske Bankers sønderjydske Filialer har gennemgaaende i de Aar, Tabel »D« belyser, kun haft en Trediedel saa store Indskudsbeløb fra Befolkningens Side, som de selvstændige sønderjydske Banker kan opvise; men dette til Trods har Filialernes Balancer været meget betydelig, og i Aarene 1925—28 ifølge Tabel »B« endog været større end de selvstændige Bankers. Naar dette har været muligt, skyldes det ene og alene de meget betydelige Forstrækninger, som de paagældende Filialer har hidkaldt fra deres Hovedsæde i Aarenes Løb. Efterstaaende Tal angiver Filialernes Gæld til Hovedsæderne:

ultimo 1921	Mill. Kr.	36,9
» 1922	»	43,3
» 1923	»	57,7
» 1924	»	61,9
» 1925	»	62,2
» 1926	»	60,7
» 1927	»	52,9
» 1928	»	44,3
» 1929	»	39,0

Tallene illustrerer samtidig de første Aars stærke Kapitalbehov og dernæst Omslaget med paafølgende Tilbagestrømning af Kapitalen til Hovedsæderne,

efter at Landsdelen, gennem de forskellige Realkredit-Institutioner, havde faaet den oprindelige løse Gæld omdannet i faste Prioritetslaan. — Tallene oplyser ogsaa om et andet Forhold, nemlig dette, at Filialsystemet ikke nødvendigvis ensidig fremmer Udnyttelse af Provinsens Kapital til Hovedstadens Fordel. Det modsatte har i ethvert Tilfælde gjort sig gældende i Sønderjylland siden Genforeningen.

Foretager man en Sammenligning af de samlede Bank-Indlaan med de tilsvarende Tal hos Sparekassernes konstateres, at Udviklingen i Indlaanene indenfor disse to Slags Pengeinstituter er gaaet i modsat Retning; idet Bankernes Indlaan viser Tilbagegang indtil ultimo 1926 og først fra dette Tidspunkt atter har en lille Opgang at notere, medens Sparekassernes Indlaan uden Afbrydelse fra Aar til Aar kan opvise en betydelig Fremgang, hvilket efterstaaende Oversigt talmæssigt belyser:

Sparekasser		Selvstændige Banker og kjøbh. Filialer ialt		Samlet Indlaan
ultimo Marts	1000 Kr.	ultimo Decb.	1000 Kr.	1000 Kr.
1921	14.010	1921	64.844	78.854
1922	24.888	1922	64.102	88.990
1923	29.487	1923	63.155	92.642
1924	30.213	1924	58.203	88.416
1925	31.561	1925	56.041	87.602
1926	36.268	1926	51.656	87.924
1927	41.392	1927	51.975	93.367
1928	45.059	1928	53.188	98.247
1929	48.458	1929	56.415	104.873

Til Nedgangen i Bankernes Indlaan fra 1921—1924 skal bemærkes, at Statsindlaanene, som ved Genforeningen var stillet de selvstændige Banker til

Raadighed, i de følgende Aar maatte tilbagebetales og saa godt som alle var tilbagebetalt 1924.

Bortset fra 1923 har Indlaanenes Totalbeløb fra 1922—1926 kun undergaaet ganske ringe Forandringer, hvilket tyder paa, at der i disse Aar er foregaaet en Overflytning af Indlaanene fra Bankerne til Sparekasserne. Granskes efter Aarsagen hertil, findes Forklaringen tildels i den Uro, der for Aar tilbage opstod om Tønder Landmandsbank samt om Folkebanken for Als og Sundeved; endvidere er der sket Forskydninger i Indlaanene i Favør for Sparekasserne ved Nordslesvigs Banks og Haderslev Amts Folkebank's Likvidation. Først i de tre sidste Aar, 1927—1929, viser der sig en nævneværdig Opgang i Indlaanenes Totalbeløb, hvilket man har Lov til at tage som et glædeligt Tegn paa en Bedring, der i hvert Tilfælde for visse Samfundskredse har muliggjort en Opsparing.

Selv om Tallet paa de samtlige Indlaan ultimo 1929 nu er naaet op paa ca. 105 Millioner Kr., er der dog endnu et godt Stykke Vej tilbage, inden Sønderjylland paa dette Omraade bliver jævnstillet med det gamle Land. Thi i de samlede danske Banker og Sparekasser udgjorde Indlaanene ultimo 1929 med et rundt Beløb 4 Milliarder Kroner ialt; under normale Forhold skulde Sønderjylland, hvis Befolkning udgør 5 % af hele Landets, have haft ca. 200 Millioner Kr. Indlaan i Stedet for kun rigelig 100 Millioner Kroner, hvilket fastslaar, at Sønderjylland endnu i mange Aar frem i Tiden maa anses som en Landsdel, der er fattig paa egen Kapital i Sammenligning med det øvrige Land. Denne finansielle Underlegenhed bliver endnu saa meget mere iøjnefaldende, som man samtidig ved en Sammenligning af For-

holdene nord og syd for den gamle Kongeaagrænse maa tage i Betragtning, at Sønderjyderne kun ejer en forsvindende Del af det enorme Obligationsmateriale, der som Gældsbehæftelse hviler paa al sønderjydsk Grundejendom.

I Henhold til Tabel D udgjorde de selvstændige Bankers »Egen Kapital« i Forhold til deres Indlaan som følger:

ultimo 1924	Kr. 8.653.000,—	eller 18,8 %	af Indlaanene
» 1929	» 9.694.000,—	» 22,9 %	

De tilsvarende Tal hos Sparekasserne var ultimo Marts 1925 og 1929 5,7 % henholdsvis 6,4 %, naar bortses fra den Garantihæftelse, som Amt og Kommune har paataget sig overfor de saakaldte 6 »offentlige Sparekasser«. Bankernes Garantiprocent ligger herefter rigelig 3 Gange højere end hos de almindelige private sønderjydske Sparekasser; men da Bankforretning ifølge sin Natur indeholder et større Risikomoment end Sparekassevirksomhed, er det kun i sin Orden, at disse sikrer deres Indskydere ved en rundelig Sikrings-Margin.

De sønderjydske Pengeinstituter, lige saa vel Sparekasser som Banker, har i de første 6—7 Aar efter Genforeningen jævnlig været Genstand for Kritik med Hensyn til den i Landsdelen førte Rentepolitik, hvor saavel Ind- som Udlaansrenten har ligget noget højere end Gennemsnitsrenten i det øvrige Land. De særlige Forhold, der her har gjort sig gældende. den hjemlige Kapitalknaphed, har jo i afgørende Grad været medbestemmende for det høje Renteniveau, der var til Stede i disse Aar. Dette Forhold lod sig ikke ensidig regulere af Landsdelens Banker og Sparekasser og disses Lederes Fordogt-

befindende, men var meget mere afhængig af Forholdet mellem Tilbud af og Efterspørgsel efter Kapital. Og da Efterspørgselen til Stadighed indtil 1928 var langt større end Tilbudet, opstod der ganske naturligt et stærkt Kapløb mellem Banker og Sparekasser om at erhverve saa mange Indlaan som muligt, dette bidrog til at opretholde en høj Indlaansrente, hvilket i Forbindelse med den supplerende Bankkapital fra de hjemlige Bankers Hovedstads-Forbindelser, hvor den Rente, der maatte betales, gennemgaaende laa 1 % over Nationalbanksatsen, nødvendigvis atter maatte betinge en højere Udlaansrente. Dertil kom yderligere, at de sønderjydske Banker i flere Aar maatte føre et dobbelt Regnskab — Mark og Krone — samt opretholde et kompliceret Apparat til Gennemførelse af den finansielle Omlægning, og sluttelig bidrog det udbredte Filialsystem sit til Bankernes større Udgifter, altsammen Kalkulations-Faktorer, der maatte tages i Betragtning ved Fastsættelse af Marginen mellem Ind- og Udlaansrenten af Hensyn til Bankernes driftsmæssige Rentabilitet.

De officielle Rentesatser for Indlaan har i Tidsrummet fra Genforeningen indtil Udgangen af 1929 saavel hos Sparekasser som Banker været underkastet betydelige Udsving; Folio-Renten har saaledes svinget mellem $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ % p. a., i Tønder Amt er der endog af enkelte Instituter en Tidlang betalt baade 5 og $5\frac{1}{2}$ % p. a. for Indskud til daglig Disposition. For Indlaan med Opsigelse har Renten siden Genforeningen og indtil Udgangen af 1929 bevæget sig mellem 4—6 % p. a.

Udlaans-Renten hos Sparekasserne har i samme Tidsrum ligeledes været underkastet en Bevægelse baade i opad- og nedadgaaende Retning, og Rentens

Ydergrænser har i Almindelighed ligget indenfor følgende Satser:

- 1ste Prioritetslaan $5\frac{1}{2}$ —7 % p. a.,
 2den Prioritetslaan med Kaution $5\frac{3}{4}$ — $7\frac{1}{2}$ %,
 Udlaan paa Kassekredit 6—8 % p. a.

Det bemærkes, at disse Tal er Gennemsnitstal, og at Satserne dækker over en Del Forskelligheder indenfor de enkelte Amter med et Udsving paa indtil $\frac{1}{2}$ % til begge Sider.

Som andet Steds omtalt var ifølge Sparekasseinspektorets Udregning de sønderjydske Sparekassers gennemsnitlige Indlaansrente 4,67 % og dito Udlaansrente 5,91 % paa Grundlag af Ind- og Udlaanskapitalen for Aaret 1. April 1928 til 31. Marts 1929.

Som Følge af større Pengerigelighed bevæger Rentesatserne sig baade for Indlaan og Udlaan i en fortsat nedadgaaende Retning.

Ifølge Bankinspektorets Oplysninger udgjorde Ind- og Udlaansrenten hos Bankerne i Sønderjylland som følger:

Aar	Indlaan		Udlaan		
	Indlaan 0/0	Folio 0/0	Veksler 0/0	Udlaan 0/0	Kassekredit 0/0
1924	5,62	4,27	7,67	7,88	8,46
1925	5,58	4,32	7,20	7,15	7,67
1926	5,32	3,94	6,51	6,42	7,13
1927	5,18	3,91	6,17	6,12	6,77

Satserne fra 1927 vil paa det nærmeste svare til Forholdene i 1928, hvorimod der siden 1929 har været en nedadgaaende Tendens til Stede baade i Satserne for Indlaan og Udlaan.

Til Udlaan er at bemærke, at de anførte Satser ikke giver et nøjagtigt Billede af Bankernes samlede Beregning for Udlaan, idet visse Banker foruden Renten ogsaa beregner Provision, men saa til Gen-gæld en lavere Rente, og atter andre beregner en højere Rente, men ingen Provision.

Hvad Omkostningerne angaar oplyser Bankinspektoratet, at disse for de 4 Aar fra 1924—1927 inklusive har været

**1924 — 2,42 %, 1925 — 2,46 %, 1926 — 2,28 %
og 1927 — 2,04 %.**

Disse Tal saavel som de for Ind- og Udlaansrentens Vedkommende er beregnet paa Grundlag af »Fuldtarbejdende Kapital«.

Siden Genforeningen har Omkostningerne i Haderslev Bank været (beregnet paa Grundlag af Aarsbalancen) som følger:

**1921 — 2,44 %, 1922 — 2,00 %, 1923 — 1,51 %,
1924 — 1,72 %, 1925 — 2,05 %, 1926 — 1,85 %,
1927 — 1,65 %, 1928 — 1,53 % og 1929 — 1,47 %.**

NB. 1925 har Haderslev Bank haft ekstraordinære Udgifter, der bragte Procenten saa højt op over de sidst forudgaaende og efterfølgende Aar.

Baade for Udlaans- og Indlaansrentens samt for Omkostningernes Vedkommende har siden 1924 og op til Dato en stærkt udjævnende Bevægelse gjort sig gældende mellem Forholdene i de sønderjydske Banker og Bankerne i de tilstødende Amter nordfor Kongeaaen, i det hele taget nærmer Procentsatserne sig det Punkt, hvor Forskellen mellem Sønderjylland og det øvrige Land praktisk talt vil være forsvunden.

Omstaaende Oversigt viser, at de selvstændige Bankers »Egen Kapital« (Aktiekapital, Reserver og Overførsel) ultimo 1929 udgjorde rigelig 16 % af den samlede Balance paa rigelig 60 Mill. Kroner. De 14 Bankers Overskud (uden Overførsel) udgjorde 1929 ca. 766,000 Kr., svarende til rigelig 11½ % af Aktiekapitalen, heraf fik Aktionærene ca. 476,000 Kr. udbetalt som Udbytte, hvilket svarer til en Gennemsnitsdividende paa rigelig 7 % af Aktiekapitalen. I Aarene forud har Gennemsnitsdividenden været varierende og svinget mellem 5—7 %, kun 1924 var Dividenden oppe paa 8 % i Gennemsnit.

Det Udbytte, Aktionærene har faaet i Tiden fra 1921—1929, svarer til rigelig 6 % i Gennemsnit, et jævnt godt, men ikke noget overvældende stort Udbytte af den investerede Kapital; der er dog hertil at bemærke, at det i disse 9 Aar er lykkedes Bankerne at opspare i Reserver og Overførsel en Kapital paa Kr. 3.039.223, som, naar der ikke indtræder særlige Uheld, vil bidrage til at forbedre Gennemsnitsdividenden i de kommende Aar.

Naar det foranstaaende er nævnt, at Aktionærene har faaet rigelig 6 % i Gennemsnit, er der ikke taget Hensyn til de Tab, Aktionærene har lidt ved nedskreven Aktiekapital hos 2 sønderjydske Banker. For Aktionærene i »Tønder Landmandsbank« var det en Nedskrivning paa Kr. 1.050.000,—, og ved den likviderende »Nordslesvigs Bank«, hvis Aktiekapital var Kr. 800.000,—, maa saa godt som hele Kapitalen betragtes som tabt. Disse Kapitaltab paa ca. 1,8 Mill. Kroner vilde, om de bragtes i Fradrag ved Udregningen af Gennemsnitsdividenden, reducere denne til det halve i de forløbne 9 Aar. Set paa denne Baggrund har Aktionærernes Udbytte som

Statistisk Oversigt over de 14 selvstændige

Oprettelses Aar	Bankens Navn	Balance		Aktiekapital		
		Kroner	Øre	Kroner	Øre	
1872	Den Nordsl. Folkebank, Aabenraa	8.355.469	04	1.000.000	—	
1875	Haderslev Bank, Haderslev	12.636.978	06	1.000.000	—	
1875	Haderslebener Creditbank, Haderslev	6.462.637	45	413.300	—	
1887	Løgumkloster Bank, Løgumkloster	1.788.374	14	320.000	—	
1901	Tønder Landmandsbank, Tønder	5.972.823	48	1.050.000	—	
1907	Banken for Jels og Omegn, Jels	1.754.463	76	200.000	—	
1909	Folkebanken for Als og Sundved, Sønderborg	8.136.664	17	951.000	—	
1913	Tøndern Bank, Tønder	3.635.498	80	210.000	—	
1919	Rødning Bank, Rødning	1.519.108	40	211.000	—	
1920	Nustrup Bank, Nustrup	789.535	97	210.000	—	
1920	Skærbæk Bank, Skærbæk	540.575	01	100.000	—	
1920	Graasten Bank, Graasten	5.907.251	60	500.000	—	
1920	Gramby Bank, Gramby	1.652.383	59	275.000	—	
1926	Apenrader Bank, Aabenraa	1.268.620	94	215.000	—	
		1929	60.420.384	41	6.655.300	—
	De tilsvarende Tal for 1928		57.307.785	—	6.655.300	—

Helhed ikke engang bragt dem den almindelige Folio-Rente. Tiden 1921—1928 vil ogsaa overgaa i Bankhistorien som en Epoke, hvor de økonomiske Storme ret hyppigt indfandt sig og bortfejede det, der ikke var godt forankret.

Tilbageblik.

Verdenskrigen kan billedligt talt sammenlignes med et europæisk Jordskælv, der opslugte Millioner af Europas Befolkning og Hundrede af Milliarder af denne vor Verdensdels økonomiske Værdier, ja, ikke

sønderjydske Banker ultimo 1929.

Reserver og Overførsel		Netto Overskud (uden Overførsel)		Udbetalt Udbytte		Omkostninger	Indskud		Afskrivninger			
Kroner	Øre	Kroner	Øre	Kroner	Øre	%	Kroner	Øre	Kroner	Øre		
444.324	40	89.163	77	70.000	-	7	114.999	33	6.320.170	59	39.685	42
865.402	79	187.348	—	100.000		10	185.948	04	9.291.896	54	10.000	—
299.876	78	59.801	—	32.707	50	8	94.661	94	4.925.061	92	12.632	61
129.216	31	34.744	41	24.000	—	7 1/2	19.529	24	751.108	37	42.000	—
33.810	12	78.156	05	52.500	—	5	89.512	44	3.729.916	35		
64.593	66	25.793	29	16.000	—	8	17.323	85	1.123.023	38	1.386	—
354.572	83	93.365	22	57.060	—	6	114.438	66	5.760.177	36	21.346	51
188.027	53	41.118	83	18.900	—	9	45.522	46	2.901.869	84	4.158	95
68.420	32	20.095	57	14.770	—	7	24.953	03	771.458	68	4.197	45
23.231	34	14.797	90	12.600	—	6	13.140	73	477.430	17	1.200	—
28.350	11	7.499	85	6.000	—	6	10.483	20	404.923	71	80	—
450.202	16	67.086	21	40.000	—	8	73.065	47	3.924.464	45	23.521	68
66.121	72	25.090	42	19.250	—	7	21.188	73	1.208.658	55	1.191	23
23.073	89	22.143	74	12.900	—	6	26.712	74	830.577	03	800	—
3.039.223	96	766.204	26	476.687	50	7.16	851.479	86	42.420.736	94	162.199	85
2.837.210	—	675.080	—	435.886	—	6,55	883.236	—	39.724.000	—	240.100	—

engang nok dermed, thi efter Jordskælvet fulgte Efterdønningerne, der skabte de økonomiske Storme og ikke gjorde Holdt ved de krigsførende Landes Grænser, men uden Skaansel fejede ind over de omkringliggende neutrale Lande og bidrog til at fremkalde de talrige økonomiske og finansielle Kriser, vi har oplevet i Aarene efter Fredsslutningen. Ogsaa Danmark fik, trods sin begunstigede Stilling under Krigsaarene, senere sin Part at kæmpe med; hvormeget er ikke her hjemme blæst over Ende i de sidste 10 Aar, hvilke økonomiske Katastrofer har Landet ikke væ-

ret belempret med, næsten ikke en Gren af Erhvervs-
livet er gaaet Ram forbi, hverken Landbrug, Han-
del, Industri, Haandværk eller Pengevæsen; og for at
gøre Stormens Forstyrrelser særlig virkningsfulde
sluttede Inflation og Deflation sig til som trofaste
Ledsagere i Hvirveldansen; og endnu i Dag stam-
per vi i det, Erhvervs livet har endnu ikke fundet sin
gamle Balance, der vil kunne sætte den store Hær-
skare af Arbejdsløse i Aktivitet og skabe den Lige-
vægt og Ro, som det økonomiske Liv maa have for at
virke fuldt normalt og tilfredsstillende.

Har Danmark som Helhed haft sin Tørn at tage
under de økonomiske Storme, saa har den genvundne
Landsdel, Sønderjylland, i Særdeleshed staaet paa en
stærkt udsat Post, hvor Verdenskrigens Jordskælv
sporedes og krævede 6000 af Befolkningens Mand-
domskraft, foruden at det gjorde mange Tusinde til
mere eller mindre haardt medtagne Invalidere og
økonomisk set efterlod en Landsdel, hvis Ydedygtig-
hed og reelle Værdier var prægede af Forfald; og til
sidst fortæredes Befolkningens Markformue, da denne
led samme Skæbne som Tysklands og smuldrede hen
til ingenting.

De skildrede Forhold tegner i store Træk Bag-
grunden for Tiden, da Sønderjylland, folkeligt og øko-
nomisk svækket, skred de kommende økonomiske
Storme imøde. Jo, Sønderjylland fik baade Jordskæl-
vet og Efterdønningerne at føle! Men Danmark
glemte ikke den genvundne Landsdel og ydede med
beredvillig Haand den Hjælp og Støtte, som Forhol-
dene krævede til Sønderjyllands Genrejsning.

I de forudgaaende Afsnit er skitseret, hvorledes
den finansielle Omlægning er gennemført og Penge-
institutternes Udvikling har formet sig siden Genfor-

eningen, og i Hovedtrækkene er der gjort Rede for de væsentligste Penge- og Kreditmidler, Danmark har stillet til Raadighed for den sønderjydske Privat-Økonomi.

For at komme til Klarhed over, i hvilket Omfang den organiserede Kapital er placeret i den sønderjydske Privat-Økonomi som Helhed, har jeg i Sommeren 1929 paa Grundlag af indhentede Oplysninger ved de talrige Institutioner, der kan komme i Betragtning, saavel for den faste som den løse Kredit, kunnet fastslaa, at Kapitalanbringelsens Totalbeløb paa det givne Tidspunkt udgjorde 506 Millioner Kroner organiseret Kapital.

Denne udarbejdede Oversigt over den organiserede Kapital oplyste, at af det samlede Beløb 506 Mill. Kroner hidrørte kun 143 Mill. Kr. fra hjemlige Midler, eller kun 28 %; hvorimod de fremmede Midler udgjorde 363 Mill. Kr., svarende til 72 % af det samlede Beløb, og indtager saaledes en ganske overvejende Stilling i vor Privat-Økonomi. At det er kommen saaledes, at Sønderjylland er bleven en saa udpræget Debitor - Landsdel, er jo et Sammentræf af flere Omstændigheder, og i alt væsentligt belyst i tidligere Afsnit. Den Kendsgerning, at Sønderjylland staar med en overordentlig stor fremmed Gæld, vil ganske naturligt præge vor finansielle Udvikling i en meget lang Aarrække, thi de aarlige Afdrags- og Renteydelser vil jo for største Delen vandre til Kreditorerne nordpaa, hvorved Tilgangen i vore hjemlige Midler ganske selvfølgelig maa hemmes. Men der stod jo ikke anden Vej aaben for Landsdelen, i den Stilling den befandt sig i ved Genforeningen, end at gaa til Moderlandet og gøre Laan, for atter at komme paa Fode igen. Og det skal villigt

indrømmes, at det gamle Land har været Sønderjylland baade en villig og mild Kreditor.

* * *

Ogsaa paa andre Omraader uden for Privat-Økonomien er Landsdelen med sine Pengebekymringer gaaet til det gamle Land; idet vore Købstæder, Flækker og Amter ogsaa har appelleret til Statskassen og Kapitalmarkedet hinsides Kongeaaen, for at bringe de offentlige Indretninger, der er underlagt Amt og Kommuner, i Orden, da de nye Forhold i stor Udstrækning krævede Opførelse af offentlige Bygninger og Anlæg, saasom: Skoler, Sygehuse, Elektricitetsværker, Beboelseshuse, offentlige Slagtehuse, Havne-, Veje- og Gadeanlæg, Kloakering og m. m. I disse Øjemed, har Købstæder, Flækker Kommuner og Amter gjort Laan i det gamle Land, hvis Restbeløb pr. 1. April 1929 udgjorde omkring ved 27 Millioner Kroner.

* * *

Vil man have et nogenlunde samlet Billede af det gamle Lands Andel i Sønderjyllands Finansiering, maa man ogsaa drage en stor Del af de Udgifter ind i Beregningen, som den danske Stat paatog sig, (det vil sige hele det danske Samfund inklusive Sønderjylland) ved Landsdelens Overtagelse og Genrejsning. Det bemærkes, at der i Beregningen kun er medtaget saadanne Beløb, som vedrører Foranstaltninger truffene specielt for Sønderjylland, medens der ikke er taget Hensyn til Foranstaltninger, der almindeligvis kommer i Betragtning for hele Landet.

Ifølge de officielle Oplysninger til Folketingets Finans - Udvalg androg Statens Udgifter

i Anledning af Overtagelsen af de sønderjydske Landsdele indtil Begyndelsen af 1927 som følger:

I. De ved Overtagelsen foranledigede særlige Udgifter een Gang for alle, saasom Erstatningsbeløbene til Ententemagterne, Køb af Ejendomme og Opførelse af Bygninger til Statsbrug m. v.	145,5 Millioner Kr.
II. Tilskud til Invalideforsørgelse, Valutaregulering, Tilskud til Veje, Havne, Skolevæsen, Elektricitetsanlæg, Jernbaner, Diger, Tønder Marsk-Afvanding m. v.	131,5 Millioner Kr.
	<u>tilsammen 277,— Millioner Kr.</u>

Da der, siden den foranstaaende Opgørelse fandt Sted for 3 Aar siden, er foretaget yderligere Stats-Anlæg og Tilskud, vil Statens direkte Udgifter til Sønderjyllands Overtagelse og Udbyggelse sikkert i Dag ligge omkring ved 300 Millioner Kroner. I dette Beløb er selvfølgelig hverken Laan, Garantier for Laan, eller Forskud, der med Tiden er eller atter ventes at ville indgaa i Statskassen, medregnet. (Virkelige Laan er, saavidt de lod sig konstatere, indbefattet i Privat-Økonomiens og i den kommunale Gæld). Ikke heller er indbefattet de særlige Administrationsudgifter, der er opstaaet siden Genforeningen.

**Det gamle Lands Andel i Sønderjyllands Finansiering
stiller sig i Sammendrag paa det forannævnte Grund-
lag som følger:**

a) Privat Økonomien	ca. 263 Mill. Kroner
b) Kommuner og Amter	» 27 « »
Sønderjydske For- pligtelser ialt }	ca. 390 Mill. Kroner
c) Statens direkte Udgifter til Sønderjyllands Overtagelse og Udbyggelse, Valutaregu- leringen, Invalideforsør- gelse m. m., Forpligtel- ser, som bæres af he- le det danske Folk.	ca. 300 Mill. Kroner
Finansieringen ialt	<u>ca. 690 Mill. Kroner</u>

I min Redegørelse »Nordslesvigs økonomiske Ud-
vikling før og efter Genforeningen« i (»Grænsebogen
1923«) har jeg i Begyndelsen af 1923 opgjort de til-
svarende Tal til:

Sønderjydske Forpligtelser til rundt 250 Mill. Kroner	} ialt til rundt regnet <u>500 Millioner Kroner</u>
og Statens direkte Udgif- ter til rundt 250 Mill. Kroner	

Herefter er de sønderjydske Forpligtelser til det
gamle Land, (det vil sige Gæld, som skal afdrages og
forrentes) i det mellemliggende Tidsrum af 6—7 Aar
vokset med rundt 140 Mill. Kroner

og Statens direkte Ud-
gifter, som bæres af } med rundt 50 « »
hele det danske Folk }

tilsammen 190 Mill. Kroner.

Det er et stort Beløb, der i Dag fra det gamle Land er investeret i sønderjydsk Landbrug og Erhvervsvirksomhed samt i de kommunale og statslige Indretninger i Forbindelse med de omtalte direkte Udgifter ved Landsdelens Erhvervelse, hvis samlede Beløb, bevæger sig omkring ved 700 Mill. Kroner indbefattende den Gæld, der udelukkende bæres af Sønderjylland, og saadanne Byrder (300 Mill. Kr.), som Staten har paataget sig.

For disse Passiver er der til Gengæld erhvervet værdifulde produktive Aktiver og talrige Samfundsgoder, som har omskabt den sønderjydske Landsdel, der ved Verdenskrigens Slutning nærmest var at sammenligne med en forsømt Ejendom, hvor næsten alt inden- og udendørs viste Øde, Mangler og Forfald. Dette Billede fra hin Tid, for 10 Aar tilbage, har nu fuldstændigt forandret sig og afspejler et andet, lysere og frodigere Udseende, hvor Krigsaarenes Forsømmelser er bleven afløst af en vis Velplejethed. Ja, Sønderjylland er undergaaet en mægtig Forvandling til det bedre, det maa enhver uhildet Iagttager indrømme. Kaster man blot et Blik paa de statistiske Oplysninger vedrørende vort Hovederhverv, Landbruget, saa kan der paa dette Felt fastslaaes, at Landbrugets Ydedygtighed og Produktion, takket være Jordens bedre Behandling og Gødskning samt ved Besætningernes stærke Forøgelse, Bygningernes Udvidelse og Inventarets Komplettering, er vokset ganske enormt, og Tallene for Produktforøgelsen viser i Retning af en fortsat Stigning. Drager man udover Landet, møder Øjet, snart her snart der, nyoprettede mindre Gaarde og et stort Antal af Husmandsbrug, endog hele Smaabygder er der rejst paa den tidligere Domænejord, og denne Udvikling breder sig

fra Øst til Vest, hvor de store Afvandinger skaber frugtbar Jord til Hundrede af nye Hjem. Ved Udstykning og Inddragning af nyt Land er der siden Genforeningen, dels som Statshusmandsbrug dels ved privat Udstykning skabt omkring ved 800 nye Brug, og om føje Tid vil Tallet vokse til over 1000 nye Hjem, der baade nationalt og nationaløkonomisk vil betyde et Plus i vor tyndt befolkede Landsdel.

Sønderjyllands-Genrejsning og meget af det Nye, der blev bygget op og anskaffet i de første Aar, i Inflationstiden, skete til Priser, der laa langt ud over det normale og har ikke uvæsentligt bidraget sit til den store »fremmede Gæld«, Sønderjylland slæber rundt med. Deraf fulgte senere, at Landsdelen i Særdeleshed følte det haarde økonomiske Tryk, som Landbrugskrisen og Deflationen, fra sidste Halvdel af 1925 til Begyndelsen af 1928, lagde paa Landbruget, da Priserne faldt, medens Gælden blev. Disse Aars Hærgninger har krævet deres Personofre, saa adskillige Familier desværre er gaaet fra Gaard og Hus. Dog har nu de sidste gode Høstaar 1928 og 1929 i Forbindelse med de tilfredsstillende Priser paa Smør og Flæsk sat Modet og Betalingsevnen op og rettet meget af det, der var truet, saa Landbruget i disse Aar fik en tiltrængt Aandedrætspause til at samle nye Kræfter i, for at kunne fortsætte sin produktionsmæssige Udvikling, der mere og mere nærmer sig den almindelige, høje danske Standard for moderne intensivt Landbrug. Ogsaa den til Landbruget tæt knyttede Forædlingsindustri for Smør og Bacon har holdt Trit med Tiden. Vore talrige Mejerier er næsten alle blevne moderniserede og bærer ogsaa udvortes set Præg af en smukkere Fremtoning end tidligere; om vor nyeste Landbrugsindustri,

Slagterierne, hvor den store Svineproduktion gennemgaar Forædlingsprocessen til »Bacon«, kan der maaske siges, at den har spredt sig lidt vel meget, i Stedet for at samle sig til enkelte større Virksomheder til Fremme af en fordelagtigere Drift. I Forbindelse med hele Landsdelens Udvikling, er gaaet Udnyttelsen af Elektriciteten, det gælder saavel for Land som By; de tidligere mange smaa Elektricitetsværker, har faaet en Stor-Broder i Aabenraa, Sønderjyllands Højspændingsværk, der giver Kraft og kaster sit Lys over Landsdelen. Men helt billigt har det ikke været for Sønderjyderne at blive saa »oplyst«; fra sagkyndig Side, anslaaes Landsdelens Elektrificering at have lagt Beslag paa henved 50 Mill. Kroner, naturligt alt indbefattet, det er altsaa ikke »Oplysningen« alene, der har kostet saa mange Penge, men Kraftkarlen selv, hans store Ledningsnet, Transmissioner, Elektromotorer, Installationer, m. m., kort sagt, alles was drum und dran bammelt, er med iberegnet. Af den forannævnte Oversigt over den organiserede Kapital fremgaar, at vi endnu skylder til det gamle Land over 20 Millioner Kroner paa Kontoen »Sønderjyllands Elektrificering«.

Som Opdriften paa Landet er skredet fremad, er ogsaa Købstæderne og Handelspladserne fulgt med, det aflægges Byernes Gade-Billede og Villa-Kvarterer tydeligt Vidnesbyrd om. Mange nye Huse og offentlige Bygninger er rejst, og de gamle Ejendomme har været underkastet Forbedringer. Offentligheden har heller ikke ladet det skorte paa Initiativ, vore Gader er blevne betydeligt forbedrede og Hovedlandevejene »Tip Top«, behagelige at køre paa for de Tusinder af Biler, der daglig færdes gennem Sønderjylland med Personer og Gods. Den store Biltrafik har grebet

haardt ind i vort Stats- og Amtsbanevæsen og har nedskaaret disses Indtægter ganske betydeligt, hvilket for Amtsbanernes Vedkommende betyder en ekstra Belastning for Amt og Kommuner, hvor de fremdeles opretholdes, nemlig i Haderslev og Sønderborg Amt, derimod har Aabenraa nedlagt sine. Aabenraa Amts-Regnskab udviser ogsaa kun en ganske ringe »fremmed Gæld«, men et stort Plus i Kassen.

Søvejene til de sønderjydske Havne er forbedrede, selve Havneanlæggene udvidede og moderniserede, og Trafikken ad Søvejen viser siden Genforeningen en glædelig Fremgang.

Genforeningen har saaledes paa alle Omraader givet Muligheder for Udvikling og Vækst. Tydeligst afspejler dette sig i Befolkningstallets Stigning i de første 4—5 Aar, idet Tallet, som i 1921 udgjorde 163,622, allerede 1925 var steget til 176,433, hvilket er en Tilvækst paa 12,811 i de mellemliggende Aar. Den nyeste Tælling 1930 udviser 177,661, hvilket i de sidste 5 Aar giver den ringe Tilvækst af 1228, og maa dette tildels tilskrives de vanskelige Aar 1925—1928, da Landsdelen som Følge af sin ringe økonomiske Modstandskraft led langt mere end det øvrige Land. Men taget som Helhed har Tiaaret siden Genforeningen givet Landsdelen en kærkommen Tilvækst af 14.039 Indbyggere.

For vore Byerhverv, der for en meget stor Del hviler paa Landbrugets Skuldre, har Tiderne svinget i Takt med dette vort Hovederhvervs »op og ned«; i de første Aar en tiltagende Beskæftigelse i Butik og Værksted, da det store Opbygningsarbejde havde Fart over sig, saa kom der et Tilbageslag i Deflationsaarene, men senere fulgte atter nogle Aars Opgang;

for det gamle Ord: Naar Bonden har Penge, saa har alle Penge, har endnu den Dag i Dag sin Actualitet i Sønderjylland.

Alt, hvad der er sagt om vore Erhverv, paa Land og i By, har i de forskellige Epoker afspejlet sig i vore Pengeinstituter; til Tider voldte de økonomiske Storme Drøn indenfor Murene, til andre Tider var det lysere og mere harmonisk afstemte Toner, fremkaldt af Landbrugets Opdrift med gylden Høst i Vente og Erhvervenes pulserende Liv, der gav Genklang paa de Steder, hvor Pengeomsætningen foregik.

Som vor Landsdel er beliggende mellem Østersøen og Vesterhavet, frembyder Landskabet paa Øst- og Vestkysten store Naturmodsætninger, denne Modsætning gør sig ogsaa gældende i Pengeinstituternes Byggestil; men foruden at være præget af de forskellige Naturomgivelser, giver vore Bank- og Sparekassebygninger ogsaa Udtryk for de Kulturretninger, der i et Par Menneskealdre brødes indenfor vore Ene-mærker, og som typisk afspejler sig i følgende tre Bankbygninger. Den tidligere tyske Sonderburger Banks Bygning, nu husende Den Danske Landmandsbanks Filial, virker med sin Berliner-Arkitektur mellem Sønderborgs almindelige Huse som en Fremmed. Man har en Følelse af, at denne Bygning ved en Fejltagelse er sat ind i disse Omgivelser. Tønder Landmandsbank har sit Hjem i et af de typiske, gennem Tiderne udviklede gamle vestslesvigske Patricierhuse, af hvilke der i Tønder er ikke saa faa bevarede, og i hvis Arkitektur Særpræget er beskeden Noblesse. Haderslev Banks Ejendom er typisk dansk og bygget i den danske Palæstil, som fortrinsvis har fundet

Anvendelse paa Nybygninger af denne Kategori af Forretningshuse, da denne Stil giver dem Præget af saavel Soliditet som Fornemhed. Siden Genforeningen har denne Bygningsstil i moderniseret Form overvejende fundet Anvendelse i Sønderjylland, hvor Pengeinstituter har rejst nye Hjem.

* * *

Skal man nationalt set drage en Skillelinie i vore Pengeinstituter, bør man foretage en Sammenligning mellem før og nu. Før Genforeningen havde de tyske Pengeinstituter, saavel Banker som Sparekasser, et ret stort Raaderum indenfor Nordslesvig, i Dag er dette fuldstændig forandret, saa nu de faa Pengeinstituter under tysk Ledelse kun afgiver en ganske svag Punktering paa det samlede Synsfelt af sønderjydske Pengeinstituter. De tyske Pengeinstituters Tilstedeværelse betoner derimod, at Sønderjylland er et Grænseland, hvor Danske og Tyske bor Side om Side med hinanden; derfor kan den tyske Punktering aldeles ingen Disharmoni fremkalde, men er kun Udtryk for den Omstændighed, at der findes et tysk Mindretal paa sønderjydsk Omraade, der ønsker at bevare deres Pengeinstituters hittidige tyske Karakter.

* * *

De mange Hjælpeforanstaltninger, saasom Laanekassen, Realkreditlaanene og Hypoteklaanefonden, der tilførte Sønderjylland Kapital i Kriseaarene, da Kapitalnøden særlig gjorde sig gældende, tegner nu til at have kulmineret, dette fremgaar af den Kendsgerning, at der i Pengeinstituterne, i Særdeleshed hos Bankerne, har begyndt at melde sig Kapitalrigelig-

hed. Dette Vendepunkt med Hensyn til ledig Kapital i vore selvstændige Banker indtraadte allerede i 1928 og har fortsat sig til Dato; da Kapitalen ingen lønnende Anvendelse finder i Bankernes hjemlige Arbejdsomraade, har den maattet søge andre Forrentningsmuligheder, dels er Obligationsbeholdningerne blevne forøgede, dels er Kapitalen anbragt hos Storbanker i Kjøbenhavn og tildels ogsaa hos prima Banker i Udlandet, hvor Forrentningen byder gunstigere Vilkaar end der kan opnaas i Kjøbenhavn. I de kjøbenhavnske Bankfilialer, hvor Efterspørgselen efter nye Laan ligeledes er begrænset, dirigeres Overfloden tilbage til Hovedsæderne til Afvikling af deres Gæld sammesteds. Dette Vendepunkt i Bankerne, fra Pengeknaphed til Rigelighed, tyder paa, at Sønderjylland, i ethvert Tilfælde i Øjeblikket, er ved at blive kapitalmættet.

*   *   *

Danmarks og Sønderjyllands Nettoformue.

Danmarks Aktiver er i cand. polit. Kaj Møller's Skrift »Danmarks økonomiske Status« opgjort til

	22.175 Mill. Guld Kr.
÷ Gæld til Udlandet	1.645 » » »
Danmarks Nettoformue (ultimo 1925)	20.530 Mill. Guld Kr.

Da Danmarks Befolkningstal 1925 var ca. 3½ Million, bliver det 5.866 Kr. pr. Indvaaner i Gennemsnit.

For Sønderjyllands Vedkommende, paa Grundlag af Befolkningstallet, der i 1925 var 176.433 svarende til ca. 5 % af hele Landets Indvaanere, skulde Søn-

derjylands Bruttoformue*) tilnærmelsesvis udgøre 5 % af 20.530 Mill. Guld Kr. = 1,026 Mill. Guld Kroner ÷ den sønderjydske fremmede Gæld, der i et forudgaaende Afsnit er opgjort til 390 Mill. Guld Kroner, hvorefter Sønderjyllands Nettoformue er

636 Mill. Guld Kroner

Da Sønderjyllands Befolkningstal i 1925 var 176.433, bliver det 3.605 Kr. pr. Indvaaner i Gennemsnit.

Selv om denne Skønsberetning ikke kan eller skal gøre Krav paa Nøjagtighed, giver den dog et Holdepunkt til at skønne over Forskellen i Formueforholdene i det gamle Land og i Sønderjylland, naar Beløbene stilles overfor hinanden:

Hele Landet	5.866 Kr. pr. Indvaaner
Sønderjylland	3.605 » » »

I Sønderjylland altsaa 2,261 Kr. mindre pr. Indvaaner.

Dette Resultat fortæller, hvad ogsaa de andre Eksempler, der har været fremdraget i dette Skrift, har belyst, at Sønderjylland har meget at indhente, før end det formuemæssigt set bliver jævnstillet med det gamle Land.

Et afsluttende Ord.

Over det kulturelle Genforeningsarbejde har der staaet en heldig Stjerne, det samme har ikke altid

*) Bruttoformue i denne Forbindelse omfatter samtlige Aktiver i Sønderjylland, af hvilken som helst Art de end maatte være, løst som fast, tilhørende Stat, Kommune og Borgerne i Landsdelen, efter at der forlods er fradraget Sønderjyllands Andel i Danmarks Gæld til Ulandet.

Med Hensyn til Ejendomsforholdet i juridisk Forstand skal anføres, at Stat og Kommuner i Almindelighed raaer over ca. en Tiendedel af den danske Realformue.

været Tilfældet med den økonomiske Del af det; men enhver, der har taget Del deri, har sikkert ydet det bedste han formaaede. Og Sønderjyderne har som Helhed bevist, under det 10 aarige Genrejsningsarbejde, der er udført siden Genforeningen, at deres Sejghed og Styrke ikke er udtømt, men lever og virker videre. Derfor bør vi ogsaa have Tillid til, at de økonomiske Vanskeligheder, der paany hen paa Aaret 1930 har meldt sig, ved det stærke Prisfald i Landbrugets Frembringelser, og som atter truer at kuld-kaste vort Hovederhverv Landbrugets Rentabilitet, vil kunne overvindes, og ikke vedvarende vil strangulere Erhvervslivet, men at ogsaa denne Gang, den menneskelige Tilpasningsevne vil finde Udvej, der muliggør en Udligning mellem Indtægter og Udgifter, saa de store finansielle Byrder, som Forholdene nu en Gang har ført med sig og lagt paa Sønderjydernes Skuldre, kan bæres. Vort Haab er, da Landsdelens produktive Kræfter er i Orden, at der vil og maa komme en Tid, selv om den lader vente paa sig, hvor den i det gamle Land stiftede store Gæld kan nedbringes og afløses af en jævn og solid voksende sønderjydske Velstand, thi det er Maalet, hvis Virkeliggørelse attraaes af den selvbevidste sønderjydske Folkekarakter, med sin sunde Sans for Realiteter.

Indholdsfortegnelse.

Forord	S. 1
Nyordningen i det sønderjydske Pengevæsen ..	» 2
Markmiséren	» 3
Den første lille Spire til en Hjælpeaktion	» 8
De midlertidige Kronelaan fra det gamle Land ..	» 9
I Invasionens og Projekternes Tid	» 12
Kjøbenhavnske Storbanks Fremstød i Sønder- jylland	» 15
De tyske Bankfilialers Omplacering	» 17
De hjemlige Pengeinstituter i Overgangstiden ..	» 17
Kronemøntens Indførelse	» 22
Omskrivningen af de lokale Bankers Aktie- og Andelskapital	» 25
Nydannelser af hjemmehørende sønderjydske Banker	» 26
De gamle sønderjydske Bankers Aktie- og An- delskapital før og efter Nyordningen (Tabel)	»
Sparekasserne i Sønderjylland	» 28
Bank- og Sparekasseloven afløser de hidtil gæl- dende tyske Love	» 32
Særlige Penge- og Kreditinstitutioner, der ikke henhører under Banker og Sparekasser	» 36
A) Laanekassen for Sønderjylland	» 37
B) Udligningskassen for de sønderjydske Lands- dele	» 40
C) Realkreditens Ordning i Sønderjylland	» 42
a) Sønderjyllands Kreditforening	» 43
b) Kredit- og Hypotekforeninger med Hjem- sted i det gamle Land	» 46
D) Realkredit-Laanene	» 46
E) Sønderjydske Hypoteklaanefond	» 48
F) Landeværnet og Kreditanstalt G. Vogelgesang	» 51
De sønderjydske Sparekassers finansielle Udvik- ling siden Genforeningen	» 52
De sønderjydske Bankforetagenders finansielle Udvikling siden Genforeningen	» 57
Tilbageblik	» 72
Det gamle Lands Andel i Sønderjyllands Finan- siering	» 78
Danmarks og Sønderjyllands Nettoformue	» 85
Et afsluttende Ord	» 86

Sønderjydske Veteraner fra Napoleonskrigene.

Af Cand. juris. Kaptajn **H. E. E. Koch.**

Medens vor historiske Litteratur kan opvise righoldige Samlinger af Breve fra danske Krigsmænd fra de to slesvigske Krige, er det tilsvarende Materiale fra Krigen 1807—14 ikke mere overvældende, end at det vel kan trænge til al den Supplering, det kan faa.

Genforeningen i 1920 ved Frankrigs og dets Allieredes Bistand mellem Nord-slesvig og det øvrige Danmark lægger det desuden nær at ihukomme den Tid, da Danmark 100 Aar før Verdenskrigen var en af Frankrigs sidste Allierede. Det kunde i hvert Fald formodes, at denne Trofasthed i Fortiden ikke har været helt uden Indflydelse paa Begivenhederne i Nutiden. Under alle Omstændigheder er der ved disse vist Efterkommerne af de nord-slesvigske Veteraner fra hin Tid en ganske særlig begrundet Retfærdighed, saavist som det gamle Slesvigske Infanteriregiment blandt sine Veteraner tæller det største Antal af dem, der i 1858 blev dekoreret med den Erindringsmedaille, der her nærmere skal omhandles, Sanct Helena-Medaillen.

Der blev i 1858-59 gennem de danske militære Ministerier uddelt med et rundt Tal hen ved 300 Sanct Helena-Medailler med tilhørende Diplomer i Nord-slesvig. Adskillige af dem maa vel findes endnu rundt omkring i Dragkiste- og Kommodeskuffer som en Erindring fra Oldefaders Tid. Kunde disse Linier bidrage til, at lokale historisk Interesserede ved Hjælp af nedenstaaende Billeder og Navnefortegnelsen over Veteranerne fik disse draget frem af Glem-selen og forklaret de Efterlevende, hvad der ligger til Grund for denne Æresbevisning, saa vilde maaske en større Glans omstraale den Afdødes Minde, og et Hovedformaal med denne Afhandling vilde være naaet.

I sin sidste Vilje, dikteret paa Sanct Helena i Foraaret 1821, havde Napoleon den Store testamen-

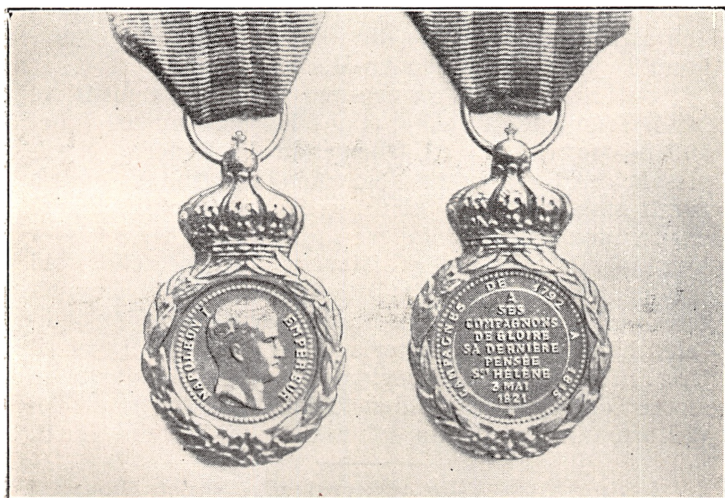
teret Halvdelen af sin Privatformue »til de Officerer og Soldater, som er tilbage af den franske Hær, der har kæmpet fra 1792 til 1815 for Nationens Ære og Uafhængighed«. I god Overensstemmelse med denne Tanke indstiftede hans Brodersøn, Kejser Napoleon III, da han ønskede ved et særligt Udmærkel-sestegn at hædre de Militære, der havde kæmpet under Frankrigs Faner i de store Krige fra 1792 til 1815, ved Dekret af 12. August 1857 en Erindringsmedaille, som under 27. s. M. fik Navnet Sanct Helena-Medail len, og som skulde gives til alle Militære, franske som fremmede, af Hær som af Flaade, der havde kæmpet under Frankrigs Faner i de nævnte Aar. Den skulde bæres i Knaphullet i et temmelig langt grønt- og rødtribet Baand (se Billedet af Jacob Hansen Kloppenborg forrest i hans Bog »En gammel Soldats Erindringer« 1861); den skulde være af Bronze og paa den ene Side bære Napoleon den Stores Billede, paa den anden Omskriften: Felttogene fra 1792 til 1815 — og Indskriften:

A ses compagnons de gloire

Sa dernière pensée

Ste Hélène 5 mai 1821.

(Til hans Fæller i Hæderen Hans sidste Tanke.)

Sanct Helena-Medail len.

Da det ved Gennemlæsningen af Veteranernes nedenfor gengivne mest karakteristiske Begæringer om Sanct Helena-Medaillen vil være af Betydning at have de Begivenheder, som de hentyder til, nogenlunde paa rede Haand, skal det her forinden forsøges, saa sammentrængt som muligt, at give en fortløbende Sammenkædning af disse smaa og store Enkeltheder fra Sønderjyders Deltagelse i Kampene 1807-14:

Efter at Englænderne i September 1807 havde røvet den danske Flaade, sluttede Danmark den følgende Maaned et Forbund med Frankrig, der vedvarede — mere eller mindre inderligt — til Maj 1813. Napoleon lovede at hjælpe Danmark med at erobre Skaane, og i Marts 1808 paabegyndte et Hjælpekorps af franske og spanske Tropper under Befaling af Marchal Bernadotte, Prins af Pontecorvo, Indrykning i Danmark. Allerede i April fik Bernadotte imidlertid Ordre til at samle Franskmændene i Lejre ved Hamborg, Rendsborg og Flensborg, og kun de spanske Tropper blev spredt over Danmark, hvor de i August s. A. gjorde Oprør og dels blev transporteret til deres Fædreland paa engelske Skibe, dels blev overmandet og ført som Fanger til Frankrig. Med Slutningen af Aaret 1808 forlod ogsaa de øvrige Hjælpetropper Danmark.

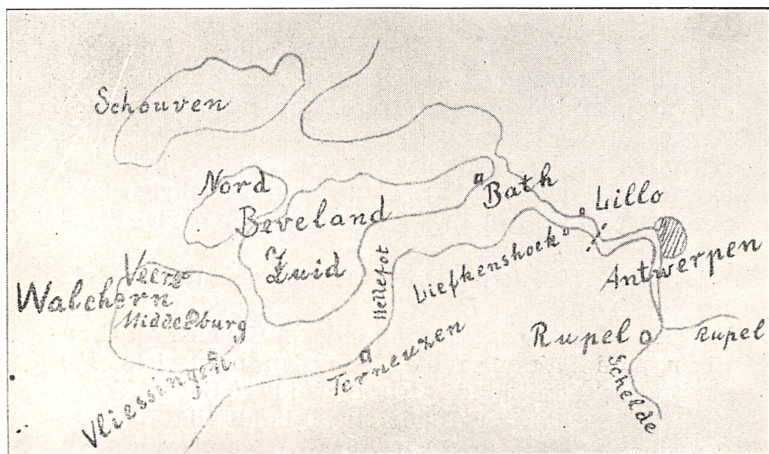
I Maj 1809 deltog en dansk Styrke under Befaling af General Ewald i en Ekspedition under Ledelse af den franske (hollandske) General Gratien mod Stralsund, hvor den preussiske Friskarefører Ferdinand von Schill («Grøw Skeel», som han kaldes i »E Bindstouw») holdt til. Byen toges den 31. Maj med stormende Haand, og Schill faldt. De danske Tropper var bl. a. (jfr. nedenstaaende Indledning til Veteranfortegnelsen): Old. Inf. Rgmt. I og II (undtagen Gren. Comp.), Holst. Inf. Rgmt. III, Detachment af Holst. Rytt. Regmt. og et kørende Batteri (Heltzen). I August s. A. ydede Ewald ligeledes bl. a. med Old. Inf. Rgmt. I og II, Holsten III og Halvbatteriet Heltzen Franskmændene Bistand mod Hertugen af Brunsvig-Oels' Friskarer ved Weseren.

Da en stor Del af vor Flaades Personale ved Udleveringen i 1807 var bleven overflødig, blev der

afgivet Bemanding til de 2 franske Linieskibe »Pultusk« og »Dantzig«, der i Maj 1808 tilligemed 6 andre Skibe udlagdes paa Schelden under fransk Flag. Snart efter blev den bekendte Admiral Joost van Dockum Chef for »Pultusk«, og i 1811 blev der yderligere afgivet Bemanding til Krigsskibene »Dalmate« og »Albanais«. Afgivelserne varede til For-aaret 1813.

I August 1809 foretog Englænderne en mægtig Ekspedition mod Scheludedeltaet for at tilintetgøre den der stationerede franske Flaade. Allerede den 11. August var de ud for Fortet Bath (paa Østpyn-ten af Zuid-Beveland), og den franske Flaade maatte trække sig bag en forberedt Barrière mellem Lillo og Liefkenshoek; men dermed standsede Englændernes

Offensiv, dels paa Grund af svigtende Samarbejde mellem Hær og Flaade, dels paa Grund af frygtelig Marskfeber blandt de engelske Besætninger. I November s. A. forberedte Franskmændene en Offensiv, bl. a. formeredes 4 Divisioner af Kanonbrigger og andre Smaafartøjer, af hvilke den ene Division fik dansk Besætning. Den 8. December fandt en mindre Kamp Sted, men Englænderne var da alt i Opbrud.

Napoleon inspicerede Flaaden 1810 og 1812 og var meget tilfreds med de danske Søfolk.

De danske Troppebevægelser $\frac{7}{3}$ 1812 - $\frac{10}{7}$ 1813 afspejler Frederik VI's Vankelmodighed: om han turde holde fast ved Napoleon eller ej. $\frac{24}{12}$ 1813 rykker bl. a. nogle Kompagnier af Old. Inf. Rgmt. til Hjælp for Franskmændene i Hamborg, $\frac{12}{5}$ s. A. forsvarede 2 Kompagnier Oldenburg sammen med russiske og tyske Tropper Øen Wilhelmsburg mellem Hamborg og Harburg mod Franskmændene, og den 30. s. M. stilles bl. a. $2\frac{1}{2}$ Bataillon af Oldenburgske, 1 af Slesvigske og 1 af Holstenske Regiment, 2 Esc. Jydske Dragoner og 2 af Holst. Ryttere til Raadighed for den franske Højstbefalende i Nordvesttyskland, *Marchal Davout, Prins af Eckmühl*. Den $\frac{4}{6}$ — $\frac{10}{8}$ var der Vaabenstilstand.

Den 10. Juli sluttedes et stærkere Forbund med Frankrig, hvorved Danmark forpligtede sig til at erklære Sverrig, Rusland og Preussen Krig 24 Timer efter Vaabenstilstandens Udløb, forstærke Divisionen i Nordtyskland og til Elbens Forsvar stille 20 Kanonbaade.

De danske Tropper, der sammen med 3 franske Divisioner indgik i Prinsen af Eckmühls Korps, fik Navnet *Auxiliair corpset* og kommanderedes af Prins Frederik af Hessen, Frederik VI's Svoger. Efter Vaabenstilstandens Ophør ansatte Davout den franske General *l'Allemand* ved *Auxiliair corpset*. I Korpsset indgik hovedsagelig følgende Afdelinger: Batterierne Gerstenberg, Koye, Friis og Gönner — Jydske Rgmt. lette Dragoner — Fyenske do. — Holstenske Rytter Rgmt. — Fyenske Inf. Rgmt. I og II — 3. Jydske Inf. Rgmt. I — Oldenburgske Inf. Rgmt. I, II og IV samt Jægercomp. III — Slesvigske Inf. Rgmt. I og II — Holstenske Inf. Rgmt. III og IV — Slesvigske Jæger Corps II.

Den 17. Aug. begyndte Fremrykningen mod Øst, og samme Dag havde *l'Allemands* Styrke, hvori Holstenske Rytter Rgmt. indgik, et Sammenstød med en Trop Kosakker ved Mölln. I de følgende Dage fortsattes Marchen mod Øst til Schwerin, der besattes den 23. om Aftenen, efter at Kaptajn *Pristrophs* Jægere af Slesv. Inf. Rgmt. samme Dag ved Wittenburg havde haft et livligt, men ublodigt Sammenstød med Kosakkerne. Hovedkorpsset slog nu foreløbig Lejr ved Schwerin, medens *l'Allemand* sendtes

videre til Wismar, hvorfra han den 22. fortsatte mod Rostock. Dette førte den 28., da Holst. Rytt. Rgmt. marcherede i Spidsen af hans Hovedstyrke, til et Sammenstød ved Retschow, ca. 2 Mil vest for Rostock. Efter at l'Allemand gennem denne Kamp havde indhøstet tilstrækkelige Efterretninger om de fjendtlige Styrker, gik han den 29. Aug. tilbage til Wismar.

I Stillingen S c h w e r i n - W i s m a r forblev Armékorpsset, til der den 2. Sept. kom Melding om, at den direkte mod Berlin fremsendte Hær var fuldstændig slaaet af de Allieredes Nordhær. Prinsen af Eckmühl gik da tilbage til en Stilling mellem Ratzeburg og Mölln; samme Dag forefaldt en smuk Rytterfægtning ved G a d e b u s c h.

L'Allemands Brigade gik den 3. Sept. tilbage til Lübeck, forfulgt af det fjendtlige Rytteri, der den 4. Sept. om Morgenen fik Held til at overfalde en Feltvagt af Holst. Rytt. Rgmt. ved D a s s a u. Chefen saaredes dødeligt, desuden mistede Eskadronen sin Estandart, 1 dræbt, 18 saarede, 30 fangne Ryttere og 40 Heste.

I R a t z e b o r g - Stillingen forblev Korpsset fra den ³⁰/₁₀ - ¹³/₁₁, ideligt skærmydslende med Fjenden. Den 7. Okt. foretog denne saaledes et kraftigt Fremstød mod Stillingen ved W e i s s e r H i r s c h, ved hvilken Lejlighed bl. a. Pristrophs Jægere af Slesv. Inf. Rgmt. atter kæmpede tappert. Ligeledes deltog Slesvig I i Rekognosceringsfægtningen ved K o g e l M ø l l e den 18. Okt.

Den 16. - 18. Okt. tabte Napoleon Folkeslaget ved Leipzig, og da han under Tilbagegangen naaede paa Højde med Davout, maatte denne for ikke at blive omklamret følge Bevægelsen. Den 13. Nov. gik hans Armékorps tilbage til en Stilling bag S t e c k n i t z - floden med venstre Fløj støttet til Lübeck. Mod denne Stilling rykkede Kronprinsen af Sverige — forhen Marchal Bernadotte, nu Karl Johan — frem med overlegne Kræfter. Davout turde ikke oppebie ham ved Stecknitz, men besluttede at koncentrere de 3 franske Divisioner ved Hamborg og holde denne By for at dække Napoleons venstre Flanke, medens Frederik af Hessen skulde gaa mod Nord for at dække Hertugdømmerne. A d s k i l l e l s e n mellem

de danske og de franske Vaabenfæller fandt Sted i de første Dage af December; dog forblev l'Allemand personlig og et polsk Lansener Rgmt. ved Auxiliaircorpset lige til Fredsslutningen.

Karl Johan lod en Fjerdedel af sin Styrke observere Hamborg og ilede efter Auxiliaircorpset med sine Hovedkræfter. Den 4. Dec. udmærkede Slesv. Inf. Rgmt. sig i »en overordentlig brillant Affaire« ved Boden. Den 7. var Rytteriets Dag paa den gamle Valplads ved Bornhøved, hvor den forreste svenske Rytterdivision under General Sköldebrand førte et Angreb ind paa l'Allemands Arriéregarde. Efter denne Fægtning samlede Prinsen af Hessen sit Korps til Kiel, og Natten til den 10. Dec. bivouakerede (!) alt i klingrende Frost 2 Mil vest for Kiel. Samtidig var imidlertid Forfølgerne naaet saa langt mod Nord, at deres forreste Tropper stod mellem Kiel og Rendsborg.

Den 10. Dec. slog Prins Frederik af Hessen sig da ved Sehested efter en Række fortrinlige Angreb af alle Vaabenarter med Bravour igennem disse Fjender »aa kam walhollen in te Rensborre«, hvor han holdt Stand til Fredsslutningen.

Glückstadt belejredes fra den 12. Dec.; den 1. Jan. 1814 begyndte Svenskerne et vedholdende Bombardement, der varede flere Døgn og førte til Fæstningens Overgivelse den 5. Jan.

Den 14. Jan. 1814 sluttedes Freden i Kiel.

Hermed var Alliancen med Frankrig til Ende.

For Læsere, der maatte ønske at trænge dybere ind i de ovenfor skitserede Begivenheder, skal anføres følgende benyttede trykte Kilder:

O. Vaupell: Den dansk-norske Hærs Historie. II. Kbh. 1876. Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udgivne af Generalstabten.

I—IX. Kbh. 1883—1902.

F. L. von Bardenfleth: Stormen paa Stralsund. Kbh. 1846.

F. J. Schaldemose: Reiser og Eventyr i fremmede Lande. I. Kbh. 1826.

C. F. Wandel: Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807—14. Kbh. 1915.

O. Lütken: De Danske paa Schelden 1808—09. Kbh. 1885 og 1809—13. Kbh. 1888.

O. Bauditz: Blicherske Soldaterhistorier. »Danske Studier« 1921. S. 49—65 og 1927 S. 93—95.

- T. Bræstrup: Geheimeconferensraad C. J. C. Bræstrups efterladte Papirer fra 1813—14. Kbh. 1894.
 A. Stille: Striden vid Bornhöft .. Lund. 1913.
 H. F. Feddersen: Tagebuch eines dänischen Soldaten 1812—13. Tondern. 1817.

Dekretet af 12. Aug. 1857 om Sanct Helena-Medaillen vakte snart efter sin Fremkomst Røre viden om, se saaledes i »D a n n e v i r k e« Notitser den ^{15/9,}
^{28/9,} ^{29/9,} ^{1/10,} ^{30/11} (jfr. senere Aarhus Amtstidende for ^{21.} 58.).

Den franske Minister i København, Adolphe Dotézac, der havde været her fra 1840, gjorde alt, for at saa mange Berettigede, som muligt, kunde opnaa Udmærkelsen, og fik bl. a. flere Gange Fristen for Indsendelse af Begæring om Medaillen forlænget.

Fra Sømændene, der jo havde tjent under fransk Flag paa Schelden, indkom de første Begæringer allerede i September 1857 til Marineministeriet. Derimod kunde Landkrigsmændene, der i Nordtyskland havde kæmpet under deres egne Faner, først opnaa Dekorationen, efter at det den 26. Nov. var meddelt, at »det til at begrunde denne Berettigelse er tilstrækkeligt, at vedkommende .... har tjent med Tropper, som have forholdt sig til de franske Arméer som allierede eller som Auxiliair-Tropper. De kongelige Undersaatter, som i Henhold hertil maatte ansee sig for berettigede .... ville bidrage til Sagens hurtige Ordning .... ved snarest muligt at henvende sig enten til Udenrigsministeriet eller, forsaavidt deres Krav støttes paa tilstedeværende officielle Dokumenter, umiddelbart til det keiserl. franske Gesandtskab i Kjøbenhavn.« Disse sidste Henvendelser er ikke behandlede i nærværende Afhandling; de opbevares nu alle i Ministère des affaires étrangères (service des archives), quai d'Orsay, Paris.

Hvad de danske Myndigheders Bistand ved Opnaaelsen af Medaillen angaar, da synes de ikke alle at have været lige interesserede i Sagen eller i hvert Fald at have grebet den synderlig praktisk an. Bekendtgørelserne fremkom sparsomt og lidet iøjnefaldende i Dagspressen, rent bortset fra, at det Publikum, de henvendte sig til, næppe var avislæsende i

videre Udstrækning. Som Følge heraf kom adskillige utvivlsomt berettigede for sent med deres Andragende. Der var dog ogsaa adskillige Amtmænd og Herredsfogeder, der viste sig forstaaende overfor Ansøgerne, og navnlig skal det siges til de nordslesvigske Sognepræsters Ros, at de i stort Antal udførte et omfattende Arbejde for at skaffe disse gamle Mennesker denne Anerkendelse paa deres Livs Aften.

Medens de fra Søværnets Veteraner indkomne Begæringer saa godt som alle opbevares i Marineministeriets Arkiv i Rigsarkivet blandt Sekretariats- og Kommandokontorets øvrige indkomne Skrivelser, er de til Krigsministeriet indkomne Begæringer saa godt som alle udskilte og samlede i en Pakke, som beror i Hærens Arkiv under »Særlige Sager« (Løbe-Nr. 9). Sammesteds findes et af undertegnede udarbejdet *Seddelregister* over samtlige Ansøgere og Dekorerede, der er noget udførligere, end det nedenfor aftrykte. Saavel der, som i en i Tidsskrift for Søvæsen 1929 S. 140—145 meddelt, meget udførlig Fortegnelse, findes angivet vedkommende Begærings Indgangsnummer i Marineministeriets Registratur.

De nedenfor benyttede Amtsbetegnelser er de i 1858 brugte; og Afhandlingen omfatter Sognene indtil daværende Flensborg og Tønder Amters Sydgrænse.

Medens saa godt som alle Befalingsmændene har skrevet deres Ansøgninger selv, gælder dette — forstaaeligt nok — de færreste af de Menige. Det overvejende Antal har dikteret eller paa anden Maade faaet ført i Pennen og har saa selv underskrevet, nogle »med ført Pen«. Endelig skriver et ikke ringe Antal pr. Fuldmægtig, oftest Sognepræsten.

Den 21de 1858 meddeles det officielt, at Hr. Dotézac har bemærket, »at Uddelingen af St. Helenamedaillen nu definitivt vil blive standset«; og der blev derfor ikke taget Hensyn til Andragender, der indkom efter den 16. Nov. 1858. Hvad Grunden kan have været til, at der overhovedet blev sat en Tidsfrist, er ikke let at faa Øje paa; man skulde mene, at det havde været retfærdigere, saaledes som Praksis har været her i Landet med Erindringsmedaillerne for de slesvigske Krig, overhovedet ikke at sætte nogen Tidsgrænse,

men at give Medaillen til enhver, der begærede den, naar hans Berettigelse kunde dokumenteres. Der er derfor heller ikke fundet mindste Betænkelighed ved at lade Veteranfortegnelsen omfatte samtlige Ansøgere, idet de udekorerede saa godt som alle er blevet udelukkede, enten fordi deres Begæring er kommen for sent, eller fordi deres iøvrigt hæderlige Krigsdeltagelse ikke berettigede netop til denne Udmærkelse.

Nedenfor følger nogle karakteristiske Gengivelser af Uddrag af enkelte Veteraners Begæring, ordnede amtsvis, saaledes som (som nævnt) Amterne var i 1858, Da Officererne ikke kan forudsættes at have haft speciel Tilknytning til de enkelte Amter, er deres Begæring ikke gengivne her; en Del af dem findes trykt i Militært Tidsskrift: Tillægshæfte til Nr. 4/1929 Sp. 10—12.

Hvilke nulevende Afdelinger, der repræsenterer de i Uddragene nævnte Regimenter og Corps, er der gjort Rede for senere i Indledningen til Veteranfortegnelsen.

Haderslev Amt.

Skipper og Borger i Haderslev Christian Fritzscher:

I min tidlige Ungdom valgte jeg Søfarten til min Leve- og Næringsvej.

Da nu i Krigen med England, i dette Aarhundredes første og andet Decennium, Søfarten for en stor Del standsede, traf det sig, at jeg, da i Aaret 1808 den franske General Bernadotte, Prins af Pontecorvo, var her i Haderslev med et fransk Armeecorps, var uden Employ. Jeg lod mig derfor af Chefen ved det herværende franske Hospital og Feltapotek, Louis Duboi, engagere til at gøre Tjeneste ved Depotet og tillige til at være hans Tjener; fulgte om Efteraaret (1808) med Armeen til Hamborg og forblev der Vinteren over i min Stilling, og da 1809 Krigen med Østrig udbrød, fulgte jeg Armeen, dels i samme Egenkab som Tjener, dels som Tjenestgørende ved Bagagen. Omsider naaede vi Sanct Bilden, hvor vi forblev i nogen Tid, kom senere til Wien, hvor Opholdet ogsaa varede i længere Tid. Efter at Armeefdelingen, hvorved jeg gjorde Tjeneste, havde forladt Wien,

kom vi til at tage Ophold ved en lille By ved Navn Broock i Nærheden af Pressburg, hvor der udenfor var en stor fransk Lejr. Her forblev jeg i 2 Maaneder; fik derpaa Ordre at vende tilbage til Wien, hvor jeg paa Grund af en svær Sygdom bragtes paa Hospitalet. Da jeg var bleven helbredt igen, blev jeg atter ansat som Tjenstgørende ved Hospitalet og Feltapoteket i Klosterneuburg hos Duboi's Efterfølger Dudanjou, følgelig i min forrige Egenskab, og kom derefter med dette i Aaret 1810 tilbage til Lübeck, hvor jeg fik Tilladelse til at vende hjem til mit Fædreland.

Efter at jeg nu igen havde opholdt mig i nogen Tid her i min Fødeby, blev jeg, der stod i Sørullen og var søtjenestpligtig, i Aaret 1811 paa Søsessionen udskreven til Matrostjeneste paa den franske Flaade; kom ombord paa Linieskibet Dalmatien under den danske Søofficer Mosins Kommando, der i de 13 Maaneder, jeg tjente paa dette Linieskib, for det meste laa paa Rheden af Vliesingen. Dernæst blev jeg tillige med flere andre under Løjtnant v. Askehous Kommando kommanderet til Antwerpen, hvor vi taklede en Brigg, med hvilken vi dernæst sejlede til Helfoetfluys og fik der Station paa Rheden; dernæst gjorde vi Brandvagt ved Corè ved Indsejlingen til Revieret. Endelig kom vi (1813) ombord paa Linieskibet Pultusk under den danske Admiral v. Dockums Kommando; og med hans Mandskabstransport kom jeg igen til Kjøbenhavn, hvor jeg paa Skytsprammen ved Kastrup og Prøvestensbatteri gjorde Tjeneste under Kommandørerne Lemming og v. Thunen, indtil 1814 Freden blev sluttet.« ....

Aldersrentenyder Mikkel Lausen i Ostorp By, Taps Sogn, havde lignende Oplevelser paa Schelden: »I en Søtræfning var han med at uddrive Englænderne af Bats, og senere var han ombord paa een af de henved 300 Kanonbrigger, som angreb og fordrev Englænderne fra Vlissingen mellem Jul og Nytaar 1809, idet den Canonbrig, hvorpaa han befandt sig, førtes af en dansk Lieutenant Recke«. (Jfr. »De Danske paa Schelden 1809—13«, S. 69—70.)

Sognepræsten i Hoptrup fremfører sit Bysbarn, efternævnte Inderstes, mere haandgribelige Ønske:

»Mads Freberg er en brav og hæderlig gam-

mel Mand, og saafremt Forholdene tilstede det, maa han anbefales til at erholde bemeldte Medaille eller, hvad han hellere ønsker, Æquivalent derfor.« — Han fik Medaillen.

Kaadner Hans Dockweiler paa Gaansager Hede i Vodder Sogn har nogle forkerte Datoer og Aarstal, men ellers en smuk Karrière: »1809, den 29. Maj, tjente jeg under Lieutenant Heltzens kjørende Batteri ved Stralsund; 1812 den 16de December deltog jeg under Kapitain Gerstenbergs kjørende Batteri i Affairen ved Bornhöved, og 18. December ved Sehestedt.«

Rasmus Hansen (Fillerup) i Haderslev tillader sig at »...anføre: at jeg i Aaret 1812 ved Sessionen blev udskreven til Tjeneste ved det Holstenske Rytter-Regiment og mødte ved sammes Underviisnings-Skole i Haderslev d. 1. Januar 1813. Efter Underviisningstidens Udløb blev jeg ansat i bemeldte Regiments 2den Eskadron, som dengang laae i Grotensee i Holsteen. Ved nævnte Regiment og Eskadron har jeg gjort Tjeneste overalt, hvor samme var til Tjeneste, navnlig blandt andet i Trittau, i Affairen ved Mølln, Bornhöved, i Slaget ved Sehested og saa fremdeles, til min Hjempermittering fandt Sted, efter aflagt Mønstring, i Aaret 1817.«

Peder Pedersen (Fløystrup) paa Drendrup Mark i Ødis Sogn blev som staaende ved samme Regiment, men »... ved den 4de Escadron commanderet at marschere til bemeldte Regiment i Nærheden af Hamborg, hvorfra der marscheredes til det Mecklenborgske og navnlig til Rostock, og derefter kom man til Dassau, hvor der forefaldt en Fægtning, hvorved jeg med Flere blev taget til Fange, ligesom at vi samtlige bleve førte til Stralsund og derefter først erholdt vor Frihed ved Fredslutningen 1813...«

Pensionist Peter Senius Andersen i Hoptrup: »Efterat have gennemgaaet Skolen paa Falster, kom vi i April 1813 til Kiel og strax derpaa til Altona. Da derpaa strax efter de Franske gave sig til at beskyde Hamborg, rykkede den danske Armee ud, og vi besatte Staden for en Deel førend de Franske rykkede derind, og vendte derpaa tilbage til Altona. Kort Tid derefter marscherede vi til Lübeck og bleve lagte i Quarteer strax derved i Byen Stockels-

dorf under den indtraadte Vaabenstilstand. Efter henved et Par Maaneders Forløb blev jeg med noget Mandskab af vort Regiment commanderet til Travemünde for at gjøre Tjeneste for de Franske, der havde besat Byen. Kort Tid efter fik vi Danske Ordre til at drage til den danske Armee, og vi naaede den ved Schwerin. Den franske Armee laa lige ved den og handlede i Forening med den, og saavidt jeg veed stod begge Armeer under Overcommando af Prindsen af Eckmühl, som var de Franskes General. Her rykkede de Allierede ind paa os, hvorfor vi retirerede til Gadebusch«, (Medd. f. Kr. Ark. VII. 160—61; Bræstrup 119), »hvor en Fægtning forefaldt, og sloge omsider Leir ved Ratzeburg. Hele Tiden vare de Franske med os og bleve der liggende hos os 10 à 12 Uger. Først henimod Slutningen af Aaret skiltes de fra os og droge til Hamborg, medens vi droge op gjennem Holsten og efter Slaget ved Sehestedt, hvor ogsaa jeg var med, ind i Rendsborg, hvor vi bleve til Freden sluttedes.

Da vi slog Leir ved Ratzeburg, fik jeg et Stød af en Pallisade, der vel en Tidlang ikke voldte mig videre Men, men som siden, da vi kom i Roe, havde slemme Følger og senere har gjort mig til en Krøbling. 1815 blev jeg forflyttet til Altonaer Grenadeerjægere og Aar 1816 var jeg med dem til Frankrig, hvor jeg blev syg og utjenstdygtig blev sendt hjem.

1820 brød min Sygdom op igjen og 1821 fik jeg en lille Pension af Krigshospitalskassen....

Hans Hansen Fabrién i Ørsted, Oxenvad S.: »For at vise min Værdighed til bemeldte Medaille tillader jeg mig underdanigst at oplyse, at jeg i Aarene 1808—1813 i December har tjent med franske Tropper og i Forening med dem under General L'Allemant været i flere Slag, f. Ex. ved Wittenberg i Mecklenburg, Wittenhertz, Kugelmølle og flere, ligesom jeg og endnu bærer Mærker paa mit Legeme af Saar i disse Slag. Under Tjenesten stod jeg ved Slesvigske« Regiments Jægercomp. Nr. 161 »og fik den 1ste April 1815 min hæderlige Afsked. Min Capitain Pristroph gav mig endog en egenhændig skreven Attest om, at jeg fortjente Dannebrogskorset, men desværre denne Attest er forkommet.«

L a u e E b b e s e n i Haderslev: »Skjøndt den un-

derdanigst Undertegnede ikke er istand til at producere mit Afskedsbeviis, idet dette er bortkommet under mit Fangenskab i Rendsborg, hvorhen jeg for min Danskhed i Aaret 1848 blev ført af Fjenden, saa vover jeg dog ....«

Aabenraa Amt.

Hans Jørgensen i Lambjerg Skov: »Jeg er født her paa Als i Aaret 1783 og blev i Aaret 1800 udskreven til Tjeneste, men blev stoppet i Trondhjem 1801. 1807 blev jeg antaget til Opvagter ved Dars-tofte (?) og Fjamos [ved Østerholm, Egen S.] paa Nordkysten af Als. 1808 blev jeg udskreven i Transport paa Briggen »det gode Haab« ved Holtenau, og 1810 i Norge. 1811 blev jeg udskreven til Tjeneste som fuldbefaren Mand paa det franske Linieskib Dalmate under Kommando af Captain Mossin og Volf ved Vlis-singen paa den hollandske Kyst. Her avancerede jeg saa til Styrmandsmat og siden til Kabelrum Skejmand og kom i Aaret 1813 tilbage til Tønningen, hvor jeg gjorde Tjeneste paa Vagtskibet som Quarteer-mester, indtil den russiske Armée kom ind i Landet; blev jeg af dem tagen til Fange. Senere har jeg faret til Koffardis som Styrmand paa Østersøen og Middelhavet indtil 1848, da jeg blev antaget som Skovop-synsmand under Augustenborg Skovdistrikt.«

Poul Poulsen (Basse) i Løit fortsætter, hvor han slap, efter Hjemkomsten fra Scheldeflaaden: »Derefter blev jeg Quarteer-mester paa den danske Kanonbaad »Christian von Glückstadt« (Chefen Captain-Lieutenant »Christopher Johan Frederik« Hedemann), hvorfra jeg ofte blev udkommanderet til Smaafartøjer og blandt andet en Gang til som Skipper at hjælpe til at føre de franske Soldater fra Haarburg til St. Paulli imellem Altona og Hamburg« (jfr. Wandel S. 455 og Medd. f. Kr. Ark. VI. 29). »Den nævnte Kanonbaad havde Station paa Elben« (den er nævnt hos Wandel S. 460). »— Under Glückstadts Belejring og Bombardement var jeg ansat som Kanoncommandeur paa en af de danske Skanser.«

Om Peter Nissen Bondesen, Inderste-Aftægtsmand i Bovrup, beretter Sognepræsten i Varnæs, at han »... har tjent i det Slesvigske Regiment til Fods..., dengang dette Regiment 1813 var allieret

med den franske Armee i Hamborg, Lybeck, Leiren ved Schwerin og Ratzeborg. Da han derfra igjen kom til Hamborg, blev han syg der, men kom siden med til Kiel, hvor han blev tagen til Fange af de Svenske og faldt i Fangenskab i 3 Maaneder, af hvilken Aarsag han ikke var med ved Sehestedt.«

Inderste Hans Thaysen i Traasbøl, Felsted Sogn, er det gaaet som ovenfor Laue Ebbesen: Sognepræsten skriver, at »Hans Afskedsbevis, hvori det bevidnedes, at han havde tjent vel, var udstedt 1823, men blev ham i Aaret 1848 frataget af Tyskerne.«

Tønder Amt.

Mathias Jensen Petersen i Draved Skovfogedbolig pr. Løgum Kloster er lidt uheldig med Bogstaveringen, men Krigsdeltagelsen i 1813 er god nok: »samme Aar udtoges vi 15,000 Mand som Auxiliær Tropper for de franske, deltog som saadan i Fægtningerne ved Wittenberg, Gadebusch, Gronspode (4 Batailloner), Wittenhesch og Sehested, hvor Prins Frederik og Lallemand commanderede.«

Jens Thomsen af Keitum paa Sild »kom i Maj Maaned 1808 med en kgl. Transport paa 42 Mand fra Triest om Bord paa det Kejserlige Franske Linie-Skib Pulstock; efter omtrent 9 Dages Forløb blev jeg med flere andre forsat til Linie-Skibet Dantzick og tjente der circa 3 Aar som Halvbefaren.« Fra Linie-skibet Danzig blev han, ifølge et i Anledning af Ansøgningen optaget Tingvidne, paa een Gang, han mener i Aaret 1809, udkommanderet om Bord paa en Brigg, under Kommando af Løjtnant Søderberg, og paa dette Skib gjorde han en Bataille med mod Englænderne for Batz. »Derefter blev jeg Hovmester hos Officererne, til vi den 10. April 1813 drog derfra, — med Lieutenant Sandholt, som Oppasser, til udenfor Flensborgs Port. Han rejste til Jylland, og jeg til Kjøbenhavn i Maj. Dette kan de endnu maaske levende Officerer bevidne, maaske Tuxen o. a.«

Flensborg Amt.

Skibstømrer af Mariæ Sogn i Flensborg Peter Hansen Holländer indtraadte i Tjenesten 1808 »og maatte straks ved Faaborg gøre Bataillen med 2 engelske Kutterbrigs med. Derfra i Eftersommeren

til Nyborg, senere til Kjøbenhavn, Helsingør og 1812 til Ulvshale paa Møen, derfra til Kjøbenhavn og permitteret hjem, hvor jeg indtraf 3 Dage før Sessionen. Paa Sessionen blev jeg som befaren Mand igen udtaget til som Medlem af Hjælpetropperne« osv. (Jfr. om Bataillen ved Faaborg C. F. Wandels anf. Værk S. 119—20.)

Afskediget Sergent og Overbetjent i Flensborg Michael Rasmussen, der iøvrigt ses at have efterladt sig en Dagbog, beretter:

»Undertegnede, som endnu i sin høie Alder sætter sin Ære og Stolthed i, ikke alene at have kæmpet for, men endog været fangen og saaret i Kampen for Napoleon den Store, vover i den Anledning at indgive denne sin allerunderdanigste Ansøgning, for, saafremt han maatte befindes værdig dertil, at blive be-naadet med den hæderfulde St. Helene Medaille....

I Aaret 1813, da Napoleon den Store, svigtet af de andre Nationer, endnu fandt en trofast Bundsforvandt i det lille Danmark, marscherede ovennævnte Fyenske Infanteri Regiment til Lübeck, hvor vi gjorde Tjeneste sammen med Franskmandene. I en af de dengang hyppigt forefaldende Skjærmydsler blev Undertegnede mellem Wismar og Schwerin tagen til Fange, men undveg efter 8 Dages Fangenskab Fjenden og kom igjen til Regimentets Leir ved Ratzeburg. Da de franske Vaaben i Aaret 1813 bleve trængte tilbage, trak vi os tilbage til Hertugdømmet Holsteen, hvor Undertegnede under den franske General Lallemand deltog i Slaget ved Sehested og blev saaret....«

For Peter Christian Sommer fortæller Sognepræsten: »I det første Aar (1808) var han menig Liniesoldat, i det andet gjorde han Tjeneste som Underofficer, medens hans Afdeling« (Slesv. Jæg. Cps. II) »havde Kystvagt ved Bülk og Dänisch-Nienhof ved Kielerfjorden. I sine 5 sidste Tjenestear var han Oppasser for Sekondlieutenant Vilh. Jansen (fra Segeberg). Han forklarer fremdeles« (overensstemmende med M. f. K. A. VIII 107), »at da Tropperne efter at have opgivet Lybæk, som de havde besat, trak sig tilbage ad Rensborg til, havde man glemt at give Ordre til Jægerkorpsets 1ste og 2det Kompagni, samt et Kompagni af en anden Afdeling, at disse 3 Kom-

pagnier derfor fandt Broerne over Ejderkanalen afbrudte, og at han selv personlig havde Fortjeneste af Tilvejebringelsen af en Overgang ved Levensau (hvor 2 medhavende Kanoner maatte kastes i Kanalen). Derefter var han tilstede under Træfningen ved Sehestedt, hvor han i en Hulvej« (det er Vejen fra Sehested til Osterrade-Broen, M. f. K. A. VIII. 114) »blev redet ned af vore Dragoner efter et mislykket Angreb af disse; »den lille« General Lallemand udførte derefter et afgørende heldigt Rytterangreb.«

»Hvis det ikke allerede maatte være for sildigt, ønske følgende, der i Bov og Omegn ere tilbage af Heltene fra Sehested og Bornhøved, som altsaa have hørt til med Frankrige Allierede Hjelpekorpsler, at modtage St. Helenamedaillen af den franske Keiser, og vove ved mig i saa Henseende at bede sig anbefalede til Excellencens Høie Naade og Anbefaling: «(her opføres 18 Veteraner, hvoriblandt som Nr...) ».. 13. Søren Hansen Kragelund nu ved Slukefter, Hanved Sogn, født i Kragelund, Aarhus Amt, var Feltdegn« (jfr. Feltpræsten Kristoffer Nyholms Optegnelser. Kbh. 1897. S 109—10 og Pastor Strøms Breve i »Museum« 1890 S. 630 og 635) »ved det Holstenske Rytter-Regiment (Oberstlt. v. Stemann, Ritmester v. Segethi, Premierlieutnt. v. Abramowitz) ....

Om foranstaende Mandskab kan jeg o. fid. pastor, bevidne, at det ifølge de foreviste Attester ikke kan være nogen Tvivl underkastet, at enhver af dem har været med i hiint Felttog, der førtes paa hiin Tid, da den danske Armee var allieret med den franske. Det er mig tillige en Glæde at bevidne, at de i deres Alderdom ere ligesaa agtværdige Mænd, som de 1813 og foregaaende og paafølgende Aar udviste Tapperhed, hvisaarsag jeg tillader mig at anbefale deres allerunderdanigste Bøn om St. Helena-Medaillen paa det bedste og underdanigste.

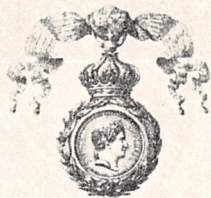
P. Hansen, Dr. phil.

Sognepræst til Bov Menighed pr. Flensborg.«

Efterstaaende Fortegnelse over Veteranerne er noget mindre udførlig end Seddelregisteret i Hærens Arkiv, bl. a. er udeladt adskillige Oplysninger om Fødselsdag og Fødested, Udskrivningsaar og Lægd, Fægtninger, hvori Veteranen har deltaget, m. m.

MÉDAILLE DE

INSTITUÉE PAR

SAINTE-ÉLÈNE

S. M. NAPOLEON III.

NAPOLEON Ier

A ses Compagnons sa gloire. Sa dernière pensée!

Sainte-Hélène, 5 Mai 1821.

*Le Grand Chancelier de l'Ordre Impérial de la Légion d'Honneur, certifie que
M. de Crone, Carl Joseph, Capitaine en retraite, Danemark,
ayant servi durant la période de 1792 à 1815, a reçu la Médaille de S. M. Napoléon Ier.*

Deu de A. A. A. A. A.

Inscrit à la Grande Chancellerie, N° 9913

Hvis en Mand er kaldt ved et »-sen« Navn med efterfølgende Stednavn, findes han, hvis han har været Menig, under »-sen«-Navnet, hvis han har tjent som fast Underofficer, under Stednavnet. En enkelt utidssvarende Civilbetegnelse er moderniseret (til »Aldersrentenyder«).

Det tør ikke ventes, at der findes en Begæring fra hver eneste Veteran; nogle er f. Eks. indstillede paa Fælleslister, oftest fra vedkommende Sognepræst.

I Forkortelsen af Veteranens militære Betegnelse betyder den første Angivelse Regiment, det vedføjede Romertal Bataillon ved Fodfolket, den næste Kompagni eller Escadron, og den sidste Stam-Nummer. Altsaa: Sl. J. C. - II - 1 - 155 betyder Slesvigske Jæger Corps - II Bataillon - 1. Compagni - Nr. 155; Holst. R. R. - 4 - 91 betyder Holstenske Rytter Regiment - 4. Escadron - Nr. 91. Det bemærkes, at Numrene 1—13 besattes med Underofficerer (i Aldersorden) og Spille-mænd, og at en Corporal i de Tider var fast Under-officer

I Vaupell II findes kortelig meddelt de enkelte Regiments Historie. Desuden foreligger der større eller mindre Regimentshistorier for saa godt som alle endnu levende Afdelinger, der er oprettet før 1842.

Følgende Forkortelser er benyttet:

- F. I. R. Fyenske Infanteri Regiment (12. Batl.).
- F. R. I. D. Fyenske Regiment lette Dragoner (3. Dr. Rgmt.).
- Gr. Grenadeercompagniet.
- Holst. I. R. Holstenske Infanteri Regiment (15. Batl.).
- Holst. R. R. Holstenske Rytter Regiment.
- Jæg. Jægercompagniet.
- 2. J. I. R. 2. Jydske Infanteri Regiment (9. Batl.).
- 3. J. I. R. 3. Jydske Infanteri Regiment (11. Batl.).
- J. R. I. D. Jydske Regiment lette Dragoner (5. Dr. Rgmt.).
- J. Sk. C. Jydske Skarpskytter Corps (nedlagt 1816; se Vaupell II. 712.).
- L. R. I. D. Livregiment lette Dragoner (gamle 2. Dr. Rgmt., nedlagt 1865.).
- L. R. R. Livregiment Ryttere (1. Dr. Rgmt., nedlagt 1856.).
- Old. I. R. Oldenborgske Infanteri Regiment (16. Batl.).
- Sl. I. R. Slesvigske Infanteri Regiment (13. Batl.).

- Sl. J. C. Slesvigske Jæger Corps (senere 21. Batl.).
 De Navne, der er trukket lidt ind til højre, er Navnene paa dem, der af en eller anden Grund ikke har faaet Medaillen.
- Aaskod, Hans Jørgen. Sl. I. R. Arbejdsmand, Arnum, Haderslev A.
- Andersen (Wandrup), Jens. F. I. R. - II - 2 - 141. Rødding, Haderslev A.
- Andersen, Peter Senius. Sl. I. R. - II - 7 - 58. Pensionist, Hoptrup, Haderslev A.
- Andersen, Rasmus. Holst. R. R. Haderslev.
- Andresen, Hans. Batt. Gerstenberg - 12 - 156. Husum.
- Andresen, Niss. Sl. I. R. - 1 - 76. Harrislev, Hanved S., Flensborg A.
- Appel, Gottfred. Sl. I. R. - 1 -. Indsidder, Galsted, Haderslev A.
- Beier, Niels Peter Kjellesen. Sl. I. R. - 3 - 115. Gabel, Nustrup S., Haderslev A.
- Beier, Niels Tjellesen. Sl. I. R. - Gr. -. Kaadner, Allerup Mark, Haderslev A.
- Berg, Jes Jessen. Batt. Gönner, Stykkusk Nr. 21. Inderste, Felsted Mark, Aabenraa A.
- Bertelsen, Laust. Sl. I. R. - Jæg. - 87. Arbejdsmand, Arrild, Haderslev A.
- Bjørnsen, Peder. Sl. I. R. Gaardmand, Lyshøj i Husby S., Flensborg A.
- Boisen, Hans Christensen, Sl. I. R. Aldersrentenyder, Arnum, Haderslev A.
- Boll, Carl Christoph. Holst. R. R. Escadronschirurg. Læge (Krigsraad og afsk. Bataillonschirurg), Haderslev.
- Bondesen, Peter Nissen. Sl. I. R. - 3 - 128. Inderste-Aftægtsmand, Bovrup, Varnæs S. Aabenraa A.
- Borg, Andreas Andersen. Sl. I. R. - 8 - 80. Aftægtsmand, Branderup, Haderslev A.
- Brambsen, Peder. Sl. I. R. Arbejdsmand, Vonsbæk, Haderslev A.
- Brodersen, Hans. Sl. I. R. Inderste, Satrup, Aabenraa Amt.
- Bruhn, Hans. Sl. I. R. - 7 - 42. Selskjær, Gram Herred, Haderslev A.
- Bryde (Seggelund), Hans. F. I. R. - 7 - 29. Steenskro, Haderslev A.
- v. Bülow, Magnus Lützw. 3. J. I. R. Premierlt. Afsk. Major, Flensborg.

- Børglum, Hans. Sl. I. R. - 7 - 122. Skovby, Vedsted S., Haderslev A.
- Bøtger, Poul Clausen. Søindrulleret af Slesvigs Distrikt. Løit ved Aabenraa.
- Carlsen (Christensen), Georg Friedrich. Sl. I. R. - 8 - 20. Aftægtsinderste, Igen, Aabenraa A.
- Christensen (Holm), Anders. Sl. I. R. - 1 - 137. Indsidder, Vellerup Mark, Haderslev A.
- Christensen, Hans. Sl. I. R. - 6 - 131. Boelsmand, Igen, Als, Aabenraa A.
- Christensen (Haistrup), Hans. Sl. I. R. - 1 - 108. Aftægtsmand, Raad, Haderslev A.
- Christensen, Jens. Sl. I. R. - 6 (1) - 46 (76). Stenderup, Haderslev A.
- Christensen, Johannes. Sl. I. R. - 5 - 128. Aldersrentenyder, Mellerup, Haderslev A.
- Christensen, Rasmus. Sl. I. R. Parcellist, Søbygaardsmark, Ærø.
- Christiansen, Bøye. F. I. R. - 7 - 66. Terkelsbøl, Tinglev S., Flensborg A.
- Christiansen, Frederik. Sl. I. R. - Gr. - 69. Aftægtsmand, Felsted, Aabenraa A.
- Christiansen, Hans. Sl. I. R. - 5 -. Holm, Nordborg S., Aabenraa A.
- Christiansen, Johan(nes). Sl. I. R. - 3 - 153. Husmand, Westerterp, Nørreløgum S., Aabenraa A.
- Christiansen, Peter. Sl. I. R. - 7 - 147. Ellund, Hanved S., Flensborg A.
- Christophersen, Claus Hansen. Sl. I. R. Skrav S., Haderslev A.
- Clausen, Frederik. Old. I. R. - 5 -. Snedker og Inderste, Bodum i Løjt S., Aabenraa A.
- Clausen, Friedrich. Halvbefaren af Slesvigs Distrikt Nr. 1111. Sømand, Flensborg.
- Clausen, Jess. Sl. I. R. - 1 - 71. Aftægtsmand, Kjestrup By, Hoptrup S., Haderslev A.
- Clausen, Johan. Sl. I. R. - Gr. - 47. Sophiedal. Tinglev S., Flensborg A.
- Clausen, Johan Christopher. Sl. I. R. Kaadbo, Rise pr. Ærøskjøbing, Ærø.
- Clausen, Niels. Sl. I. R. - Gr. - 86. Skrydstrup S., Haderslev A.
- Diederichsen, Diederich. Batt. Friis - 11. Hyllerup, Hanved S., Flensborg A.

- Diederichsen, Johan. Batt. Friis. Langbjerg, Hanved S., Flensborg A.
- Dinesen, Rasmus. Sl. I. R. - Gr. - 101. Sillerup, Haderslev A.
- Dirksen, Carsten. Batt. Koye - 13 - 185. Husum.
- Dockweiler, Hans. Batt. Heltzen og Gerstenberg - 12 - 85. Kaadner, Gaansager Hede, Vodder S., Haderslev A.
- Dransfeld, Mads Clausen. Sl. I. R. Kastrop, Gram S., Haderslev A.
- Døstrup, Christian Hansen Wæger. F. I. R. - I - Underoff. Pens. Sergeant og Regimentsskriver, Østergasse, Skjærbæk S., Haderslev A.
- Ebbesen, Laue. Sl. I. R. - 5 - 18. Haderslev.
- Elling, Jørgen Nielsen. Søindrullet, Nørre Lygum.
- Engelsen, Niss. Sl. I. R. - Gr. - 161. Lle Solt, Flensborg A.
- Eriksen, Hans Peter. Sl. I. R. - Jæg. - 100. Boelsmand, Olde, Rise, Ærø.
- Eriksen, Thomas Jacobsen. Sl. I. R. - 4 - 156. Bedsted, Aabenraa A.
- Fabrien, Hans Hansen. Sl. I. R. - Jæg. - 161. Ørsted, Oxenvad S., Haderslev A.
- Fessel, Peter Christian. Liv R. R. - 4 - 4. Klasselottericollecteur i Flensborg.
- Franck, Jens Iversen. Old. I. R. - Jæg. - 58. Endrupskov, Gram S., Haderslev A.
- Frantzen, Frantz Nicolai. Søindrullet af Slesvigs Distrikt Nr. 387. Kattry, Notmark S., Nordborg A.
- Frantzen, Hans Nicolai. Søindrullet af Slesvigs Distrikt Nr. 396. Kattry, Notmark S., Nordborg A.
- Fredberg, Mads. Sl. I. R. - 6 - 153. Inderste, Hoptrup Kirkeby, Haderslev A.
- Friedrichsen, Friedrich. Sl. I. R. - 5 - 135. Kjøbingmark ved Nordborg, Aabenraa A.
- Fritzel, Heinrich. Old. I. R. - IV - 3 - 10. Murersvend, Flensborg.
- Fritzschler, Christian. Søindrullet af Slesvigs Distrikt Nr. 19. Skipper og Borger i Haderslev.
- Goeg, Anton. Sl. I. R. - 3 -. Over Jersdal, Vedsted S., Haderslev A.
- Grau, Christen Jessen. Sl. I. R. - 5 -. Holm, Nordborg S., Aabenraa A.
- Greysen, Lauritz. Sl. I. R. - 7 - 14. Endrupskov, Gram S., Haderslev A.
- Gubi, Martin. Sl. I. R. - III - Jæg. - 144. Bedsted, Aabenraa A.

- Gubi, Peter Madsen. F. I. R. - Gr. - 98. Arbejdsmand, Bef-
toft, Haderslev A.
- Haag, Hans. Sl. I. R. - 2 - 22. Aftægtsmand, Guderup, Igen
S., Aabenraa A.
- Hansen, Anders. Sl. I. R. - 7 - 91. Arbejdsmand, Skjærbæk,
Haderslev A.
- Hansen (Skipper), Christian. Lysabildskov paa Als.
- Hansen (Nøraae), Gjerulf. Holst. R. R. - 4 - 35. Meilbye, Lin-
trup S., Haderslev A.
- Hansen, Hans. Sl. I. R. - III - 3 - 37. Roager, Haderslev A.
- Hansen (Lausen), Hans. F. I. R. - Gr. -. Maibølgaard, Aa-
benraa A.
- Hansen, Hinrich. 12. Art. Comp. - 64. Timmersig, Flens-
borg A.
- Hansen, Hans Christian. Stykkusk i Art. Holm Skov, Igen
S. (Als).
- Hansen, Hans Madsen. Sl. I. R. Indsieder, Tranderup, Ærø.
- Hansen, Jens. Sl. I. R. Aldersrentenyder, Arnum, Haders-
lev A.
- Hansen, Jørgen. Sl. I. R. - 1 - 57. Nyhuus, Bov S., Flens-
borg A.
- Hansen, Lorenz. Sl. I. R. - 3 -. Husejer, Lygumkloster, Aa-
benraa A.
- Hansen, Ludvig. Old. I. R. - III - Jæg. -. Kors i Adelby S.,
Flensborg A.
- Hansen, Mads Peter. Sl. I. R. Borger og Høker i Sønder-
borg, Aabenraa A.
- Hansen, Niels. Batt. Lohse. Bov, Flensborg A.
- Hansen, Niels. J. Sk. C. - I - 1 - 40. Skrav S., Haders-
lev A.
- Hansen, Peder. F. I. R. - Gr. - 73. Husmand i Wilslef ved
Ribe.
- Hansen, Peter. Liv R. l. D. - 2 -. Arbejdsmand, Skjærbæk,
Haderslev A.
- Hansen, Peter. Sl. I. R. - 1 - 30. Kromand og Gaardmand i
Uk, Aabenraa A.
- Hansen (Elsmark), Peter. Hertuginde Louise Augustas
Livjægercorps - 2 - 75. Aftægtsmand, Bovrup i Var-
næs S., Aabenraa A.
- Hansen, Rasmus. F. I. R. - Jæg. - 56. Arbejdsmand, Ring-
tved, Maugstrup S., Haderslev A.
- Hansen (Fillerup), Rasmus. Holst. R. R. - 2 - 91. Haderslev.
- Hansen (Kjær), Rasmus. Sl. I. R. - 3 - 119. Boelsmand, Var-
næs, Aabenraa A.

- Hansen, Søren. Sl. I. R. - 4 - 88. Aldersrentenyder, Gram, Haderslev A.
- Hansen (Kragelund), Søren. Holst. R. R. - 2 - Feltdegn 144. Ved Slukefter, Hanved S., Flensborg A.
- Hansen, Truels. Liv R. R. - 1 - 93. Hjulmand i Nørbye, Vilstrup, Haderslev A.
- Henningsen, Hans. Batt. Kjerulf el. Koye - 16 - 67 (76). Aftægtsmand, Hvilbjerg, Lle Solt Sogn, Flensborg A.
- Henningsen, Lorenz. Sl. I. R. Ærøskjøbing, Ærø.
- Henningsen, Mathias. Sl. I. R. - 7 -. Indsidder, Gremmerup, Husby S., Flensborg A.
- Henningsen, Peter. Sl. I. R. Aftægtsmand i Grumtofte, Flensborg A.
- Herregaard, Thomas. Sl. I. R. - Jæg. - 61. Aastrup, Haderslev A.
- Hinrichsen. Johan Hinrich. Hertuginde Louise Augustas Livjægercorps. Gaardmand, Uk, Aabenraa A.
- Holländer, Peter Hansen. Søindrulleret af Slesvigs Distrikt Nr. 29. Skibstømrer, Mariæ Sogn, Flensborg.
- Holm (Tømmerbye), Niels Hansen. F. I. R. - II - 7 -. Hygum, Haderslev A.
- Hundrup, Niels Peter. Sl. I. R. - III - 1 - 148. Hjulmand i Lygumkloster, Tønder A.
- Iversen, Morten. Sl. I. R. - III - 3 . Skrave S., Haderslev A.
- Iversen, Niels Matthiesen. F. I. R. - Gr. - 63. Aventoft, Tønder A.
- Jacobsen, Carl Ferdinand. Helbefaren af Slesvigs Distrikt Nr. 300. Flensborg.
- Jacobsen (Høberg), Jørgen. F. I. R. - 1 -. Rødding, Haderslev A.
- Jacobsen, Jacob Nielsen. Sl. I. R. - 3 - 100. Halk, Haderslev A.
- Jacobsen, Jørgen Peter. Sl. I. R. - 3 - 72. Kastrup, Gram S., Haderslev A.
- Jensen, Andreas. Sl. I. R. Husmand, Skovby, Ærø.
- Jensen, Hans Jørgen. Sl. I. R. III - 2 - 64. Bastrup, Skodborg S., Haderslev A.
- Jensen, Iver. Sl. I. R. - Jæg. - 134. Heils, Haderslev A.
- Jensen, (Hygum), Jørgen. F. I. R. - I - 7 -. Hygum, Haderslev A. .
- Jensen (Haistrup), Niels. Old. I. R. - I - Gr. - Trainkusk Nr. 3. Aftægtsmand, Øsby S. (?), Haderslev A.
- Jensen, Nis. F. I. R. Landboelsmand, Høkkelbjerg, Taps S., Haderslev A.

- Jensen, Nicolai Christian. F. I. R. - I - 3 - 123. Ladelund, Tønder A.
- Jensen (Thiim), Peter. F. I. R. - I - 1 - 20. Halk, Haderslev A.
- Jepsen, Asmus. Sl. I. R. - Gr. - 127. Arbejdsmand, Toftlund (?), Haderslev A.
- Jessen, Hans. Sl. I. R. Gaardmand, Klipleve, Aabenraa A.
- Jessen, Jacob. Sl. I. R. - 6 -. Indersteaftægtsmand, Adserballig, Aabenraa A.
- Jessen, Jes. Artillerist. Indsiddet i Oversø, Flensborg A.
- Jessen, Lorentz Andresen kaldet. Sl. I. R. - 7 - 15. Bov, Flensborg A.
- Jessen, Peter. Sl. I. R. - Gr. - 53. Gaardmand, Smedager, Bjolderup S., Aabenraa A.
- Jessen, Peter, Sl. I. R. - Gr. -. Nordborg, Aabenraa A.
- Jessen, Peter. Sl. I. R. - 3 - 131. Aller, Haderslev A.
- Jochimsen, Iver. Sl. I. R. - 3 - 61. Aftægtsmand, Tabdrup, Bjerning S., Haderslev A.
- Johansen, Hans Christian. Sl. I. R. - 2 - 20. Harrislev, Hanved S., Flensborg A.
- Johansen, Iver. Sl. I. R. - 8 - 79. Aftægtsmand, Gestrup Mark, Haderslev A.
- Johansen, Johannes. Sl. I. R. - 7 - 65. Frøslev, Hanved S., Flensborg A.
- Johansen (Brandrup), Niels. Sl. I. R. - 2 - 64. Aftægtsmand ved Aarøsund, Haderslev A.
- Johnsen, Lauritz. Sl. I. R. - III - 3 - 90. Aldersrentenyder, Agerskov, Haderslev A.
- Jordansen, Søren. F. I. R. - Jæg. - 38. Arbejdsmand, Styding, Haderslev A.
- Juhl, Laue. Sl. I. R. - Jæg. - 132. Sommersted S., Haderslev A.
- Juhler, Peter Jensen. Sl. I. R. III - Jæg. - 87. Aldersrentenyder, Poghøi, Haderslev A.
- Jørgensen, Hans. Baadsmathsmand Nr. 22 af Slesvigs Distrikt (Flensborg). Skovopsynsmand, Lambjerg Skov pr. Sønderborg.
- Jørgensen, Hans. Sl. I. R. Halvboelsmand, Skovby, Ærø.
- Jørgensen, Hans. Sl. I. R. - 5 - 116. Boelsaftægtsmand, Dyndved, Aabenraa A.
- Jørgensen, Hans. Sl. I. R. - 8 - 60. Husmand, Elstrup, Igen S., Aabenraa A.
- Jørgensen (Kolmos), Jens. Sl. I. R. - Jæg. - 68. Boelsmand, Pøl, Aabenraa A.

- Jørgensen, Jens Obrist. F. I. R. - 1 - 46. Grarup, Haderslev A.
- Jørgensen, Peter. Sl. I. R. - 2 - 17. Amtstjener ved Haderslev Amtshus.
- Jørgensen, Peter. Sl. I. R. - Indsidder, Vesterbregninge, Ærø.
- Jørgensen, Rasmus. Liv R. R. Kaadbo, Søby, Ærø.
- Kafton, Ebbe Johan. Sl. I. R. - 1. Indsidder, Rangstrup, Haderslev A.
- Kalhauge, Jess. Sl. I. R. - 3 - 75. Oxenvad, Haderslev A.
(Kloppenborg, Jacob Hansen. Husarcorporal. Afsk. Overvagtimester, Flensborg (?).)
- Knudsen, Søren. Sl. I. R. - Jæg. - 29. Kjelstrup, Haderslev A.
- Koch, Hans Friedrich. F. I. R. - 3. Arbejdsmand, Stenderup, Nybøl S., Aabenraa A.
- Kock, Hans Christensen. Hertuginde Louise Augustas Livjægercorps - 1 - 81 (56). Sillerup, Haderslev A.
- Kock, Hans Petersen. Sl. I. R. - 154. Ved Sønderborg, Aabenraa A.
- Kragh, Mikkel Nielsen. Sl. I. R. - Gr. - 26. Rødding, Haderslev A.
- Krog, Hans Peter Nielsen. F. I. R. - 5 - 94. Weistruproi, Haderslev A.
- Krogh, Niels. Sl. I. R. - I - 3 - 38. Rødding, Haderslev A.
- Larsen, Hans. Sl. I. R. Boelsmand, Rise pr. Ærøskøbing, Ærø.
- Larsen, Rasmus. Sl. I. R. - 3 - 163. Terkelsbøl, Tinglev S., Flensborg A.
- Larsen (Flauth), Søren. F. I. R. - II - 6 - 37. Aftægtsmand, Raad, Haderslev A.
- Lauritzen, Thomas. Sl. I. R. Husmand, Vesterbregninge, Ærø.
- Lausen, Mikkel. Søndrulleret af Sjæll. Distr. Nr. 224. Aldersrentenyder, Ostorp By, Taps S.
- Lorentzen, Hans Peter. Sl. I. R. - Gr. - 32. Østerbæk, Bov S., Flensborg A.
- Lorentzen, Jens. Søndrulleret af Slesv. Distr. Nr. 651. Oevenum paa Føhr.
- Lorenzen, Claus. Old. I. R. - III - 1 - 2. Kaadner og Smed i Kejlskov, Flensborg A.
- Lund, Christian. Sl. I. R. - 3 - 138. Wandling, Starup S., Haderslev A.
- Löbner, Anders Johansen. F. I. R. - Gr. - Bedsted, Aabenraa A.

- Maag, Jacob Nissen. Søindrulleret af Slesv. Distr. Nr. 1238.
Løit ved Aabenraa.
- Madsen, Holden. Sl. I. R. - 7 - 157. Lintrup, Haderslev A.
- Madsen, Jørgen. F. I. R. - II - Jæg. - 145. Aftægtsmand,
Stenderup, Haderslev A.
- Marqvard, Adam Frederik. F. I. R. - 3 - 126. Snedker, Volle-
rup, Bjolderup S., Aabenraa A.
- Mathiesen (Lundorf), Lorentz. Sl. I. R. - 8 - 43. Skrydstrup
S., Haderslev A.
- Mathiesen, Ludvig. Sl. I. R. Aftægtsmand, Arnum, Haders-
lev A.
- Mathiesen, M. Liv R. R. (J. R. I. D.) Bestyrer af Tofte Teg-
værk, Egersund, Flensborg A.
- Mathisen, Mathias. Sl. I. R. - 66. Borger og Høker i Flens-
borg.
- Michelsen. Thomas Peter. Sl. I. R. - Gr. -. Kaadbo, Trande-
rup, Ærø.
- Mikkelsen, Casper. Sl. I. R. - Jæg. - 166. Aftægtsmand, Stok-
keby, Rise, Ærø.
- Moltzen, Claus. Old. I. R. - III. - Jæg. - 160. Aftægtsmand i
Soltskov, Ste Solt S., Flensborg A.
- Mortensen, Jørgen. Sl. I. R. - 1 - 131. Aftægtsmand, Fjel-
strup, Haderslev A.
- Mortensen (Ørting), Rasmus. F. I. R. - 6 - 40. Pens. Over-
politibetjent, Haderslev.
- Møller, Andreas Nicolai. Sl. I. R. - 3 -. Arbejdsmand, Skjær-
bæk, Haderslev A.
- Møller, Jørgen Clausen. Sl. I. R. - 3 - 58. Skrydstrup S., Ha-
derslev A.
- Nicolaysen, Hans. Holst. I. R. - I - 5 - 26. Abild, Tønder A.
- Nicolaisen (Hyrup), Hans. Sl. I. R. - Gr. - 45. Aftægtsmand,
Øsby S. (?), Haderslev A.
- Nielsen (Gram), Anders. Sl. I. R. - Gr. - 42. Brøns, Haders-
lev A.
- Nielsen, Andreas, Sl. I. R. Stenderup, Haderslev A.
- Nielsen (Streling), Frantz. F. I. R. - II - Jæg. - 143. Ellund,
Hanved S., Flensborg A.
- Nielsen, Friedrich. Sl. I. R. - 8 - 45. Harrislev, Hanved S.,
Flensborg A.
- Nielsen, Hermann. Sl. I. R. - Jæg. - 106. Haderslev.
- Nielsen, Klaus. Sl. I. R. - Jæg. - 45. Fohl Fattighus, adl.
Gods Gram.
- Nielsen (Bundgaard), Peter. F. R. I. D. - 2 - 99 (166). Ar-
bejdsmand, Halk, Haderslev A.

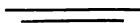

- Nissen (Tombøl), Hans. F. I. R. - 7 - 115 (Oc. 9). Aftægts-Gaardejer, Felsted, Aabenraa A.
- Nissen, Mathias. Sl. I. R. - I -. Indsidder i Oversø, Flensborg A.
- Nissen, Peter. Sl. I. R. - 4 - 153. Sophiendal, Tinglev S., Flensborg A.
- Nissen, Wilken. Sl. I. R. - Gr. -. Aftægtsmand, Ørdrup, Haderslev A.
- Ohlsen, Gabriel Heinrich. Old. I. R. - 6 - 1. Rathsdienere i Flensborg.
- Olsen, Knud Albertsen. Slesv. R. R. - 1 - 28. Aftægtsmand, Stokkeby, Rise, Ærø.
- Olufsen, Jørgen. Holst. I. R. - Jæg. - Stykkusk. Arbejdsmand, Lygumkloster, Tønder A.
- Ovesen, Hans. Holst. Art. Brig. - 16 - 79. Gaardejer-Aftægtsmand, Hyrup, Flensborg A.
- Paag (Ørby), Søren Petersen. F. I. R. - I - 1 - 143. Aftægtsmand, Aarø, Haderslev A.
- Pedersen, Niels. Sl. I. R. - I - 4 - 76. Aalkjær, Gram Gods.
Pedersen, Niels, J. Sk. C. Nørbye Vilstrup, Haderslev A.
- Pedersen, Peder. Sl. I. R. - 8 - 114. Brosbøl, Starup S., Haderslev A.
- Pedersen (Fløystrup), Peder. Holst. R. R. - 4 - 42 (43). Drenstrup Mark, Ødis S., Haderslev A.
- Pedersen (Süderbek), Peder. F. I. R. - 6 - 97. Aftægtsmand, Porsplet, Haderslev A.
- Pedersen, Thomas. Sl. I. R. - 4 - 54. Indsidder, Stokkeby, Rise, Ærø.
- Petersen, Bonke. Sl. I. R. - Gr. - 52. Syderdize pr. Emmesbøl, Tønder A.
Petersen (Paulsen), Christian Hansen. Holst. R. R. Skomager i Broager.
- Petersen, Hans. Sl. I. R. - 6 -. Fæsted, Hygum S., Haderslev A.
- Petersen, Hans Christian. Sl. I. R. - Jæg. - 60. Skræder, Dyndvad By, Igen S., Aabenraa A.
- Petersen, Jens. Sl. I. R. - III - 2 - 94. Mohrbæk, Aabenraa A.
- Petersen, Jes. Sl. I. R. - 1 - 128. Inderste, Guderup, Igen S., Aabenraa A.
- Petersen (Thorsmark), John. Sl. I. R. - I - 5. Aftægtsmand, Baulund Nymark, Haderslev A.
- Petersen, Knud. Sl. I. R. - 20 (89). Haderslev.

- Petersen, Mathias Jensen. Sl. I. R. - I - 3 - 145. Drawit Skovfogedbolig pr. Lygumkloster, Tønder A.
- Petersen, Nicolai. Sl. I. R. - 4 - 83. Smed, Haderslev.
- Petersen, Nis. F. I. R. - 2 -. Bjendrup, Steppinge S., Haderslev A.
- Petersen, Niels Præstegaard. Sl. I. R. - Jæg. - 128. Grarup, Haderslev A.
- Petersen, Peter. Batt. Gerstenberg - 17 -. Arbejdsmand i D. Krackes Enkes Sukkerraffinaderi, Flensborg.
- Petersen, Peter. Sl. I. R. - 6 -. Kaadner og Kromand i Frørup, Oversø, Flensborg A.
- Petersen (Stiftsgaard), Peter. Befaren af Slesv. Distr. Nr. 248.
- Philipsen, Andreas. Sl. I. R. Aftægtsmand i Oxager Vesterskov, Husby S., Flensborg A.
- Poulsen (Basse), Poul. Helbefaren af Slesv. Distr. Nr. 936. Løit ved Aabenraa.
- Quars, Hans Christian Petersen. Batt. Friis - 17 - 30. Harrislev, Hanved S., Flensborg A.
- Quars, Nicolai Petersen. Sl. I. R. - 2 - 148. Bov, Flensborg A.
- Rasmussen, Claus. Sl. I. R. - 4 -. Husmand, Tranderup, Ærø.
- Rasmussen, Jens. F. R. I. D. Aftægtsmand, Tranderup, Ærø.
- Rasmussen (Holbæk), Matthias. F. I. R. - 5 - 105. Tyrstrup, Haderslev A.
- Rasmussen, Michael. F. I. R. - 7. Afsk. Sergeant og Overpolitibetjent, Flensborg.
- Rasmussen, Niels. Sl. I. R. - 8 - 92. Skrydstrup S., Haderslev A.
- Rasmussen, Rasmus. F. I. R. - 1 - 99. Murersvend i Haderslev.
- Rotz, Nicolai. Sl. I. R. - Gr. -. Indsidder, Jaruplund, Oversø S., Flensborg A.
- Schmidt, Anders Svendsen. Sl. I. R. - II - 6 - 73. Østergasse i Skjærbæk S., Haderslev A.
- Schmidt, Hans Andersen. Sl. I. R. - III - 4 - 159. Kaadner, Lygumkloster, Aabenraa A.
- Schmidt, Morten Petersen. Sl. I. R. - 8 - 87. Landboelsmand, Rørkier i Bierning S., Haderslev A.
- Schrøder, Christian Frederik. Sl. I. R. - 8 - 68. Husejer i Nordborg, Aabenraa A.
- Siewers, Claus. Old. I. R. - 7 - 114. Skibstømmermand, Nübel i Hohn S., Hütten A. (Aabenraa A.).

- v. Simesen, Søren. Holst. R. R. - 3 - Premierlt. og Cmdr.
† 16. 1 1858. Pens. Major, Haderslev.
- Snooer, Hans. Sl. I. R. - 7 - 118. Sommersted S., Haderslev A.
- Snooer, Laue. Sl. I. R. - 7 - 97. Indsidder, Errigsted, Bierning S., Haderslev A.
- Sommer, Peter Christian. Sl. J. C. - II - 1 - 155. Flensborg A.
- Sørensen, Hans. Sl. I. R. - Jæg. - 108. Murersvend i Haderslev.
- Sørensen, Jens. Sl. I. R. - Jæg. - 119. Brosbøl i Starup S., Haderslev A.
- Sørensen, Lars. Sl. I. R. - 8 - 25. Indsidder, Skovbølling, Bierning S., Haderslev A.
- Sørensen (Lund) (Tiirslund), Noa. F. I. R. - II - 6 - 47. Aftægtsmand, Øsby, Haderslev A.
- Sørensen, Peder. Artillerist. Oxenvad, Haderslev A.
- Thaisen, Mathias. Sl. I. R. - II - 7 - 34. Aftægtsmand, Styding, Haderslev A.
- Thaysen, Hans. Sl. I. R. - 5 - 24 (157). Inderste i Traasbøl, Felsted S., Aabenraa A.
- Thoisen, Christian. Hertuginde Louise Augustas Livjægercorps - 2 - 53. Aftægtsmand i Stenderup, Nybøl S., Aabenraa A.
- Thomsen, Hans. Sl. I. R. Fjerdingsboelsmand, Vaarbjerg, Ærø.
- Thomsen, Hans Friedrich. Sl. J. C. - 2 - 138. Frøslevmark, Hanved S., Flensborg A.
- Thomsen, Hans Holgersen. Sl. I. R. - 2 - 150. Husmand, Elstrup, Aabenraa A.
- Thomsen, Jens. Søindrulleret af Slesv. Distr. Nr. 469. Keitum paa Sylt.
- Thomsen, Peter. Stenhugger, Sdr. Smedeby, Siversted S., Flensborg A.
- Thomsen, Simon. Sl. I. R. - I - 1 - 97. Halk, Haderslev A.
- Thomsen, Thomas. Sl. I. R. - 2 - 38. Hygum, Haderslev A.
- Tofft, Jørgen. Sl. I. R. - 7 -. Ulstrup, Vedsted S., Haderslev A.
- Toft, Jens Christian. Sl. I. R. - 4 -. Aftægtsmand, Gøtterup, Haderslev A.
- Torvelsen, Torvel. Old. I. R. - Stykkusk. Aftægtsparcellist, Østerholm, Aabenraa A.
- Trip, Iver. Sl. I. R. (- 3 - 77) - III - 4 - 9. Arbejdsmand i Lygumkloster, Aabenraa A.

- Tychsen, Rasmus. Sl. I. R. - Jæg. - 64. Langbjerg, Hanved S., Flensborg A.
- Varsøe, Hans Niels. Sl. I. R. - 160 (104). Vilstrup, Haderslev A.
- Vilhelmsen, Søren. Sl. I. R. Husejer, Tingskovhede, Taps, Haderslev A.
- Villadsen (Fæstød), Mikkel. F. I. R. - I - 7 -. Hygum, Haderslev A.
- Walbom, Hans Peter. Sl. I. R. - 6 - 30. Aftægtsmand, Gjenner, Aabenraa A.
- Wind, Jørgen Jespersen (Jensen). Holst. rid. Art. - 3 -. Aftægtsmand, Rangstrup, Haderslev A.
- Witzen, Jes (Hansen). Søindrulleret af Slesv. Distr. Nr. 1236. Løit ved Aabenraa.
- Østergaard, Marcus. Sl. I. R. - III - 3 - 79. Sognefoged og Gaardmand, Birkelev, Haderslev A.

Et Udsnit af Nordslesvigs Kirkeliv.

Indre Mission i Aarene 1873—76.)

Af **Jens Holdt**, Brede.

I Sommeren 1872 var daværende Sognepræst i Rinkenæs ved Flensborg Fjord Emil Wacker Taler ved den aarlige Missionsfest i Christiansfeld. Wacker stammede fra Sydslesvig. Han var født i Degnehjemmet i Kotzenbüll ved Tønning den 16. 5. 1839. Dog var han ikke ukendt i de nordlige Egne af Hertugdømmet, idet han fra 1856—60 havde besøgt den danske Latinskole i Haderslev. I disse Aar var han kommet i Berøring med de religiøst vaagne Kredse i Haderslev og Omegn, der jo i mangt og meget stod under Indflydelse af Herrnhuterne i det nærliggende Christiansfeld, dette Bønnens og Arbejdets velsignede Værksted i vor nordslesvigske Hjemstavn.

Sit teologiske Studium havde den unge Student under lovende Udsigter begyndt ved Københavns Universitet. Men et nationalpolitisk Fejlgreb fra dansk Side havde drevet ham bort fra den danske Hovedstad. De slesvigske Studenter havde nemlig forfattet en Adresse til Kongen, i hvilken de som danske Studenter takkede Gud for, at de ikke var bleven underviste i Løgn og Mened ved Kiels Universitet. Man maa for at forstaa en saadan Henvendelses berettigede Motiver, kunne sætte sig lidt ind i hin Tids nationalpolitiske Spænding. Det forkerte var imidlertid, at man forlangte alle slesvigske Studenter Underskrift. En saadan kunde og vilde Wacker som Søn af tyske Forældre ikke give. Han tabte derfor med eet Slag alle sine Undervisningstimer og Stipendier og foretrak sammen med et Par andre tysk-sindede Studenter at fortrække. En kold Februarnat i Aaret 1861 tog han som Dækspassager med Skib til

---

¹⁾ De til Raadighed staaende Kilder er ikke nær alle udtømte, saa Fremstillingen kun maa betragtes som værende af foreløbig Art.

Kiel. Hans videre Uddannelse skulde nu, til Trods for, at de økonomiske Vilkaar havde ligget meget gunstigere for ham i København, foregaa i tyske Omgivelser, ved Kiels og Berlins Universiteter.

Efter den politiske Omvæltning i 1864 var Wacker, der tog sin Eksamen i Kiel ved Paasketid 1866, blandt de bedst egnede til at sendes til Nordslesvig. Det nationale Sindelag var det rette. Begge Sprog beherkede han. En bevæget, baade af dansk og tysk Aandsliv befrugtet Uddannelsestid havde han bag sig. Det har derfor sikkert været med Glæde, at det nye tyske Kirkeregimente i Aaret 1867 indsatte ham som Sognepræst for Rinkeæs, efter at han først havde været Hjelpepræst et Aarstid i Ketting paa Als. Forventningerne blev ikke skuffede. Præsten Wacker med sine stærke teologisk-videnskabelige og ikke mindre praktisk-kirkelige Interesser kom til at indtage en førende Stilling i Nordslesvigs Kirkeliv i den kommende Tid. 1870 giftede han sig med Maria Petronelle Plum fra Godset Cathrinedal ved Stege.¹⁾

Vi vil her beskæftige os med et lille Afsnit i vor snævrere Hjemstavns kirkelige Liv, som mere end fra nogen anden fik sit Præg fra Wackers Person og Virke. Wacker var — for at bruge et Feilbergsk Udtryk — i Besiddelse af en stærk »Udstraalingsevne«. Der var Aand i den Mand. Og det kendtes paa hans Omgivelser og paa det, han tog fat paa. Det mærkes ogsaa i den mindre Episode i vort Kirkeliv, der her skal forsøges belyst.

Louis Blauenfeldt, den danske Indre Missions Historiker, har i 1919 udgivet et lille Skrift om »Indre Mission i Sønderjylland indtil 1911«, men springer i sin Fremstilling fra »Kirkelig Forening til Guds Riges Fremme i Slesvig« af 1868, der sygnede hen under Krigen i 1870—71, over til »Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig« af 1886, d. v. s. fra Grove-Rasmussen og Bladet »Elias« til Tonnesen og »Sæde-

¹⁾ Ang. Wackers Personlighed og Livsværk henvises til Jubilæumsskriftet »Ev. luth. Diakonissenanstalt Flensburg 1874—1924« ved dens nuværende Forstander Carl Matthiesen, S. 17—34.

kornet«. ¹⁾ Midt imellem disse to kirkelige Vækkere stod imidlertid en Tidlang Wacker med »Kirkeligt Søndagsblad«.

Det forekommer mig, at denne Wackerske Periode, som hidtil af ikke uforstaaelige Grunde synes at være ret ukendt og upaaagtet, fortjener at drages frem, fordi den i Virkeligheden maa anses for at være 1) et betydningsfuldt Led i den historiske Udvikling og 2) tillige indeholder Begyndelserne til forskellige kirkelige Nydannelser, der senere kom til at betyde saa meget for vore kirkelige Forhold her mellem Kongeaa og Skelbæk, nemlig Asylsagen, Diakonissesagen og Missions-sagen ude og hjemme. Ved de Strømninger, vi her stilles overfor, ved disses Art og deres indbyrdes Brydning, i Særdeleshed 3) i Synet paa Lægmandsforkyndelsen, er dette Tidsafsnit uden lærerig for Situationen i Dag og i Fremtiden.

Krigen i 1870 havde, som det er Krigstiders Art, lammet det kirkelige Liv paa mange Maader, men fremfor alt havde den udslukket ethvert Haab om en foreløbig Ændring af de statspolitiske Forhold for Nordslesvigs Vedkommende. Tanken om en Opfyldelse af Pragfredens § 5 maatte efter Napoleons Nederlag skydes ud i en uvis Fremtid. Dermed var ogsaa den kirkelige Vækkergerning, som sidst i Tredserne udøvedes af danske Præster som Grove-Rasmussen i Gram, senere i Fole, og Johansen i Haderslev, dømt til Ophør, idet disse to Præster, som under Krigen ikke vilde bede for de tyske Vaabens Sejr, maatte forlade Landet, og Bladet »Elias« meget snart derefter maatte gaa ind.²⁾

Men det kirkelige Liv, som var vakt og især blev baaret frem af gode Mænd blandt Lægfolket, der-

¹⁾ Det samme gør Tonnesen i en Oversigt »Indre Mission i Nordslesvig« i »Kristelig Folkekalender for Nordslesvig« for 1910. Han har kun Bemærkningen »Sagen laa stille i en Række af Aar«.

²⁾ Dette Tredsernes kirkelige Røre er skildret af H. Chr. Beck i et Foredrag »Indre Mission i Sønderjylland i Tredserne«, udgivet paa Tryk i 1908, og derefter suppleret med vigtige Oplysninger af Mads Jensen i »Den Nordslesvigske Kirkesag« 1909, Nr. 2 og 4. Smlgn. L. Blauenfeldts og Tonnesens anf. Skr.

iblandt Kolportør og Lægprædikant Mads Jensen i Jægerup, forlangte sin Fortsættelse og Vækst. Livets Lov er jo frem for alt Fornyelsens og Vækstens Bevægelse. Som Forholdene imidlertid nu laa, politisk set, delte Strømmen sig i to Arme. Vi stilles her overfor den første Deling inden for et samlet kirkeligt Arbejde i vor nationalt splittede Hjemstavn, som for en væsentlig Del foraarsagedes af nationalpolitiske Grunde. Som bekendt blev det ikke den sidste.

En Del af de Kredse og Hjem i det nævnte kirkelige Røre, der tillige var vakt til national dansk Bevidsthed, fandt deres Hjem og Voksesteder inden for den nordslesvigske danske Frimenighedsbevægelse, der i Aarene lige efter 1870 satte sine første kraftige Skud i Haderslev Vesteramt.¹⁾

Medens imidlertid denne nationalt dansk prægede kirkelige Strømning af let forstaaelige Grunde maatte faa sit Leje uden for den statskirkelige Ramme, forsøgte de, der blev i Statskirken under tysk Kirkeregimente, ogsaa at samle sig paany og finde nye Rammer for deres kirkelige Liv og Virkelyst. Vi vil i disse Kredse træffe paa Folk, der i Forvejen var nationalpolitisk orienteret mod Syd, dog især paa saadanne, der helst vilde unddrage sig den politiske Strid og hyldede en vis national Indifferentisme, men til Gengæld brændte i Kærlighed til Hjemstavnen, det lille havombruste Land mellem Kongeaa og Ejder. Endvidere var der naturligvis ikke faa, der var dansksindede, men paa den anden Side i en vis religiøs Konservatisme ikke kunde finde sig til Rette med den grundtvigske Maade at leve Kristenlivet paa, som den kom frem i Frimenigheden, og heller ikke kunde tænke sig at forlade det fra Fædrene nedarvede Kirkehus. Varmest paa Sinde laa imidlertid for dem alle Guds Riges Fremme.

Opfordringen til ny kirkelig Samling efter Krigens adsplittende Aar udgik — denne Gang som tidligere — fra Haderslevvegnen, hvor man i Sensommeren 1872 paa et Møde af Missionsvenner besluttede at opfordre den til Indledning nævnte Pastor Wacker

---

¹⁾ Smlgn. Thade Petersen: »De sønderjydske Frimenigheders Historie«, 1924.

i Rinkenæs til at udgive og redigere et opbyggeligt Ugeblad med økonomisk Støtte fra den bestaaende Missionsforening der paa Egnen. Man havde sikkert i sin Tid været glad for Bladet »Elias« og tænkte nu paa en Fortsættelse af hint Blads Gerning under en ny Skikkelse. Wacker tog imod Opfordringen og udsendte fra Nytaar 1873 »Kirkeligt Søndagsblad«, hvis Maal det skulde være at »prædike den korsfæstede Kristus« (Bladets Motto siden 1874) og dernæst at »samle Missionsvennerne i vore Egne og være et Foreningspunkt for Missionslivet iblandt os«, for derved at »tjene vor ev. luth. Kirke i dens indre og ydre Mission«.¹)

Den unge viljestærke og veludrustede Præst, der dengang stod midt i Trediverne, lagde al sin Kraft og Indsigt ind i Opgaven og løste den, efter hvad man kan skønne, med Held. Det meste af Bladets Indhold skrev han selv. Han fremførte et mandigt Trosvidnesbyrd, talte til kristelig Afgørelse og Inderliggørelse og lagde særlig Vægt paa kristelig Undervisning. Vi kan karakterisere hans Budskab som Katekismuskristendom i god Forstand med et vækkende Islæt. Tendensen er afgjort kirkelig, folkekirkelig nøgtern i Modsætning til alt sekterisk Sværmeri om den »rene Menighed«. Pietisme og Metodisme i Renkultur var alle Dage hans Arvefjender. Han vilde være luthersk, og var det i Vidnesbyrdets Frimodighed, medens hans teologiske Formulering vel nok i nogen Maade tør kaldes efter-luthersk. Alle rede i Bladets Indledningsord sporer vi Tankerne til hans senere Hovedværk om »Frelsesordenen«, en dybt og vidt favnende Kommentar til Luthers Forklaring til 3. Trosartikel.

Bladet, der fremtraadte i tospaltet Kvartformat med fire Sider egentlig, blev det første Aar trykt i »Freja«s Officin i Aabenraa, derefter i »Dannevirke«s Trykkeri i Haderslev, idet Missionsforeningen for Haderslev og Omegn ved P. Matthiesen stod som Forlægger. Anbefalet af en Kreds af Præster og Lærere vandt det flere og flere Abonnenter. Ved Slutningen

---

¹) »Kirkeligt Søndagsblad« (herefter citeret »K. S.«) 1. Aarg. 1873, Nr. 1 og 12.

af 1. Kvartal havde det 500. Det rustede sig til at gøre en god kirkelig Gerning i Nordslesvigs Kirkesogne. Efterhaanden dukker i dets Spalter de kirkelige Interesser frem, der paa den Tid rørte sig indenfor Statskirkens Rammer.

Der er først A s y l s a g e n at nævne, der fik sin varme Talsmand i Orgelbygger Jürgen Jacobsen i Haderslev, som allerede i Maj 1873 fremkommer med et Opraab i Bladet, hvilket her skal gengives i Uddrag:

»Hvo som annammer et saadant Barn i mit Navn, annammer mig, siger den Herre Jesus (Math. 18, 5). Ihu-kommende dette Jesu Ord lader os bygge et Hjem for forældreløse Børn. Trang til et Hjem, en christelig Opdragelsesanstalt for forældreløse og forsømte Børn, er vistnok i høj Grad forhaanden, ogsaa her iblandt os i Slesvigs dansktalende Deel. Mig synes det maatte være noget af det Første og Bedste, den indre Mission hos os skulde tænke paa, at vi snarest muligt fik et Huus bygget i dette Øjemed paa et Sted, som havde en gunstig Beliggenhed for den nordslesvigske Befolkning. Allerede i flere Aar laa denne Tanke mig paa Hjerte og jeg har ogsaa allerede omtalt den for adskillige Venner.... Det er for omtrent tre Aar siden, at denne Plan beskæftigede mig saa levende, at jeg Dag og Nat tænkte derpaa.... For kort Tid siden have vi her i den dansktalende Deel af Slesvig begyndt en Missionsgerning for Hedninger, navnlig ved dette Blads Udgivelse. Vort Ønske er ogsaa at virke for den indre Mission, saavidt Herren giver Naade dertil, da ydre og indre Mission ingenlunde kunne skilles ad; thi skal der i den rette Aand virke for Hedningernes Omvendelse, maa Hjerterne herhjemme først omvendes.... Hvis dette nu finder hjertelig Deeltagelse, bedes de kjære Venner at offre en liden Gave til dette Øjemed, enten paa engang eller aarlig, som Vorherre giver dem Evne og Hjerte til ..... Haderslev, den 1. Maj 1873. J. J. — — Forslagsstilleren meddeler desuden, at han har købt en Gaard i Mjøs ved Rødekro, paa hvis Jorder han stiller en større Byggeplads til Raadighed for en Anstaltsbygning med tilhørende Havejord.¹⁾

¹⁾ »K. S.« 18. 5. 1873.

Dette det første Indlæg i den nordslesvigske Asylsag har jeg citeret saa udførligt, for at give et lille Indtryk af den Mand, der stod bag ved Forslaget. Han hørte til de førende blandt Kirkens Lægmand paa den Tid, var en kristusgreben Mand og en dygtig Borger i Samfundet. Vi lægger Mærke til hans flydende danske Sprogtone og hans Afgrænsning af Virkeomraadet nemlig »Slesvigs danskstalende Deel«. Jacobsen havde været Medlem af Bestyrelsen i den allerede omtalte Forening, der var bleven stiftet paa et Lægmandsmøde i Vojens den 20. 8. 1868. Allerede i Indbydelsen til dette Møde, som fortrinsvis udgik fra Lægmand, havde der ved Siden af »Udsendelse af Colporteur og Lægprædikanter« været Tale om »Udøvelse af den christelige Kjærlighedsgjerning omkring i Menighederne, navnlig med Hensyn til forsømte Børn, Syge o. s. v.«¹⁾ Foreningens Vedtægter, som var bleven udformede paa det første Bestyrelsesmøde den 4. 9. samme Aar i Skrydstrup Præstegaard hos H. Lawaetz, pegede ligeledes paa Maalet »at understøtte troende Mænd og Kvinder, som i forskellige Egne ville paatage sig forsømte Børns Undervisning, Sygepleje og andre christelige Kjærligheds-Gjæringer.«²⁾ Ligesom det nævnte Maal for Foreningen af 1868 maa antages at være blevet til paa Baggrund af Eftervirkningerne fra Krigsaarene 1864 og 66, et Forehavende, der dog, saa vidt vides, aldrig fik Tid og Lejlighed til i organiseret Form at føres ud i Virkeligheden, er Orgelbygger Jacobsens Opraab øjensynligt begrundet i Iagttagelser og Erfaringer fra Krigsaarene 1870—71. Han nævner jo ogsaa udtrykkeligt Tidspunktet »for tre Aar siden« fra 1873 at regne, da Tanken optog ham saa levende.

Hermed var Begyndelsen gjort til den nordslesvigske Asylsag, der efter Ophavsmandens Død den 3. 7. 1876, førtes videre af Sønnen, Sognepræst G. Jacobsen, dengang i Randerup, senere flyttet nordpaa, og den 5. 4. 1877 førte til Stiftelsen af »Nordslesvigske Asylforening for forsømte Børn«, hvis første Formand blev Lensgreve Hans Schack Schackenborg, der vare-

¹⁾ »Elias«, 3. Aarg., 1869, Nr. 1.

²⁾ »Elias«, 1868, Nr. 18.

tog denne Post til sin Død den 28. 1. 1905. Theodor Kaftan, dengang ung Begynderpræst i Aabenraa, bestred Sekretærposten de første Par Aar og var iøvrigt den, der efter en Studierejse sydpaa i samme Øjemed gav Arbejdet dets Form i Begyndelsen, nemlig den saakaldte Plejehjemsordning. Man havde ingen Anstaltsbygning, men søgte at anbringe de betroede Børn i gode, kristelige Plejehjem.¹⁾

En Maanedstid efter Orgelbygger Jacobsens Op- raab i Asylsagen, til hvis Gennemførelse der nu indsamledes Pengemidler gennem Bladet, fremfører Wacker selv Diakonissesagen i Bladets Spalter. Det sker i Juni 1873. Der var paa den Tid Tale om at oprette et Diakonissemoderhus i Flensborg ved Siden af det allerede bestaaende i Altona. Thi, som Husets nuværende Forstander, Pastor Dr. C. Matthiesen, har udtrykt det: »Hertugdømmet Slesvig, i Særdeleshed dets nordlige Del, kunde i Virkeligheden ikke erobres ud fra Altona.«²⁾ Planen blev med højeste kirkelig Anbefaling vedtaget paa et Møde i Neumünster den 2. 7. 1873 og førtes ud i Livet Aaret efter.³⁾ »Gid vi blot havde Diakonisser i hver Menighed. Trang til deres Gjerning er der visselig alle vegne«, skriver Wacker, der fra Begyndelsen blev denne Kristusgernings, den kvindelige Diakoniss, utrættelige Ordfører i vore Egne.⁴⁾

Ligesom Asylsagen havde været nævnt i Vedtægterne for Foreningen af 1868, saaledes ogsaa Diakonissegerningen. Denne havde endda allerede dengang fundet sin begyndende Virkeliggørelse, idet Diakonisseanstalten i Altona, som var bleven aabnet ved Nytaar 1868, havde søgt at knytte Forbindelser ogsaa med Nordslesvig. Den talte blandt sine første Søstre ogsaa en ung Kvinde fra Ballum i Nordslesvig, og

¹⁾ Se iøvrigt om Asyls Historie: »Nordslesvigsk Asyl gennem 50 Aar. Et Jubilæumsskrift ved C. M. Jensen, Erlev, Haderslev, 1927, og H. Prahl: »Nordsleswigscher Asylverein« i Fr. Gleiss: »Handbuch der Inneren Mission in Schleswig-Holstein, Bordesholm, 1917. S. 280—84.

²⁾ »Handbuch der I.-M. in Schl.-Holst.«, S. 171.

³⁾ Smlgn. det anførte Jubilæumsskrift.

⁴⁾ »K. S.« 15. 6. 73.

var bleven varmt anbefalet af Pastor Michaelsen i Bjolderup i Bladet »Elias« for 15. 12. 1868, idet samtidig optoges et Opraab fra Husets Forstander, Pastor Biernatzki. Den stærke Medhu for Diakonissegerningen, som paa dette Tidspunkt fra forskellig Side kom til Udtryk i Hertugdømmerne, beroede aabenbart for en stor Del paa den Taknemlighed og Interesse, de ca. 20 Diakonisser fra Flidners Antalt i Kaiserswerth havde vakt ved deres enestaaende Opofrelse for de saarede og døende i Krigen i 1864.

Den nye Diakonisseanstalt i Flensborg fik paa Grund af mindre heldige Valg til de ledende Stillinger nogle ret vanskelige Begynderaar. Men da saa Wacker selv blev kaldet til dens Forstander i Aaret 1876, var Gerningen blevet lagt i de rette Hænder. Her paa Sproggrænsen mellem Dansk og Tysk kom han til at øve sin Manddomsgerning, der efterhaanden mere og mere ogsaa drog Nordslesvig med ind i sin rigt velsignede Virkekreds. Anstaltens Fremtid syntes dengang at skulle bero paa, om der vilde findes tilstrækkeligt mange unge Kvinder, der vilde gaa ind i en Diakonisses uselviske Gerning. Wacker var utrættelig i at kalde paa disse og at skildre Diakonissekaldets indre Herlighed for dem, idet han straks fra Begyndelsen lagde Vægt paa Menighedstjenesten. Man tænkte ikke blot paa at uddanne de unge Kvinder til Sygepleje og Sjælesorg paa Moderhusets Hospital og andre Sygehuse i Oplandet, men havde fra første Færd Tanken henvendt paa Diakonissens Gerning efter det bibelske Forbillede ude i Sognene.¹⁾ »Menighedsplejen er Diakonien's Krone«, har man sagt med Rette. »Barmhjertighed mod Sjælen er Sjælen i al Barmhjertighed« udtrykker det samme.

I Særdeleshed var det Wacker om at gøre, at det danskstalende Nordslesvig ikke skulde komme til at staa uden for det nye kirkelige Arbejdsfelt. Ogsaa fra Nordslesvig søges unge Kvinder til Uddannelse, for siden at give en Del af dem tilbage som Menighedssøstre. Der tilsikres, at begge Sprog skal blive talt i Moderhuset, selv om Hussproget ellers var Tysk. Nordslesvig var da ogsaa repræsenteret allerede i den

¹⁾ »K. S.« 6. 7. 73 og 3. 5. 74.

første lille Søsterflok, ja maatte endda give de første »Løsepenge«, idet Prøvesøster Johanne Nissen fra Dimen ved Aabenraa døde allerede i November 1874 under en Tyfusepidemi. I Begyndelsen af 1875 tør Wacker fastslaa i Bladet, at »Diakonissesagen har begyndt at slaa Rod ogsaa hos os«, ihvorvel der endnu var saare langt til det attraaede Maal, nemlig at faa en Diakonisse i hvert Sogn i Nordslesvig.¹⁾

Vi vender, efter at have fulgt de to omtalte nye kirkelige Arbejdsgrene lidt frem paa deres Vej, tilbage til Begynderaaret 1873 igen for at se, hvad der ved Siden af Asyl- og Diakonissesagen mere spirede frem paa den nye kirkelige Arbejdsmark.

I Sommerens Løb afholdtes der flere Steder Missionsfester, ved hvilke Hedningemissionen kom frem i første Række. Nævnes kan bl. a. Dybbøl, hvor Emil Claussen, en fjern Slægtning til Wacker, er Præst siden 1865, og Sottrup, hvor Lawaetz var flyttet til fra Skrydstrup i Aaret 1871. Disse to Præster havde til Forskel fra Wacker aktivt deltaget i Tredsernes kirkelige Missionsarbejde. Med en vis Ret kan Claussen endda siden hen rose sig af, at det første Hedningemissionsmøde efter den politiske Omvæltning i 1864 blev holdt i hans Sogn, nemlig den 24. 8. 1868 i Dybbøl Kirke. Ligeledes skal han have været den første Præst i Nordslesvig, der indførte Helligtrekongersgudstjenester.²⁾

¹⁾ »K. S.« 3. 5. 74.

²⁾ Ved den nævnte Missionsfest, som er refereret i »Elias« for 15. 9. 1868, talte Michaelsen og Grove-Rasmussen Indre-Missions — eller for at bruge et dengang præget Udtryk »den allerinderste Missions« — Sag. Teksterne var betegnende nok de klassisk indre-missionske om den nye Skabning i Kristus (2. Kor. 5) og om det Guds Lam, der bærer Verdens Synd (Joh. 1). Claussen selv og Müller (dengang i Sønderborg, senere i Adsbøl og Nybøl) til Gengæld vendte Blikket udad til Hedningeverdenen ud fra de lige saa klassiske Ydremissionsstekster om Høsten, der er stor (Mt. 9) og om Folket, der vandrer i Mørket (Jes. 9). Baggrunden for Hedningemissionens Fremkomst ved denne Lejlighed maa vistnok foruden i Christiansfeldts stadigt lysende Forbillede fortrinsvis søges i personlige Indtryk fra Missionsværket i Hermannsburg.

De nævnte to Præster, Claussen og Lawaetz, maa

Missionsinteressen herhjemme paa den Tid, først i 70erne, samlede sig foruden om Brødre­menigheden i Christiansfeld, som i saa Henseende har været den stadige Paaminder og Indbyder, den vaagne Samvittighed midt i Folkets travle, selvoptagne Hverdagsliv, ogsaa om andre Missionscentraler, saaledes Gossners Mission i Berlin og Hermanns­burg i Lüneburger Landet.)

Paa Hermanns­burgs Missionsskole fik paa det nævnte Tidspunkt en ung Mand fra Nordslesvig sin Uddannelse til Missionærgerningen. Det var Poul Otto Petersen. Han kalder Wacker sin Skriftefader og er i sin Tid, da han gik med Tanker om at

---

siges at være to ædle Repræsentanter for en vis formid­lende Overgangstype, som der tiere har været god Brug for i vor Hjemstavns nationalpolitisk omskiftende Historie. H. P. Hanssen, der er barnefødt i Sottrup Sogn, har fortalt mig, at disse to Præster til at begynde med var stærkt knyttede til Indtryk fra dansk Aandsliv. De bragte saaledes især paa Salmesangens Omraade en ny Luftning med sig, idet Tillægget til Roskilde Konvents Salmebog indførtes og blev meget flittigt benyttet ved de friere kirkelige Møder. Senere har det af Claussen udgivne lille Sanghefte »Missionsharpen« til Brug ved Missionsfesterne virket i samme Retning. Lawaetz har ogsaa til sin Død i 1902 baaret dansk Præstekræve. Dog efterhaanden, som Kilderne nordfra mere og mere tilstoppedes, modtog de stærkere Paavirkninger sydfra.

Det er ikke just en misundelsesværdig Lod, der falder i saadanne Overgangs­præsters Hænder, til en vis Grad hjemløse og som oftest ikke fuldt anerkendte som de er. De har imidlertid deres gode Plads i Udviklingen som Formidlere af den historiske Kontinuitet og fortjener ikke at glemmes i en historisk Oversigt over denne.

¹⁾ Allerede i 1843 (14. 8.) var der paa Foranledning af missionsinteresserede Lægmænd paa Løgumklosteregnen og i Forbindelse med Christiansfeld bleven stiftet en »Nordslesvigsk Missionsforening«, hvis Opgave blev at understøtte Negermissionen paa de kongelig danske Oer i Vestindien. Foreningen udgav fra Nytaar 1844 et Missionsblad »Evangelisk Missions-Tidende«, hvis første Redaktør var den kendte danske Eftermiddagsprædikant i Christiansfeld Niels Johansen Holm. Bladet udgaar den Dag i Dag fra Christiansfeld. I 1911 blev dets Navn for­andret til »Brødre­menighedens Missionsblad«. Smlgn. »Et Jubileumsskrift, 1898: Den nordslesvigiske Missionsfor­enings Oprindelse i Aaret 1843 for 50 Aar siden« og J. Brø­dersen: »Fra gamle Dage«, S. 548.

blive Missionær, af denne bleven henvist til det strengt lutherske Hermannsburg, som Wacker temmelig sikkert har kendt af Selvsyn.¹⁾ Missionssekskabet foreslog nu at sende P. O. Petersen til Østindien som Nordslesvigs særlige Repræsentant. Hans Underhold skulde Missionsvennerne i Nordslesvig saa skaffe til Veje, medens han selv til Gengæld skulde sende Breve og Efterretninger fra Missionsmarken til Søndagsbladet og derigennem vække og styrke Missionskærligheden herhjemme. Han skulde bære Hædersnævnet »vor Missionær«.

I al Korthed skal gives nogle af hans Data. Han var Landmandssøn og født i Højer den 24. 1. 1844, men havde tilbragt sin Barndom i Nørrejylland. Omkring Konfirmationsalderen blev han som saa mange andre unge fra nordslesvigske Hjem — og forresten fra hele Skandinavien med — sendt til Christiansfeld, hvor han efter et Par Aars Skoletid blev konfirmeret. Siden hen fik han Plads paa en større Gaard ved Kalundborg, som ejedes af en Broder til Pastor Lawaetz, den fra Dansk Indre Mission kendte Proprietær O. Lawaetz. Sammen med denne sin Husbond havde han været paa en Rejse til Hermannsburg, hvor han saa senere efter nogle Pladser paa større Gaarde i det holstenske var kommen paa Missions-skole.²⁾

Efter sin Ordination i Hannover den 12. 5. 1875 holdt Missionær Poul Otto Petersen i samme Aars Forsommermaaneder Missionsforedrag omkring i Nordslesvigs Sogne. Hen paa Sommeren rejste han til Madras i Sydindien, for at bringe Evangeliet til Telugufolket. Hans Gerning derude kom til at sætte sin Frugt i Oprettelsen af Missionsstationen Tirupati, som indtil Verdenskrigen blev baaret af Missionskredse her i Nordslesvig. P. O. Petersen fik en haard og streng Arbejdsdag og døde den 4. 2. 1888 af Kolera. Han blev begravet paa Tirupati Kirkegaard, hvor han i Forvejen havde stedt sin Hustru, en Datter af Forstander Hansen, »Lienerhaus« ved Celle, og 5 Børn

¹⁾ Smlgn. Henvisningen til Anstaltens Forstander Harms i den paa Tryk udkomne Prædiken af Wacker paa Missionsfesten i Christiansfeld den 10. 6. 1872.

²⁾ Smlgn. Selvbioграфien i »K. S.« 1875.

til den sidste Hvile. Tirupatimissionens omskiftelige Historie skal imidlertid ikke skildres her. Vi interesserer os i denne Sammenhæng kun for dens Udspring herhjemme indenfor den her omtalte Wackerperiode i Nordslesvig.

Den faste Opgave paa Missionsmarken, der var overtaget med Missionær Poul Otto Petersens Udsendelse, krævede imidlertid en Organisation som Rygstød herhjemme. Wacker indrykkede da i Søndagsbladet for 13. 6. 1875 følgende Indbydelse: »I Anledning af et i Gravensteen den 3. i denne Maaned afholdt Møde af flere ligesindede Præster og i alle Deltageres Navn indbydes herved Præster og Lægfolk, der i samme Aand og fælles Tro ville arbejde med os, til et Møde i Rødekro den 17. 6. Midd. Kl. 12 for at drøfte Grundlæggelsen af en luthersk Forening til det christelige og kirkelige Livs Vækelse og Fremmelse (sic!) i Nordslesvig, i Særdeleshed med Hensyn til Hedningemissionen.«

Denne Indbydelse, der altsaa udgik udelukkende fra Præster og det saadanne, som satte en Streg under deres »lutherske« Indstilling, finder god Modtagelse og samler henved 60 Præster og Lægfolk i Rødekro. Efter Indgangsbøn af Pastor Wacker, der jo maa siges at være den drivende Kraft i Foretagendet, og under Forsæde af Inspektør Ohrt fra Sandbjerg gaar man i Lag med Drøftelsen af den paatænkte Foreningsdannelse.

Man enes om Formaalet og opstiller den nye Forenings Vedtægter, der fortæller os følgende: 1. Man vil gøre et vækkende kirkeligt Arbejde i Nordslesvig, men paa streng ev.-luth. Grund. (Vedtægterne har føjet »ev.« foran Indbydelsens »luth«.) I de paagældende Præsters Opfattelse vil det sige: Indenfor Statskirken og i Tilknytning til og Underordning under dens Embede. Offentlig Forkyndelse bliver alene de retmæssig kaldede Præsters Sag.¹⁾ 2. For-

¹⁾ Pastor Dr. Bracker, tidligere Missionsinspektør i Breklum, nu Sognepræst i Medelby, har venligst gjort mig opmærksom paa, at Foreningens Dannelse efter Wackers egen Antydning skulde være sket i en vis Modsetning til Pastor Jensens Missionsvirksomhed udfra Breklum. Man frygtede for, at den saakaldte »Breklumer

eningen vil omspænde hele Landet og stiler hen imod at faa Indpas i hvert Sogn i Nordslesvig. »Maatte vor Forening blive et Samlingssted for alle Troende i hele Nordslesvig.« Det er de ledendes Ønske. Og Forspringsgets Fordel havde man jo paa sin Side. 3. Foreningens Sprog kan kun være det danske, eftersom man lever og virker i en dansktalende Befolkning. Iøvrigt maa sikkert siges, at man bevidst tilstræbte at være upolitisk i sin Virken. Det gjaldt Guds Riges Fremme. Sigtet skulde være rent kirkeligt, uden at vi dermed vil overse, ej heller bebrejde nogen, at de førende Præster — maaske med en enkelt Undtagelse — var bevidst tysksindede Mænd.

Vi kan som Helhed ikke undgaa at faa Indtryk af, at det var Præsterne, der havde Førerskabet ved den her omtalte Foreningsdannelse. Det var dem, der indbød, dem, der førte Ordet, dem, der bestemte Kursen. Foreningen blev da ogsaa overvejende — og det er tillige dens Skæbne — en Præsteforening.

Den foreløbige Bestyrelse, der vælges ved Akklamation, kommer til at bestaa af Præsterne Wacker, Rinkenæs, Claussen, Dybbøl, Nielsen, Højrup, Wolf, Bylderup, og Lægmandene Gaardejer Johannes Kloppenborg, Harreby, Forpagter Gottfredsen, Mjøl, Orgelbygger Marcussen, Aabenraa, Gaardejer Philipsen, Skjelde, og Degn Petersen, Abild.

Af disse har Philipsen, der nu er bosat i Nybøl, ikke selv været tilstede paa Mødet, hvilket ogsaa godt kan tænkes om enkelte andre af den her valgte Bestyrelse. Philipsen har imidlertid ikke troet at kunne modtage Valget, hvilket senere meddeles i Bladet. Grundene hertil angives ikke. Men efter Philipsens eget Udsagn overfor mig var det nationale

---

Geist« skulde faa Indpas i Nordslesvig, idet man misbilligede denne som værende sekterisk. Herimod satte man saa sit højkirkelige Program. Jeg tror ikke, der kan blive Tale om, at Foreningen kun er dannet som Protest mod Breklum. Den er, som paavist, vokset ganske naturligt frem af de hjemlige Krav. Derimod er det meget sandsynligt, at Valget af Forbindelsen med det strengt lutherske Hermannsburg og ligeledes den knæsatte højkirkelige Kurs er sket i en vis Modsætning til det mere lavkirkeligt orienterede Breklum, hvis Missionsanstalt forøvrigt først blev grundlagt Aaret efter, nemlig i 1876.

Hensyn. Han kunde ikke tænke sig at arbejde sammen med »tyske« Præster.

I Anledning af Vedtægternes Offentliggørelse fremkommer der den 11. 7. 75 et kritisk Indlæg i Bladet fra Th. K., der temmelig sikkert er den unge Pastor Theodor Kaftan, der siden 1873 var Andenpræst i Aabenraa. Jeg anfører dette, fordi det aabenbart er een af de første Lejligheder, ved hvilke den Kaftanske Røst, der senere skulde faa saa afgørende Indflydelse paa Ordningen af Nordslesvigs kirkelige Forhold, begynder at gøre sig gældende. Det var Kritikerens, der mødte frem. Kaftan advarer imod for megen Organisation. Han anser Tegningen af Medlemmer og faste Medlemsbidrag for overflødig og anbefaler iøvrigt en »mere kirkelig-folkelig Karakter« af Foreningen. Altsaa ingen »Stat i Staten«, men en fuldstændig Indordning under de bestaaende folkekirkelige Forhold. Fyld de bestaaende Institutioner, inden I danner nye, som en norsk Kirkemand engang har udtrykt det. Tanken er vel værd at overveje, men det har hidtil vist sig, at den ret sjældent bliver praktiseret, idet et nyt frembrydende Aandsliv som Regel altid gaar uden om den bestaaende Organisation og skaber sig selv et nyt Legeme. Den unge vil sjældent finde sig i at gaa i den gamles aflagte Klæder. Den nye Vin vil fyldes paa nye Læderflasker.

Foreninger plejer at have et Aarsmøde, hvor Medlemmerne samles og Aarsregnskabet i mere end een Forstand gøres op. Hvad er der naaet i det forløbne Aar, og hvad skal der gribes an i det nye? Den nydannede ev.-luth. Missionsforenings første Aarsmøde afholdes i Løgumkloster i Dagene 14.—15. 9. 1875. Vi lægger Mærke til, at Mødestedet er lagt mod Vest. Maaske er det foranlediget ved en vaagnende Interesse paa Vesteregnet, der forresten altid har haft Ord for at være kirkeligt mere fremmelig end Østkysten. Her var gamle Traditioner at knytte til og nyt Land at vinde. Vi noterer endvidere som bemærkelsesværdigt, at Aabningsgudstjenesten var overdraget til Pastor Kaftan, der prædikede over

Teksten: »Ild er jeg kommen at kaste paa Jorden, og hvor vilde jeg, at den var optændt allerede.«¹⁾

Generalforsamlingen aabnedes af Pastor Clausen, der til at begynde med antydede Nødvendigheden af at slutte sig sammen og virke med forenede Kræfter ogsaa i Guds Rige. Man haabede at samle alle Troende Nordslesvig over i Foreningen. Han selv foretrak en langsom Udvikling hen mod dette Maal, som den sundeste. Som Retningslinjer optrak han følgende: 1) »Vor Forening kaldes ev.-luth.«. Den staar paa Kirkens »fulde Bekendelse, som viser sig levende og virksom i Kirkens indre og ydre Forhold, i Kirkeanordninger og Kirkeregiment. Derfor er vi ogsaa kun en Forening indenfor vor Kirkes Organisation . . . ikke en Slags Frimenighed.« Denne sidste Bemærkning er aabenbart sagt med Henblik paa den Aaret forud, i 1874, ny oprettede danske Frimenighed i den nordlige Del af Landet. 2) Dernæst: »Vor Forening er en Missionsforening«, d. v. først og fremmest sigte Hedningemissionen. »Vi samler os nu først om vor Missionær Petersen: . . . Som Medlemmer af Foreningen maa vi derfor paa alle Maader søge at vække og fremme Missionsinteressen herhjemme.« 3) Videre: Men Ydre Mission forudsætter Indre Mission, d. e. »Vækkelse og Fremme af det christelige Liv herhjemme. Vi maa paa dette Omraade vel sondre imellem, hvad der tilhører Kirkens Embede som saadant, og hvad der kan være Gjenstand for vor Forenings Opgave. Aldrig ville vi i denne vor Forenings Virksomhed gjøre Overgreb med Hensyn til det, der tilhører det kirkelige Embede. Naar vi kunne gaa Haand i Haand med det allevegne, faa vi en større Velsignelse. En Hjælp, en Haandsrækning for det kirkelige Embede skal vor Forening være. Til den indre Missions Opgaver hører for Øjeblikket a. Bogdepot og Colporteurere, b. Diakonissesagen . . . Colporteurerne skulle gaa rundt i Husene, sælge gode Bøger og tale et godt Ord der. . . . Diakonisseinteressen bør samle sig om Flensborg.«¹⁾

¹⁾ Optrøkt i »K. S.« 5. 12. 75.

¹⁾ »K. S.« 24. 10. 1875.

Indledningsforedraget efterfulgtes, som Referatet melder det, af en »levende Debatte«. Iblandt dens Vedtagelser vil særlig følgende Beslutning interessere os: »Der udsendes Colporteurere. Om Lægprædikanters Virksomhed udsættes Beslutningen indtil næste Generalforsamling.« Bag denne sidste Tilføjelse maa vi sikkert fortrinsvis søge Anledningen til Generalforsamlingens Livlighed. Her var et Punkt, hvor det brændte paa allerede i denne den første Sammenkomst efter Foreningens Stiftelse. Kaftan havde i sin Prædiken allerede rørt ved Spørgsmaalet, sikkert vidende, hvad der laa i Luften.

Der er ingen Tvivl om, at Kravet om Lægmandsforkyndelse, som havde haft Hjemstavnret i Tredsernes Indre Missionsbevægelse og paa det nærværende Tidspunkt blev udøvet netop her paa Vesteregnen af Lægprædikanten Hans Pedersen Nielsen i Skads, er bleven ført frem fra Lægmandsside, og sikkert med en vis Styrke. Maaske er det Degn Holm fra Ballum, som senere skulde træde offentlig frem i dette Anliggende, der allerede denne Gang har rørt ved Spørgsmaalet. Maaske har ogsaa H.P. Nielsen selv været til Stede paa Mødet. Han skal engang i sine Begynderaar have tilbudt sig som Lægprædikant til en Præsteforening, men være bleven afvist. Pastor Lawaetz skal dog have opmuntret ham til ikke at nedlægge Staven, men at rejse paa egen Haand, medens Pastor Wacker skal have sagt til ham: »De maa nok rejse, Hans Pedersen, men De maa ikke prædike.«¹⁾

Vi kan i Forbigaaende ogsaa minde om, at det var Aaret forud, at Lægmanden, Lærer Cornelius Appel var bleven ordineret til Præst i Rødding Frime-nighed. Men Debatten paa Generalforsamlingen i Løgumkloster endte altsaa denne Gang med, at Præsterne med deres høj Kirkelige Anskuelse vandt Tid ved et Aars Udsættelse af Afgørelsen, om Foreningen som saadan skulde antage og udsende Lægprædikanter eller ej. Man nøjedes foreløbig med Bogsæl-gere.

¹⁾ Smlgn. Luth. Missionsforenings Mindeskrift, S. 165—166, der dog sammenblander de to Foreninger af 1868 og af 1875.

Af den paa Stiftelsesdagen i Rødekro valgte Bestyrelse udgik Philipsen, Skjelde, der dog ikke havde taget imod Valget, og Pastor Wolf, Bylderup, og indtraadte i Stedet Degn Holm, Ballum, og Pastor Lawaetz, Sottrup. Alt i alt var det en Forøgelse af det lægmandsvenlige Element i Bestyrelsen. Til dette maa blandt dens Præster henregnes Nielsen og Lawaetz, der maaske allerede ved denne Lejlighed har støttet eller endda frembragt Lægmandskravet. 10 Aar senere var det de to, der gik med Tonnesen.

Den følgende Dag holdtes den egentlige Missionsfest med Taler af Præsterne Claussen, Wacker, Wolf (siden 69 i Bylderup, fra 65 i Skads), Nielsen (siden 73 i Højrup), Prahl (siden 73 i Mjolden) og Lawaetz. Der var samlet ca. 2000 Mennesker og indkom et Missionsoffer paa 924,70 M. til »vor Missionær«. Festen var i det hele vellykket og syntes at forjætte en god Fremtid for Foreningen. »Vi vilde ophøje Korset iblandt os og kunde sige ved Festens Ende, at naar vi opløftede vore Øjne, saa saa vi Ingen uden Jesum alene«, slutter Referatet.

En Opfordring fra Bestyrelsen i Bladet for 21. 11. 75 tilsigter at føre de paa Generalforsamlingen vedtagne Beslutninger ud i Livet. Der meddeles, at »Nordslesvigs evang.-lutherske Missionsforening definitivt har konstitueret sig. Henved 50 Personer, deriblandt 16 Præster, ere ved Navnsunderskrift tiltraadte Foreningen«. Flere aktive Medlemmer bedes melde sig, ligesom der udbedes Pengebidrag til Bogdepotet. Endelig opfordres »Personer, som maatte være skikkede til at gaa ud som Foreningens Colporteur og som af Herren have modtaget Tro og Frimodighed til denne Gjerning, snarest muligt at melde sig.« Og der tilføjes for en Sikkerheds Skyld: »Colporteurerne skulle ikke holde Forsamlinger, men kun sælge Bøger og derved, naar Herren giver Lejlighed, tale et godt Ord i Husene, til hvilke de komme...« De skulde gerne begynde efter Nytaar 1876 og faar en fast Dagløn fra Foreningens Kasse. I Sommermaanederne skal Bogsalget dog hvile, saa de i den Tid maa søge anden Bestilling.

Paafaldende er det lille Tal 50 af de skriftligt anmeldte Foreningsmedlemmer, medens dog Præ-

sternes Antal (16) i Forhold her til maa siges at være ret stort.¹⁾ Det var jo ogsaa Præsternes Anskuelse, der sejrede i Løgumkloster, medens vi tør antage, at en Del af de førende iblandt Lægfolket er draget utilfredsstillet hjem fra Foreningens første Aarsmøde.

Fra Aaret 1875 fortjener endnu at anføres, at vi ved en Missionsfest i Brøns den 17. 11. for første Gang træffer Breklum som Parthaver i Kollekten. Fordelingen af denne er interessant derved, at den vistnok giver et nogenlunde træffende Billede af, hvordan Landet laa paa det Tidspunkt med Hensyn til Hedningemissionsinteressen herhjemme. Pengene fordeltes saalunde: $\frac{1}{3}$ til Brødremenigheden, $\frac{1}{3}$ til Kols Missionen (Gossner), $\frac{1}{6}$ til Breklum og $\frac{1}{6}$ til de slesvigske og holstenske Missionærer, som gaar under Navnet »unsere Missionaire«, deriblandt »vor Missionær«.²⁾

Med Aaret 1876 begynder vi paa tredje og sidste Akt i det her fremdragne kirkelige Intermezzo i Nordslesvig. Vi har hørt om den forjættende Begyndelse, idet man tog Arven op efter den ved de ydre, politiske Forhold opløste Forening af 1868. Vi har fulgt den voksende Fremgang, som kom Asyl-, Diakonisse- og Hedningemissionssagen til Gode. Vi skal nu stilles overfor den bratte Afslutning, der hidførtes i Anledning af Lægmandsspørgsmaalene. Den indledes med, at Wacker i Januar 1876 meddeler, at han til Foraaret vil flytte til Flensborg som Præst og Forstander for Diakonisseanstalten dér. Han haaber dog at kunne bevare Redaktørhvervet, som er vokset ham til Hjertet, og dermed at holde Forbindelsen vedlige med Nordslesvigs Befolkning, som ligeledes staar hans Hjerte nær. Han agter for Fremtiden at lade et lille Maanedssblad »Blade fra den ev.-luth. Diakonisseanstalt i Flensborg«, følge med Søndagsbladet, for at give Oplysninger om Gerningen paa Flensborgs Moderhus og for at kalde paa den bærende Kærlighed fra Menighederne.

¹⁾ Til Sammenligning kan nævnes, at den i 1843 stiftede »Nordslesvigske Missionsforening« havde 162 indskrevne Medlemmer ved sin Start.

²⁾ »K. S.« 5. 12. 75.

I Februar kan der meddeles, at den første Kolportør — det blev den eneste — nu er antaget og udsendt, nemlig Adolph Jensen, af Profession Skomager i Løgumkloster. Han berejste Vesteregnet med sin Bogtaske. Hans Virketid varede dog kun nogle Aar. Senere er han udvandret til Norge og død deroppe hos en Søn.

Under Wackers Omflytning til Flensborg overtager Claussen indtil videre Redaktionen af Søndagsbladet. Wacker ønskede senere igen at overtage dette Hverv, men Omstændighederne førte det med sig, som vi siden skal se, at hans Tid paa denne Post nu var til Ende.

I Sommerens Løb holdes der Missionsfester rundt omkring i Sognene, saaledes i Dybbøl, Sottrup, Vonsbæk, Højst, Møgeltønder, Brede o. a., deriblandt ogsaa en Del nye Steder. Det er vel særlig de 16 Præster, der med Navnsunderskrift var tiltraadt Foreningen, som indenfor deres Sogne virker for Sagen.

Hovedinteressen kommer dog til at samle sig om det andet Aarsmøde, der er berammet til Rise Sogn den 6. og 7. 9. 1876 og sikkert har været imødeset med en vis Spænding. Bølgerne skulde paa selve Dagen komme til at gaa højt og til sent at lægge sig.¹⁾

Wacker havde selv overtaget Indledningsgudstjenesten i Kirken. Han talte om Kaldet til Missionsarbejdet. Alle er bleven kaldede i Daaben. Nogle modtager et Kald gennem særegne Naadegaver. Andre faar »det ydre Kald ifølge et bestemt Ord efter Guds Orden«, hvorved han aabenbart tænker paa Kaldet til Præstegerningen, til Prædikeembedet.

Efter Gudstjenesten begav man sig til Salen i Rødekro, hvor Generalforsamlingen skulde finde Sted. Det daarlige Vejr havde holdt en Del Medlemmer og Venner hjemme, navnlig fra Vesteregnet. Maaske var ogsaa Interessen bleven mindre efter sidste Aarsmøde i Løgumkloster. Den stedlige Egns Befolkning var maaske heller ikke saa stærkt missionsinteresseret som vesterude. Wacker aabnede

¹⁾ Smlgn. »K. S.« 29. 10. og 5. 11. 76.

Mødet og begyndte med at foreslaa Pastor Claussen til Formand i sit eget Sted. Formandsskiftet begrundede han med, at han ifølge sin Ansættelse i Flensborg ikke mere kunde yde det, der krævedes af en Formand. Derefter gaves Ordet til D e g n H o l m fra Ballum, der skulde »referere over det opgivne Emne om Lægmands Virksomhed for Guds Riges Fremme og navnlig om Lægmands Prædiken, om Forkyndelsen af Guds Ord ved Lægmand.«

Det hedder i Referatet, som vi vil holde os til: »Med megen Varme, med stor Besindighed, i et klart og velordnet Foredrag traadte Taleren op for Berettigelsen af Guds Ords offentlige Forkyndelse ved Lægmand og henstillede til Foreningen, om den ikke fandt det berettiget at udsende Colporteurere for ogsaa at tale Guds Ord offentlig i Forsamlinger«.

Om den nærmere Begrundelse af denne frimodige Henstilling fra Ordføreren tier Referatet desværre. Om Holm vides, at han har haft nogen Forbindelse med den Lægmandsmission, som allerede paa det Tidspunkt var i Gang i Vestslesvig ved Lægprædikanten H. P. Nielsen fra Skads og senere, i Aaret 1880, førte til Stiftelsen af »Luthersk Missionsforening for Vestslesvig«. Herfra kendte han altsaa Lægmandsforkyndelsen af Selvsyn. Helt umuligt er det maaske heller ikke, at han kan have kendt et lille Skrift »Brudgommen og Bruden. Syv Taler holdte ved gudelige Forsamlinger af Mads Jensen, Kolportør«, udkommet i Haderslev i Aaret 1872, hvori denne Lægprædikant forsøger et Forsvar for sin offentlige Forkyndervirksomhed. Jeg vil gengive det paagældende Afsnit som en samtidig Røst og et Udtryk for, hvordan man dengang saa paa dette Spørgsmaal i Lægmandskredse.

Mads Jensen, der jo havde rejst som Kolportør og Lægprædikant for Foreningen af 1868, skriver: »Der føres en Kamp mellem Læg og Lærd, om hvem der skal forkynde Jesu Død og Opstandelse, den Lærde vil ikke, at Lægmanden bør tale, og den troende Lægmand vil ikke tie, eftersom det maa og skulde være klart for enhver Troende, at det er et skjændigt Misgreb at maale Kaldelsen med Kundskabens Aalen. Var det ikke bedre at have Øje for Her-

rens Ord og rette sig derefter end at hange saa haardt ved Former og Vedtægter, at Herren maatte sige, om han kom nu og stod midt iblandt os, som før til det jødiske Folk: »I forkaste mig formedelst eders Vedtægter« (Mt. 15, 3). Mon Paulus vel skulde have fejlet, naar han siger: »Menighedens Tjener bør ikke være ny i Troen« (1. Tim. 3, 6). Kunde det da ikke billigt forlanges, at der blev taget Hensyn til, om den, der skulde være Leder for Herrens Menighed, selv var Ejer af vor Herre og hans Naade, og saa at han bevarede Troens Hemmelighed i en god Samvittighed (1. Tim. 3, 9). Hvor vidt dette skeer, skal jeg ikke afgjøre, men det veed jeg, at de første, som havde Befaling af Englene til at forkynde Frelserens Fødsel, vare Bethlehems Hyrder (Luc. 2, 18), og da han selv fremstod som den store Lærer sendt fra Gud, vare de, han sendte ud, maalt med denne Verdens Kundskabs-Alen, kun simple og ulærde Folk, og atter da det store Budskab skulde bringes ud, at Dødens Magt var brudt, »Jesus er opstanden«, vare de første Kvinderne fra Galilæa, der havde fulgt ham, og som nu kom den første Dag i Ugen for at salve ham (Marc. 16, 7). Og Venner, det har vist sig mange Gange siden, at vor Herre har Brug for Mennesker, som vel for Verden synes svage og ulærde, til at forkynde det store Budskab til Liv, Glæde og Fred »Jesus er opstanden«.

Saavidt Mads Jensen. Vi gaar vel ikke fejl, om vi antager, at Degn Holm har sagt noget lignende. Men han fandt ikke Ørenlyd hos Præsterne. Thi Mødereferatet fortsætter: »Med ligesaa megen Varme, med stor Klarhed og moden Besindighed blev dette Referat imødegaaet af Pastor Reuter fra Broager, idet samme paa Grund af Guds Ord og vor Kirkes Bekendelse og al kirkelig Orden ikke kunde ansee Foreningen for berettiget til, ikke for at have Magt og Myndighed til at udsende Colporteurere i den bestemte Hensigt at prædike, offentlig at forkynde Guds Ord, idet dette var det kirkelige Embedes Gjerning. Dog vilde han paa ingen Maade frakjende Lægmanden Berettigelsen til overhovedet at tale Guds Ord. Thi enhver Huusfader skulde gjøre det i sit Huus, og en Colporteur fik Lejlighed nok hertil, naar han med sine Bøger gik fra Huus til Huus. Her var Arbejde nok; man burde vogte sig for at give sig selv et offentligt

Prædikeembede. Foreningen var paa ingen Maade kirkeligt berettiget til at udsende Colporteurere i den Hensigt offentligt at prædike. Det kunde kun den lovlige kirkelige Øvrighed og den krævede sine Garantier og gav ikke Prædike-Embedet paa Maa og Faa.«

Det var klar og tydelig Besked.

Pastor Reuters Grunde imod offentlig Lægmandsforkyndelse er tre, nemlig den hellige Skrift, Kirkens Bekendelsesskrifter og den kirkelige Orden, som faar sit Udtryk i det kirkelige Prædikeembede, til hvilket den kirkelige Øvrighed har Kaldelsesret. Med denne Bevisførelse var i Virkeligheden Traditionen sat op imod Guds Ord og Bogstaven ført i Marken mod Aanden. Og da det første Bevis ikke holder Stik, falder dermed ogsaa de andre.

Det er tydeligt, at Reuters Modreferat var godt forberedt hjemmefra. Højest sandsynligt er det bleven holdt efter Opfordring. Det blev en blank Afvisning fra Præsternes Side. Foreningen kunde ikke gaa med til at udsende Lægprædikanter. Den maatte holde sin fra Begyndelsen fastlagte Kurs og ikke paa nogen Maade gøre Overgreb mod det kirkelige Embede. Saadan opfattede man i hvert Fald Lægmandsforkyndelsen, hvilket jo ikke er saa mærkeligt, naar man saa paa sin egen Præstegerning som et privilegeret Embede.

Efter disse to Indlæg for og imod Lægprædikanterne fulgte, som det var at vente, en livlig Forhandling, under hvilken man kom ind paa Forholdene i Urmenigheden i saa Henseende. Drøftelsen syntes derefter at skulle munde ud i Vedtagelsen af en Resolution gaaende ud paa, at Foreningen blandt sine Formaal skulde optage et Arbejde for Oprettelsen af en kirkelig Diakonanstalt, altsaa et Sidestykke til Diakonisseanstalten og med de syv saakaldte Fattigforstandere i Ap. Gern. 6 som Forbillede.

Hvad var det for en Situation, man stod i paa det nævnte Møde? En Situation, vi, der staar paa Afstand og kender noget til den følgende Udvikling, bedre kan overse, end de kunde det dengang. Det var Lægmanden, der bankede paa Kirkens Dør og krævede sin Ret og sit Ansvar. Kirkens Embedsmænd

søgte at indfange den tilbudte kristelige Energi og gøre den frugtbar i et Diakonarbejde, som skulde underordnes Prædikeembedet og ikke maatte komme til at konkurrere med dette.

Lykkedes Præsternes Forehavende hin Dag? — Nej — Referatet fortsætter: »Imidlertid optoges Discussionen om Lægmands Prædiken atter, og de modsatte Anskuelser optraadte skarpere imod hinanden.« Der laa — glædeligvis tør vi sige — Lidenskab bag ved begge Standpunkter. Begge Parter mente at drage Sandhedens Sværd. Hvad nu? Man maatte se at naa til en Flertalsvedtagelse. — Ak, Sandheden er som Regel i Mindretal! — Et af Wacker stillet Forslag blev forkastet, et andet af Lawaetz ligeledes, det sidste uden engang at faa Tid til at blive rigtig formuleret. Jeg antager, at det har været lægmandsvenligt. Endelig vedtoges et Forslag af Kaftan med et »Ammendement« af Reuter. Det lød saaledes: »Foreningen udsender som hidtil Colporteurur, men overlader det til selve Colporteurerne og de betræffende Sognepræster, om Colporteurerne skulle tale i en Forsamling eller ej. Foreningen søger endvidere at virke hen til Oprettelsen af en kirkelig Diaconanstalt.«

Kaftan fik det sidste Ord og bestemte Fremtidskursen, den sognekirkelige Linie kan vi vel sige. Kaftan har aldrig været nogen stor Ven af Lægprædikanter, er heller aldrig kommet i noget nærmere Forstaaelsesforhold til den senere Tonnesenske Indre Mission i Nordslesvig og dens læge Udsendinge.¹⁾ Han var helt igennem Højkirkemand²⁾. Aaret efter indtraadte han i Foreningens Bestyrelse, medens Lawaetz, der øjensynligt var lægmandsvenlig, traadte ud. Den vedtagne Resolution tillod i Teorien offentlig Lægmandsforkyndelse, dog uden at Foreningen som saadan vilde tage Ansvaret for den, endsige da selv udsende Lægprædikanter. Sognepræsterne maatte selv tage Initiativet og Ansvaret i Sagen, men

¹⁾ Fremhævet af C. Matthiesen i »Kirchen- u. Schulblatt« i sin Omtale af Kaftans »Erlebnisse und Beobachtungen«.

²⁾ Smlgn. hans Bog: »Vier Kapitel von der Landeskirche«, 1903.

da disse saa godt som alle ikke var stemt for Kolportørers offentlige Prædiken, betød Resolutionen i Praksis en Afvisning af Lægmandskravet om Forkyndervirksomhed.¹⁾ Dermed havde Foreningen som kirkelig Bevægelse betragtet givet sig selv sit Dødsstød. Den var fra nu af at sammenligne med en Dødsskude, selv om den med meget Besvær har holdt sig oven Vande indtil 1918. Den nylig afdøde Pastor Hansen, Dybbøl, var dens sidste Formand.

Wacker nedlagde Formandsposten og »meente ikke mere at kunne forblive i Foreningen.« Med hvilke Tanker og Følelser han har sagt Farvel til den Forening, i hvis Tilblivelse han havde saa væsentlig en Andel, er ikke nemt at sige. Helt let er det vistnok ikke blevet for ham. Dog, hvem veed det? Han har vel følt, at han ikke mere var Herre over Elementerne. Lægmandskravet om at faa Del i Forkyndervirksomheden har aabenbart ikke fundet hans Behag, medens han senere hen blev venligere stemt og forsvarede. Lægprædikanten som en berettiget Udvej i Nødtilstande, naar enten Sognene blev for uoverkommelige, eller den rene Lære forsvandt fra Prædikestolene.²⁾ Det Kaftanske Forstandsdiplomati har sikkert heller ikke behaget hans robust-ærlige Natur. Det skulde være sært, om han ikke allerede dengang har vejret, at de to, Præste- og Degnesønnen, ikke var støbt i samme Ske, som det senere noksom kom for Dagen. De demokratiske Principper, han under en Forenings Forudsætninger maatte bøje sig for, har muligvis ogsaa været hans aristokratisk anlagte Natur imod. Paa den anden Side — og det turde maaske nok være det tungeste Lod i Beslutningens Vægtskaal — optog hans nye Forstandergerning ham fuldstændigt. Saa opgav han da Foreningshvervet. Nordslesvig behøvede han jo ikke at

¹⁾ Som Undtagelse kan dog foruden Lawaetz ogsaa nævnes Pastor Nielsen i Højrup, der tog venligt imod Lægprædikanter, ogsaa fra Kongeriget. Han blev jo ogsaa siden hen den første Formand for den nye lægmandsvenlige Indre Missionsforening af 1886.

²⁾ Se hans bemærkelsesværdige Skrift »Die Laienpredigt und der Pietismus in der lutherischen Kirche. Zwei Vorträge nebst einem Nachtrag.« 1889.

opgive, fordi han nedlagde sit Hverv som Formand i dens ev.-luth. Missionsforening. Han saa vel ogsaa, at han som Diakonissesagens Talsmand helst burde staa uafhængig og paa denne Vis bedre kunde knytte de stærke Baand mellem Flensborgs Moderhus og Nordslesvigs Sognemenigheder, som han ønskede at knytte og faktisk har knyttet gennem godt en Menneskealder. Han fratraadte sin Forstanderplads i 1910 og døde den 2. 4. 1913. Hvad han iøvrigt har betydet som Husfader for en voksende Diakonissefamilie og som Præstelærer for store Dele ogsaa af Nordslesvigs Præsteskab, som han fra 1893 samlede til et to Dages Konvent (»Luth. Konferenz«) paa Anstalten i Flensborg, skal ikke vurderes her. Men det er ikke Smaaating.

Næste Aarsmøde i den uden Wacker fortsættende Forening blev bestemt til Afholdelse i Broager, hvorhen Pastor Reuter indbød. Ogsaa denne Indbydelse fra Præsternes Ordfører i Lægmandsspørgsmaalet og dens Modtagelse maatte være med til at fastlægge Foreningens Fremtid. Nu vidste man, hvorfra Vinden bæste. Kollekten blev kun 369,15 Mk., Halvdelen af den i Løgumkloster Aaret forud.

Formandshvervet blev overtaget af Claussen, der for saa vidt var selvskreven til denne Plads, idet han fra først af var den særligt interesserede i Hedningemissionsopgaven. Efter som Udviklingen havde formet sig, maatte denne nu anses for at være Foreningens egentlige og nærmest liggende Hverv, nemlig Understøttelsen af Missionær Petersen, der paa dette Tidspunkt skulde til at bygge Missionsstation i Tirupati. Dernæst skulde der herhjemme arbejdes for »Diaconien i dens fulde Omfang, i første Linie Diakonisseanstalten i Flensborg, dog vil man ikke træde dem for nær, der vil understøtte Altona.« Der har saaledes været Altonaer Diakonisser stationeret i Haderslev indtil 1886. Men til Diaconien hører jo nu ogsaa Arbejdet for Oprettelsen af en Diakonanstalt. Den nye Formand finder det heldigt, at man kom ind i dette Spor. Sagen er foreløbig dunkel for de fleste, men man agter at søge og give Oplysning om den. Det var bebudet, at man paa den sidste Missionsfest i Breklum vilde komme ind paa den, men

det var desværre ikke sket. I det hele taget kan man vist sige, at Spørgsmaalet dengang endnu ikke var modent til Virkeliggørelse. Den ydre Anledning, der skulde fremtvinge det nye, og Manden, der sad inde med den skabende Evne, savnedes endnu.¹⁾

Af betydelig historisk Interesse er det forøvrigt at erfare, at der samtidig med Missionsfesten i Rise Sogn blev afholdt et Møde i Aarhus angaaende Diakonsagen. Til dette Møde var flere hernede fra indbudte, medens de dog paa Grund af eget Aarsmøde ikke kunde møde frem.²⁾ Aarhusmødet, der som bekendt førte til Stiftelsen af Stefansforeningen³⁾ er formentlig skabt ud af samme Situation som den, der forelaa hernede, Lægmandskravet om Deltagelse i offentlig Prædikevirksomhed og højkirkeligsindede Præsters Afvisning af dette med Anvisning paa den Vej, der mentes at være den rette. Vi veed jo, at der hverken i Nord- eller Sønderjylland blev Tale om Diakonanstalt i den første Menneskealder derefter. Andre Krav pressede mere paa og fik deres Opfyldelse. Lægprædikanten oplevede sin Blomstringstid i vore Egne og gav sin betydelige historiske Indsats i Nordslesvigs kirkelige Liv.

Men det blev altsaa ikke indenfor Nordslesvigs ev.-luth. Missionsforening, at Lægprædikanten fik sit Hjem. Denne Forening fastholdt sin højkirkelige Kurs og gjorde under disse Forudsætninger et trofast Arbejde for Tirupatimissionen, men naaede aldrig at underholde mere end een Missionær paa Missionsmarken. Den kæmpede fra det Tidspunkt en udmattende Kamp mod den snigende Død.

Til Gengæld begynder Breklum ved samme Tid at strække sine Arme ud imod Nordslesvig. Det er Pa-

---

¹⁾ Thade Petersen har velvilligst gjort mig opmærksom paa, at den bekendte Pastor Paulsen i Kropp ved Slesvig allerede i 1872 begyndte paa Diakonuddannelse, vel nok med Forbillede i Wicherns »Rauhes Haus« ved Hamborg. Og da Pastor Claussen havde livlig Forbindelse med Kropp, tør vi vel antage en vis bestemmende Indflydelse paa hans Syn herfra.

²⁾ »K. S.« 29. 10. 76.

³⁾ Smlgn. Bøn og Bønhørelse. Fra Diakoniens Verden. Udgivet af Diakonhøjskolen i Aarhus, 1930, S. 5.

stor Nielsen i Højrup, som er særlig ivrig med at give Oplysninger om den nye Missionsvirksomhed i Breklum, der i Lighed med Flensborg beliggende paa Sproggrænsen mellem Dansk og Tysk ogsaa vil erobre Nordslesvig som sit Opland. Der skal dernede bygges en Missionsanstalt for »hele Slesvig-Holsten«, saa Provinsen kan faa sin egen Hedningemission. Lederen, den bekendte Pastor Jensen, prædiker i den Anledning i Løgumkloster den 5. 10. 1876 paa Tysk.

Claussen, der efter Wacker tillige definitivt har overtaget Redaktionen af Søndagsbladet, er lidt ilde berørt af Breklums Paatrængenhed og formaner til Trofasthed mod den først betroede Missionsopgave i Tirupati. Glemmer ikke den første Kærlighed, glemmer ikke Tarupati, bliver herefter hans stadigt gentagne Paamindelse. Han er ikke tryk ved Fremtiden, naar Breklum tager hans Missionsvenner fra ham. Han er heller ikke helt tryk ved Breklum, som i hans Øjne har metodistiske Tendenser i Modsætning til en »sund luthersk Retning«.

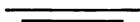
Men skulde Breklum have Fremtiden i Nordslesvig, som den faktisk fik den siden hen under nordslesvigske Mænds Ledelse som Præsterne Bahnsen og Bracker, og skulde Ev.-luth. Missionsforening ledes af højkirkeligt sindede Præster indenfor den tyske Statskirke, er det ikke til at undres over, at den danske Frimenighedsbevægelse vandt stigende Tilslutning mod Nord. Kloppenborg fra Harreby (død 1878) synes ganske stille, uden at det nævnes, at være gledet ud af Bestyrelsen. Kolportør Jensen beretter da ogsaa fra sin første Rejse i Foraaret 1876, at der i Hygom Sogn ikke var saa faa, »som vare udtraadte af Statskirken og vare gaaede over til Grundtvigianismen«. Han fortsætter med følgende Forklaring. »Vor Herre Jesus siger: Hvo der ikke vil fornægte sig selv og tage sit Kors op og følge mig efter, kan ikke være min Discipel. Nu til Dags findes der desværre saare Mange i Christenheden, som nok vil bære Christi Navn, ogsaa nok for en Deel ville vise sig som Christi Tjenere, men ikke som Christi Efterfølgere. . . . Vi ville nok opføre os som skikkelige Folk og som saadanne, der ved egen Dyd og gode Gjæringer (i det mindste for en Deel) kunne erhverve sig Himlen;

men at antage det, som er os givet og forhvervet til Gjenoprettelsen af vor Salighed, som Guds Søn har tilkjæmpet os ved sin Lidelse og Død, det ville vi ikke.«¹⁾

Ja, saadan saa man dengang (og indtil 1920) fra tysk Side paa den danske Frimenigheds Opstaaen. (I Dag vil jeg tro, at man i egen berettiget Interesse ser noget anderledes paa Sagen.) Dens dybe Grunde til kristeligt og folkeligt selv at tage fat, havde man ikke Øje for. Og saa beskyldte man den for religiøs Overfladiskhed. Dens Ordførere blev kristusgrebne danske Lægmænd.

Ev.-luth. Misionsforening afviste, som vi saa, Lægprædikanten. Da der derimod et Aarti senere atter opstod en Indre-Missions-Bevægelse i vort lille Hjemland, nemlig den Tonnesenske i 1886, blev den paa-begyndt udtrykkeligt som Lægmandsmission. Man antog den i Nordslesvig hjemmehørende Lægprædikant Lars Birk, der i Forvejen havde staaet 15 Aar i Indre Missions Tjeneste i Kongeriget, som første Udsending i Nordslesvig. Han efterfulgtes af mange flere. Nu vidste man i Modsætning til Præsterne paa Mødet i Rødekro en halv Snes Aar tidligere at føre haade den hellige Skrift og Luther i Marken for offentlig Lægmandsprædiken.²⁾

¹⁾ »K. S.« 28. 1, 77.

²⁾ Smlgn. Tonnesen: »Hvad vi vilde 1886« i »Sædekornets Jubilæumsudgave« 1911, S. 8—13.

Dansk og tysk Historieforskning og Historieskrivning efter Krigen vedrørende Sønderjylland.

Af **Frode Gribsvad.**

Det slesvigholstenske Universitetsselskab og den Baltiske Kommission.

I Sønderjydske Aarbøger 1930 (S. 137—157) er der gjort opmærksom paa, at den tyske Historieforskning efter Krigen vedrørende Slesvig og Holsten har sit Centrum ved Universitetet i Kiel, saavel ved de Arbejder, Professorerne Scheel og Brandt selv har ydet, som ved de Tilskyndelser, de har givet de studerende til at beskæftige sig med Emner fra Hertugdømmernes Historie. Ved Siden af selve Universitetet, men naturligvis i nær Forbindelse med dette og dets Professorer, maa nævnes det slesvigholstenske Universitetsselskab og den Baltiske Kommission som et Centralsted for den nyere slesvigholstenske Historieforskning, dels ved den økonomiske Støtte, Selskabet yder, dels ved det Initiativ, der herfra udgaar. Naar man vil følge, hvad der fra tysk Side for Tiden ydes med Hensyn til Historieforskning og Historieskrivning vedrørende Sønderjylland, vil det derfor være nødvendigt at kende noget til Universitetsselskabet og dets Virkeomraade.

»Die schleswig-holsteinische Universitätsgesellschaft« blev stiftet 1918¹⁾, nærmest for at støtte Universitetet og dets Seminarier og Instituter økonomisk paa et Tidspunkt, da Staten ikke i tilstrækkelig Grad var i Stand dertil, men først fra Efteraaret 1923, da Tyskland havde faaet sit Pengevæsen i Orden, blev

---

¹⁾ Ikke 1923, som fejlt angivet i Sønderjydske Aarbøger 1930, S. 146.

det i Stand til at udvide sin Virksomhed, og først fra da af faar det sin store Betydning. Dets Opgaver er: at yde økonomisk Støtte til Universitetet og dets Institutioner, at knytte en nærmere Forbindelse imellem Universitetet og Provinsen Slesvig-Holsten og, som den vigtigste Opgave, at stille denne nærmere aandelige Forbindelse imellem Universitetet og Folket i det hele tyske Fædrelands Tjeneste. »Thi det kommer ikke alene an paa for os at fremme og støtte eet tysk Universitet ved Siden af mange andre, men at bevare det Universitet livskraftigt, der ifølge sin Beliggenhed og Historie ganske særligt har tyske Opgaver at opfylde, altsaa at tjene det tyske Fædreland og at nyforme («die Neugestaltung») de frugtbare Kræfter, der endnu findes i det, i vort snævrere Hjemland.« Det stiller altsaa sit Arbejde i det nationales Tjeneste, paa samme Maade som Tilfældet var i Danmark efter 1864. Men det ser ikke i denne sin Opgave en Grund til at lukke af for Forbindelser udefra og først og fremmest da fra Danmark og det øvrige Norden. Dets Formand er Dr. Schifferer, der 1908—18 var valgt til den prøjsiske Landdag i Tønder—Husum Kredsen, og som sluttede sig til de Nationalliberale og stod meget fjendtlig overfor Danskerne, men som har draget Lære af Krigen og ser, at Tysklands Fremtid kræver en Nyorientering. Han var da ogsaa ivrig for at faa det tysk-nordiske Universitetsmøde i 1929 i Stand, og da det mødte Modstand indenfor Universitetsselskabet, nedlagde han sit Formandshverv, men da langt den største Del af Medlemmerne erklærede sig enig med ham, tog han Nedlæggelsen tilbage. I en Medlemsforsamling den 25. Februar 1928 gjorde han Rede for sine Synspunkter. Han sagde her bl. a.: »En af Hovedopgaverne for vort Kulturarbejde ser jeg i Forsøget paa igen at indvinde de store Tab, Tyskland har lidt

ved Afskæringen eller Løsningen af den tyske Kulturs Forbindelse med andre Landes Kulturer«. For Slesvigholsten bliver paa Grund af dets geografiske Beliggenhed og dets historiske Overleveringer dets Del af denne tyske Opgave at pleje de videnskabelige og kulturelle Forbindelser med de nordiske Lande. »Og hvem andre end det slesvigholstenske Universitets-selskab skulde overtage denne Mission, hvem andre end det Selskab, der med Rette kan gøre Krav paa at besidde det bredeste Grundlag for det kulturelle Arbejde i Landet.« Det tysk-nordiske Universitetsmøde skulde være Tegn paa, »at Slesvig-Holsten under sit Landsuniversitets aandelige Førerskab vender sit videnskabelige og aandelige Ansigt imod Norden og besinder sig paa Opfyldelsen af en Opgave, i hvis Løsning alle Deltagerne, Tyskland og de nordiske Lande, i lige Maade er interesseret.« Denne Programtale, hvortil Selskabet sluttede sig ved at genvælge Dr. Schifferer, viser Universitets-selskabets Indstilling overfor Danmark og det øvrige Norden, den samme Indstilling, som vi har fundet hos Professorerne Brandt og Scheel.

Universitets-selskabet raader over meget betydelige Midler, som det faar ved Bidrag fra Regeringen, Provinsforvaltningen, Amter og Byer, Handels-, Landbrugs- og Haandværksskamre, fra en Mængde Foreninger, fra store Industri- og Handelsvirksomheder og fra private. Det havde i 1929 11,000 Medlemmer. I Sønderjylland findes der Afdelinger af Selskabet i Haderslev (60 Medlemmer i 1928) og i Sønderborg (66 Medlemmer), desuden var der i det øvrige Nordslesvig i 1928 16 Medlemmer. Det støtter Universitetets forskellige Institutioner med Midler til Indkøb af Bøger, videnskabelige Samlinger, Kunstværker, Instrumenter osv. Det giver Bidrag til videnskabelige Rejser (bl. a. til København, Bornholm,

Sverige og Norge) til Professorer med Studenter. Det lader hvert Aar afholde Universitetsuger i Flensborg, Husum og Heide med Foredrag af Universitetets Lærere og desuden i Aarets Løb flere Enkeltforedrag i de Byer, hvor der findes Afdelinger af Selskabet. Og endelig støtter det videnskabelige Arbejder og deres Udgivelse. Der er saaledes bl. a. ydet Støtte til Arkivstudier ang. Haderslev lærde Skole, og ang. Tønder Bys Historie, til Studier i København over Grundtvig og Grundtvigianismen, til Arbejder om H. C. Andersen og Tyskland, om Sundhedsforholdene i Slesvig-Holsten, om Slesvigs Kulturgeografi, til et historisk-politisk Kort over Hertugdømmerne, til Undersøgelser over Slesvig-Holstens Marknavne, til arkæologiske Undersøgelser, til et Arbejde over Slesvig Domkirkes Bygningshistorie, til Studium af jyske Dialekter, til Studier over Udstykningen i Danmark, til Professor Mensings Schleswig-holsteinisches Wörterbuch o. m. m. Disse Eksempler er valgte med Hensyn til videnskabelige Arbejder vedrørende Danmark eller Sønderjylland, men ogsaa mange andre videnskabelige Arbejder støttes af Universitetsselskabet.

En af dets Opgaver er at udgive Skrifter om Hertugdømmernes Historie. Dette sker i Forbindelse med den Baltiske Kommission, der som et Led af Universitetsselskabet dannedes 1925.¹⁾ Professor Scheel er Formand for Kommissionen, der er delt i en historisk-filologisk og en naturvidenskabelig-geografisk Afdeling. Ved den er Forskningsomraadet udvidet

---

¹⁾ Det Baltiske historiske Institut er derimod indrettet af Provsialforvaltningen og ikke af Universitetsselskabet eller den Baltiske Kommission, som der siges i S. A. 1930, S. 146. Baade Institutet, der ledes af Prof. Scheel, og Kommissionen har Lokaler i Kiel Slot.

til hele den Baltiske Verden, det vil sige Østersølandene. Universitetselskabet leverer Midlerne og udgiver Skrifterne. Disse omhandler altsaa mange andre Emner end Hertugdømmernes Historie, men denne kan dog vist siges at være Hovedemnet for det Forsknings- og Udgiverarbejde, der gøres gennem den Baltiske Kommission. Af de Forskningsarbejder, Kommissionen har begyndt paa, skal nævnes Forarbejdet til en Offentliggørelse af de europæiske Kilder til Slesvigs og Holstens Historie. Ideen hertil blev i August 1925 fremsat af Professor A. O. Meyer i Göttingen. Forslaget gaar ud paa, at Arkiverne i Wien, Berlin, München, London, Paris, Brüssel, Moskau, København og Stockholm skal undersøges, og hvad de indeholder (i København kun de diplomatiske Akter som i de andre Arkiver) vedrørende Hertugdømmernes Historie registreres og udgives, de vigtigste Akter aftrykkes, de andre i kort Uddrag, og saafremt de tidligere er trykt kun Henviisning hertil (en Regesta). Dr. Albrecht v. Rantzau har i Wien og i Graz gennemgaaet Akterne 1815—79 og er nu ved at bearbejde Stoffet til Udgivelse. Denne maa imødeses med megen Interesse.

Professor Mager, Königsberg, har foretaget Undersøgelser angaaende Hertugdømmet Slesvigs Kulturgeografi, og 1. Bind af hans Værk er udkommet i 1930. Dr. B. Engelke, Kiel, har studeret Slesvig-Holstens ældre Musikmindesmærker. 1. Bind, omhandlende Musik og Musikere ved det gottorpske Hof, de engelske Komødianter 1590—1627, udkom 1929. Studieraad Dr. Tedsen, Flensborg, har begyndt Forarbejderne til en nordfrisisk Ordbog. En Udgave af Slesvig-Holstens ældre Retskilder har man planlagt, men endnu ikke begyndt. Dr. Konrad Hüseler, Hamborg, har udgivet et pragtfuldt udstyret Ar-

bejde om de slesvigholstenske Fajancefabrikkers Historie i det 18. Aarhundrede.

Efter at der nu er gjort Rede for Universitets-selskabets og den Baltiske Kommissions Opgaver og Virkemaade og for en Del af de Forskninger, der er taget op, hvorved man vil have faaet et Indtryk af, hvilket storslaaet Arbejde her er Tale om, og at der arbejdes med store Midler, skal der gaas lidt nærmere ind paa de inden 1930 udkomne Arbejder, for saa vidt de angaar Sønderjyllands Historie.

Universitets-selskabet har siden 1924 hvert Aar udsendt en Aar bog. I de fleste af disse har der været optaget Skildringer af betydelige Professorer i Kiel, deriblandt af tre, der har haft stor Betydning for Slesvigholstenismen: i 1925 »Der junge Dahlmann« af Prof. Scheel, i 1926 »Nicolaus Falck und die Entstehung des schleswig-holsteinischen Gedankens« af Dr. Carl Petersen og i 1927 »Georg Waitz und sein Leben« af Prof. Ermisch i Dresden.

Prof. Scheels »Der junge Dahlmann« er omtalt i Sønderjydske Aarbøger 1930 S. 153—54. Dr. Carl Petersens Afhandling om N. Falck er en Del af et større Værk, der endnu ikke er udkommen. Efter en Indledning om de historiske og tidsmæssige Betingelser for Falcks Optræden, hvor der gøres opmærksom paa den vaagnende Folkebevægelse og paa de særlige Forhold i Hertugdømmerne, ikke mindst paa de brogede Rets- og Livsformer i Sønderjylland og paa den danske Helstatsfølelse og det patriarkalske Forhold til Kongen, hvilke Følelser Falck, Bondesønnen fra Emmerlev, bundede dybt i, gaar Forfatteren over til at skildre de Indflydelser, Falck modtog i sin Ungdom. Forfatteren er tilbøjelig til at tillægge Grev Adam Moltke-Nütschau, hos hvem Falck blev Huslærer, stor Indflydelse paa denne. Han fremdrager

Adam Moltke som langt betydeligere end Emkendorf-Kredsen og polemiserer imod Prof. Otto Brandt, idet han imod dennes Opfattelse af Emkendorf-Kredsens og Dahlmanns Betydning stiller sig paa Prof. Scheels Standpunkt. Han fremhæver Dahlmann som den større, mere dybtgaaende Aand overfor Falck, der paa intet Punkt naar udover ham, men blot nærmere udformer hans Tanker. Falck var den stille Videnskabsmand, der hadede politisk Uro. Han var i 1830 betænkelig ved Uwe Jens Lornsens Skrift. Han indsaa ikke, at den nationale Bevægelse behøvede at sprænge Helstaten. Samtidig med at han udformer de slesvigholstenske Statsretsider, støtter han da ogsaa det danske Sprogs Rettigheder i Nordslesvig uden at se det Sprængningselement, der her var til Stede. Han forstod ikke, hvilke Kræfter der laa gemt i den folkelige nationale Bevægelse. Derimod blev han den, der udformede den slesvigholstenske Statsret. Han gik dog heller ikke her udover Dahlmann, udformede blot hans Ideer i Enkeltheder ved sine Undersøgelser. Forfatteren fremhæver, at han gik hertil som Videnskabmanden og — i hvert Fald ikke bevidst — som den forudindtagne. Det ledende Motiv for Falck var Retsbevidstheden. Han var født indenfor de tidligere gottorpske Besiddelser, hvor der — siger Forfatteren — endnu et lille Aarhundrede efter Gottorpernes Fordrivelse herskede en Bevidsthed om, at der var gjort dem Uret. Rent bortset fra i hvor høj Grad Falcks statsretlige Teorier er holdbare eller ikke, er det ikke uden Interesse at lægge Mærke til, hvilken overvældende Rolle for denne, en af Slesvigholstenismens Fædre, det statsretlige, det rent formelle retslige betød, og hvilken Mangel paa Forstaaelse han havde for det levende folkelige Liv og dets Evne til at sprænge støvede Akters Baand. — Forfatterens Behandling af Emnet

er, omend paa sine Steder lidt tung, meget interessant, og det maa haabes, at det større Værk om Falck, der saa længe har været bebudet, snart maa fremkomme. Naar han (S. 87 Note 170) vil stille Jydsk op som et særligt Sprog overfor Dansk, maa der protesteres herimod. Det undrer, at Dr. Petersen, hvis Fader var Provst i Haderslev, kan hævde noget saadant, man kan blot henvise til, hvad Prof. Scheel siger herom (se S. A. 1930 S. 155). Naar han hævder, at Allens Det danske Sprogs Historie er et utilforladeligt nationalistisk Tendensskrift, undrer det, at han kritikløst følger Sach.

Der er ingen Grund til at gaa nærmere ind paa Prof. Ermisch' Afhandling om Georg Waitz i Aarbogen for 1927. Ogsaa den er et Forarbejde til et større Værk. Den giver en Levnedsskildring af Waitz med alle ydre Data, men intet om hans indre Udvikling. Waitz' Forfædre var nok tyske, men hans Fader var født i Norge, hans Moder var Flensborger, han selv var født i Flensborg, og hans Forældre levede deres sidste Aar i København. Fra 1842 var han Professor i Historie i Kiel. Han deltog i Protesten imod det aabne Brev af 1846 og blev afskediget som Professor. 1848 virkede han som den slesvigholstenske provisoriske Regerings Agent i Berlin. Han blev valgt som Medlem af den tyske Nationalforsamling i Frankfurt, men trak sig skuffet ud af Politik og virkede herefter som Historieprofessor i Göttingen ved sine Øvelser, ved sin Tyske Forfatningshistorie og ved sine Udgivelser af Kilder til Tysklands Historie i Middelalderen. 1851—52 udsendte han 2 Bind af »Schleswig-Holsteins Geschichte«, der aldrig blev færdig. 1864 tog han Augustenborgerens Parti imod Prøjsen. Det vilde være ønskeligt at faa en Skildring af denne betydelige Historikers nationalpolitiske Udvikling og Betydning indenfor den slesvig-holstenske

Bevægelse, men Prof. Ermisch' Afhandling yder her intet.

Langt betydeligere er en anden Skildring af en stor tysk Historiker, der ligeledes er født i Sønderjylland, og som ogsaa en Tid deltog i den slesvig-holstenske Bevægelse, nemlig Carl Gehrcke: »Theodor Mommsen als schleswig-holsteinischer Publizist« (1917). Mommsen var født i Garding 1817. Fra 15. April 1848 til Begyndelsen af Juli var han Redaktør af det af den provisoriske Regering udgivne »Schleswig-Holsteinische Zeitung«, men maatte fratræde, da han hævdede sine egne Anskuelser, ogsaa naar de ikke faldt sammen med Regeringens. Da Wilhelm Ahlmann i August overtog Bladet, vendte Mommsen en kort Tid tilbage til det for dog i Oktober at gaa til Leipzig som Professor. Den første Del af det foreliggende Arbejde omhandler den Betydning, som Begivenhederne i 1848 og Mommsens Virksomhed som Redaktør havde paa hans Stil, og Forf. mener, at Mommsens Redaktørvirksomhed fik Betydning for hans senere Historieskrivning (»Römische Geschichte«). Den anden, betydeligere Del gør Rede for Mommsens Stilling til det tyske Spørgsmaal 1848 og til den tyske Politik i det slesvig-holstenske Spørgsmaal i 1848, for hans Brud med den slesvig-holstenske Stænderforsamling i Juni 1848, for hans Stilling til Vaabenstilstanden i August og til det nordslesvigske Spørgsmaal, for hans Omslag fra Augustenborger til Anneksionist og for Slesvig-Holstens Brud med Mommsen. Mommsen begyndte som liberal, nærmest Republikaner, men klar over, at Prøjsen var kaldet til at samle Tyskland. Han var ivrig Slesvigholstener og lagde Vægten paa Slesvigholsten som en tysk Stat. Han jublede over Slaget ved Slesvig, men skuffedes over Prøjsens Maade at føre Krigen paa, især over Rømningen af

Nørrejylland, og var oprørt over Vaabenstilstanden. Ud fra sine meget liberal-demokratiske Synspunkter angreb han Stænderforsamlingen, hvorved det kom til Bruddet i Juni. Mommsen var i næsten alt en Modsætning til Falck. For ham betød formelle Retsstandpunkter lidet, og han manglede Forstaaelse for det nordslesvigske Spørgsmaal. Han deltog 1843 i Striden efter P. Hj. Lorenzens Stændertale og krævede Forstaaelse af Tysk som Kvalifikation for at blive Stænderdeputeret. I Sommeren 1848 var Mommsen Modstander af Slesvigs Deling, men efter Malmø-Vaabenstilstanden slog han om i Haab om derved at kunne redde Sydslesvig for Tyskland. I 1848 havde Mommsen ikke taget Standpunkt til Augustenborgernes Arvekrav, i 1863 jublede han Arveprinsen i Møde, efter Krigen optraadte han for Prøjsens Anneksion af Hertugdømmerne. Det, som det for ham kom an paa, var Hertugdømmernes Tilslutning til Tyskland. I Tidernes Løb blev han som de fleste andre Nationalliberale mere og mere Prøjsjer og lod sig henrive til de mest fornærmelige Udtryk om Slesvigholstenerne. Linien var løbet til Ende, den liberale var bleven Prøjsjer, Slesvigholsteneren brød med Slesvig-Holsten. — Det er en interessant Skildring, Bogen giver af Mommsens Deltagelse i og Stilling til den slesvigholstenske Bevægelse. Skriftet bidrager som saa mange andre, i de sidste Aar udkomne tyske Værker til at kaste Lys over denne Bevægelse. I et Tillæg er gengivet en Del af Mommsens Artikler i »Schlesvig-Holsteinische Zeitung«. Det kan vel forsvares, naar Forf. ikke tager Afstand fra Mommsens danskfjendtlige Udtalelser, men kun refererer disse, men ved nogle af hans egne Udtalelser maa der sættes Spørgsmaalstegn, og det skæmmer, naar der pludselig dumper et Angreb paa Grænsen fra 1920 ind.

Nævnes iblandt Universitetselskabets Skrifter skal her Fritz Hähnsens »Ursprung und Geschichte des Artikels V des Prager Friedens. Die deutschen Akten zur Frage der Teilung Schleswigs. (1863—1879).« 1—2 (1929.) Det vil senere blive nærmere omtalt sammen med Prof. Aage Friis' Arbejder om Paragraf 5 og Platzhoffs mislykkede Udgave af Akter herom.

Et Par andre af Universitetselskabets Skrifter skal kort omtales. Jenny Schnell har i »Die dänische Kirchenordnung von 1542 und der Einfluss von Wittenberg.« (1927) undersøgt de forskellige Udkast til Kirkeordinansen af 1542 for Danmark, Norge og Hertugdømmerne og Kilderne hertil. Blandt Kilderne er ogsaa Haderslev Artiklerne fra 1528 (se S. A. 1889 S. 218—45), som Forf. forøvrigt mener er stærkt paavirket fra Wittenberg, men der er eller kan ogsaa være mange andre saavel tyske som danske Kilder. Forf. kommer til det Resultat, at de danske Kilder er de overvejende, nærmest i Overensstemmelse med Biskop Engelstofts Undersøgelser i Ny kirkeh. Saml. og i Modsætning til Pastor Michelsen, Klagsbøl, der i den danske Kirkeordning fandt et ægte tysk Præg. Dette er et lille fortrinligt Skrift, der dog skæmmes af, at Forf. har haft noget vanskeligt ved at læse de danske Tekster (hun gengiver saaledes ofte u ved n).

Gottfried Pfeifer har i »Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln« (1928) givet et interessant Billede af Bebyggelsens Historie i Angel gennem Tiderne, set ud fra det Synspunkt, hvilket Billede Landskabet til forskellige Tider frembyder for Øjet med dets Landsbyer og spredte Bebyggelser og med dets forskellige Driftsmaader, der ogsaa præger Landskabet forskelligt til forskellige Tider. Han gør først Rede for det landskabelige Grund-

lag for Bebyggelsesbilledet, viser, hvorledes Jordens Beskaffenhed, Skovene osv. er bestemmende for, hvordan Bebyggelsen foregaar. Han giver derefter et Bebyggelsesbillede fra Middelalderen, Landsbybebyggelsen, dens Omdannelse, Udflytninger fra den, undertiden Opløsninger af den, og viser, hvilken Betydning for Bebyggelsesbilledet den tyske Adels Indtrængen i Angel i det 14. Aarh. faar. Derefter gives der Bebyggelsesbilleder fra Begyndelsen af det 18., Begyndelsen af det 19. Aarh. og Nutiden. Dette er et interessant Bidrag til den angelske Landbostands Historie. Vi maatte ønske, at noget lignende blev taget op for Nordslesvigs Vedkommende.

Rettelse.

I Sønderj. Aarb. 1930, S. 142, L. 11 staar: 1750—1800 (i Bd. 41 og 45), skal staa: 1750—1800 (Bd. 41) og 1801—36 (Bd. 45).

Af
Sønderjydske Aarbøger

haves følgende ældre Aargange:

I. Række:

Aargang	1. Halvb.	2. Halvb.
1889	4	8
1890	7	9
1891	—	2
1893	1	2
1894:	2. Hæfte 1, 3. H. 1, 4. H. 3.	

Aargang	1. Halvb.	2. Halvb.
1895	9	1
1897	2	6
1899	2	6
1900	8	24
1901	4	5
1902	8	8
1903	38	45
1904	37	15
1905	35	40
1906	61	30
1907	45	21
1908	41	14
1909	23	9
1912	1	1
1913	—	1
1914	116	642

II. Række:

Aargang	1. Halvb.	2. Halvb.
1923	166	145
1924	219	281
1925	167	32
1926	25	21
1927	37	68
1928	68	102
1929	116	100
1930	41	106

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« II. Række,
og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. fhv. Folketingsmand H. P. Hansen, Aabenraa (Formand), Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, (Kasserer), Sparekassedirektør Nissen, Nørborg, Amtslæge H. Lausten Thomsen, Tønder, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Arkivar Frode Gribsvad, Aabenraa, og Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Thade Petersen, Lausten Thomsen, Hans Lund og Gribsvad.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kroner én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Opkrævningen af Medlemsbidraget sker i April.

Indhold af I. Halvbind 1931.

Chr. Hübbe: De sønderj. Pengeinstituter efter Genforeningen	Side	1— 88
H. E. E. Koch: Sønderjydske Veteraner fra Napoleonskrigene	»	89—119
Jens Holdt: Et Udsnit af Nordslesvigs Kirkeliv	»	120—160

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

II. RÆKKE

1931

II. HALVB.

UDGIVET AF
Historisk Samfund for Sønder-
jylland.

AABENRAA

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,**
Kjøbenhavn,
for Danmark, Norge og Sverige.

Sønderjydske Aarbøger

2. Række

1931

Udgivet

af

Historisk Samfund for Sønderjylland

ved

Frode Gribsvad

Hans Lund

Thade Petersen

H. Lausten Thomsen.

Aabenraa.

Hejmdal's Bogtrykkeri

1 9 3 1 .

Indhold:

Ch r. H ü b b e: De sønderj. Pengeinstituter efter Genforeningen	Side	1— 88
H. E. E. K o c h: Sønderjydske Veteraner fra Napoleonskrigene	»	89—119
J e n s H o l d t: Et Udsnit af Nordslesvigs Kirkeliv	»	120—148
F r o d e G r i b s v a d: Dansk og tysk Hi- storieforskning	»	149—160
S v e n d L a r s e n: C. F. Heibergs politiske og nationale Anskuelse	»	161—227
A u g. F. S c h m i d t: Topogr. Ordning af Sønderjyllands Egne	»	228—233
C a r s t e n P e t e r s e n: Landsbykirkerne i Haderslev Provsti	»	234—271
H. H j o r t h N i e l s e n: En Episode af Post- fører Johan Jakob Bladts Liv	»	272—298
T h a d e P e t e r s e n: Sønderjylland 1930 ..	»	299—316

/

C. F. Heibergs

politiske og nationale Anskuelse

i

Trediverne og Fyrerrerne.

En Studie i den liberale Slesvigholstenisme.¹⁾

Af Svend Larsen.

Indholdsangivelse.

1. Indgang	161
2. Ungdomsaar	165
3. Historien og Forfatningen	172
4. Hertugdømmernes gamle Forfatning og Stænderne	177
5. Stænderne og de historisk begrundede Krav	180
6. Stændernes Offentlighed og Petitionerne	185
7. Pressen og dens Frihed	192
8. Sønderjyllands Nationalitet	198
9. Den danske Vækkelse og Retssproget	205
10. »Danismen«	210
11. Brydninger i de Liberale Lejr	214
12. Heiberg og Hertugen. Slutning	218
13. Teksthenvisninger	221

1. Indgang.

Da Slesvigholstenismen i Slutningen af Trediverne stod i Kampstilling overfor Danskheden i Sønderjylland, havde den en lang Udvikling bag sig. Den var som en Havbølge, der flere Gange var stegen og falden, for paa ny at stige og endelig brydes i Op-gøret med Danmark.

Ridderskabet havde omkring Aarhundredskiftet kæmpet for sine Privilegier og var derved kommen i Modsætning til den danske Regering samtidig med at der skabtes en nærmere Samfølelse mellem den slevigske og den holstenske Adel.

Dahlmann havde fortsat denne Kamp, som Ridderskabets Sekretær og som Professor i Kiel, men

paa et bredere Grundlag. Med Støtte i den tyske Forbundslovs Art. 13 krævede han en Forfatning ikke blot for Holsten, hvad der var berettiget, men ogsaa for Slesvig. Han begrundede det med, at de to Hertugdømmer fra Fortiden var saa nær sammenknyttede, at de ogsaa i Fremtiden maatte dele fælles Kaar.

Den Forfatningskommission, som Regeringen nedsatte i 1816, opløstes efter nogle Aars Forløb uden Resultat, og i Tyverne var der Stillehed om Forfatningssagen.

1830 udsendte Lornsen sit Skrift »Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein«. Det vakte Røre et Aarstid, og maaske tilskyndede det Regeringen til at udstede Forordningen af 28. Maj 1831 om Indførelse af raadgivende Provinsialstænder.

Der er Grund til at tro, at den politiske Udvikling i Trediverne vilde være forløbet, som den gjorde i Hertugdømmerne, selv om Lornsen ikke havde været. Thi det, der bestemte den Udvikling, var for det første Forordningen om Stænderne og de første Stændermøder, for det andet, at der nu i Hertugdømmerne fandtes et Slægtled, som var politisk modent til at tage mod det nye.

Før 1830 havde Kiel været Midtpunktet for den politiske Interesse i Hertugdømmerne. De Studenter, der fra Slesvig og Holsten kom til Kiels Universitet, kunde efter 1814 med Dahlmann og Falck som Lærere sætte sig ind i Forfatningsspørgsmaalet og faa Kendskab til Slesvigs og Holstens Stilling baade indbyrdes og i Forhold til Kongeriget. De kunde endvidere i Kiel faa et stærkere Pust ude fra Europa; det stærke Røre i Tyskland kom dem paa nærmere Hold, og ganske særlig bredte de nationale og politiske Bevægelser blandt Studenterne ved de tyske Universi-

teter sig ogsaa til Kiels Universitet. Studenter fra Kiel droges til Jena, til Berlin, eller til Göttingen og Heidelberg og lærte den nye Studenteraand og den nyvaagne tyske Nationalfølelse at kende. Deres Horisont blev udvidet, og naar de vendte hjem, følte de Forholdene der smaa og trange; men Enevælden hindrede dem i at ændre dem.

Netop i Trediverne er det Slægtled, som stærkest havde levet med i den tyske Frihedsbevægelse, kommen til Embederne i Hertugdømmerne som modne Mænd, der kun ventede paa Lejlighed til at virkeliggøre deres Ungdoms Drømme om politisk Frihed.

Lornsen hørte selv til dette Slægtled. Han havde studeret i Kiel og havde hørt Falck, men først i Jena blev han revet med af Studenternes Begejstring og Vilje til at genskabe »de gamle Tyskeres kraftige, tro og frie Sind.«²⁾ Han vidste, hvilke stærke Følelser, der bevægede det Slægtled, han tilhørte, og han satte sin Lid til, at det vilde fortsætte den Gerning, han havde begyndt.³⁾

Han tog heller ikke fejl. Da Forordningen om Stænderne kom, var der Mænd rundt om i Hertugdømmerne, som var rede til at tage imod den.

Den danske Bevægelses Historie er bevaret i de store Brevsamlinger, som Flor, Koch og Fischer efterlod sig, og som P. Lauridsen har benyttet. Gennem dem faar man et dybt Indblik i det Samarbejde, der bestod mellem de danske Førere.

Der har været et tilsvarende Samarbejde mellem de slesvigholstenske liberale Politikere, men Manglen paa Brevstof vanskeliggør en Undersøgelse af dette Samarbejdes Omfang. Man kan dog med en vis Sikkerhed fastslaa, hvem der har været med, paa

Grundlag af den Korrespondance, som P. Hiort Lorenzen førte før 1840, og som er opbevaret i Rigsarkivet. Hiort Lorenzen deltog i det politiske Liv helt fra 1830, og efter 1835 kom han i Forbindelse med de fleste af de slesvigholstenske Liberale. Kredsen var ikke talrig, men til Gengæld havde den Medlemmer overalt i Hertugdømmerne.

Den ældste er F. H. Hegewisch i Kiel. Han havde været med siden 1815, og hans Anskuelse var i Virkeligheden ret afvigende fra Tredivernes Liberalisme, men paa en ejendommelig Maade dannede han Bro mellem Dahlmanns Slesvigholstenisme og Lornsens. Han var Ven med begge og stod bestandig i nært Forhold til Hertugdømmernes ledende Politikere.

Men ellers tilhører Kredsen, enten i Tid eller i Meninger helt det Slægtled, der havde faaet Præg af Tysklands Genrejsningstid. Det gjaldt Advokat Th. Olshausen i Kiel, der i 1830 havde begyndt Udgivelsen af det liberale Hovedorgan Kieler Correspondenzblatt. Det gjaldt ligeledes Advokaterne G. F. Clausen, Reiche, Heiberg, Beseler og Gülich i Slesvig, saavel som Advokaten Jürgen Bremer i Flensborg. Paa samme Linie staar Litteraterne Feldmann i Kiel og H. Hansen i Eckernförde, Pastor Lautrup og P. Hiort Lorenzen i Haderslev og endelig Redaktør H. Kopperholdt i Aabenraa.

Den følgende Fremstilling skal have Advokat Heiberg til Midtfigur, men det skal ikke være en Levnedsskildring af Heiberg, kun en Fremstilling af Heibergs politiske og nationale Anskuelse indtil Slesvigholstenismens endelige Brud med Danmark ved det aabne Brevs Udstedelse i 1846. Det skal være et Forsøg paa at se Heibergs Slesvigholstenisme i

Sammenhæng med de Anskuelser, der var gjort gældende af Dahlmann, Falck og Lornsen, og som blev fremsat af Th. Olshausen og Hiort Lorenzen, den første som Grundlægger af Nyholstenismen, den anden som Eksempel paa en Liberal, der fra at bygge paa Hertugdømmernes »historiske Ret« gaar over til at kæmpe for den danske Befolknings »naturlige Ret«.

Planen for Undersøgelsen er denne, at vi fra at betragte de Paavirkninger, som Heiberg var underkastet i sin Ungdom, gaar over til at undersøge hans Syn paa den historiske Ret, og denne Rets Anvendelse som Støttepunkt for Krav om en Forfatning for Hertugdømmerne; derpaa skal Heibergs Forhold til den offentlige Mening, til Pressen og endelig hans Stilling til det nationale Spørgsmaal behandles, idet vi bestandig foretager Sammenligninger mellem Heibergs og andre Politikeres Meninger.

Tilsammen skulde denne Skildring bidrage til Forstaaelse af den Modstand, som den danske Bevægelse maatte overvinde i Trediverne og Fyrreerne.

2. Ungdomsaar.

I Listen over de Elever, der i 1815 gik i Slesvig Domskoles øverste Klasse,⁴⁾ finder man foran Uwe Jens Lornsens Navn Carl Friedrich Heibergs. De var omtrent jævnaldrende; Lornsen var født 1793, Heiberg 1796. De fik begge stærke politiske Interesser og fik samme Uddannelse, men baade i Karakter og politiske Anskuelser var de forskellige. Forskellige var ogsaa de Kaar, hvorunder de voksede op.

Lornsen var Ætling af en gammel Sømands-slægt, men Heiberg var uægte Søn af det tyske Skuespils Reformator Fr. L. Schrøder (død 1816,⁵⁾ og

Skuespillerinden Anna Maria v. Schwarzenfeld (død 1846).⁶⁾ Barnet fik Navnet Heiberg for at dække Forholdet, maaske efter den danske Frihedsmartyr P. A. Heiberg.⁷⁾ Selv om Heibergs Moder boede hos Schröder og hans Hustru i Rellingen,⁸⁾ blev Barnet dog sat i Pleje hos Læge Hilbrecht i Slesvig. De har været gamle Mennesker, da Heiberg kom i Pleje hos dem,⁹⁾ men han har haft et godt Hjem hos dem og omtaler dem hyppigt med Kærlighed, Plejemoderen som den, der indplantede den religiøse Følelse i hans Hjerte, og Plejefaderen som den, der ved sin egen flittige Færd gav ham Trangen til stadig Virksomhed.¹⁰⁾

Og dog kunde de ikke lindre ham Savnet af hans rigtige Moder; hans Barndom og første Ynglingeaar forbitredes af det Mørke, der laa over hans Herkomst. Som det synes at fremgaa af hans Optegnelser, har han først i 1816, da han var tyve Aar, faaet at vide, hvem hans Forældre var.¹¹⁾ Schröder, der døde kort efter,¹²⁾ lærte han næppe at kende, men Dagbøgerne fortæller om Besøg, han har aflagt hos Moderen og Breve, han har vekslet med hende.¹³⁾

Hans Sind var følsomt; han havde tidligt Sans for Poesi og skrev ogsaa selv Vers i det 18. Aarh.s Stil. Han kunde let rives med af Begejstring, men knugedes ogsaa af ringe Modgang; han var en tungsindig Drømmer, der ofte lod sig føre af Fantasien op til de lyse Egne, han følte sig udelukket fra.

Heiberg kom i Slesvig Domscole. Forholdene dér var slette.¹⁴⁾ Rektor Esmarch var kun Rektor af Navn. Hans Undervisning var daarlig, og han har ikke evnet at holde Disciplin.¹⁵⁾ Derimod var Konrektor Schumacher en Mand, der kunde bøde paa Esmarchs Mangler. Det var i Virkeligheden Schuma-

cher, der ledede Skolen.¹⁶⁾ Hans pædagogiske Interesser og Dygtighed skinner ogsaa igennem Heibergs Dagbogsblade, ja, den viser sig vel ogsaa i den Omhu, hvormed han har meddelt Eleverne Vidnesbyrd. Medens Esmarchs er korte og ikke meget sigende, er Schumachers en Karakteristik, der for Heibergs Vedkommende udtalte, at han vel stod tilbage for andre, baade i Hukommelse og Opfattelsesevne, men han formaaede at gøre sig gældende ved usædvanlig Flid og Pligttrøskab.¹⁷⁾

I Paasken 1817 kom Heiberg til Kiels Universitet. Han havde længe været i Tvivl om, hvad han skulde studere. Historie tiltrak ham meget, men Valget stod mellem Teologi og Jura. Tanken om en Præsts noget isolerede Liv tiltalte ham ikke. »Det er for meget aflukket fra det borgerlige Samfund«, skriver han,¹⁸⁾ og saa valgte han Juraen. Saaledes fik han til Lærere Kiels betydeligste Professorer, baade Falck og Cramer i Jura, Reinhold og Berger i Filosofi, og i Historie hørte han Dahlmann, »hvis milde Alvor og indre Lødighed« tiltrak ham.¹⁹⁾

Efter halvandet Aars Ophold i Kiel fik Heiberg Lov til at rejse til et tysk Universitet. I den tyske juridiske Verden var Savigny i Berlin og Thibaut i Heidelberg de to Modpoler. Medens Savigny hævdede, at Retten vokser frem af Folkeskik og Folketro ikke ved en Lovgivers Vilkaarlighed,²⁰⁾ troede Thibaut paa Muligheden af at udarbejde en Lovbog for hele Tyskland og foreslog ydermere at indføre den ved en Folkeoverenskomst under de allierede Magters Garanti.²¹⁾

Heiberg var i Tvivl om, hvilken af de to, han skulde søge,²²⁾ men valgte, maaske efter Cramers Tilskyndelse,²³⁾ at gaa til Berlin i 1818. Han kom til Uni-

versitetet paa en Tid, hvor nogle af Tysklands betydeligste Mænd virkede der, og han benyttede flittigt Lejligheden til at høre dem. Savignys Forelæsninger og Øvelser var det, der i første Række interesserede ham. Han vandt Savignys Interesse,²⁴⁾ og han saa, hvad en aandrig Mand kunde faa ud af et dødt Stof. »Han vil stedse blive mit Ideal«, skrev han senere.²⁵⁾ Iøvrigt hørte han baade Schleiermacher forelæse Æstetik og Hegel Naturret. Han levede med i det politiske Liv, og den Kærlighed til Skuespilkunsten, som Faderen maaske havde givet ham i Arv, tilfredsstillede han ved stadige Teaterbesøg.

Indtil Paaske 1820 var han i Berlin og rejste derfra til Heidelberg et halvt Aar. Dagbøgerne fortæller ikke noget om Opholdet her, men han har hørt Thibaut, og vendte saa tilbage til Kiel, hvor han droges af Falcks Forelæsninger over slesvigholstensk Ret.²⁶⁾

I 1821 tog han Eksamen paa Gottorp, og i 1823 blev han Advokat i Slesvig. Hans Interesser gik i videnskabelig Retning. Han skrev Afhandlinger i Heidelberger Jahrbücher og i Elvers Themis, og paa Grundlag af disse blev han i 1830 udnævnt til Doctor juris honoris causa.²⁷⁾ Han tænkte vistnok nu paa at gaa Univtersitetsvejen, men samme Aar kom der nyt Liv i Politikken, og Heiberg kastede sig ud i det.

Før vi gaar over til at fortælle om hans Virksomhed der, maa vi imidlertid danne os et Billede af de nationale og politiske Paavirkninger, som den unge Advokat havde faaet i Aarenes Løb.

Slesvig By var i de første Aartier af det foregaaende Aarhundrede overmaade loyal mod den danske Konge, den store Skare Embedsmænd, der var i Byen, kunde længe virke som en Dæmper paa poli-

tiske Tilkendegivelser. Da Frederik VI i Marts 1815 kom til Byen, spændte Folkeskarerne Hestene fra hans Vogn og trak den gennem Byen til Slottet, og »en bestandig Hurraraaben af Hjertets Dyb ledsagede den gode Fyrste ind i Slottet« fortæller Heiberg.²⁸⁾ Denne Loyalitet hindrede ikke at Slesvig By sammen med andre sønderjydske Byer tænkte paa i 1817 i Anledning af Forfatningskommissionen for Holsten at bede Kongen om en Forfatning for baade Slesvig og Holsten.²⁹⁾ Datiden har næppe tænkt sig de Følger, Ønsker i den Retning kunde faa. Det var Udtryk for Tanker og Følelser, der kun svagt rørte sig i Befolkningen, og som slet ikke var afklarede.

Heiberg var ligesaa kongetro som sine Medborgere; selv om han ikke kunde Dansk,³⁰⁾ følte han sig dog som dansk Statsborger. Han drømte i Jan. 1814, da Bernadottes Hær truede Danmark, om, i Spidsen for de »tapre Danske«, at besejre den svenske Kronprins,³¹⁾ og med samme Jubel som de andre hilste han Frederik VI, naar han kom til Slesvig.³²⁾ Fredslutningen i 1814 bevægede ham. Kærligheden til Fædrelandet drev ham til at ønske Krigen fortsat, i Haab om derved at opnaa et bedre Resultat.³³⁾ »Fædrelandet« er det danske Monarki.

Men kort efter gribes han af Begejstring for Tysklands Genrejsning. Man kan vist næsten datere hans Møde med det Fædreland, som han i Følge Sprog og Kultur maatte komme til at slutte sig til, naar Skellet engang blev sat. Han besøgte i Januar 1815 nogle tidligere Skolekammerater, der nu var Studenter i Kiel. Han spadserede med dem ud til Düsternbrook og hørte Studenterne synge Frihedssange. »Deres Frihedsfølelse mærkede ogsaa jeg bruse i mig, og en uvilkaarlig Længsel efter snart at dvæle her som

Student fyldte mit Indre.«³⁴) Det er maaske her, at han første Gang hørte Theodor Körners Sange. Körner havde jo selv deltaget som Student i Krigen og var falden. Faa var som han de tyske Studenters Sanger. Han blev Eksemplet, værdigt til Efterfølgelse for alle tyske »Burscher«. Han havde været med til at skabe Burschernes Trefoldighed, deres Slagord, »Ære, Frihed og Fædreland«,³⁵) og hans svulmende Sange, der i vore Øren lyder som Fraser, fængede i de unge Sind. Det var Sange, der mundede ud i Linier som disse:

Das höchste Heil, das letze liegt im Schwerte!
 Druck Dir den Speer ins treue Herz hinein!
 »Der Freiheit eine Gasse« — Wasch die Erde,
 Dein deutsches Land, mit deinem Blute rein!

Ogsaa Heiberg, den nittenaarige Primaner i Slesvig Domscole, blev greben af Körner. »Maatte mest dette blive mig undt ogsaa at synge, at kæmpe og at dø for et Fædreland, om jeg ikke skal være med i Sejrhjemfærden«, hedder det.³⁶) Og et Par Maaneder senere: »Hvad kan man vel gøre af skønnere og større end at ofre sig for Fædrelandet. Nej, ved Gud, det er den helligste Sag. Det ikke blot klinger skønt, det er det ogsaa, thi hvad vilde Theodor Körner have været, hvis han ikke havde ofret sig for sit Germanien, for sit Fædreland.«³⁷) Stedse svævede Körners Billede og Frihedstanken for ham,³⁸) og saaledes forberedt kom han til Universitetet i Kiel.

Trods sin fjerne Beliggenhed og trods det, at det laa indenfor den danske Stats Grænses, var Kiels Universitet det, der var mest med i Burschenschaftsbevægelsen. Professorerne Reinhold og K. Th. Welcher havde, før de kom til Kiel, deltaget i Bevægelsen, og sammen med Dahlmann virkede de til at

vække den tyske Fædrelandskærlighed blandt Kieler-studerterne. Da der i 1817 blev kaldt til Burschenschaftsmøde paa Wartburg, drog tredive Studenter fra Kiel derned til Fods, og Hegewisch gav Justus Olshausen et Udkast til politiske Grundsætninger med i Lommen.³⁹⁾

Heiberg var ikke med paa Wartburg; hans Slægtninge forbød ham »denne Nydelse, der vilde være bleven mit Livs største.«⁴⁰⁾ Men Wartbrugfestens Forløb har ogsaa ildnet ham. Dens Aand sammenfattedes af Seniorens i disse Ord »Ære og Frihed var altid det herlige Maal, som tyske Burscher har haft for Øje under deres hele Stræben, men aldrig har dette vort tyske Burschenliv givet sig tydeligere og større Udtryk end i hin ophøjede Fest. Dér knyttedes et Baand mellem det tyske Fædrelands Burscher, som skal og kan forene dem til en inderlig Harmoni; dér blev Grunden lagt til et fremtidigt fælles Liv.«⁴¹⁾

Af denne Aand blev Heiberg greben. Han mindedes i Berlin »Bragabund« i Kiel, og at han der havde faaet større Interesse for »Fædrelandets Sager«.⁴²⁾ Der kan vist ikke være Tvivl om, at »Fædrelandet« nu er Tyskland.

Et halvt Aar efter at Heiberg var kommen til Berlin, fandt Student Sands Mord paa den reaktionære Digter Kotzebue Sted (23. Marts 1819). I sine Følger blev Begivenheden betydningsfuld for Burschenschafterne. I Øjeblikket virkede den som et Lyn fra en klar Himmel. Den opfattedes som et Udtryk for den ophidsede Stemning. Man stod usikker overfor den.

Heiberg billigede den ikke, netop ud fra sin Kærlighed til Tyskland. Han forstod, at Sand havde handlet saaledes for at fremskynde Frihedens Sejr, men

han anede, at Regeringerne nu vilde knuge Universiteternes Frihed, og for Tyskland vilde det blive til ubodelig Skade, thi netop Universiteterne havde bunden Tysklands splittede Dele sammen til en aandelig Enhed, til et Folk.⁴³⁾

Heiberg havde altsaa haft Burschenschaftsbevægelsen paa nært Hold. Man kan smile ad denne Bevægelse, kalde »Turnvater« Jahn en »Abekat« og Wartburgfesten »barnagtig«;⁴⁴⁾ sikkert er det, at for Datidens tyske Studenter har den betydet en Vækelse, en moralsk Løftelse. Lornsen fremhæver det,⁴⁵⁾ og Heiberg bekræfter det.⁴⁶⁾

For Slesvigholstenismen har den virket som et ildnende Element. Det var hverken Ridderskabet eller Hertugen, der fremkaldte Bruddet i 1848, men Mænd, der havde været unge, da Burschenschaftsbevægelsen var ung.

3. Historien og Forfatningen.

Heibergs Ungdomsudvikling falder paa mange Punkter sammen med Lornsens. Begge gik de i Slesvig Domscole, begge studerede Retsvidenskab i Kiel og paa samme Tid. Derefter gik Lornsen til Jena og Heiberg til Berlin, men de kom begge under Paa-virkning af Burschenschaftsbevægelsen. Lornsen levede stærkere med i den end Heiberg, men der var kun Tale om en Gradsforskel ikke en Væsensforskel.

Efter endt Eksamen kom Lornsen til Regeringskontorerne i København, Heiberg blev Advokat i Slesvig; om ingen af dem hører vi, at de i særlig Grad beskæftigede sig med politisk Virksomhed.

Men Julirevolutionen kaldte dem frem for Offentligheden som politiske Skribenter. Lornsen fik kun

udsendt sit lille Skrift »Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein«, men for Heiberg blev den Indledningen til en omfattende litterær Virksomhed. Lornsen fik blot Drøftelsen af Hertugdømmernes Forhold sat i Gang, men Heiberg gjorde hele det slesvigholstenske Felttog med.

Der er fra første Færd en karakteristisk og betydningsfuld Forskel paa Lornsens og Heibergs Stilling til Forfatningssagen. De er begge liberale, og stemmer paa visse Punkter overens, men de tillægger Hertugdømmernes historiske Ret til en Forfatning forskellig Betydning.

For Lornsen forekommer det som Tidsspilde at overveje, hvilke Forfatningsrettigheder, der kan tilkomme et Land efter dets historiske Udvikling. Det, som den nulevende Generation erkender som formaalstjenligt, det er »historisk« og betegner intet Spring i Udviklingen, om det saa aldrig afviger saa meget fra det hidtil bestaaende.⁴⁷⁾

Ved dette Syn paa den historiske Ret adskilte han sig ikke blot fra Dahlmann og Falck, men ogsaa fra Tredivernes Liberale. Selv Hiort Lorenzen, der er den af de slesvigholstenske Liberale, der har flest Lighedspunkter med Lornsen, finder i Hertugdømmernes historiske Forhold et Støttepunkt for sin Kamp,⁴⁸⁾ og for Heiberg er den historiske Ret ikke blot Støttepunkt, men den faste Grundvold for hele hans Slesvigholstenisme.

Heiberg havde fra sin tidligste Tid interesseret sig for Historie, og i hans Studietid er denne Interesse bleven vedligeholdt og styrket; i Tidens Løb dannede han sig en Opfattelse af den historiske Udvikling, som blev Ledestjerne for hans politiske Virksomhed, ja en Slags Trosbekendelse.

For Heiberg er Historien ikke blot en Række Kendsgerninger, ikke en Skare vilkaarlige Handlinger, der kun kæder sig sammen i Tid; vi erkender tværtimod i Historien en højere Styrelse, hvis Tanker er Gerninger.⁴⁹⁾ Det er Aanden i Historien. Den er det levende, det evigt virkende, den, der betinger Fremskridtet.⁵⁰⁾ Og som det enkelte Menneskes Liv er Udvikling af dets Aand, saaledes er Folkets Liv Fortællingen om Aandens Gerning i Folket.⁵¹⁾ Aanden stræber mod Frihed; den befries derved, at Folket udvikler sig bort fra den oprindelige Naturtilstand, fra de mangelfulde Erkendelsesformer og Tilværelsens indskrænkede Forhold.⁵²⁾

Et Folks Historie har derfor den Opgave at fremstille, hvorledes Frihedens Ide sejrer gennem en Kamp mellem det bestaaende og dets Modsætning, og at vise »hvorledes de forudgangne Tider er Grundstene og Søjler for den politiske Frihed og Humanitetens hvælvede Katedral, i hvilken Folket træder ind vidende og villende, med Bevidsthed om sin Historie og sin egen Aand.«⁵³⁾

Denne Opfattelse af den historiske Udvikling som en Kamp mellem det bestaaende og dets Modsætning, mellem »Satz« og »Gegensatz« erindrer om Hegel, som Heiberg jo havde hørt i Berlin.

Det er Heibergs Tanke, at Historien nu er naaet til det Udviklingstrin, da Folket skal deltage i Styrelsen. Det sidste halve Aarhundrede har set Friheden trænge igennem i Frankrig med Revolutionen, i Tyskland med Napoleonskrigene; i Norge blev den født i 1814, og i 1830 kom den til Frembrud i England, Belgien og de sydeuropæiske Lande.⁵⁴⁾ Politisk er Embedsmandsvælden ved at blive styrtet, og betragter man det politiske Liv, ser man ogsaa der, at Ti-

den er bleven en anden, at alene Frihed kan ordne de religiøse Anliggender, saaledes som den beforder de moralske, regulerer de politiske og hæver de industrielle.⁵⁵⁾

Tiden er kommen, da ogsaa Hertugdømmerne maa have en Forfatning.

Heibergs første Skrift om Forfatningssagen »Das Recht zur Theilnahme an dem Verfassungswerk in Schleswig-Holstein« kom 1831. Det foranledigedes af Forordningen om Indførelse af raadgivende Provinzialstænder af 28. Maj 1831. Efter Heibergs Formening betyder denne Forordning, at nu skal ogsaa Hertugdømmerne deltage i et højere udviklet Statsliv, som den nuværende Kultur uafslædig kalder til Live; ogsaa hos os skal Statsborgerens Stemme fornemmes gennem hans selvvalgte Repræsentant, efter at Embedsmændene i et Aarhundrede efter Feudalstændernes Uddøen næsten udelukkende har haft Herredømmet over Forvaltningen. Den derigennem begrundede formelle Enhed i Statslivet har naaet sit højeste Kulminationspunkt, og i dets Sted skal træde en gennemført selvbevidst Virksomhed fra de enkelte Samfundsmedlemmers Side.«⁵⁶⁾

Men for at den nye Forfatning kan have Bestandighed, maa den fremtræde som et nødvendigt, nyt Udviklingstrin. Thi intet er vigtigere for Statsborgeren, end at han indser, at enhver ny Statsorganisme hverken er en vilkaarlig Dannelse af absolut Magtfuldkommenhed, ej heller et aftvungent Værk, men det nødvendige Produkt af Fortid og Nutid, et Produkt, der er fremgaaet af Tidens Kultur, og som svarer til saavel de regerendes, som de regeredes Overbevisning.⁵⁷⁾ Med andre Ord: Den enkelte Stats Historie, den oprindelige Art og Maade, den historiske

Ret maa tages i Betragtning ved Forfatningsdannelsen.⁵⁸⁾

I samme Retning havde Dahlmann talt i »Ein Wort über Verfassung« (1815). Strengt taget kan man ikke give nogen god Forfatning, mente han, og han priste Moses, Lykurg og Solon for deres Forfatningsarbejde. »De skabte intet af nyt, men dybt indlevet i deres Folks og dets Histories Ejendommelighed maalte de Nutidens Fordringer efter Fortidens, udfyldte mere eller mindre lykkeligt, hvad der i tidligere Tilstande var forbleven ufuldstændigt, ryddede alle Hindringer for Udviklingen til Side og frembragte saaledes ikke et Værk de selv havde udtænkt, men et, som sluttede sig til Folkets egentligste Natur, til dets bedste Selv.«⁵⁹⁾

Falck var ganske i Overensstemmelse med Dahlmann. Heller ikke han mente, at Forfatninger kan gives;⁶⁰⁾ ogsaa han betonedede, at »Vankundighed om Historien er alle Forfatningers Grav.«⁶¹⁾

Man ser altsaa tydeligt Linien fra Dahlmann og Falck til Heiberg, en af Tredivernes ivrigste Liberale. Lornsen stod i Virkeligheden ret ene med sit Krav om en Forfatning efter norsk Forbillede uden Hensyntagen til den historiske Ret, saaledes som han i 1830 havde fremsat det. Selv Olshausen, der ogsaa tog den norske Forfatning som Forbillede for Hertugdømmerne, fremhævede, at det skulde ske paa »Landsrettighederne«s Grund.⁶²⁾ Og G. F. Clausen skrev i 1839, at Hertugdømmerne ikke kunde være tjent med at tage Del i en Forfatning, der lignede den norske, sammen med Kongeriget, men at de kun skulde stræbe efter Anerkendelse af den, som de har, i en tidsmæssig Indfatning.⁶³⁾ Og netop med Henblik paa den norske Forfatning betonedede Heiberg, at der

ikke i Hertugdømmerne er Stemning for dens Indførelse. Det vilde være et revolutionært Skridt, der hverken er ønskeligt eller muligt.⁶⁴⁾

4. Hertugdømmernes gamle Forfatning og Stænderne.

Forfatningssagen var et centralt Punkt i Heibergs litterære Virksomhed. Han beskæftigede sig med den baade i Skriftet fra 1831, i sit Tidsskrift »Schleswig-Holsteinische Blätter« (1835—40) og i Skriftet »Das souveraine Herzogthum Schleswig« (1846), saavel som i Avisartikler. Hans Meninger formedes hurtigt i et fast System og undergik ikke væsentlige Forandringer i det her behandlede Afsnit af hans Liv.

Det er Heibergs Opfattelse, at Hertugdømmerne faktisk har en gammel Forfatning. Det var den, der fastsloges 1460 ved en Overenskomst mellem Christian I og Hertugdømmernes Stænder. Stærkere end andre havde gjort, fremhævede han, at den var en Grundlov,⁶⁵⁾ et Frihedsbrev, et Magna Carta, som Kongen gav Landet, fordi Stænderne valgte ham til deres Landsherre.⁶⁶⁾ Og denne Forfatning bestod retsligt, da Loven om Provinsialstænderne udstedtes i 1831.⁶⁷⁾ Det havde været en Stænderforfatning, hvor oprindeligt de fire Stænder: Adel, Gejstlighed, Borger og Bondestand havde haft Indflydelse paa Landets Styrelse. Ganske vist var Landdagens Myndighed i Tidens Løb svunden ind. Bondestanden traadte tidlig tilbage og lod sig repræsentere af Landraader. Gejstligheden blev efter Reformationen kun repræsenteret af Klosterprælaterne, og Borgerne mødte ikke paa Landdagene i 1711. Efter den Tid blev Landdagene ikke indkaldt. Men det betød ikke, at den

gamle Forfatning dermed var ophævet.⁶⁸) Thi Ridderskabet bestod ligefuldt; dets Privilegier indeholdt den gamle Forfatning, og de var bekræftede Gang paa Gang; sidst i 1816. Gennem det slesvigholstenske Ridderskab havde Bevidstheden om Landsrettighederne holdt sig levende.⁶⁹)

Dahlmann havde set paa samme Maade paa Spørgsmaalet om Landdagene; ogsaa han fremhævede, at det retslige Grundlag for Kravet om deres Genoprettelse var bevaret i Privilegierne.⁷⁰)

Ganske vist kunde der nu henvises til, at den tyske Forbundsdag i 1823 havde erklæret med Hensyn til Holsten, at den gamle Forfatning ikke mere bestod i anerkendt Virksomhed — og det havde været Forudsætningen for, at Holsten kunde faa en Forfatning i Henhold til den tyske Forbundslovs Art. 13 — Syndikus Klenze fremhævede dette Punkt.⁷¹) Men overfor dette gjorde Heiberg gældende, at Forbundsdagen havde udtalt, at der for Holstens Vedkommende saavidt muligt skulde tages Hensyn til de ældre Rettigheder, og at den skulde tilpasses efter de øjeblikkelige Tidsforhold. Kongen havde ydermere gentaget denne Tilsikring i Forordningen om Provinzialstænderne, hvor han i dennes § 1 erklærede, at der ved de adskilte Stænder ikke skulde gøres Indgreb i de Forhold, der sammenknyttede de to Hertugdømmer.⁷²) Man kan heller ikke betegne Forordningen om Provinzialstænderne som en ny Grundlov, der har afløst den af 1460, saaledes som Klenze har gjort det. Den er efter Heibergs Mening kun at betragte som en Forvaltningsforholdsregel.⁷³) .

Dahlmann havde i sin Betænkning til det tyske Forbund i 1822 andraget om den gamle slesvigholstenske Forfatnings Omdannelse »i tidsmæssig Form«.

Dette Ønske blev atter og atter gentaget ogsaa af Heiberg. Thi selv om Landet har en gammel, retsligt bestaaende Forfatning, er det dog ikke Heibergs Mening, at denne »Feudalismens Mumie« skal kaldes til Live igen.⁷⁴⁾ Historien i sig selv giver ingen afgørende eller bindende Norm for Nutiden.⁷⁵⁾ Det vilde være at hyldes »Stabilitetens Absolutisme«,⁷⁶⁾ men Heiberg vil Fremskridt, Udvikling. Naar Heiberg holder saa stærkt paa den historiske Basis, er det fordi han der finder Elementer, der, hvis de bliver virkeliggjorte, vil tilfredsstille de liberale Krav.

Dahlmann havde villet virkeliggøre »das Allgemeine des urkundlichen Rechts« i Nutidens Forfatning; dette er forstaaet som Frihedens Grundsætninger, saaledes som de kommer til Udtryk i Privilegierne.⁷⁷⁾ Heibergs Stilling til den gamle Forfatning er en tilsvarende, naar han kræver virkeliggjort den gamle Forfatnings »Grundelementer«⁷⁸⁾ og gør den til sit politiske Program. En saadan Retsforfatning skal indeholde fem Punkter: 1. Fælles Stænderforsamling for Slesvig og Holsten. 2. Skattebevillingsret for Stænderne. 3. Stændernes Deltagelse i Lovgivningen. Hertil kommer, som en naturlig Følge af Udviklingen 4. Offentlighed for Stænderne, og i Sammenhæng dermed 5. Pressens Frihed.⁷⁹⁾

Heibergs politiske Program er den liberale Slesvigholstenismes. De rent liberale Punkter om Offentlighed og Pressefrihed kunde hos nogen⁸⁰⁾ træde stærkere frem, medens Heiberg lagde nok saa meget Vægt paa Kravet om Stændernes Forening og i det hele underbyggede sin Liberalisme stærkere med den historiske Ret. Men derved knyttede han Forbindelsen mellem Tredivernes Liberalisme og Dahlmanns og Falcks Tanker omkring 1815.

De Liberale kunde ingenlunde være tilfredse med det, Stænderne gav, men de var enige om, at det i alle Tilfælde var bedre end intet. Heiberg glædede sig over, at Valgene var umiddelbare. Derved blev Folkets Interesse for Valgene mere levende, og Forbindelsen mellem Vælgerne og de valgte mere inderlig.⁸¹⁾ Derimod var det en stor Fejl, at Betingelsen for at blive valgt var Grundbesiddelse, thi »da Valget overalt er betinget af Grundbesiddelse, er Intelligens hos de Deputerede og Repræsentanterne overalt kun en tilfældig Gave, som den enkelte kan besidde, men ogsaa savne.«⁸²⁾

Endnu større Mangel var det dog, at Stænderne ikke rummede den gamle Forfatnings Grundelementer, i første Række den forenede Landdag og Skattebevillingsretten.⁸³⁾ For dem maatte der kæmpes, og til Støtte for dem oprullede Heiberg den historiske Rets Materiale.

5. Stænderne og de historisk begrundede Krav.

Det første Punkt, Kravet om den fælles Stænderforsamling, bundet i Paastanden om den evige Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, altsaa i Hertugdømmernes statsretlige Forhold. At gennemgaa Heibergs Opfattelse af Hertugdømmernes statsretlige Forhold er for saa vidt ufrugtbart, som han i det væsentlige stemmer overens med Falcks Fremstilling i »Das Herzogthum Schleswig in seinem gegenwärtigen Verhältniss zu dem Königreich Dänemark und zu dem Herzogthum Holstein« (1816).⁸⁴⁾ Kun fremhæver Heiberg stærkere og begrunder udførligere de Punkter, som berører hans Forfatningskrav, og da de er et Hovedpunkt i Slesvigholstenismen, skal disse Punkter omtales her.

Det er ganske klart, at Heiberg, som alle forfatningsvenlige Slesvigholstenere, først og fremmest maatte betone, at Kongelovens Enevælde ikke gjaldt syd for Kongeaaen. Hvis den gjorde det, var alle Paastande om, at Hertugdømmerne endnu havde en retslig bestaaende Forfatning, omsonst; ej heller havde man Ret til at kræve en tidsmæssig Forfatning. Gjaldt Enevælden, maatte man afvente alt i den Henseende som en Gave, skænket af Kongens Naade.

Enevælden var den store Anstødssten; det bør fremhæves, at i Trediverne skilte den de slesvigholstenske Liberale mere fra Kongeriget end alle nationale Modsætninger. Lornsen kunde ikke finde Ord, der var stærke nok, til at fordømme den med.⁸⁵⁾ I Olshausens Blad fremhæves det, at Kongeloven i Danmark er »Hovedsagen, som skiller Danmark og Hertugdømmerne mere end Kongeaaen, mere end Bælterne og alle Østersøens Vande.«⁸⁶⁾ Stærkest flammede Hadet til Kongeloven hos Hiort Lorenzen. Ved den maatte Danmark bukke under for et despotisk Regimente, »derfor har, saa længe jeg kan erindre, en uudslukkelig Had imod denne Katastrophenes Anstiftere og Djævelen Griffenfeldt besølet mig. Om det ogsaa skulde have kostet mit Liv, saa kunde jeg ikke have ladet det være: at stræbe for, at Folket fik Øjnene op om det Skiændige af den danske, saakaldte Kongelov og at samme ikke har Lovskraft videre som til Kongeaaen.«⁸⁷⁾

For Heiberg gælder det ligeledes at fastslaa, at Slesvig ikke er nogen Provins af Kongeriget, men Slesvig og Holsten er to souveræne, sammenknyttede Hertugdømmer, der ligger udenfor Kongelovens Omraade.

For at bevise dette tog han sit Udgangspunkt i

Aaret 1326, da Grev Gerhard arveligt blev forlenet med Slesvig. Derved blev det fastsat, at Hertugdømmet Slesvig skulde være et fra Danmark adskilt Land, og det blev fastsat, at Slesvig ikke skulde indlemmes i Danmarks Rige eller Krone, eller forenes dermed, saaledes, at een Mand blev Herre i begge Riger. 1386 blev Grev Gerhard forlenet med Slesvig, og Holsten og Slesvig var derefter forbundne indtil Hertug Adolfs Død 1460.⁸⁸⁾

I 1460 skete der nu det, at paa Trods af Bestemmelsen af 1326 blev Christian I af Stænderne valgt til Herre baade i Kongeriget og Hertugdømmerne. Men Hertugdømmernes Selvstændighed blev udtrykkeligt anerkendt ved, at Christian ikke blev valgt til Konge, men til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten, og til lige erklærede Kongen, »at Hertugdømmerne skulde forblive sammen evig og udelt.«⁸⁹⁾ Ganske vist kom der i den følgende Tid Delinger af Hertugdømmerne mellem de forskellige Fyrster, men trods disse Delinger blev Slesvig og Holsten sammen, thi de Dele, der tilfaldt de regerende Fyrster, laa mellem hinanden, og saaledes adskilte Delingerne ikke Slesvig fra Holsten.⁹⁰⁾

Det er yderligere et Bevis paa, at Hertugdømmerne indtog en anerkendt Særstilling, at der blev sluttet formelige Unioner mellem Kongeriget og Hertugdømmerne gentagne Gange, saaleds 1533, 1593, 1623, 1634 og 1643.⁹¹⁾

Et centralt Punkt maatte det være, at faa Klarhed over, hvorledes Slesvig kom til at staa, da Enevælden blev indført i Kongeriget. Heiberg er klar over — i Modsætning til danske Forskere — at Souveræniteten betød to forskellige Ting i Danmark og Hertugdømmerne. Slesvig havde i Aarhundreder

staaet i Lensforhold til Danmark. Ingen kunde bestride det. Men i 1658 blev den gottorpske Hertug Frederik III ved Freden i Roskilde fritaget for Lensbaandet. Samtidig blev Lensbaandet for den kongelige Del af Slesvig ophævet, saaledes at baade Kongen og Gottorperen nu havde Landet med fuld »Souverænitet«; der var ikke længere noget Lensbaand, der bandt Slesvig til Danmark. Slesvig blev, siger Heiberg, en ganske selvstændig Stat, der, forenet med Holsten, udviklede sin indre Statsret, Retspleje og Forvaltning paa egen Maade.⁹²⁾

Ydermere blev Hertugens Souverænitet anerkendt udtrykkelig af europæiske Magter ved Altona-Forliget i 1689, og samtidig anerkendtes Unionen imellem Slesvig og Holsten, saavel som Unionen mellem Slesvig-Holsten og Danmark.⁹³⁾

Men det var et endnu vanskeligere Punkt at klare, hvad der skete i 1721. Efter danske Paastande indlemmede Frederik IV. den hertugelige Del af Slesvig i Danmark, og dermed maatte Slesvig ogsaa være bleven lagt under Kongeloven. Heiberg fastholdt derimod — og det i Overensstemmelse med senere Resultater — at Frederik IV. kun indlemmede den gottorpske Del af Slesvig i sin kongelige Del, og derpaa lod han samtlige Indbyggere aflægge den sædvanlige Hyldingsed til sig 4. Septbr., og selve den Omstændighed, at han 17. Septbr. lovede Ridderskab og Prælater at ville indkalde Landdagen, naar det maatte blive nødvendigt, viser, at Kongen ikke lagde Slesvig under Kongeloven.⁹⁴⁾

Forbindelsen mellem Hertugdømmerne blev bekræftet paany i 1732 ved den saakaldte »nexus socialis«, og endelig blev Forbindelsen styrket ved Frederik VI.s Godkendelse af Privilegierne i 1816.⁹⁵⁾

Saaledes har der Tiderne igennem været en anerkendt Forbindelse mellem Slesvig og Holsten, og denne Forbindelse styrkedes yderligere ved de fælles Stænderforsamlinger. Thi de to Hertugdømmers Stænder traadte sammen, naar en Landsherre skulde vælges, nye Skatter udskrives og naar Krig skulde paabegyndes.⁹⁶⁾ Dette Stændernes Fællesskab vilde Heiberg have genoplivet, og han tænkte sig Muligheden af, at det kunde ordnes saaledes, at Stænderne skiftevis traadte sammen i Slesvig og Holsten.⁹⁷⁾ En saadan Ordning vilde baade spare Tid og Penge og vilde være i Overensstemmelse med de Bestræbelser af økonomisk og aandelig Art, der sigtede imod at knytte Hertugdømmerne sammen.⁹⁸⁾

Ligesom Dahlmann i sin Tid havde lagt stærk Vægt paa Skattebevillingsretten,⁹⁹⁾ og Lornsen ikke alene krævede Skattebevilling, men ogsaa Ret for Stænderne til Budgetnægtelse,¹⁰⁰⁾ saaledes fandt Heiberg i Skattebevillingsretten en Grundsten for Forfatningen. Hertugdømmernes Grundlov af 1460 havde tilsagt, at ingen Skat, Accise eller Told maatte paalægges uden Stændernes Bevilling; ganske vist var der i Tidens Løb blevet opkrævet ekstraordinære Skatter, men det var dog saadan, at Regeringen, efter Heibergs Mening, indirekte anerkendte Stændernes Skattebevillingsret i 1817, da den erklærede, at Ridderskabet ikke kunde træffe Afgørelse i Skattesagen. Den angik Undersaatterne som Helhed, og Ridderskabet kunde derfor ikke foregribe de stænderske Forhandlinger.¹⁰¹⁾

Heiberg gav sig ikke af med i Enkeltheder at udforme et Forslag til den Forfatning, der skulde tilstaas Hertugdømmerne; som det allerede er nævnt, vilde han ikke vide af den norske Forfatning som

Mønster for Hertugdømmerne, nærmest tænkte han sig en Videreudvikling af Stænderforfatningen, saaledes at Stænderne fik tilstaaet den gamle Forfatnings »Grundelementer«, og derfor tilbageviste han ogsaa Hegewischs Yndlingstanke om et Tokammersystem efter engelsk Mønster, som Lornsen allerede havde gjort det i 1832,¹⁰²⁾ fordi han fandt, at det ikke stemte med Hertugdømmernes historiske Udvikling.¹⁰³⁾

Men til disse historisk begrundede Krav føjede Heiberg de rent liberale Krav, som var hans Partis Fællesejendom, Kravene om Offentlighed og Pressens Frihed.

6. Stændernes Offentlighed og Petitionerne.

Offentlighed var for de liberale den direkte Modsetning til Enevældens Hemmelighedskræmmeri, dens »Vi alene vide« Princip. »Den offentlige Mening« krævede Hensyntagen, og det i ganske særlig Grad, naar det gjaldt Stænderne, som Folket selv havde valgt. Kravet om Stændernes Offentlighed var derfor et væsentligt Punkt for alle liberale.

De liberale var dybt skuffede over, at Stænderne netop ikke blev offentlige, kun gennem de afdæmpede Referater i »Stændertidende« fik Folket Oplysning om, hvad der blev forhandlet, og i den første Tid var ikke engang Talernes Navne angivne. De Liberale tænkte paa, om de ikke kunde gennemtvinge Stændernes Offentlighed, thi i Forordningen om Stænderne var det ikke direkte forbudt, at Offentligheden blev tilstaaet, og Olshausen foreslog derfor, at naar Slesvigs Stænder aabnedes, skulde ogsaa ikke-Medlemmer gaa ind og et Stændermedlem skulde saa hævde, at det ikke var forbudt; i alle Tilfælde skulde

Kravet om Offentlighed være det første, der stilledes.¹⁰⁴) I Overensstemmelse med dette krævede Hiort Lorenzen i 1836 fuld Offentlighed, ikke for de dannede alene, men for alle voksne Mænd, for rige og fattige uden Forskel.¹⁰⁵) H. Hansens Blad i Eckernförde hævdede, at Stænderne uden Offentlighed aldrig kunde udrette det, de skulde; uden den kunde de aldrig opnaa den Anseelse hos Folket, som de maatte have,¹⁰⁶) og naar nogle ønskede, at Offentligheden kun skulde bestaa i fuldstændige Referater i Stændertidende, saa var heller ikke det nok. »Havde de blot een Gang overværet en ordentlig Stænderforsamling, var de blot een Gang rejst til Hannover, saa vilde de uden Tvivl være kommen tilbage befriet for mange forkerte Forestillinger.«¹⁰⁷)

Som sædvanlig begrundes Heiberg ogsaa dette Punkt med større Udførlighed end andre Liberale.

Heiberg gør først opmærksom paa, at Grundsætningen for Stænderne er den at fremme Almenvellet og vække Undersaatternes Interesse derfor.¹⁰⁸) Derfor er det enkelte Stændermedlem ikke blot en Mand, der møder med et Mandat fra sin Kommune og blot skal repræsentere sit Valgdistrikts Interesser. Han er Landets Repræsentant, valgt af Folket til at varetage de almene Rettigheder og Interesser og derfor er det i Overensstemmelse med Stændernes sande Aand at kræve Offentlighed. Der tilkommer Folket Ret til at øve Kontrol med Stændermedlemmernes Handlinger, og Valgene er tidsbegrænsede, for at Folket kan se, om de valgte er tro Udtryk for Folkeviljen.¹⁰⁹) Som politisk Institution maa Stænderne staa under politisk Ansvarlighed, og denne er Offentligheden. Landet og Folket bliver altid Hovedsagen.¹¹⁰)

Ogsaa Heiberg henviser til, at det ikke efter

Stænderforordningen er forbudt at give Offentligheden Adgang til Stænderne, og naar det i 1460 var en Selvfølge, at Folket havde fri Adgang til Landdagene og der ikke senere er nedlagt Forbud derimod, men det tværtimod ligger i Sagens Natur, saa maa det være tilladt.¹¹¹⁾

Men trods de Liberale Anstrengelser var og blev Stændersalen dog lukket for Offentligheden. De slesvigske Stænder begyndte deres Møder, «men tom var Tribunen; den lignede en stille Ørken, lig det Skovøde (solitudo), der hos de ældste Forfædre skilte Folkeslagene fra hinanden. Thi Forsamlingen stod løsreven fra Folket, isoleret, magtesløs, uden moralsk Kraft.»¹¹²⁾ Alle det aandelige Virkes hellige Værksteder forblev lukkede,¹¹³⁾ og Stænderne stod løsrevne fra den offentlige Menings stedse grønnende Jordbund.¹¹⁴⁾

Der blev for de Liberale ingen anden Vej aaben end at give Folkets Vilje tilkende gennem Petitioner til Stænderne. Derigennem kunde Vælgerne vedblivende staa i Forbindelse med de Deputerede, derigennem kunde de tilkendegive deres Anskuelse, derigennem kunde ogsaa »Intelligensen«, som blev saa slet affunden i Valgloven, indvirke umiddelbart paa Stænderforsamlingen. Alle skulde petitionere.¹¹⁵⁾

For at faa Petitioner igang blev der allerede ved den første Stænderforsamling i Holsten afholdt Møder for at overveje Petitionerens Form, og i Slesvig var Prinsen af Nør den første, der som valgt for Eckernførde opfordrede Vælgerne til at komme sammen, for at han kunde erfare deres Ønsker.¹¹⁶⁾ Der besluttedes det at indsende Petitioner, blandt andet om Stændernes Offentlighed, om Stændernes Forening, om Opretholdelse og Sikring af Pressefriheden

i Slesvig, om Adskillelse af Justits og Forvaltning, o. s. v., og det blev overdraget de liberale Mænd Advokat Lübbes og H. Hansen at udfærdige Petitionerne.¹¹⁷⁾ Senere holdtes der tilsvarende Møder i Slesvig og Kappel, men saa skred den aarvaagne Regering ind imod et Møde, der var sammenkaldt paa Godset Maasleben og et i Haddeby Kro. Men om Grundene dertil skal siden fortælles.

De liberale gik i Spidsen ved Udfærdigelsen af de Petitioner, der betød noget. Ganske vist kunde, som Eckernförder Wochenblatt skrev, Aristokrater, indbilske Lærde og Hemmelighedskræmmere opstille den Grund imod Petitioneringen, at Borger og Bonde er for enfoldig til det, at det altsaa egentlig ikke er dem, men blot enkelte Folk af Intelligens, der gør det, medens de andre blot er Medunderskrivere. Men »selv om ogsaa vore almindelige Borgere og Bønder ikke kan skrive Petitioner, saa ved de dog, hvorfor der maa petitioneres, og uklare Begreber, dunkle Følelser, der dog ikke maa foragtes, bliver tydelige, naar der først bliver raadslaaet derom. Saa ved de (selv om det ikke kan angives med mange Ord), hvorfor de beder, og hvad de medunderskriver.¹¹⁸⁾

Ligesom de danske i Nordslesvig med Christian Paulsens og Flors Hjælp forberedte Petitioner, der skulde skaffe dansk Sprog sin retmæssige Stilling, saaledes skimter man gennem det beskedne Brevmateriale fra de slesvigholstenske Liberale en lignende Virksomhed for at faa deres Ønsker frem i Stænderne. Olshausen i Kiel sender Petitionsforslag til Kopperholdt i Aabenraa¹¹⁹⁾; Heiberg arbejder paa en Skattebevillingspetition, som maa bygge paa den gamle Ret, for hvis Regeringen afslaar Petitionen,

vil det ikke skade; den gamle Ret bestaar ligefuldt, og, »saalænge vi ingen ny har, maa man i formel Henseende ikke laste den gamle.«¹²⁰⁾ Senere sender Heiberg baade en Skattebevillings- og en Pressefrihedspetition til Aabenraa.¹²¹⁾

Men, som før nævnt, Regeringen saa ikke med venlige Øjne paa denne Petitionsvirksomhed. I Enkeltheder kan der ikke paa dette Sted gøres Rede for Regeringens Stilling til Sagen, men det er nødvendigt at ridse Gangen i den op. Stødet til Fremfærdigheden mod Petitionerne synes at være udgaaet fra det slesvigholstenske Kancelli i København. Det tilskrev allerede 22. Sept. 1835 den slesvigholstenske Regering paa Gottorp, at det har erfaret, at der den 2. Sept. paa Wilhelminehöhe ved Kiel har funden en Forsamling Sted, som Kancelliet mener har haft politiske Formaal, og som Opmærksomheden derfor i høj Grad maa rettes mod. Kancelliet vil have Besked om, hvor vidt Embedsmændene har gjort deres Pligt, thi de maa betænke, at Orden og Lovlighed let kan krænkes ved saadanne Sammenkomster, hvor alle har lige Adgang. De stænderske Institutioner tilsteder ikke saadanne offentlige Forsamlinger. Kancelliet anerkendte ganske vist, at der imellem Indbyggerne i et Valgdistrikt og dettes deputerede er grundet et »politisk Forhold« — ganske som de Liberale hævdede — men der er Grænser for dette Forholds Rækkevidde, og det staar ikke i Samklang med Stænderforordningen at bringe den Deputerede i Forbindelse med alle de i hans Valgdistrikt, som han ikke kender.¹²²⁾

Gottorpregeringen tog mere fornuftigt paa Sagen. Den gjorde Kancelliet opmærksom paa, at efter Forordningen af 15. Maj 1834, § 59 ser det ud til, at

Beboerne har Ret til at komme sammen med deres Deputerede og overlægge Bønner og Besværinger til Stænderne, men den paagældende Forsamling har været en offentlig, og det er ikke sanktioneret ved de stænderske Institutioner, og saadanne Forsamlinger kan i Fremtiden bevirke Opposition. Regeringen finder dog ikke Anledning til at skride ind. »Der ruhige loyale Sinn der Bevölkerung der Herzogthümer verdient nach unserer gewissenhaften Überzeugung das allerhöchste Vertrauen und die Beweise davon werden den Zweck am sichersten erreichen.«¹²³⁾

Men saa let lod Kancelliet sig ikke dysse til Ro. Det fandt, at man absolut maatte have Opmærksomheden rettet paa denne Genstand, og det skulde forbydes at udsende Opfordringer til offentlige,¹²⁴⁾ blandede Forsamlinger uden Regeringens Tilladelse, og ved »bandede Forsamlinger« forstod Kancelliet saadanne, hvor der ikke fandt Indskrænkninger til en bestemt Kreds Sted.

Resultatet af Forhandlingerne blev et Cirkulære til Politimestrene i Slesvig og Holsten af 4. Dec. 1835 om, at de skulde hindre Trykningen af saadanne Opfordringer til Forsamlinger, hvor enhver havde Adgang.¹²⁵⁾

Dette er Baggrunden for Regeringens Stilling til Petitionsmøderne. Medens det Møde, som Prinsen af Nør sammenkaldte, ikke gav Anledning til Indskriden, krævede Gottorpregeringen, at Mødet paa Maasleben Gods skulde stilles under Opsigt, og Deltagelsen deri indskrænkes til Vælgere og Indbyggere i femtende Valgdistrikt.¹²⁶⁾ Mødet i Haddeby blev forbudt fordi Opfordringen til Mødedeltagelse var ano-

nym og Mødestedet et Værtshus; tilmed fik andre Distrikters Vælgere Opfordring til at møde.¹²⁷⁾

Denne Smaalighed kunde kun tjene til at irritere de Liberale. Heiberg har nok givet Udtryk for Stemningen, naar han hævdede, at Folket maatte faa det Indtryk, at ogsaa Stænderne skulde lægges i Bureaukratiets Lænker. Embedsmændene havde ikke forstaaet, at Tillid vækker Tillid, og »man har glem, at alle Hemninger af den aandelige Udvikling kun bidrager til at modne alt hurtigere og maaske i Utiden«. ¹²⁸⁾ — Deri fik Heiberg utvivlsomt Ret.

Men et endnu haardere Slag mod Petitionerne blev det Reskript, som udstedtes 13. Dec. 1838, hvorefter alle Forsamlinger, der havde Petitioner til Formaal, rent ud skulde forbydes, og al Cirkulæren af Petitioner og Indsamling af Underskrifter, standses. ¹²⁹⁾

I de danske Kredse synes Forbudet ikke at have vakt Opsigt, men desto større i de liberale. Kopperholdt havde allerede tidligere, da hans Blad blev beslaglagt, fordi han optog en Meddelelse om et Petitionsmøde, betegnet Myndighedernes Fremfærd som et »heillose Tyranni«, ¹³⁰⁾ og den nye Bestemmelse fik Heiberg til at gaa haardt frem. I en Artikel ¹³¹⁾ paaviste han, at de Petitioner, der hidtil var indsendt, havde været fuldt ud paa sin Plads og havde ikke vakt Anstød, hverken de om Stændernes Forening eller om Stændernes Offentlighed, saalidt som de om Skattebevillingsret og Finanserne. Men den nye Bestemmelse har dels Form af et Cirkulære, dels af en Lov, og ud fra denne Opfattelse angriber han den, idet Kongen ved Stænderforordningen havde lovet, at alle Love, som angik Forandringer i Person- eller Ejendomsretten skulde forelægges Stænderne. Denne

Bestemmelse har Kancelliet overtraadt. Petitionsretten har bestaaet ubegrænset, ja, den er ydermere lovfæstet (saaledes som Gottorpregeringen jo ogsaa havde gjort opmærksom paa), derfor har Kancelliet overtraadt sin Kompetence og har annulleret Kongens Love; men da Bestemmelsen ikke er underskrevet af Kongen, har den ikke retslig Gyldighed. Heiberg raader til at ophæve Bestemmelsen, thi ellers vil der opstaa den største Forvirring i Statslivet, Fællesfølelsen i Folket vil atter dø, og Kongens ædle Hensigter ikke gaa i Opfyldelse.

Saaledes var der paa Spørgsmaalet om Petitionerne dreven en Kile ind imellem de slesvigholstenske liberale og Regeringen; en Følelse af Bitterhed var vokset frem.

7. Pressen og dens Frihed.

Petitionerne var kun et beskedent Middel til at underrette Regeringen og Stænderne om den offentlige Mening. Men ved Siden deraf voksede i Trediveerne Pressen frem til at blive en Faktor, hvis Magt stedse øgedes.

Den havde ikke været det før. De »Intelligensblade«, der kom i Hertugdømmerne var saare beskedne baade i Indhold og af Udbredelse, og de var ganske uden politisk Farve. Først med 1830 fik Hertugdømmerne i Olshausens »Kieler Correspondenzblatt« et liberalt Organ, som efterfulgtes af tilsvarende liberale Smaablade i Hertugdømmet Slesvig, saaledes at den lille liberale Skare virkelig havde en Presse til sin Raadighed. Det var i Haderslev Lyna, hvor Hiort Lorenzen lejlighedsvis fik noget Politik smuglet ind; i stærkere Grad var det i Aabenraa Kopperholdts

Apenrader Wochenblatt og i Eckernförde H. Hansens Eckernförder Wochenblatt, og som et Slags Midtpunkt for dem Heibergs Schleswig-Holsteinische Blätter i Slesvig.

Denne Begyndelse til en politisk Partipresse i Slesvig var ganske uanselig, saa uanselig, at den ikke hidtil har været skænket Opmærksomhed; og dog var der igennem den givet de liberale en Mulighed for at faa Folket i Tale. Det var i Virkeligheden noget nyt i Hertugdømmerne, men de liberale forstod dets Værdi. Derfor fik Pressen og Pressens Frihed en Betydning for dem, som ganske svarer til den Betydning de liberale i Kongeriget tillagde den, og den Kamp, de førte med Myndighederne om Pressefriheden, bidrog ogsaa sit til at sætte Skel mellem de liberale og Regeringsmyndighederne, medens det paa den anden Side bandt de liberale i Monarkiets forskellige Dele sammen.

Da Holsten hørte under det tyske Forbund, var Pressen dér undergivet Censur. Den bestod i, at Bladet før Trykningen skulde forelægges Censur i Manuskript. Censur strøg de anstødelige Steder, og saa kunde Bladet trykkes. Dér var ingen Tvivl om Pressens Stilling.

Men i Slesvig var der, som i det øvrige Monarki, Pressefrihed. For Avisernes Vedkommende gjaldt der efter Forordningen af 4. Marts 1820 den Bestemmelse, at Udgiverne skulde være forsynet med et Privilegium, og deri var der som Regel udtalt, at Udgiveren ikke maatte »optage politiske Efterretninger og Artikler i det af ham udgivne Ugeblad.«¹³²⁾ Dermed var der i Virkeligheden aabnet Mulighed for Myndighederne til at slaa ned paa Udgiverne, da den politiske Interesse blev saa stærk, at den van-

skeligt kunde holdes udenfor Bladenes Spalter. Thi hvormeget kom ind under Begrebet »politiske Efterretninger«? Regeringen var i Virkeligheden ikke selv klar over det. Ydermere bestod der efter 22. Februar 1820 den Bestemmelse, at før et Ugeblad blev uddelt, skulde det forelægges Politimesteren, og han skulde give Tilladelse til dets Udsendelse eller belægge det med Beslag.

Endnu i Tredivernes Begyndelse fortolkede Myn-dighederne Begrebet »Politiske Efterretninger« ret vidt, men det blev anderledes, da de liberale Blade fik en virkelig oppositionel Karakter.

Privatlærer Jens Knutzen havde i 1829 faaet Pri-privilegium paa at fortsætte Udgivelsen af Eckernförder Wochenblatt,¹³³) men han var en gammel Mand og den virkelige Redaktør blev Privatlærer, Kandidat Hansen, som vi flere Gange har mødt som Heibergs Partifælle.

I Aabenraa havde Kopperholdt faaet sit Privilegium nærmest som Almisse. Han var oprindelig Købmand, men i de daarlige Tider var Forretningen bleven ødelagt, saa han var helt uden Midler og havde Kone og fire uforsørgede Børn. Saa vilde han gerne udgive et Ugeblad, som var rettet mod det almennyttige og interessante, og i 1825 fik han Privilegiet.¹³⁴) Men hvis man kan tro Regeringspræsident Spies, har han allerede i 1831 begyndt at volde Myn-dighederne Besvær; da gav han et eclatant Eksempel paa tøjlesløs Misbrug af Pressen, idet han opfordrede til »die Reformen in der Staatsverwaltung »von unten« zu bewirken, die »oben« nicht gebilligt werden möchten.«¹³⁵) Man hindrede at Tilfældet blev bekendt, men ellers fortsatte han i samme Spor og skulde have været advaret flere Gange, end det skete, »wenn

nicht humane Rücksicht auf eine bis zur Lebensgefahrlichkeit krankhafte Reitzbarkeit des die Aufsicht führenden Beamten eine für diesen mildere Weise hätte vorziehen lassen.«¹³⁶⁾

Der var bleven truffen den private Aftale mellem Redaktørerne og de stedlige Politimestre, at Bladene først blev trykt, naar de var forelagt Politimestrene til Godkendelse i Manuskript.¹³⁷⁾ Man havde med andre Ord foretrukken en Censur reelt svarende til den i Holsten fremfor Pressefriheden, thi derved slap Redaktørerne for det økonomiske Tab, som en Beslaglæggelse faktisk betød. Men i 1835 ophævede begge de nævnte Blade denne private Overenskomst med Politimestrene. I Juli 1835 erklærede Redaktionen af Eckernförder Wochenblatt, at den ikke mere vilde underkaste sig Censur,¹³⁸⁾ og i December samme Aar meddelte Borgmester Schow i Aabenraa til den slesvigske Regering paa Gottorp, at Kopperholdt i Aabenraa i den senere Tid ikke har forelagt ham Manuskriptet, men det trykte Eksemplar til Gennemsyn.¹³⁹⁾

Hvad Aarsagen til denne Forandring har været, kan ikke ses, men umuligt er det ikke, at liberale Ønsker om at hævde Pressefriheden i Ordets sande Betydning har gjort sig gældende. I alle Tilfælde blev det Indledningen til langvarige Stridigheder om Pressens Stilling, der var bleven yderligere uklar efter Oprettelsen af den slesvigholstenske Regering paa Gottorp i 1834.

Ved Forordningen af 15. Maj 1834 var Retsvæsen og Forvaltning bleven adskilt i de allerfleste Tilfælde, men Pressen hørte til Undtagelserne. Forordningen af 22. Februar 1820 havde paalagt Embedsmændene, at saasnart et Blad var beslaglagt, skulde

det meddeles Overretten, der saa skulde foretage det videre fornødne og bekræfte eller ophæve Beslaget. Men Gottorperregeringen fik i 1834 overdraget Tilsynet med Pressen, og fra Regeringen skulde der gives det slesvigholstenske Kancelli Meddelelse om Beslaget, men der var intet sagt, om det var Gottorpregeringen, eller Kancelliet eller Retten, der havde den endelige Afgørelse af Pressesagerne. Her var det, de liberale Blade satte ind og Gang paa Gang søgte at fremtvinge Klarhed, og som disse Blades Sagfører kom Heiberg til at føre Kampen.

Pressen havde Heibergs Interesse. Han havde, som vi har set, kritiseret, at Valgmaaden til Stænderne ikke tog særligt Hensyn til Intelligensen. Denne Mangel kunde til en vis Grad afhjælpes gennem Petitionerne, men det virkelige Middel til, at Intelligensen kunde komme til Orde, var Pressen. Det er netop Pressens Væsen at være Formidler, Organ eller Repræsentant for Intelligensen; gennem Pressen tager Intelligensen Del i den selvstændige og alsidige Udvikling af alle aandelige og materielle Interesser i det borgerlige Samfund.¹⁴⁰⁾ Pressen er den offentlige Menings Organ.

Men Pressen maa være fri, thi Censuren tilhører en Tid, hvor Mennesket og dets Tanke endnu ikke var frigjort. Kun den for Censur befriede Omtale af alle Intelligensens Interesser giver Regeringen Mulighed for at blive bekendt med Kulturtilstandens Krav og Fornødenheder i alle dens Forgreninger.¹⁴¹⁾ Det Land, som har faaet en fri Presse, skrider frem paa Kulturens Bane. Kun ved den kan Folket blive sig sin Frihed bevidst.¹⁴²⁾

Heiberg havde, som Udgiver af »Schleswig-Holsteinische Blätter« en ganske særlig Tilknytning til

Pressesagen. I 1834 havde Diacon Peters i Flensborg nedlagt Redaktionen af Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte, og Heiberg førte den videre under Titlen Schleswig-Holsteinische Blätter.¹⁴³⁾ Og han gjorde det helt i Rationalismens statsborgerlige Aand. Som Motto valgte han »Salus publica suprema lex esto« og ud fra denne Tankegang, det offentlige Vel som den øverste Lov, satte han sig som Opgave, at »hidføre en nærmere Forstaaelse, en frisindet Omtale og en organisk Udvikling af vore politiske og borgerlige Institutioner.«¹⁴⁴⁾

I Overensstemmelse dermed skrev han i sine Blätter om Forfatningsspørgsmaal og sociale Problemer. I Begyndelsen var det især Spørgsmaal om Fattigvæsen, Enkeforsørgelse, Lavsvæsen, Skole og Kirke, der var overvejende, men efterhaanden trængte Behandlingen af statsretslige og nationale Sager i Forgrunden. Schleswig-Holsteinische Blätter kom for Tredivernes Liberale til at betyde noget tilsvarende til »Kieler Blätter« for Slægtledet fra 1815. Apenrader og Eckernförder Wochenblatt fandt i Tidsskriftet en Medkæmper,¹⁴⁵⁾ og Olshausen betegnede det som et værdigt Organ for Slesvigerne, som tilmed saa godt som helt forskaanes for Censuren.¹⁴⁶⁾

Olshausens Bemærkning om, at Heiberg forskaanes for Censurens Snørliv, er rigtig. Om Politiets Langmodighed skyldes Heibergs venskabelige Forhold til Politimester v. Eggers, skal være usagt, men paafaldende er det, at først i 1839 begyndte Beslæggelserne at ramme Schleswig-Holsteinische Blätter, karakteristisk nok i Anledning af en Artikel af H. Hansen.¹⁴⁷⁾ Da var Heiberg allerede Myndighederne velkendt som en bidsk og paagaende Sagfører. Kopperholdt havde »ubetinget hengivet sig til hans

Førerskab«,¹⁴⁸) men de Resultater, Heiberg opnaede af sine Stormløb mod Regeringen, var i Øjeblikket kun ringe. Han fik Gottorpregeringen til at tage klart Standpunkt i Spørgsmaalet om Pressesagers retslige Afgørelse, idet Kancelliet paa Gottorpregeringens Forespørgsel svarede (1836, 23/1), at Regeringen havde Myndighed til at ophæve eller bekræfte Beslag, og Kravet om retslig Afgørelse kunde ikke tilstedes.¹⁴⁹)

Dette Standpunkt fastholdt man, og Resultatet af de liberales Kamp blev, at Eckernförder Wochenblatt igen gav sig under Censur, Apenrader Wochenblatt maatte gaa ind, da Kopperholdt mistede sit Privilegium, og endelig maatte Heiberg ogsaa standse Schleswig-Holsteinische Blätter. — Men tilbage blev de Liberales Bitterhed mod Enevældens Despoti.

8. Sønderjyllands Nationalitet.

Tilsyneladende var det Grundlag, som Heiberg byggede Slesvigholstenismen paa, saare solidt. Der var en Række historiske Kendsgerninger, der kunde tale for Hertugdømmernes Samhørighed; Grundenes Rigtighed kunde ganske vist bestrides fra dansk Side, men sikkert var det, at Sønderjylland i Aarhundreder havde indtaget en Særstilling indenfor Monarkiet, og at det havde staaet i et saadant Forhold til Holsten, at der var skabt en Samfølelse mellem de to Hertugdømmer, som ikke mindst byggede paa økonomiske Forhold.

Men Sproget og den nationale Kultur griber dybt i Folkets Liv. Talte ogsaa det for Heibergs Slesvig-Holsten?

Efter Heibergs Mening gav det i hvert Fald ikke

det udelte Slesvig-Holsten Grundskuddet. Han var klar over de nationale Forskelligheder, men der skal nu gøres Rede for, hvordan han søgte at komme uden om dem og søgte trods dem at fremme Slesvig-Holstens Enhed, og til Slut skal vi se, hvorledes han søger at værne den nationale Enhed mod den vaagende Danskhed i Slesvig, mod »Nyholstenismen« og mod »Danismen«.

Endnu i Trediverne naaede det danske Sprogs Omraade et godt Stykke ned i Mellemslesvig. Der taltes Dansk i Sognene Medelby, Ladelund, Aventoft, Udbjerg, Sdr. Løgum, Humptrup, Brarup, Karlum, Valsbøl, Hanved, Nr. Haksted. St. Vi og Vandrup. I Sognene syd og øst derfor taltes delvis Dansk; ja helt nede i Olderup, Svesing, Treja og St. Michaëlis Sogne fandtes Rester af Dansk.¹⁵⁰⁾

Men man maa ikke glemme, at dette kun gælder Landsognene. Indenfor det dansktalende Omraade blev der af Byernes Embedsmænd anvendt Tysk i stor Udstrækning. Retssproget var gennemgaaende Tysk, og Aviserne var tyske. Tysk var »Intelligensens« Sprog.

Det er forstaaeligt, at Mecklenborgeren Dahmann ikke kendte til det danske Sprogs Udbredelse i Sønderjylland. Han betragtede ganske simpelt Landet som oprindeligt tysk, beboet af Sachser og Angler i den ældste Tid; senere var Danskerne trængt ind, og han indrømmede, at der nu i Slesvigs nordlige Del taltes et »fordærvet Dansk«.¹⁵¹⁾

Men Falck, der var født i Emmerlev, havde en langt dybere Forstaaelse af, hvor vanskelige Forholdene i Virkeligheden var. I en Afhandling i »Kieler Blätter« II havde han allerede i 1816 behandlet Sagen. Han fastslog, at dansk Sprog i sin Tid var gaaet

til Slien mod Syd og til den frisiske Grænse mod Vest. Lidt efter lidt var Plattysk og derefter Højtysk trængt ind i Byerne, især som Rets- og Kancellisprog og derfra bredte det sig til Folket. Nordfor Flensborg og Tønder, holdt det danske Sprog sig i den følgende Tid, men i Angel blev Tysk Kirke- og Skolesprog. »Desuagtet er dog i disse Egne det danske ikke ganske uddød, tværtimod mange Steder temmeligt gangbart, især blandt de Voksne, selv om enhver kan tale Tysk.«¹⁵²) I Landets »nordlige Amter« var det nødvendigt at beholde Dansk i Kirke og Skole. I alle verdslige Anliggender er ogsaa her det tyske Sprog gængs, og selv om Folket i Almindelighed ikke forstaar dette Sprog, bliver dog alle Sager for Retten og Øvrigheden behandlet paa Tysk.

Paa den anden Side skal Dansk ikke være Hovedsprog, allermindst nu, da Hertugdømmerne i Forbindelse med Lauenborg udgør Halvdelen af Monarkiet. Den aandelige Kultur i Slesvig er tysk, og den dansktalende Del af Befolkningen har faaet alt, hvad der tilkommer den, naar i disse Distrikter Dansk bliver anerkendt og offentligt anvendt. Men det vilde være godt, om Slesvigholstenerne vilde lægge sig efter saa meget Kendskab til Dansk, at de fik Mulighed for at lære dansk Kultur at kende.

Falcks Betragtninger munder ud i dette, at for Slesvigere er det tyske Sprog ligesaa vel Landssprog som det danske; om en Fortrængning af det ene til Fordel for det andet kan der altsaa ikke være Tale.

Overfor Falcks noget vage Standpunkt er det velgørende at vende sig til Christian Paulsens »Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig« (1832), og for saa vidt ogsaa til Heibergs Opfattelse af Slesvigs nationale Forhold. Som Chri-

stian Paulsen var den første Slesviger, der hævdede og begrundede det danske Sprogs Ret, saaledes var Heiberg een af de første Slesvigere, der hævdede og begrundede det tyske Sprogs Ret i Slesvig.

Det er vist ingen Tilfældighed, at Heiberg allerede i 1835 kunde fremsætte sin udformede Opfattelse af det danske Folkeelements Stilling i Slesvig. Det fremgaar af C. Paulsens Dagbøger, at der fra Ungdomstiden har bestaaet et varmt Venskab mellem Paulsen og Heiberg, og dette Venskab opretholdtes i Trediverne, men den ene var dansk; den anden tysk. Den ene besjæledes i sin tidligste Ungdom, fjernt fra sit Hjemland, langt nede i Tyskland, af en levende Kærlighed til det danske Sprog og det danske Fædreland — den anden, der i sine Drengenaar havde glødet for Danmark og havde følt Nederlagets Smerte, blev i Tyskland greben af en fyrig Kærlighed til tysk Kultur og tysk Aandsdannelse. Den ene var født i Flensborg, den anden i Slesvig; for begge var tysk Sprog det bekvemteste, men deres Natur var forskellig, og saa maatte de skilles paa Spørgsmaalet tysk-dansk.

Det er sandsynligt, at de, især efter at Paulsen i 1832 havde udsendt »Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht«, indgaaende har drøftet Sprogforholdene. I 1833 skriver Paulsen i sin Dagbog, at den 11. Jan. »kom Ven Heiberg (der ikke kunde tilbageslaae Angrebet paa hans uforsvarlige Uvidenhed i det Danske) og blev Omslagsdagene her«. ¹⁵³⁾ Og et endnu sikrere Vidnesbyrd om deres Drøftelser har man fra 1836, da Paulsen var i Slesvig for at faa de Deputerede til at indsende en Petition om dansk Retssprog. Da skrev Paulsen »Med min Ven Heiberg streed jeg dygtigt, een Aften var jeg med Kjøbmand Lorenzen

fra Haderslev hos ham, der understøttede mig; tilsidst kunde han ei sige Noget mod at taale det danske Sprog som offentligt Sprog i Slesvig; morsomt nok ynder og hans Svigerfader Grev Baudissin, det danske Sprog.«¹⁵⁴)

Det er ikke nogen dristig Tanke at tro, at Paulsen er den, der har gjort Heiberg opmærksom paa Sprogspørgsmaalets Problemer, saa han allerede i 1835 kunde fremsætte sin Opfattelse af det danske Element i Schleswig-Holsteinische Blätter.

Christian Paulsen vilde, at det danske Sprog igen skulde være offentligt Sprog i Slesvigs dansktalende Del, fordi han i Sproget saa det naturlige Bindeled mellem Fortid og Nutid, og han fandt i det fra Fædrene nedarvede Sprog et Udtryk for Folkeejendommeligheden, ja det var hans Opfattelse, at det Folk, som opgiver sit Sprog for et andet, sønderriver sin inderste Livsnerve. Fortidens Sagn og Sange forstummer; selv om de oversættes i det nye Sprog, toner de dog ikke mere som et saa levende og sandt Udtryk for Fædrelandets Liv, som før. De Benævnelser, som Forfædrene har givet Egne, Steder, Enge og Vandløb forstaar det ikke mere, det kan intet forestille sig derved. Saaledes er det gaaet Folket i det sydlige Slesvig. »Begrebsfattigere end de gamle vandrer de om i deres Hjemstavn paa trods af deres saa meget bedre Forstandsdannelse, der bliver meddelt dem i Barndommen i Skolen, men kun i det nye Sprog. Men Skolen er fattig mod Livets Fylde.«¹⁵⁵)

Heiberg mente, ligesom Dahlmann, at Slesvig var oprindelig tysk Land.¹⁵⁶) I Urtiden boede tyske Folkeslag i Slesvig og langt op i Jylland; det var Anglerne og ovre langs Vestkysten Friserne.¹⁵⁷) Landets ældste Sprog var det angelsaksiske, der er beslægtet med

det frisiske og det gammelsaksiske og hørte til den nedertyske Sprogstamme.¹⁵⁸) Men saa udvandrede Sakserne, Anglerne og Friserne, og det havde til Følge, at Jydernes normanniske Stammer drog ned i Anglernes Land.¹⁵⁹) Heiberg er dog ikke helt klar over disse Jyders Nationalitet. Først sætter han Jyderne og Danskerne paa lige Linje overfor Friserne og Tyskerne,¹⁶⁰) og paastaar, at Jyderne og Danskerne erobrede Slesvig,¹⁶¹) men senere gør han nærmest Jyderne til Tyske, Slægtninge af Angler og Sachser, og han lader Jyderne følge med disse Folk til England, medens Danskerne erobrede Slesvig.¹⁶²)

Men der bliver i alle Tilfælde Tale om en dansk Invasion i Slesvig, og det er Resterne af den, der nu taler den danske Folkedialekt i Slesvig. Dermed udryddedes dog ikke Slesvigs tyske Karakter. Det tyske Sprog og den tyske Kultur genfødtes gennem Forbindelsen med Egnene syd paa. Knud Lavard, der var opdraget ved det sachsiske Hof, bragte den finere Dannelse og tysk Skik ind i Landet. Tyske Haandværkere vandrede ind, og da Forbindelsen med Holsten kom i Stand, blev tysk Sprog det anvendte i Retten, i Kirker, Klostre og Skoler.¹⁶³)

Fra dansk Side blev det paastaaet, at den danske Befolkning blev berøvet sit Sprog,¹⁶⁴) men Heiberg forklarede det tyske Sprogs Fremgang derved, at Slesvigs Fyrster nødvendigvis maatte følge med i den aandelige Udvikling og bevidst, men uden Tvang fremme, hvad der kunde bidrage til begge Landes større Fællesskab. Heibergs Ord er karakteristisk for ham. »Var det Vilkaar eller hint historiske Forhold, der er den nødvendige Følge af givne Kendsgerninger, og som viser sig ligesaa meget som et Produkt af Friheden som af Nødvendigheden, der

gjorde, at Slesvig-Holsten fik flere Fyrstesæder, for at tysk Kultur, Sæd og Sprog kunde faa en mangedoblet Arne, hvorfra hin Kulturs Straaler efterhaanden kunde brede sig over Omegnen?« Og Heiberg spørger videre »Var det Tvang eller en Følge af den statslige Enhed, at Retten blev talt paa Tysk, eller var det den højere Bevidsthed om Statslivet, at intet Land kan udvikle sig til et Hele uden det højere Kultursprogs Herredømme?«¹⁶⁵⁾

Saaledes er det tyske Sprog i Slesvig bleven Dan- nelsens Sprog, medens de øvrige Sprogdialekter har holdt sig i snævrere Kredse af de udannede Folke- klasser.¹⁶⁶⁾ Intelligensen giver sig i Slesvig til Kende i det tyske Sprog.¹⁶⁷⁾

Naar vi betænker den Betydning, Heiberg tillæg- ger Intelligensen som den, der skrider foran paa Ud- viklingens Bane og bevirker Fremskridtene saaledes, at et Folks Kultur er Resultatet af dets Intelligens,¹⁶⁸⁾ ja at kun det kan anerkendes for væsentligt og sandt, som beror paa det dannede Flertals Mening,¹⁶⁹⁾ saa kan man forstaa, hvilken Plads den danske Befolk- ning og det danske Sprog faar anvist i »Staten Sles- vig-Holsten«. Det kan kun blive Trælkvindens.

Heiberg agter og ærer den danske Kultur og den Intelligens, det danske Folk har opnaaet, men den Del af Slesvig, hvor den jyske Dialekt tales, maa man frakende Kendskab til dansk Intelligens.¹⁷⁰⁾ Havde det danske eller frisiske Sprog virkelig haft Livskraft, saa vilde alle Landets Indretninger være bleven præget deraf. Men Nutiden viser noget an- det.¹⁷¹⁾ Slesvig-Holstens Kultur, Sindelag og Tænke- maade er tysk, og hiné fremmede Elementer maa der- for underordne sig Helheden. »Hvad der ikke kan

optræde som en Helhed, maa blive tjenende Led af et Hele.«¹⁷²⁾

Men heller ikke dermed er der sagt noget om, at den danske Befolkning skal berøves sit Sprog.¹⁷³⁾ Enhver Nationalitet er noget dyrebart og helligt. Naar blot den danske Befolkning ikke stiller Krav om at fortrænge det Sprog, der er gaaet Haand i Haand med Civilisationen og Kulturen, saa kan den godt beholde sit Sprog indenfor Familielivets snævre Rammer.¹⁷⁴⁾ Men som Stillingen er, vilde det dog være til den danske Befolknings Bedste, om man gav den Mulighed for at forstaa »30 Millioner Menneskers' Litteratur«; det tyske Sprog maa blive Skolesprog, og ingen blot dansktalende og i Danmark uddannet Seminarist maa'ansættes i Nordslesvig. »Uden at udrydde Fædrenes Sprog maa der gives den nordlige Del af Slesvig Mulighed for at blive delagtig i det højere aandelige Liv, som nu engang i Slesvig-Holsten faar Udtryk i det tyske Sprog, saaledes at dets Beboere ikke blot ved geografiske Grænser, men ogsaa ved sin Dannelse virkelig føler de samme Interesser.«¹⁷⁵⁾

9. Den danske Vækkelse og Retssproget.

Christian Paulsen og Carl Heiberg, to Slesvigere, begge Jurister, begge tyskuddannede, og dog saa forskellige. Paulsen var et religiøst betonet, varmtførende Menneske, levende besjælet af Samfølelsen med sit Folk og sit Land; han kunde have gjort A. D. Jørgensens Ord til sine, thi heller ikke han dreves af den lidenskabelige Kærlighed til Folk og Fædreland, der er som en Ild, men af den Kærlighed, »som er et Instinkt, en Længsel og en dyb Lykke«.

Heiberg følte sig ikke mindre nationalt indstillet;

han elskede Slesvig-Holsten og vilde, at det skulde være delagtigt i den tyske Kultur, som han havde lært at kende, men hans Barndoms stærke Religiositet var forvandlet til en bleg og klam Fornuftdyrkelse, en Tro paa Menneskeandens Almagt, og paa Udviklingen, som var i Pagt med det 18. Aarhundredes Rationalisme og fik Efterfølgere i det 19. Aarhundredes Slutning. Han bøjede sig i Støvet for »Intelligensen« og han forstod ikke, at »Skolen er kun fattig mod Livets Fylde«.

Paulsen vilde stige ned til Folket, tale til det i dets eget Sprog og saaledes lade det faa Del i »Aandslivets Lykke«, men Heiberg forlangte, at Folket skulde give sig ind under »Intelligensen« og tilegne sig dens Sprog. Det er den dybe Forskel mellem de to Mænd. Det er mere: det er den dybe Forskel mellem den danske Nationalfølelse og den tysk-slesvig-holstenske. Slesvigholstenerne troede, at de kunde opsuge det danske, laverestaaende Element, at det vilde lade sig fortyske uden Modstand. Men det vilde det ikke.

Paulsen var ikke en Ener, thi han gav Udtryk for Folkets lønlige Tanker, dets dybeste Længsler. Og snart stod der et dansk Nordslesvig bag ham. Der er noget forfriskende i at komme fra Slesvigholstenismens System af statsretslige Læresætninger og Forsøg paa historisk at bevise Slesvigs Tyskhed til den Danskhed, som jævne Mænd gav Udtryk i Tredivernes Slutning. Det er befriende at høre Bogbinder Nissens Ord om, at der skal være den nøjagtigste Forbindelse med det gamle Moderland, og frie Institutioner, ikke dannede efter gamle Papirer, men den ægte, sande Folkefrihed bør være hjemme paa de danske Sletter, den Frihed, hvis Indretninger sigter

til at oplive Nationalaanden, og som betragter selv den ringeste Mand som Fædrelandets fribaarne Borger.¹⁷⁶⁾ Eller følge Kochs Kamp for »Dannevirke«, dette rørende, barnlige Gemyt, der er højt oppe, naar Vinden blæser med, og langt nede, naar den gaar imod, men som stedse forbliver Danskheden tro, altid villig til at bringe et Overmaal af Arbejde og økonomiske Ofre; uden ringeste Tanke om selv at opnaa materiel Vinding, kæmper han kun for det, der fylder hans Sind. Og saa endelig fra Aabenraa Fischers mandige Bekendelse »Danske ere vi, og Dansk tænke og føle vi; som Danske have vi Navn i Fortiden og ere kjendte over hele Kloden.«¹⁷⁷⁾

Den danske Vækkelse kom som en Overraskelse for de liberale Slesvigholstenere. De søgte at forklare den som et Produkt af kongerigske Bestræbelser, et Forsøg paa at lægge Slesvig under det enevældige Danmark, men snart blev Bevægelsen en Magt, der truede med at slaa Skaar i det udelte Slesvigholsten, en Magt, der maatte tages Standpunkt til. Svingningen fik Udtryk i Slesvigholstenismens Stilling til den danske Befolknings Ønske om dansk Retssprog i de dansktalende Egne.

Paulsen havde gjort opmærksom paa det forkerte i Sprogforholdene i Slesvig, navnlig med Hensyn til Retssproget. Falck havde indtaget en tilsvarende Holdning i 1816, og han fastholdt den i Stænderne 1838, hvor han erklærede, at tysk Retssprog i de dansktalende Egne stred mod sund Fornuft.¹⁷⁸⁾ Ogsaa Kieler Correspondenzblatt skrev i 1836, at »vi har aldrig fundet noget at erindre imod Indførelsen af dansk Sprog som Rets- og offentligt Sprog i saadanne slesvigske Distrikter, hvor Flertallet af Undersaatterne ønsker det.«¹⁷⁹⁾ Selv »Eckernförder Wochenblatt«,

der ellers indtager en afgjort tysk Holdning, skriver om Sagen »Dette kan for Regeringen og andre Embedsmænd være ret ubekvemt, vi vil imidlertid ikke stride imod Tilstaaelsen, naar det tyske Sprog nu engang er de Folk ukendt«. ¹⁸⁰⁾

Heiberg havde, som før er sagt, overfor Paulsen modstræbende indrømmet dansk Sprogs Ret som offentligt Sprog. Han havde ogsaa offentligt udtalt, at man i 1811 handlede ret mod den Del af Slesvig, hvor »en Jargon af det danske Sprog bliver talt« ved at offentliggøre Love og Forordninger ogsaa paa Dansk. Men i Virkeligheden stemte det ikke med hans Overbevisning. Vi maa atter tage hans Stilling til Retten i Betænkning. Retten og Retstilstanden var efter hans Mening alle Staters inderste Kærne, hvortil Statslivets andre Foreteelser lægger sig, ¹⁸¹⁾ derfor kan ingen Statsborger tie, naar Landets helligste Ret bliver krænket, naar Retstilstanden nedbrydes. ¹⁸²⁾

Efter Heibergs Mening havde Falck glemt, at i Følge den fremadskridende Kultur var »Jydske Lov« og de gamle danske Love bleven oversat til Plattysk og derfra til Højtysk, og paa Højtysk var hele den senere Lovgivning fremkommen. Kun i det Sprog er den gyldig Retskilde, og netop gennem det fælles Retssprog og Lovsprog er Slesvigs statslige Enhed grundet, gennem det fælles Lov- og Retssprog har Slesvig-Holsten været et Hele siden 1460. ¹⁸³⁾

Heiberg kunde derfor kun betragte Sprogreskriptet af 14. Maj 1840 som skæbnesvangert. Det bestemte, at dansk Retssprog skulde indføres i Haderslev, Aabenraa-Løgumkloster og Nordborg-Sønderborg Amter, samt paa de augustenborgske Godser og visse Dele af det andet angelske Godsdistrikt. ¹⁸⁴⁾ Re-

skriptet ramte Kærnen i Heibergs Slesvigholstenisme. To Retssprog kunde efter hans Mening ikke bestaa i samme Land, og ved at virkeliggøre Reskriptet deles Landet faktisk i to Dele, ja man grunder to Stater.¹⁸⁵⁾ Og saa er det endda et Spørgsmaal, om det er en Ret, der bliver tilstaaet Nordslesvigerne. De skilles fra den øvrige Del af Nationen, og tror de ikke, at de vil blive skilt ogsaa fra Hertugdømmernes Pengemarked i Hamburg-Altona, har de virkelig Sympati for Danmarks Accise, Seddel- og Bankpenge?¹⁸⁶⁾

Saaledes prøvede Heiberg at lokke de danske Nordslesvigere ved at slaa paa de materielle Streng, og han stræbte at faa Petitioner til Stænderne sat i Gang i Nordslesvig, en skulde komme fra Masserne, fra Folket, der skulde give Udtryk for Ønsket om Opretholdelse af Tingenes Tilstand, den anden fra Landets Intelligens. Og i Lyna skulde der skrives om den Forstemthed, Reskriptet havde fremkaldt, og det skulde betones, at det var et Forsøg paa at anfægte Landets Selvstændighed.¹⁸⁷⁾

Men Bestræbelserne kronedes ikke af Heldet, og foreløbig blev Reskriptet staaende. Advokaterne i Slesvig forsøgte en anden Metode, idet de paastod at de ikke kunde føre Sagerne paa Dansk, og den saakaldte »Advokatstrid« udbrød.¹⁸⁸⁾ Heiberg erklærede, at den slesvigholstenske Advokat efter hele sin videnskabelige Uddannelse er tysk. Han har Ret til at bruge det tyske Sprog og ingen kan tvinge ham til at udfærdige sine Akter paa Dansk.¹⁸⁹⁾ Det vilde være Samvittighedstvang at forlange, at Sagførerne skulde repræsentere Parterne i et Sprog, der er dem fremmed. Retsvidenskaben kan ikke klædes i et fremmed Sprog uden derved at fornedres.¹⁹⁰⁾

Saaledes førtes Heiberg i Løbet af faa Aar fra at

indtage en ret forstaaende Holdning overfor det danske Elements Sprogkrav over til at indtage en skarp Opposition overfor alle Bestræbelser, der gik ud paa at støtte den danske Vækkelse. Thi den brød den Enhed, som han havde villet skabe og værne, og han, saavel som de andre Liberale, saa bag den danske Vækkelse den saa forhadte »Danisme« stikke Hestehoven frem. Mod den maatte der kæmpes.

10. »Danismen«.

Samarbejdet mellem de danske Liberale og Hertugdømmernes Liberale var i Trediverne intimt. De politiske Interesser bandt mere, end de nationale skilte. Af saa meget større Virkning maatte det blive, naar den Stund kom, hvor de nationale Interesser voksede sig ligesaa stærke, ja stærkere end de liberale. Fra da af maatte de slesvigholstenske og de kongerigske Liberale gaa hver sine Veje.

Den Tale, Orla Lehmann holdt i Trykkefrihedsselskabet 4. Novbr. 1836, hvori han foreslog, at Selskabet skulde udvide sin Virksomhed til Slesvig for at støtte dansk Sprog, er skelsættende.

Kieler Correspondenzblatt saa straks, hvor farlig denne Beslutning kunde blive for en Del af de tysktalende i Slesvig. Det foreslog at modvirke Planen gennem Udbredelsen af tyske Folkeskrifter¹⁰¹. Kandidat Hansen mente, at man burde oprette en slesvigsk Presseforening, og ellers følge Begivenhedernes Udvikling, »thi vi tilhører den tyske Nation, som overhovedet det store Flertal af Hertugdømmet Slesvig rent tilhører.«¹⁰²) Men de liberale var ingenlunde enige om at stille sig paa et tysk Standpunkt. Slesvigeradvokaten G. F. Clausen, der stod i nært Sam-

arbejde med Heiberg, men var født i Haderslev, skrev »Med Hansens Presseforening har jeg for Tiden ikke meget i Sinde. Ligemeget i hvad Sprog, naar blot man læser noget dygtigt, og dygtigere end det, man hidtil har leveret i København, kan vi ikke levere.«¹⁰³⁾

Ganske anderledes kraftigt, ja kraftigere end nogen anden, lagde Heiberg derimod sin Tyskhed for Dagen. Lehmanns Tale gav ham Aarsag til i sit Tidsskrift Bd. IV. at afvise enhver Indblanding fra Trykkefrihedsselskabets Side og at klarlægge sin Opfattelse af Danskheden i Slesvig, saaledes som vi allerede kender den.

Det er nu af Interesse at sammenligne Heibergs og Lehmanns Opfattelse af Spørgsmaalet, fordi det paany viser den dybe Forskel mellem Arten af den slesvigholstenske Nationalfølelse og den danske.

Heiberg satte et skarpt Skel ved Kongeaen og stillede indenfor Slesvigs Grænser det danske og det frisiske Folkeelement paa lige Linie. Lehmann gør opmærksom paa, at det frisiske Sprog er i Færd med at opluges af det tyske, medens det danske er et selvstændigt Sprog med en gammel Litteratur, som, hvad end dets Skæbne bliver i Slesvig, uafhængig deraf har en Fremtid. Der er med andre Ord Tale om en Grænsestrid mellem to Kultursprog, som ganske vist er forskellige i Magt og Udvikling, men er hinandens Lige i Berettigelse og Udviklingsdygtighed.¹⁰⁴⁾

Heiberg vil ikke beklage, om det danske Sprog i Slesvig forsvinder; han vil netop anse det for gavnligt, om den danske Befolkning tilegnede sig Intelligensens Sprog. Lige modsat bekender Lehmann, at den sande Kilde til hans Interesse for det slesvigske Sproganliggende er »min inderlige Kærlighed til den

saa skændigt underkendte, saa skændigt mishandlede »gemene Mand«, hvem den tyske Embedsstand vil berøve hans Sprog.¹⁹⁵⁾ »Folket, og især den miskjendte, misagtede, mishandlede Menige-Mand — det er min Brud og min Gud.«¹⁹⁶⁾ Og medens Heiberg venter, at den danske Folkedialekt i Slesvig vil dø ud, tror Lehmann tværtimod, at den vil rejse sig af Fornedrelsen. Den folkelige Aand, som er Tidens Aand, borger derfor¹⁹⁷⁾ Netop Lehmanns stærke Tro til det folkelige Magt betingede den forskellige Indstilling overfor Danskheden i Slesvig. Hvor Aandsaristokraten Heiberg kun saa en »Menneskeørken«, anede Lehmann slumrende Kræfter, der kunde vækkes. Vi ved, hvem der fik Ret.

Trods Lehmanns Tale i Trykkefrihedsselskabet og den Modtagelse, den fik i Holsten og Sydslesvig, kom han dog for sine liberale Meningers Skyld og især for sin Interesse for Pressen i Forbindelse med de slesvigske Liberale, i første Række med Hiort Lorenzen,¹⁹⁸⁾ dernæst ogsaa med Kopperholdt, der nærede en ubegrænset Tillid til, at Lehmann vilde hjælpe ham og hans stakkels Wochenblatt, thi Kopperholdts Liberalisme var endnu bestandig stærkere end hans Nationalfølelse. Men med Henblik paa Meningsskiftet med Hiort Lorenzen og Lehmann skriver han »Det kan kun have godt til Følge, naar Mænd som De og L(ehmann) kommer saaledes til Forstaaelse, og De ved, i hvor høj Grad disse Sprogstridigheder, i hvilke vi nødvendigvis maa trække det korteste Straa, var mig imod fra Begyndelsen.«¹⁹⁹⁾ Gennem Hiort Lorenzen og Kopperholdt søgte Lehmann Forbindelse med Heiberg, men Heiberg var ikke saa villig til en Alliance med »unsern trefflichen Lehmann«.²⁰⁰⁾ Det Svar, som Heiberg sendte Lehmann

paa Henvendelsen, viser klart, hvad der er dem imellem.

Heiberg finder ganske vist i Lehmanns Henvendelse et Bevis paa vort sociale Fremskridt, saa man ikke forglemmer de almindeligere Interesser for de nationale, men han benytter Lejligheden til at sige Lehmann sin utilhyllede Mening. Han beklager da, at Fremskridtet i Danmark endnu saa lidt forstaar at vurdere og anerkende Slesvig-Holstens nationale Følelse. Bestræbelserne for at inkorporere Slesvig i Danmark har kun ført til, at Slesvig har sluttet sig nærmere til Holsten og til Tyskland. Det var aldrig Hensigten at skille Slesvig-Holsten fra Kongeriget, men fra det Øjeblik, hine danske — »antinationale« — Bestræbelser traadte frem, maatte det blive en Livsopgave for alle Slesvig-Holstenerne at udvikle det til selvstændig Nationalitet. »Betænk de enkelte Faser af hine Bestræbelser, som De kender bedre end jeg, og De vil, naar De har opholdt Dem nogen Tid i Slesvig-Holsten, erkende, at det i den nordlige Del af Hertugdømmet Slesvig herskende danske Sprog aldrig kan gøre de Dannede i vort Land tilbøjelige til at slutte sig til det. Hvor den liberale Idé er bleven Overbevisning, har den Pligt til at komme til Udtryk og anerkende Sindelaget hos andre. Desværre er Sindelaget hos de fleste Liberale ikke liberalt.«²⁰¹)

Det var altsaa efter Heibergs Opfattelse et Brud paa det liberale Princip, naar Kongerigets Liberale greb ind i Staten Slesvig-Holstens indre Anliggender. Det var efter Lehmanns Opfattelse et Brud paa det liberale Princip, naar Slesvig-Holstenerne, som han mente, vilde forgribe sig paa det danske Folkeelement, vilde »rive Tungen ud af Munden paa 150,000

Bønder«, som han udtrykte sig. Med Rette begyndte Lehmann at frygte for, »at Heiberg og de andre Schleswig-Holsteinere« ikke vilde tro ham.²⁰²⁾

Næsten ubevidst var det nationale vokset op ved Siden af det liberale hos begge Parter. De forstod ikke længer hinanden, og saa maatte de skilles.

I 1841 kunde Heiberg fastslaa, at »Slesvig-Holstenerne er enige, idet de danner en fast Værnemur mod alle Indgreb fra det danske Principis Side i vor Nationalitet og i vore Tilstande, idet de ønsker den inderligere Forening af begge Hertugdømmer, fordi de tror deres intellektuelle og materielle Interesser bevarede, fremmede og forøgede gennem det voksende Broderskab mellem Slesvigere og Holstenerne, gennem Sammensmeltning og stærkere Fremtrængen af deres Forfatnings- og Forvaltningsforhold.«²⁰³⁾

Saaledes kunde Heiberg og de andre Slesvigholstenerne i Kongerigets Støtte til det danske Folkeelement kun se et Angreb paa deres Livsnerve. Kongeriget, det var Enevældens Land. Hjælpen til den danske Befolkning, det var det skjulte Forsøg paa at inkorporere Slesvig, at lægge det under Enevælden.

Danmarks Navn, det var, for at bruge Gülichs Ord fra hin Novemberdag i 1842, bleven »Trældommens Mærke.«

11. Brydninger i de Liberales Lejr.

Den danske Vækkelse var en Modstander, der kunde blive farlig for Slesvig-Holstens Enhed. Heiberg og de andre slesvigholstenske Liberale forstod, at der maatte skabes en Enhedsfront af alle Slesvigholstenerne imod den. Saa meget smerteligere maatte det gribe ham, da han erfarede, at netop Enigheden

manglede, da han saa, at endogsaa de Liberales Lejr spåltedes idet to af Førerne: Olshausen i Kiel og Hiort Lorenzen i Haderslev gik egne Veje.

Aarsagen til Bruddet mellem Olshausen og Heiberg og hans Meningsfæller var dels af politisk, dels af national Art. Olshausen var mere Demokrat end Heiberg, og han var ubetinget tyskfølede og først i anden Række Slesvig-Holstener. Heiberg var sig nok sin Tyskhed fuldt bevidst, men først og fremmest Slesvig-Holstener. I Foraaret 1839 — altsaa paa samme Tid, som han fremstillede sine Anskuelse overfor Lehmann — skrev Heiberg en Artikel i »Schleswig-Holsteinische Blätter« »Poesien, en Del af Kulturen«, hvori han blandt andet fremhævede, at Tysklands Splittethed og de enkelte tyske Landes folkelige Forskellighed gjorde en Forening med dette lidet ønskelig. I Stedet skal Slesvig-Holsten gøre sin Myndighed gældende overfor Danmark og udvikle sin nationale Ejendommelighed, ikke stræbe efter en Forfatning efter engelsk Mønster, men efter slesvigholstensk.²⁰⁴)

Efter Heibergs Udsagn saarede Omtalen af Tysklands Stilling Chr. Feldmanns tyske Følelser og gav Olshausen Anledning til omend i en anden Forbindelse at fremsætte de Anskuelse, der har faaet Navnet »Nyholstenismen«.²⁰⁵)

Det var Olshausens Tanke, at Holsten maatte skille sig fra det nationalt ufærdige Slesvig og i Stedet føre en rent tysk Politik i Kraft af sin Stilling som Medlem af det tyske Forbund.²⁰⁶) Vilde Slesvig vedblivende have Forbindelse med Holsten, maatte det altsaa søge Optagelse i det tyske Forbund. Tanken havde været fremme blandt de slesvigske Liberales. Magnus v. Moltke havde allerede i 1837 baade

privat og offentligt hævdedt, at uden Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund var enhver Tanke om en Forfatning utænkelig, men Moltke stod ret ene med sine Anskuelser, og da Nyholstenismen fremkom, vendte baade W. H. Beseler og Heiberg sig imod den. Beseler fandt, at det tyske Forbund betød saa lidt, at Slesvig ikke kunde ønske Indtrædelse i det, saa længe Landsrettighederne tilsikrede Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten, og der vilde endnu mindre være Grund til Indtræden, saafremt Hertugdømmernes Stænder forenedes.²⁰⁷⁾

Heiberg forstod, at der i Slesvigs Forening med det tyske Forbund vilde ligge en Garanti for Bevarelsen af Hertugdømmernes tyske Karakter,²⁰⁸⁾ men det var ugørligt fordi de bestaaende historiske Forhold hindrede det og Folket manglede Sympati for det tyske Forbund.²⁰⁹⁾ Bag Heibergs Opfattelse laa Tanken om at opretholde et Unionsfællesskab mellem Danmark og Hertugdømmerne som Lornsen havde villet det. Nationalstatstanken var endnu ikke stærk nok til at sønderslaa Helstatstanken. Han troede endnu paa, at Hertugdømmerne med Bevarelsen af Folkeejendommeligheden og uden at sønderrive det danske Monarki kunde bringe den erhvervede tyske Kulturtilstand til fuld Anerkendelse og udvikle den gamle Ret til en fri Forfatning.

Olshausens Standpunkt blev medvirkende Aarsag til Hiort Lorenzens Nedlæggelse af sit Stændermandat i 1840. Hiort Lorenzen havde i 1836 sluttet sig til den liberale Slesvigholstenismes historiske Begrundelse af Forfatningskravet, men Nyholstenismen og de liberales Holdning i Sprogsagen fik ham i 1840 til at opgive Haabet om, at han kunde virkeliggøre sit Forfatningsønske ad den slesvigholstenske Vej.

Derfor skilte han sig, som han sagde, for stedse fra den historiske Skole og kæmpede nu for Folkets naturlige Ret og for en Forfatning for Kongeriget og Slesvig, der svarede til den norske.²¹⁰⁾

For Heiberg kan Lorenzens Mandatnedlæggelse næppe være kommen som en Overraskelse. Lorenzen kom i Heibergs Hjem som Stænderdeputeret,²¹¹⁾ og der bestod mellem de to Mænd en vis Forbindelse bygget paa de fælles politiske Interesser. Men Sprog-sagen satte fra første Færd Skel imellem dem. Paulsen antyder det i sine Dagbøger²¹²⁾ og det kom yderligere til Udtryk, da Heiberg i Anledning af Sprogreskriptet af 14. Maj 1840 vilde have Lorenzen til at optage nogle Ord om det i Lyna, men Heiberg fik Afslag.²¹³⁾

Lorenzens Standpunkt fyldte Heiberg med Smerte. Han skrev til Kopperholdt bl. a.: »Jeg nægter ikke, at der i Lorenzens Skildring af den nuværende Stemning i Hertugdømmet Slesvig er meget sandt. Men hverken Gülich eller Hansen (der var her igaar) eller jeg kan opofre vor tyske Nationalitet.« Heiberg kan ikke se andet, end at Lorenzens Politik vil føre til, at Slesvig maa opgive sin Selvstændighed og blive en »Provins«, og »bliver det en Provins, saa bliver det tyke Element i Slesvig i Sammenligning med hele det danske Rige det underordnede, det tolererede; de slesvigske Stænder maa tale Dansk, saa godt det nu kan lade sig gøre. Lovgivningen bliver naturligvis ogsaa efterhaanden den danske. Der er intet at gøre derved.«²¹⁴⁾

Men Heiberg opfattede Lorenzens Stilling ganske rigtigt, naar han forsikrede, at der ikke var Tale om, at han løb over til »Danismen«, men om en Opgivelse af den historiske Ret til Fordel for den naturlige.

»Hr. Lorenzen tilhører efter sin politiske Dannelse de abstrakte Reformatorer, der slaar over i Demokrati, og sympatiserer derfor nødvendigvis paa den ene Side med de Danske, som vil afryste Kongelovens stive Lænker for at faa en liberal Forfatning. Men da de dér ikke har noget brugbart historisk Element — udover de nye Provinsialstænder — saa maa de gribe til deres Fornuft eller til hin for Norge saa glørrige Skabning. Paa den anden Side sympatiserer Hr. Lorenzen med Hr. Udgifveren af Kieler Correspondenzblatt, med Hr. Chr. Feldmann og enkelte andre, som i Historien kun finder Fordomme, Forrettigheder, Hæmninger, for hurtigt at gøre den v. Rotteckske tysk-franske Liberalisme gældende.«²¹⁵⁾

Der er for Heiberg nu kun een Vej aaben, at samle de Kræfter, der vil bevare Hertugdømmernes Enhed, faa Holstens Stænder til at andrage om en Forfatning for Hertugdømmerne og saaledes prøve at slaa baade Olshausens og Hiort Lorenzens Politik ned.²¹⁶⁾

12. Heiberg og Hertugen. Slutning.

I Slesvigholstenismens Trængselstid, da »Danismen« satte haardt ind fra Nord og Nyholstenismen fra Syd, var der gode Muligheder for Hertugen af Augustenborgs Politik. Desværre savner vi endnu en virkelig Undersøgelse af hans Virksomhed og af den Betydning den fik. Sikkert er det, at han netop i Aarene omkring 1840 har befæstet sin Indflydelse. P. Lauridsen har den Opfattelse, at den liberale Flok »løb sammen i en statsopløsende Blok omkring Hertugen«²¹⁷⁾ og han synes at mene, at de samtidig opgav deres liberale Program. Det er næppe rigtigt, og

det gælder i hvert Fald ikke for Heibergs Vedkommende. Heiberg var og blev liberal, Hertugen konservativ, men de kunde mødes i Kampen for det udelte Slesvig-Holsten.

Hertugens Syn paa Heibergs Politik aner man gennem Wegeners Redegørelse for Hertugens Forhold til det holstenske Oprør. I 1841 førte Hertugen en længere Avisfejde med Heiberg i Itzehoe Wochenblatt, hvor Heiberg krævede, at Embedsmændenes Antal i Stænderne skulde begrænses, og hvor Heiberg forsvarede Hiort Lorenzens Politik overfor Hertugen af Augustenborg,²¹⁸⁾ og endnu i 1843 var Hertugen og hans Hjælpere paa Vagt overfor Heiberg og hans Kreds.²¹⁹⁾

Paa den anden Side havde Heiberg i Trediverne kun ugerne beskæftiget sig med Hertugens Arvekrav paa Hertugdømmerne. Han fandt, at de var af underordnet Betydning for Hertugdømmernes Samhørighed,²²⁰⁾ og »for mange Publicister er disse Arvekrav endnu tvivlsomme«.²²¹⁾

Men da Diskussionen om Arvespørgsmaalet i Fyrreerne blev stærkere, maatte Heiberg ogsaa tage Stilling til det, og da det jo var hans Opfattelse, at Kongeloven, og altsaa heller ikke Kongelovens Arvefølge, ikke gjaldt i Slesvig, kom han til det Resultat, at den augustenborgske Linie var arveberettiget til Hertugdømmerne efter den mandlige Kongelinies Uddøen. Saaledes kunde han give Samwers Forsvar for Hertugens Arveret sin Tilslutning,²²²⁾ og i 1846 erklærede han, at Slesvig vilde tilfalde Hertugen som født Hertug af Slesvig fri for enhver Lenspligt.²²³⁾

Heibergs nationale og politiske Anskuelser havde, som vi har set, deres Rod i Burschenschaftsbevægelsen; gennem Dahlmann og Falck omplantedes hans

Ideer om Tyskhed og Frihed til Hertugdømmerne og han er allerede i Trediverne bevidst tysk Slesvigholstener. Men som de andre Liberale kæmpede han i Trediverne mere for Frihed end for Tyskhed, i Fyrerne mere for Tyskhed end for Frihed; den røde Traad i hans Politik var bestandig det udelte tyske Slesvigholsten. Det værnede han mod alle Angreb saavel fra Nord som fra Syd. Helst vilde han bevare Unionsforholdet til Danmark, men da det blev vanskeligt, gik ogsaa han over til at ønske Slesvigs Tilslutning til det tyske Forbund.²²⁴⁾

Denne Redegørelse for Heibergs Slesvigholstenisme skulde ogsaa vise, hvor uens sammensat den liberale Kreds i Hertugdømmerne var. Man kan næppe betegne den som et Parti, der er Bærer af en liberal-demokratisk Politik, ikke heller nævne Lornsen som Grundlægger af et saadant Parti. Lornsens Betydning for Slesvigholstenismen i Trediverne er vistnok bleven overvurderet. Den liberale Kreds byggede nok saa meget paa Dahlmann og Falck som paa Lornsen. Nogle (Olshausen og Hiort Lorenzen) var Demokrater, men af dem blev Olshausen Nyholstener og Hiort Lorenzen Dansk. Heiberg var liberal Slesvigholstener, men det demokratiske hos ham traadte kun svagt frem. Hvis han havde været virkelig Demokrat, havde hans Stilling overfor Danskheden i Nordslesvig været en anden.

Teksthenvisninger :

1) Af C. F. Heibergs efterladte Papirer har jeg gennem Justitsraad Friedrichs, Ilmenau, velvilligst faaet overladt til Benyttelse Heibergs Dagbøger fra Skole- og Studentertiden, endvidere et Hefte betegnet »Lebensbeschreibung« og nogle Optegnelser »Merkwürdige Begebenheiten aus meinem Leben. 1816« og de Vidnesbyrd, der tildeltes Heiberg af hans Professorer. — Jeg beder Familien Heiberg modtage min bedste Tak derfor.

2) Lornsens Briefe an seinen Vater, udg. af W. Jessen og E. Hoffmann (1930), 39.

3) Lornsens Briefe an F. H. Hegewisch, udg. af V. Pauls, 132.

4) U. J. Lornsens Briefe an seinen Vater, 22.

5) Om Schröder henvises til B. Litzmann, Fr. L. Schröder, I—II (1890—91).

6) Alberti, Schleswig-Holsteinische Schriftsteller Lexicon, I (1867), 338.

7) Bricka, Dansk biografisk Leksikon, Bd. VII.

8) Raumers Historische Taschenbuch, 5. Folge, 5. Jahrg. (1875) 274. Asta Heiberg, Erinnerungen aus meinem Leben, (2. Udg. 1897), 62.

9) I Heibergs Dagbøger nævnes Hilbrecht i 1814 som 73 Aar og Fru Hilbrecht som 79 Aar.

10) Dagbøger 1818, 30/10.

11) Merkwürdige Begebenheiten aus meinem Leben 1816, 7/9.

12) Smst.

13) Se ogsaa Asta Heiberg, Erinnerungen, 62, f.

14) L. Hinrichsen, Die Schleswiger Domschule, (1902 ff) og G. F. Schumacher, Genrebilder aus dem Leben eines siebenzigjährigen Schulmannes (1841).

15) Dagbøger 1814 13/1.

16) L. Hinrichsen, Die Schleswiger Domschule, 67.

17) Dagbøger, 1814, 30/3. og Marts 1815.

18) Dagbøger, Juli 1815. Senere angav han i »Lebensbeschreibung« religiøse Anfægtelser som Grund, men i Dagbøgerne omtales saadanne ikke paa det Tidspunkt.

19) Kielertiden omtales ganske kort i »Lebensbeschreibung«; Dagbøgerne fra den Tid er ikke opbevaret, derimod er Vidnesbyrdene fra Universitetsprofessorerne i Frk. Nanny Friedrichs Besiddelse. De udtaler sig alle rosende om Heibergs Flid.

20) F. Meinecke: Weltbürgertum und Nationalstaat. (7. Opl. 1928) 220.

21) Meinecke, Smst. 207.

22) Lebensbeschreibung.

23) Asta Heiberg, Erinnerungen, 265.

24) Asta Heiberg, Smst. 266. Dagbøger, 1819, 2/5 og 20.5.

- 25) Lebensbeschreibung.
- 26) Asta Heiberg, *Erinnerungen*, 266.
- 27) Asta Heiberg, *Smst.* 267.
- 28) *Dagbøger*, Marts 1815.
- 29) I Statsarchiv i Kiel ligger et Udkast til Petitionen fra Magistraten og de Deputerede i Slesvig. Det er en Bøn til Kongen om, at Slesvig ikke maa blive skilt fra Holsten i Forfatningssagen, thi Slesvig har vunden store økonomiske Fordele af Forbindelsen med Holsten; ved en Adskillelse vil Kreditten svækkes, og kun som en Helhed kan Hertugdømmerne bære deres Del af Statsbyrderne. Af særlig Interesse er det, at man begrundet Ønsket yderligere ved at henvise til, at Christian I i 1460 tilsikrede Hertugdømmerne, »at de til evige Tider skulde forblive udelte«, og selv gennem de følgende Begivenheder er denne Anskuelse ikke ændret. »Næsten 80 Aar senere viser Unionsakten af 5. Dec. 1533, hvorledes man betragtede begge Hertugdømmers Forening som uadskillelig, da de i hint Dokument opføres begge forbunden som en egen integrerende Del af det danske Statslegeme, men ingenlunde som Provinser.« *Acta*, C. XIX, 3. Nr. 284 (Staatsarchiv, Kiel).
- 30) *Dagbøger*, Jan. 1815 og 1815, 2/7.
- 31) *Dagbøger*, 1814, 10/1.
- 32) *Dagbøger*, Marts 1815, 1815, 23/7.
- 33) *Dagbøger*, 1814, 11/1.
- 34) *Dagbøger*, Jan. 1815.
- 35) Paul Wentzcke, *Geschichte der deutschen Burschenschaft*, I (1919), 84, 134.
- 36) *Dagbøger*, April 1815.
- 37) *Dagbøger*, 1815, 23/7.
- 38) *Dagbøger*, 1815, 25/7.
- 39) Wentzcke, *anf. Sted*, I, 192.
- 40) Lebensbeschreibung.
- 41) Wentzcke, *anf. Sted*, 243 f.
- 42) *Dagbøger*, 1819, 1/1.
- 43) *Dagbøger*, Paaskedag 1819.
- 44) Th. Graae, *Uwe Jens Lornsen* (1891), 10, 15.
- 45) *Lornsens Briefe an seinen Vater*, 38.
- 46) Lebensbeschreibung.
- 47) U. J. Lornsens *Briefe an F. H. Hegewisch*, (1925), 34 f.
- 48) Hiort Lorenzen til O. Lehmann, 1839, 29/1 (P. Lauridsen, »Da Sønderjylland vaagnede« IV (1916), 231.
- 49) *Schleswig-Holsteinische Blätter* udg. af C. Heiberg, (1835—40); (citeres S-H. Bl.) I, 11.
- 50) S-H. Bl. II, 242.
- 51) S-H. Bl. IX, 3.
- 52) S-H. Bl. I, 11.
- 53) S-H. Bl. IX, 4.
- 54) S-H. Bl. VI, 244 ff.
- 55) S-H. Bl. II, 14.
- 56) Heiberg. *Das Recht zur Theilnahme an dem Verfassungswerk in Schleswig-Holstein*. V. (1831).
- 57) *Das Recht zur Theilnahme*, etc. 12.
- 58) S-H. Bl. II, 243. VI, 262.

- ⁵⁹) Dahlmanns kleine Schriften (1886), 65.
- ⁶⁰) N. Falck, Das Herzogthum Schleswig (1816), 5.
- ⁶¹) N. Falck, Smst. 13 f. (Se ogsaa Carl Petersens Afhandling i Veröfentligheden der sch.-holst. Universitäts-gesellschaft, Nr. 10. Jahrbuch 1926, 50).
- ⁶²) Th. Olshausen til Hiort Lorenzen, 1837, 3/3. (Rigsarkivet).
- ⁶³) G. F. Clausen til Kopperholdt, i Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1839, 11/12 (Rigsarkivet).
- ⁶⁴) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 30/4. Neue Kieler Blätter, 1844, 416.
- ⁶⁵) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 71.
- ⁶⁶) S-H. Bl. VI, 207.
- ⁶⁷) S-H. Bl. IV, 113.
- ⁶⁸) S-H. Bl. I, 223.
- ⁶⁹) S-H. Bl. I, 231.
- ⁷⁰) Dahlmans kleine Schriften, 57.
- ⁷¹) Itzehoer Wochenblatt, 1838, 19/10.
- ⁷²) Kieler Correspondenzblatt, 1838, 3/11.
- ⁷³) S-H. Bl. IV, 119.
- ⁷⁴) S-H. Bl. IV, 106.
- ⁷⁵) Neue Kieler Blätter, 1844, 417.
- ⁷⁶) S-H. Bl. II, 242.
- ⁷⁷) Otto Brandt, Zur Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung (1927), 39 (Sammenlign Otto Scheels Opfattelse i Der junge Dahlmann, (1926), 45 ff.)
- ⁷⁸) S-H. Bl. I, 8. III, 340 f. Neue Kieler Blätter, 1844, 430, f.
- ⁷⁹) S-H. Bl. II, 242.
- ⁸⁰) Som f. Eks. hos Hiort Lorenzen.
- ⁸¹) S-H. Bl. IV, 112.
- ⁸²) S-H. Bl. II, 7.
- ⁸³) S-H. Bl. IV, 105.
- ⁸⁴) Om Falcks Bog henvises til Carl Petersens Afhandling i Veröfentligheden der schl.-holst. Universitäts-gesellsch. Jahrbuch, 1926. 92 ff.
- ⁸⁵) U. J. Lornsens Briefe an F. H. Hegewisch, 157, 21.
- ⁸⁶) Kieler Correspondenzblatt, 1838, 10/1.
- ⁸⁷) Hiort Lorenzen til Orla Lehmann, 1839, 28/2. (P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV, (1916), 239.
- ⁸⁸) Das Recht zur Theilnahme, etc. 18 f. Das souveraine Herzogthum Schleswig, 4. S-H. Bl. VIII, 150 ff. (Smlgn. Erslevs Undersøgelser »Den saakaldte Constitutio Valdemariana af 1326« i Hist. Tidsskr. VI Rk. Bd. 6 (1895), 205 ff.)
- ⁸⁹) Das Recht zur Theilnahme, etc. 22.
- ⁹⁰) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 12.
- ⁹¹) Smst. 14.
- ⁹²) Das Recht zur Theilnahme, etc. 23 ff. S-H. Bl. VIII, 198. ff. — (Smlgn. Kr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav, (1915) 75.)
- ⁹³) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 44.
- ⁹⁴) Das Recht zur Theilnahme, etc. 23 ff. S-H. Bl. VIII, raine Herzogthum Schleswig, 55 ff. — (Smlgn. Kr. Erslev, Frederik IV. og Slesvig (1901) og Augustenborgernes Arvekrav.

- ⁹⁵) S-H. Bl. V, 10.
⁹⁶) S-H. Bl. VI, 207, Neue Kieler Blätter, 1844, 584 f.
⁹⁷) S-H. Bl. II, 100.
⁹⁸) S-H. Bl. II, 199.
⁹⁹) F. C. Dahlmann, Urkundliche Darstellung des dem schleswig-holsteinischen Landtage .... zustehenden anerkannten Steuerbewilligungsrechtes. (1819).
¹⁰⁰) Lornsens Briefe an Hegewisch, S. 129.
¹⁰¹) S-H. Bl. I, 101 ff.
¹⁰²) U. J. Lornsens Briefe an F. H. Hegewisch, 104 f.
¹⁰³) Neue Kieler Blätter, 1844, især 580 ff.
¹⁰⁴) Olshausen til Hiort Lorenzen, 1836, 8/4. (Smlgn. 1835, 24/11) (Rigsarkivet).
¹⁰⁵) Johan Ottosen, Peter Hiort Lorenzen, (1896), 21.
¹⁰⁶) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 19/3.
¹⁰⁷) Smst. 1836, 23/3.
¹⁰⁸) S-H. Bl. I, 45 f. IV, 128.
¹⁰⁹) S-H. Bl. I, 45 f. II, 105.
¹¹⁰) S-H. Bl. I, 47.
¹¹¹) S-H. Bl. I, 44 f.
¹¹²) S-H. Bl. III, 560 f.
¹¹³) S-H. Bl. II, 102.
¹¹⁴) S-H. Bl. I, 43 f.
¹¹⁵) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 19/3.
¹¹⁶) Smst. 1836, 16/3.
¹¹⁷) Smst. 1836, 23/3.
¹¹⁸) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 30/4.
¹¹⁹) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 21/1 (Rigsarkivet).
¹²⁰) Afskrift af et Brev fra Heiberg i et Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 20/3. (Rigsarkivet).
¹²¹) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 16/5 (Rigsarkivet).
¹²²) S-H. Kancelli til S-H. Regering paa Gottorp, 1835, 22/9. (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²³) S-H. Regering til S-H. Kancelli, 1835, 1/10 (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁴) S-H. Kancelli til S-H. Regering, 1835, 3/11. (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁵) 1835, 4/12 (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁶) S-H. Regeringen til Godsøvrigheden paa Maaslehen, 1836, 24/3. (S-H. Presse, Nr. 40) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁷) S-H. Regeringen til S-H. Kancelliet, 1836, 2/4. (S-H. Presse, Nr. 40). (Staatsarchiv, Kiel.)
¹²⁸) S-H. Bl. III, 557.
¹²⁹) Trykt i S-H. Bl. VII, 113 ff.
¹³⁰) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 16/5 (Rigsarkivet).
¹³¹) S-H. Bl. VII, 112 ff.
¹³²) Privilegier for Eckernförder Wochenblatt, 5. Maj, 1829 (S-H. Presse, Nr. 28) (Staatsarchiv, Kiel), Smlgn. Privilegiet for Apenrader Wochenblatt, 1825, 26/4 (Acta, A. XVIII, Nr. 685) (Staatsarchiv, Kiel.)
¹³³) S-H. Presse, Nr. 28 (Staatsarchiv, Kiel.)
¹³⁴) Kopperholdts Ansøgning, 1825, 30/5 (Acta, A. XVIII, Nr. 685) (Staatsarchiv, Kiel.)

- ¹³⁵) Votum af Spies (i Anledning af Beslaglæggelsen af Apenrader Wochenblatt, Nr. 1344, 1837) 1837, 18/7. (S-H. Presse, Nr. 15) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹³⁶) Spies's anførte Votum.
- ¹³⁷) Eggers's Indberetn. til S-H. Regering, 1835, 22/7 (S-H. Presse, Nr. 28) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹³⁸) Anf. Indberetning.
- ¹³⁹) Schows Indberetning, 1835, 11/12 (S-H, Presse, Nr. 15) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹⁴⁰) S-H. Bl. II, 11.
- ¹⁴¹) S-H. Bl. II, 14.
- ¹⁴²) S-H. Bl. II, 16.
- ¹⁴³) Heiberg til S-H. Regeringen paa Gottorp, 1835, 2/4 (S-H. Presse, Nr. 23) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹⁴⁴) S-H. Bl. I, 6.
- ¹⁴⁵) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 6/2.
- ¹⁴⁶) Olshausen til Hiort Lorenzen, 1839, 22/6. (Rigsarkivet).
- ¹⁴⁷) Eggers's Indberetning til S-H. Regering, 1839, 31/1 (S-H. Presse, Nr. 88) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹⁴⁸) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1838, 3/12 (Rigsarkivet).
- ¹⁴⁹) S-II. Kancelli til Gottorpregeringen, 1836, 23/1. (S-H. Presse, Nr. 28) (Staatsarchiv, Kiel.)
- ¹⁵⁰) Bygget paa Oplysninger i H. N. A. Jensens, Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig, Chr. Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht.. (1832) og Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig, (1837), samt Allen, Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig, II. (1858).
- ¹⁵¹) Otto Scheel, Der junge Dahlmann, (1926) 39.
- ¹⁵²) Kieler Blätter, II, 1816, 115.
- ¹⁵³) Christian Paulsens Dagbøger, 1833 (under 3/2); Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Samling, Nr. 2897, a.
- ¹⁵⁴) Smst. under 24/1, 1836.
- ¹⁵⁵) C. Paulsens mindre Skrifter, II, 399 f.
- ¹⁵⁶) S.-H. Bl. IV. 195. 199 f. V. 217. IX. 41.
- ¹⁵⁷) S.-H. Bl. I, 10.
- ¹⁵⁸) S.-H. Bl. I, 14. f. V., 218.
- ¹⁵⁹) S.-H. Bl. V, 219.
- ¹⁶⁰) S.-H. Bl. IV, 99.
- ¹⁶¹) S.-H. Bl. V., 11 f.
- ¹⁶²) Zwölf Fabeln in den nordschleswigschen Mundarten; udg. af Dr. Gottlieb (1844) G. S-H. Bl. IX, 40.
- ¹⁶³) S.-H. Bl. V, 218 ff.
- ¹⁶⁴) O. Lehman til Hiort Lorenzen, Febr. 1839. (P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV, 233).
- ¹⁶⁵) S-II. Bl. IX, 10 f.
- ¹⁶⁶) S-II. Bl. V, 12.
- ¹⁶⁷) S-II. Bl. I, 10 f.
- ¹⁶⁸) S-II. Bl. II, 3.
- ¹⁶⁹) S-II. Bl. I, 221.
- ¹⁷⁰) S-II. Bl. I, 10, f.
- ¹⁷¹) S-H. Bl. I, 16.
- ¹⁷²) S-H. Bl. I, 11. f.

- ¹⁷³) Zwölf Fabeln in den nordschleswigschen Mundarten, udg. af Dr. Gottlieb, 8. S-H. Bl. II, 200. IV, 202, IX. 9. IX, 16.
- ¹⁷⁴) S-H. Bl. IX, 16.
- ¹⁷⁵) S-H. Bl. II, 200.
- ¹⁷⁶) Sønderjydske Aarbøger, 1892, 25.
- ¹⁷⁷) C. Paulsens mindre Skrifter, I, 228.
- ¹⁷⁸) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede (2. Udg. 1919), 92.
- ¹⁷⁹) Kl. Corresp. Bl. 1836, 10/12.
- ¹⁸⁰) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 20/4.
- ¹⁸¹) S.-H. Bl. IX, 9.
- ¹⁸²) Kieler Correspondenzblatt, 1840, 11/7.
- ¹⁸³) Kieler Correspondenzblatt, 1840, 15/7.
- ¹⁸⁴) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, III, (1916), 37 f.
- ¹⁸⁵) Heiberg til Kopperholdt, 1840 24/6 (Hiort Lorenzens Privatarkiv, Rigsarkivet).
- ¹⁸⁶) Kieler Correspondenzblatt, 1840, 11/7, 15/7.
- ¹⁸⁷) Heiberg til Kopperholdt, 1840, 9/6. (Hiort Lorenzens Privatarkiv, Rigsarkivet).
- ¹⁸⁸) Se om Advokatstriden, P. Lauridsen, III, (1916) 110 ff. — Naar det i Asta Heiberg, *Erinnerungen aus meinem Leben*, (2. Oplag, 1897), siges, S. 268, at »Heibergs Streben führte auch zur Gründung des Schleswig-Holsteinischen Advokatenvereins«, har jeg ikke kunnet finde Bekræftelse for dette i Advokatforeningens Akter (Acta A, XVIII, Nr. 159, Staatsarchiv, Kiel). Heiberg opføres som Medlem, men er ikke Medlem af Bestyrelsen 1842.
- ¹⁸⁹) Kieler Correspondenzblatt, 1841, 18/8.
- ¹⁹⁰) Kieler Correspondenzblatt, 1841, 21/8.
- ¹⁹¹) Kieler Correspondenzblatt, 1836, 16/11.
- ¹⁹²) Eckernförder Wochenblatt, 1836, 14/12.
- ¹⁹³) G. F. Clausen til Hiort Lorenzen, 1837, 3/1. (Rigsarkivet).
- ¹⁹⁴) Orla Lehmanns efterladte Skrifter, udg. af Carl Ploug, Bd. III (1873), 83.
- ¹⁹⁵) Orla Lehmann til Hiort Lorenzen, Febr. 1839. (P. Lauridsen, »Da Sønderjylland vaagnede«, IV., (1916), 233.
- ¹⁹⁶) Orla Lehmann til Hiort Lorenzen, 1839, 30/3. (Smst. 243).
- ¹⁹⁷) Orla Lehmanns efterladte Skrifter, III, 84, 82. Hverken Droysen og Samwer i »Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark« (1850), 114, eller Johs. Brock i »Die Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung« (2. Udg. 1925), 90, synes at have forstaaet, at Lehmann med »Tidens Aand« mener det folkelige, ikke i første Række det nationale.
- ¹⁹⁸) Se om det betydningsfulde Brevskifte mellem Lehmann og Hiort Lorenzen. P. Lauridsen, IV, 231, ff og Johan Ottosen, P. Hiort Lorenzen, (1896) 33 ff.
- ¹⁹⁹) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1839, 15/2. (Rigsarkivet).
- ²⁰⁰) Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1839. 7/4 (Rigsarkivet).

- ²⁰¹) C. F. Heiberg til Orla Lehmann, 1839, 30/4. (Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Saml. Fol. 1477).
- ²⁰²) Orla Lehmann til Hiort Lorenzen, 1839, 30/3. (P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV (1916) 242 f.)
- ²⁰³) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 2/4.
- ²⁰⁴) S-H. Bl. VII, 110 f.
- ²⁰⁵) Heiberg til Kopperholdt, 1839, 13/6 (Rigsarkivet) (Hiort Lorenzens Privatarkiv).
- ²⁰⁶) Om Nyholstenismen, se nærmere Ottosen, P. Hiort Lorenzen, S. 48 ff.
- ²⁰⁷) Gertrud Schweickhardt, Wilhelm Beseler als Politiker (1927), 19.
- ²⁰⁸) S-H. Bl. V, 217.
- ²⁰⁹) Heiberg til Kopperholdt, 1839, 13/6 (i Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen) (Rigsarkivet).
- ²¹⁰) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, IV, 263 f. (Lorenzens Erklæring, 1840, 14/8 og Lorenzens Brev til O. Lehmann, 1840, 16/8).
- ²¹¹) C. Paulsens Dagbøger, 1833 (under 3/2), Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Saml. Nr. 2897,4.
- ²¹²) Hiort Lorenzen til sin Hustru, 1836, 24/4. (Rigsarkivet).
- ²¹³) Heiberg i Brev fra Kopperholdt til Hiort Lorenzen, 1840, 24/6 (Rigsarkivet).
- ²¹⁴) Heiberg til Kopperholdt, 1840, 1/7 (Hiort Lorenzens Privatarkiv, Rigsarkivet).
- ²¹⁵) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 11/6, 30/4.
- ²¹⁶) Heiberg til Kopperholdt, 1840, 1/7.
- ²¹⁷) P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede, III, 55 (Smlgn. 70).
- ²¹⁸) Itzehoer Wochenblatt, 1841, 30/4, 28/5 ff. (Smlgn. C. F. Wegener, Om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holstenske Oprør, (1849), 131.
- ²¹⁹) Wegener, anf. Sted. 145, 161.
- ²²⁰) S-H. Bl. VIII, 149.
- ²²¹) S-H. Bl. V, 7.
- ²²²) Itzehoer Wochenblatt, 1844, 14/11.
- ²²³) Das souveraine Herzogthum Schleswig, 32.
- ²²⁴) Neue Kieler Blätter, 1844, 435.

Topografisk Ordning af Sønderjyllands Egne.

(Til Brug ved Studium af Sønderjyllands Almuekultur og Folkeminder).

Ved August F. Schmidt.

I Dansk Folkemindesamling, Kgl. Bibliotek, København K., er Hovedparten af det omfattende sønderjydske Folkemindestof (se Sønderjydske Årbøger 1930, S. 41—49), som der findes opbevaret for kommende Slægter, ordnet topografisk, d. v. s. efter Sogne. Herunder hører, hvad der af Folkeminder let lader sig stedfæste: Sagn, Tro, Fester, Folkeliv, Billeder m. v. Hvert Sogn i Danmark har til Brug for Ordningen af Dansk Folkemindesamlings Materiale sit bestemte Topografinummer. Samme Nummersystem bruges også i Stednavneudvalget. Sognenes Rækkefølge i Dansk Folkemindesamlings Arkiv af danske Folkeminder er den, som forefindes i tredje Udgave af Traps Danmark og for Sønderjyllands Vedkommende Sognefølgen i Traps Bind om Hertugdømmet Slesvig (1864). Det givne Sognenummer skrives på hvert Blad Optegnelser, som hidrører fra det respektive Sogn. Det er derfor let at finde frem af det vældige Folkemindemateriale, hvad der søges fra en hvilken som helst Egn af Landet lige til Ejderen, når blot man har et eller flere Sognenavne. Stoffet er nemlig nøje ordnet efter de givne topografiske Løbenumre fra 1 til 3473. Disse Numre er — med Undtagelse af Landet Syd for den nu slettede Kongeågrænse — trykte i Festskrift til H. F. Feilberg 1911, S. 477—88.

Da det vil være praktisk også at have trykt den topografiske Fortegnelse over Landet mellem Kongeåen og Ejderen, skal den derfor her offentliggøres efter Dansk Folkemindesamlings hidtil utrykte »Sønderjyllands Topografi«, der som nævnt til Forudsætning har Sognefølgen i Traps Sønderjyllandsbind fra 1864. Sognene i Landet mellem Kongeågrænsen og Ejderen har deres Numre i Mellemrummet 3000—3473. Med den topografiske Fortegnelse ved Hånden kan enhver, der beskæftiger sig med sønderjydske Lokalhistorie, Almuekultur, Folketro o. s. v. finde Numret på det Sogn, der har særlig Interesse. Med Angivelse af

Topografinumret og Sognavnet kan vedkommende f. Eks. ved en skriftlig Henvendelse til Dansk Folkemindesamling få tilsendt Oplysninger om, hvad der eventuelt findes fra Sognet i Samlingens forskellige utrykte Rækker af Folkeminder. Eksisterer der Optegnelser fra det pågældende Sogn, kan disse erholdes mod en lille Timebetaling i Afskrivningspenge. Er det sådant, at man ønsker at gennemgå alle Optegnelser fra Sønderjylland af en bestemt Skik, en Trosforestilling, en speciel Sagngruppe el. lign., er dette Stof let at finde frem, dels på Grund af det topografiske Nummersystem, dels fordi der findes Afskriftsrækker af eller Henvisninger til sådant særligt karakteristisk Folkemindemateriale. *Hovedsamlingen* af danske Folkeminder, indsendt til Dansk Folkemindesamling siden 1906, findes i Arkivrækkerne 1906/23 til 1906/92. Her er alle Originaloptegnelserne, Avisudklip, Afskrifter og Henvisninger. Søger en Forsker Oplysninger f. Eks. om Hekse og kloge Folk i Sønderjylland, da findes disse hurtigere i Udtogs- og Afskriftsrækken 1906/28 III, Top. 3000 ff., end i Originalrækkerne 1906/23 m. v., hvor der jo også findes meget andet Stof. Ønsker man at se Optegnelserne om Fester i Sønderjylland, kan man foruden Originaloptegnelserne i 1906/43 gennemgå Udklips- og Afskrivningsrækkerne 1906/44 A—I 1906/45 A—I osv. (se nærmere Festskrift til H. F. Feilberg 1911, S. 475).

Foruden i Rækkerne 1906/23 — 1906/92 findes der også sønderjydske Folkeminder i H. F. Feilbergs Samling, f. Eks. M. J. Skovs Optegnelser fra Øster Åbøllingegnen (1922/71), i Axel Olriks Samling, Evald Tang Kristensens Samling og i Hans Pilegaards to Kapsler. Disse Samlingers sønderjydske Folkeminder m. v. er man selvsagt også nødt til at gennemgå, hvis man ønsker at kende hele Dansk Folkemindesamlings sønderjydske Stof (jfr. Sdj. Årb. 1930, 43—48).

I den topografiske Ordning af Sønderjyllands Egne er hvert Sogn, Herred, Amt eller Landskab forsynet med eget Nummer. Herredets Nummer ender altid på 0. I det følgende meddeles Ordningen stærkt sammentrængt; f. Eks.: 3080 Hviding Herred, 3081 Arrild Sogn, 3082 Højrup Sogn, 3083 Spandet Sogn, er trykt som 3080 Hviding, 81 Arrild, 82 Højrup, 83 Spandet.

3000 Sønderjylland.

3001 Haderslev Østeramt, 02 Haderslev.

3010 Haderslev: 11 Gl. Haderslev, 12 Hoptrup, 13 Vil-

- strup, 14 Starup, 15 Grarup, 16 Halk, 17 Øsby. 18 Vonsbæk, 19 Åstrup, 21 Moltrup, 22 Bjærning.
- 3030 S-Tyrstrup: 31 Fjelstrup, 32 Aller, 33 Tyrstrup, 34 Christiansfeld, 35 Hjerndrup, 36 Frørup, 37 Stepping.
- 3040 Gram: 41 Sommersted, 42 Oksenvad, 43 Jegerup, 44 Magstrup, 45 Hammelev, 46 Vedsted, 47 Skrydstrup, 48 Nustrup.
-
- 3049 Haderslev Vesteramt.
- 3050 Frøs og Kalvslund: 51 Øster Lindet, 52 Jels, 53 Skodborg, 54 Skrave, 55 Rødding, 56 Hjerting, 57 Lintrup, 58 Hygum, 59 Fole, 61 Gram.
- 3070 Nørre Rangstrup: 71 Toftlund, 72 Tislund, 73 Bevtoft, 74 Agerskov, 75 Branderup.
- 3080 Hviding: 81 Arrild, 82 Højrup, 83 Spandet, 84 Rogager, 85 Hviding, 86 Rejsby, 87 Brøns, 88 Vodder, 89 Skærbæk.
-
- 3091 Tønder Nørreamt, 92 Tønder.
- 3100 Tønder og Højer: 01 Tønder Landsogn, 02 Møgeltønder, 03 Højer, 04 Højer Landsogn, 05 Daler, 06 Visby, 07 Emmerlev, 08 Hjerpsted, 09 Skast, 11 Ballum, 12 Rømø, 13 Randerup, 14 Mjolden, 15 Døstrup, 16 Brede, 17 Nørre-Løgum, 18 Løgumkloster, 19 Løgumkloster Landsogn, 21 Abild, 22 Ubjerg.
- 3130 Slogs: 31 Hostrup, 32 Højst, 33 Rabsted, 34 Bylderup, 35 Burkal, 36 Tinglev.
-
- 3137 Tønder Sønderamt (Nordfrisland).
- 3140 Kær: 41 Medelby, 42 Ladelund, 43 Sønder Løgum, 44 Humtrup, 45 Brarup, 46 Karlum, 47 Klægsbøl, 48 Læk, 49 Enge, 51 Stedesand, 52 »Marsken«.
- 3160 Vidning: 61 Aventoft, 62 Nykirke, 63 Rødenæs, 64 Klangsøl, 65 Horsbøl, 66 Embsbøl.
- 3170 Bøking: 71 Nibøl, 72 Desbøl, 73 Lindholm, 74 Risum, 75 Dagebøl, 76 Foretoft, 77 Galmsbøl.
- 3178 Sild: 79 Sild Vesterland, 81 Sild Morsum, 82 Sild Kejtum.
- 3183 Før: 84 Før Wyk, 85 Før St. Nikolai, 86 Før St. Johannes, 87 Før St. Laurentii.
- 3188 Amrum.
-

- 3189 Åbenrå Amt, 91 Åbenrå By og Landsogn.
- 3200 Sønder - Rangstrup Herred: 01 Bedsted, 02 Hellevad, 03 Egvad, 04 Øster Løgum.
- 3210 Rise: 11 Løjt, 12 Rise, 13 Hjordkær, 14 Bjolderup.
- 3220 Lundtoft: 21 Uge, 22 Klipleve, 23 Ensted, 24 Felsted, 25 Varnæs, 26 Ashøl, 27 Gråsten, 28 Kværs, 29 Rinke-
næs, 31 Holbøl.
-
- 3232 Sønderborg Amt, 33 Sønderborg.
- 3240 Nybøl Herred (Sundeved), 41 Dybbøl, 42 Sottrup, 43 Ullerup, 44 Nybøl, 45 Broager.
- 3246 Als.
- 3250 Sønder Herred: 51 Kegnæs, 52 Lysabild, 53 Tandslet, 54 Hørup, 55 Ulkebøl, 56 Augustenborg, 57 Ketting, 58 Asserballe, 59 Notmark.
- 3260 Nørre Herred: 61 Egen, 62 Svenstrup, 63 Hagen-
bjærg, 64 Oksbøl, 65 Nordborg Flække, 66 Nordborg
Landsogn.
-
- 3267 Flensborg.
- 3268 Flensborg Amt.
- 3270 Vis: 71 Bov, 72 Hanved, 73 Valsbøl, 74 N. Haksted, 75 St. Vi, 76 Vandrup.
- 3280 Ugle: 81 Oversø, 82 Jørl, 83 Eggebæk, 84 Siversted, 85 Store Solt, 86 Lille Solt.
-
- 3287 Angel.
- 3290 Husby, Munkbrarup: 91 Hyrup, 92 Adelby, 93 Rylskov, 94 Munkbrarup, 95 Lyksborg, 96 Grumtoft, 97 Husby.
- 3300 Ny: 01 Sørup, 02 Kværn, 03 Nykirke, 04 Stenbjærg, 05 Sterup, 06 Eskris, 07 Gelting.
-
- 3308 Gottorp Amt (Sydslesvig).
- 3309 Slesvig med Gottorp.
- 3310 Slis og Fysing: 11 Brodersby, 12 Torsted, 13 Uls-
næs, 14 Løjt, 15 S. Brarup, 16 Borne, 17 Ravnkær, 18
Arnæs, 19 Kappel, 21 Kappel Landsogn.
- 3330 Strukstrup, Måkær og Såtrup: 31 Tøstrup, 32 N. Brarup, 33 Bøl, 34 Såtrup, 35 Havetoft, 36 Ølsby, 37 Tumby, 38 Strukstrup, 39 N. Farensted, 41 Tolck, 42 Nybøl, 43 Kaleby, 44 Moldened, 45 Slesvig St. Mi-
chaelis Landsogn.

3350 Treja, Arns og Bollingsted: 51 Treja, 52 Høllingsted, 53 Haddeby (med Danevirke).

3360 Kropp og Meggerdorf, Stapelholm: 61 Kropp, 62 Bergenhusen, 63 Erfde, 64 Süderstapel, 65 Frederiksstad.

3366 Husum Amt (og Bredsted Amt), 67 Husum.

3368 Frisland.

3370 Nørre Gøs Herred (Bredsted): 71 Fjælde, 72 Hjøldelund, 73 Bjerrum, 74 Langhorn, 75 Okholm, 76 Bordelum, 77 Bredsted By, 78 Bredsted Landsogn, 79 Breklum, 81 Drelsdorf.

3390 Husum Nørre og Sønder Herred: 91 Olderup, 92 Svesing, 93 Hatsted, 94 Skøbøl, 95 Simonsberg, 96 Mildsted, 97 Ostefeld, 98 Svavsted, 99 (Halligerne), 3401 Oland, 02 Grøde, 03 Langenæs, 04 Hoge, 05 Øen Pelvorm (06 Gammelkirke, 07 Nykirke).

3408 Øen Nordstrand (Odenbüll) (m. Nordstrandischmohr).

3409 Ejdersted Amt («Ejdersted»).

3411 Tønning By, 12 Tønning Landsogn, 13 Kotzenbüll, 14 Kating, 15 Vollerwiek, 16 Welt, 17 Garding, 18 Garding Landsogn, 19 Tating, 21 St. Peter, 22 Ording, 23 W.-Hever, 24 Ø-Hever, 25 Poppenbüll, 26 Tetenbüll, 27 Katharinenheerd, 28 Oldenswort, 29 Ülvesbüll, 31 Witzwort, 32 Koldenbüttel.

3433 Eckernførde (og Hütten) Amt, 34 Eckernførde.

3440 Eckernførde Herred: 41 Eckernførde Landsogn, 42 Borreby, 43 Kosel, 44 (Svans), 45 Riseby, 46 Siseby, 47 Svans, 48 Vabs, — 49 (Dänischwohld), 51 Krusendorf, 52 Dänischenhagen, 53 Holtenau, 54 Gettorf, 55 Sehestedt.

3460 Hütten Herred: 61 Bünsdorf. 62 Hütten.

3463 Rensborg Amt.

3470 Hohn Herred: 71 Hohn, 72 Hamdorf, 73 Rensborg Kristkirke.

I den nye Udgave af Traps Danmark, hvor de sønderjydske Landsdele er beskrevne i Bind IX (1925—29), er Sog-
 nenes Rækkefølge på Grund af administrative Ændringer
 i de fleste Herreder af Nordslesvig noget afvigende fra

Rækkefølgen i Traps første Udgave fra 1864. Det vil være rimeligt her at meddele disse Afvigelser, der i nogle Tilfælde også gælder Herreder og Købstæder.

Herredsfølgen:

Haderslev Amt: S. Tyrstrup, Haderslev, Gram, Frøs, N. Rangstrup.

Tønder Amt: Hviding, Tønder, Højer og Lø, Slogs.

Åbenrå Amt: S. Rangstrup, Rise, Lundtoft og Vis.

Sønderborg Amt: Nybøl, Als Sdr.- Als Nr. H.

Sognefølgen:

Sønder - Tyrstrup Herred: 3032, 33, 35, 31, 22, 37
(Christiansfeld 34 står bagefter Haderslev 3002).

Haderslev Herred: 3011, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21.

Gram Herred: 3042, 52, 41, 44, 43, 45, 46, 48, 47.

Frøs Herred: 3051, 55, 54, 53, 58, 57, 56, 61, 59.

Nørre Rangstrup Herred: 3071, 75, 74, 73, 72.

Hviding Herred: 3085, 86, 84, 83, 82, 88, 87, 89, 81.

Tønder, Højer og Lø Herreder, der skildres i Sammenhæng: 3101, 22, 02, 04, 05, 06, 07, 08, 11, 12, 14, 13, 09, 16, 17, 19, 21. — Højer (3103) og Løgumkloster (3118) følger i Trap IX efter Tønder 3092.

Slogs, Sønder - Rangstrup og Rise Herreder har samme Sognefølge i Trap 1864 og Trap 1925—29.

Lundtoft - Vis Herreder: 3221, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 28, 22, 31, 71.

Nybøl Herred: ingen Forskel.

Als. Augustenborg og Nordborg (3256, 3265) følger efter Sønderborg 3233.

Als Sønder - Herred: 3255, 54, 51, 52, 53, 58, 57, 59.

Als Nørre - Herred: 3261, 62, 63, 64, 66.

Sognene Nr. 3137—3188 d. v. s. Tønder Sønderamt (Nordfrisland): Herrederne Kær, Viding, Bøking, Øerne Sild, Før og Amrum ligger nu Syd for Grænsen. Endvidere hører Nr. 3267—3270, 3272—3473 til Tyskland, medens 3271 Bov Sogn i Vis Herred hører til Danmark og er iagt til Lundtoft Herred: Lundtoft-Vis Herred.

Henvisninger til trykt Litteratur om Sønderjyllands Almuekultur og Folkeminder findes især i Litteraturlisten i Svend Dahls og Axel Linvalds: »Sønderjylland (1919), 323 ff., i H. Grønner Nielsens: Sønderjydske Folkeminder (Fortid og Nutid III 1920, 17 ff.), Traps Danmark IX (1925—29) og Sønderjydske Årbøger 1930, 41 ff.

Landsbykirkerne i Haderslev Provsti efter Reformationen.

Af **Carsten Petersen.**

Haderslev Provsti kaldtes i gammel Tid Provstiet i Barwithsyssel eller Baritsysselprovstiet og omfattede 33 Kirker foruden Vor Frue Domkirke i Haderslev. Efter Landsdelingen 1544 var det en Part af Hertug Hans d. æ.'s lille Rige. Under denne Fyrste blev det kirkelige Styre bragt i Orden. Den ældste Regnskabsbog over alle Provstiets Kirker, som jeg ved om, gaar fra 1548 og gemmes i Hansborgs Arkiv (Rigsarkivet). Men først 1564 anlagdes af Mag. Georg Boetius en Regnskabsbog for hvert enkelt Sogn, som er fortsat helt ned til vore Dage. Disse 33 Regnskabsbøger i Kvart og Folio, skrevne paa Latin, Plattysk, Dansk og Højtysk, udgør — regnet for 300 Aar — med et rundt Tal 20—25,000 Sider. Da man vel maa regne med, at det kan vare længe, inden nogen Historiker vil give sig til at gennemgranske dette Stof, har jeg troet, med nærværende Fremstilling at skulle bringe det vigtigste af Bøgernes Indhold frem for Dagens Lys. Det Tidsrum, som begynder med 1850, har jeg ladet ude af Betragtning. Til Gengæld har jeg taget en Del andet Arkivstof med til yderligere Belysning af Tidsrummet 1550—1850. I Rigsarkivet ligger store Samlinger af Akter fra den Rentekammer-Undersøgelseskommission, som arbejdede i Haderslev Amt 1708—15. En Pakke omhandler Kirkerne, giver en Beskrivelse af de enkelte Bygningsdele med mere eller mindre nøjagtigt Maal og skildrer kort deres

Tilstand for Øjeblikket (benævnes her U. 1710). Fra en noget senere Tid stammer en Del Visitatsindberetninger fra slesvigske Biskopper (benævnes her V. 1740 o. s. v.) som nu ligger i Statsarkivet i Kiel. De gaar fra 1740 (Jerem. Reuss) til 1796 (J. G. C. Adler). Sikkert kunde der skaffes Indberetninger tilveje ogsaa fra det 17. Aarh., men jeg har ikke troet, at de vilde fuldstændiggøre mit Arbejde i nogen væsentlig Grad. Dog har jeg haft Stefan Klotzes første Visitationsberetning fra 1649 (ligeledes i Kiel). Større Udbytte fik jeg af at gennemgaa de Moller'ske Samlinger paa Statsarkivet i Kiel: *Collectanea des 5./4. 1796 verstorbenen Prof. und Rektor in Flensburg O. H. Moller* — darunter: *Berichte der Prediger im Amte Hadersleben über die in ihren Kirchen und Kirchspielen enthaltenen Altertümer,**) vom Jahre 1754 (her benævnt M. 1754).

At jeg har haft alt, hvad der foreligger trykt om dette Emne, ved Haanden, og at jeg har set alle Kirkerne med egne Øjne, skal kun bemærkes.

Arven.

Det, som under Navn af Reformation bevægede de kristne Menigheder i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, satte saa dybt et Skel mellem de evangeliske og de katolske, at man ikke mere kunde og heller ikke vilde forstaa hinanden, og vore Kirker giver tydeligt Vidnesbyrd om den dybe aandelige Splittelse. Der findes, saavidt mig bekendt, ikke en eneste Monstrans mere i de slesvigske Kirker, i hvert

---

*) Indberetninger fra Præsterne i H. Amt om Oldsager i deres Kirker og Sogne.

Fald nævnes dette Klenodie aldrig i de Haderslevske Regnskaber. Men i Monstransen med det viede Brød bankede Pavedømmets, Middelalderens, hele Gudsdyrkelsens Hjerte, og den Mand, som tog Monstransen bort af vore Kirker, afbrød Broen til Tilbagetoget og til Rom. En anden, tilsyneladende tilfældig Ting taler om det samme: Vi kender ikke mere Navnet paa mange af vore Kirker, ved ikke, til hvilken Helgen de blev viede. Det er som om Hjerteret en Stund stod stille i en dyb Afmagt, og da den gamle Sognekirke vaagnede igen, havde den glemt, hvad den hed.

Ikke desto mindre blev vi staaende paa fælles Grund med Rom. Korset med den lidende Frelser og tilbedende Mennesker ved dets Fod, ædelt Træskærerarbejde fra det 13., 14. og 15. Aarhundrede blev paa sin Plads ofte i selv Korbuen — rundt om i vore Landsbykirker. De mange og kostbare Billeder af Kristi Moder kunde heller ikke fjernes. Menigheden blev ved at elske dem en god Stund. Næsten et helt Aarhundrede stod i Haderslev Provsti de gamle Altre, og ingen tænkte paa, at der skulde være noget galt i det; enkelte staar da ogsaa den Dag i Dag. Døbefontene er uforandrede, næsten urokkelige, ogsaa mindre Genstande fra Fortiden gemtes og bevaredes med Omhu. Mag. Boetius skrev, da han anlagde den ny Regnskabsbog til Bjert: De Kercke Byert hefft einen Brudtkrantz by dem Pastor Jnn Veruaring. So vaken als dassülige uthgelehnet wert, scholen de Karchschuaren dat gelt dafür upnehmen vnd op de Rekerschop thor stede leggen, also wen de Krantz bynnen Kerspell gebuket wert, scholen se geven II sk I vnd buten Kerspell IIII sk I Ock scholen de Kerckshwaren dauor thor stede

sthaan, So jemant den suluigen Krantz vordarue, dat he van densuluigen wedder geferdiget werde.*) Nogle Aar senere (1569) opdagede han noget lignende i Vedsted og skrev: Tho weten, dat de Kercke Wytzoe hefft ein old bruuth bünnike, welker op düsse reken-schupp worth getogeth vnd word berichtet, dat idt nu etlich Jaar scholde verring(er)th syen.**) Darnha ferner tho fragen sy. Han har heller ikke glemst det næste Aar: Unde tho weten, dat dath olde bendeken is den nyen kerck schworen anerantwordeth.***) Endog nogle gamle Skamler vækker Provstens Opmærksomhed: Nota, dat de Kerckschworen van etliken olden schemeln rekensschupp doen scholen*) (hvilket de dog ikke gjorde). Alligevel hører vi senere ikke mere om disse Sager. Men baade Præst og Menighed saa ellers i lange Tider paa Adskilligt fra den katolske Fortid, uden at de fik ondt i Øjnene. Stefan Klotz, den velkendte, blev Biskop i den Kongelige Del af Landet 1636, men visiterede første Gang i de danske Egne 1649.****) Da stod

*) K. i B. har en Brudekrans i Forvaring hos Præsten. Saa ofte den laanes ud, skal Kirkeværgerne tage imod Pengene for den og lægge dem frem ved Regnskabet, saaledes at naar Kransen bruges indensogns, skal de give 2 skl og udensogns 4 skl. Tilligemed skal Kirkeværgerne indestaa for, at dersom nogen ødelægger samme Krans, han da lader den gøre i Stand igen.

**) Nota: at K. i V. har en gammel Brudekrans (eg. Bünnike-Bändchen = Baand), som blev fremvist ved dette Regnskab, og berettedes, at det skulde være forringet i nogle Aar. Hvorom der skal søges nærmere Besked (Næste Aar) Nota: at den gamle Krans er overgivet til de nye Kirkeværger.

***) At Kirkev. skal gøre Regnskab for nogle gamle Skamler. — Dir. Mackeprang bemærker hertil, at det sikkert drejer sig om gamle Kirkestole, som tit kaldes saaledes. Jeg ved det ikke. Vore Regnskabsbøger kalder altid Stolene Gestühl, Stuhlen, Stöle. I en Kirke vestpaa har jeg set almindelige Fodskamler fra gammel Tid.

****) En lang Aarrække maatte han afholde sig fra at visitere, fordi han ikke kunde Dansk. Davon — siger han — bis dato wegen Unerfahrenheit der dänischen Sprache ich mich in etwas enthalten musste (V. 1649).

endnu for alles Øjne i Bjerning Kirke Erkeenglen Mikael med sin Vægtskaal, som vejede de Afdødes Sjæle; i den ene Vægtskaal et Menneske, i den anden mange tunge Sten og Satan hængende ved, uden dog at kunne vinde den frelste Sjæl. I Taps, Hejls og Vonsild stod der under Billeder af Petrus og Paulus: ora pro nobis (bed for os). Ja i Tyrstrup hang midt i Kirken Billedet af en Jomfru med disse Ord: »Beder godt for Jes Nielsen J Sigeling oc for hans Hustru«. Den Slags Ting, mener Hr. Klotz, er unyttige og kunde fjærnes. Men det gik ikke saa hurtigt. Et Hundrede Aar efter Klotzes Visitats melder Præsten i Vonsild om 3 Altere*) »nemlig 1. i Koret til Trefoldigheden, St. Maria og St. Peder, hvis Ornament er endnu tilsyne med alle 12 Apostle omkring; 2. i den synder Vraa under Prædikestolen St. Petri og St. Pauli; 3. i den nør Vraa ved Korets bricksdør St. Annæ, hvis Billede er der endnu, men noget spoleret.« Ved samme Lejlighed taler Præsten i Magstrup om »det sædvanlige Mariebillede«, som findes i alle Kirker, og hans Nabo i Hammelev skriver fornøjet og med Kunstforstaaelse om de ældgamle Træskærerarbejder, han ser hver Søndag i sin Kirke, St. Jørgen ved Alteret og Jomfru Marie med Jesusbarnet ved Degnestolen.

Til Arven fra fordums Dage hørte ogsaa de hellige Kilder. Paa Kirkegaarden i Aller piblede et Væld op af Jorden, som kaldtes Piltekjær. Helligvandet i Sommersted havde endnu sin Kraft ind i det 18. Aarhundrede. Men Sundhedskilden i Aastrup overgik vist alle de andre. Da Kirken efter

---

*) I Vonsbæk saa Abildgaard endnu foruden Højalteret af nyere Dato 3 gamle, øjensynligt pragtfulde Altertavler (1775) vistnok paa deres oprindelige Plads i Kirken.

Svenskekrigen trængte til Penge, fik man den forstandige Tanke at holde Indsamling ved Kilden. Og det lønnede sig. I Regnskabet for 1683 er bogført: Bey gesundtbrunnen zur Kirche colligieret (samlet til K. ved Sundhedsbrønden) 100 M. 15 sk. 6 P.

Kirkebygningen.

Da Boet gjordes op efter Middelalderens Slutning, var naturligtvis selve Kirken og dens Ejendomme den væsentligste Del af Massen. Hvad vi nutildags almindeligt tænker os ved en Kirke, stod gennemgaaende fuldt færdigt omkring Aar 1500, nemlig Kor og Skib, Sakristi (dog ikke ved alle Kirker), Vaabenhus og Taarn. Det blev altsaa de følgende Aarhundreders Opgave at vedligeholde eller, hvor der viste sig Trang dertil, omforandre og udvide. Det er Regnskaberne, som i første Linje fortæller os, hvorledes man har løst denne Opgave. Skiftende Tanker og Anskuelser fra Slægt til Slægt, Tidernes Gunst og Ugunst, Kirkelærens (Dogmatikkens) Udvikling, Mode og Smag spiller her med, hver med sin Tone.

I det 16. Aarhundrede er der kun faa i Øjne faldende Udgifter til Husets Mur- og Tømmerværk. Kirken i Moltrup blev 1567 ganz unde gar renovieret unde verbeteret. Bly og Spaan i større Mængder brugtes ogsaa andre Steder. Omkring 1570 er der paa et halvt Dusin Kirker paabegyndt Arbejde an den nien Bönen, sikkert slet og ret Fornyelse af de gamle fortærede Lofter. Hvorfor der stadig staaer Flertal (Böne), ved jeg ikke, men der var jo forskellig Slags Loft i Taarnet. Skibet og Koret. Der er heller ikke Tale om nogen Kunst, hverken med Pensel eller

Mejsel, men, som det hedder om Gammelhadervlev, kun om nie Balken vnd Breder vp vnde vnder de Böne gelecht (nye Bjælker og Brædder over og under Lofterne). Efter Kejserkrigen trængte maaske en Del Kirker til en større Istandsættelse. I Aastrup brugte man 1635/36 1299 M. til »Kirkens vidtløftige Bygning«. Men der var ellers sat Grænser for Udgifterne, da Kongen krævede ret anselige Tilskud fra Landsbykirkerne til Genopbygningen af Fruekirke i Haderslev. Der klagedes over, at disse Tilskud var ubilligt fordelte, saa at Landsbykirkerne maatte ruineres, hvis ikke det forandredes; en ganske Deel af dem var »buyfeldigh«.

Sikkert led dog baade Kirker og Præstegaarde mere under de følgende Svenskekrige. Derfor bliver der travlt med Haandværkere efter Torstenson's Indfald. En Vinterdag eller Foraarsdag 1652 satte Amtmand og Provst, Provstiets ansvarlige Mænd, sig paa Vognen og kørte i strakt Trav, saa vidt Vejens Tilstand tillod det, ad Fjelstrup til, for at bese Kirken. Og ikke saa snart var de høje Herrer ude af Byen igen, før der gik Bud til Sognets Bønder og Bønderheste: Adrian Muurmand og hans Svende skal hentes fra Haderslev, 4 Læs Stillads skal der bruges, 24 Læs Kalk. I Forvejen var der ordrede 40 Spænd Heste ud efter 2000 Mursten. Munkesten er gode, Munkesten er store og tunge, 50 til hvert Par Heste, og saa vælter de maaske endda engang undervejs. Mester Adrian og hans Folk huserer i Fjelstrup det meste af Maj, Juni og Juli Maaned, men omsider er de færdige, stiger paa Vognen og ages over til Aller. I de samme Dage snegler 22 Vogne, en efter en, afsted efter Mursten til Aller Kirke og Kirkeport, 12 andre Vogne tager Kursen efter Haderslev; det rygtes paa Egnen og

ses paa Landevejene, naar der bygges paa Aller Kirke. Murmænd, Snedkere, Tømmermænd, Glarmestre, Plejsmænd og andre Karle færdes den lange Sommerdag omkring den gamle Bygning. Og saa arbejder Snedkeren med sin Svend endnu næste Aar over 4 Uger. I Hejls, hvor 1651 var det travle Aar, maatte Mester Adrian først sørge for 3000 Mursten fra Fovslet, de maatte brydes ud af Herregaardsmuren og bankes rene. Alt imens kom de første Vogne listende — det blev 53 i alt. Kalk og Stillads kunde vel besørges af 20—30 Spænd. Livligst maa der dog have været i Vedsted Sogn i Aaret 1654. Her maatte 20 Spænd Heste paa Tur til Haderslev og 30 efter Kalk, formodentlig den samme Vej. Igen 8 Vogne til Haderslev og andre 8 efter Stillads (sagtens ogsaa i Haderslev). Ikke færre end 40—50 Vogne maatte sørge for Mursten og 33 hente Sand, foruden adskiligt andet. Der har om Sommerdagene ikke været ensomt paa Vejene til Haderslev. Paa denne Maade bevægede Haandværkerne sig rundt i Provstiet indtil det sidste Fredens Aar 1656. I dette Aar var det næsten, som om man skulde skynde sig med at faa alt færdigt, inden Fjenden kom igen. I Ugevis sad Blytækkeren paa Kirketag og Spir, mens hans Medhjælper støbte Blytavler eller en Plitzkerl*) hejsede Spaan op paa Spiret. I Ødis fik man endnu et nyt Loft lagt ind, og det var nok et af de smukke med Panel, thi der var 3 Snedkere (Schnittker kan ogsaa være Billedskærer) i Gang i 35 Dage. Magstrup Sogn spenderede — næsten alt for ødselt — over 50 M. paa en Maler og hans Svend, som fremtryllede de 12 Apostlers Skikkelser paa den nordre Væg, og da der blev talt om dette langt østerpaa, gik man i Vonsbæk

---

*) Plejsmand, Haandlanger.

hen og lod ligeledes male i Kirken for 65 M., ja man ofrede endda 5 M. 12 Sk. til Kniplinger paa Alteret. Dette skete dog allerede 1653. Men 1656 var der foruden Murere 2 Snedkere i Skodborg Kirke i 5 Uger, som brugte meget Tømmer (Eg). Og endeligt naaede da ogsaa den fattige Stakkel i Oksenvad at komme med i Rækken. Allerede 1651 havde Provsten med vemodige Øjne set paa den brøstfældige Kirke, men der var ingen Penge til at læge de dybe Saar med. Saa lykkedes det endeligt efter 5 Aar at faa Laan hos 6 andre Kirker i Provstiet. Pengene fik man, og de blev vistnok lige akkurat givet ud allesammen — saa var Svensken der igen.

Hvad Danmarks Fjender og Danmarks Venner efterlod sig for Spor i Amtets Kirker og andre Steder, baade i Kejserkrigen og de senere to Krige, skal vi komme nærmere ind paa i en anden Sammenhæng, her skal kun anføres et Par Sætninger af den kongelige Anordning, som udkom henimod Jul 1663, altsaa 3 Aar efter Krigens Slutning, og som glimtvis belyser Tilstanden. »Was gestalt« — hedder det — »unsere Landkirchen in Unserem Amte Hadersleben bei vorigem Schwedischen Kriegswesen sehr sollen spolieret und übel zugerichtet, teils ganz abgedeckt, der Cancellen und Stöhle und der Kelche, worin der gesegnete Wein bey der Communion gereicht wird, sollen beraubt seyn — — so ist Unser Allergnädigste Wille und Befehl dass Ihr darauf mit Fleiss bedacht seydt, wie denselben auf eine oder die andere Weise am füglichsten könne geholfen werden«.*) Kongens

---

*) I Henhold til at vore Landsbykirker i Vort Amt H. under det forrige svenske Krigsvæsen skal være meget spolerede og ilde medtagne, dels helt afdækkede, skal være berøvede deres Prædikestole og Stolestader og Kalkene, hvori den velsignede Vin rækkes ved Kommunionen

Befaling blev adlydt, men der gik baade ti og tyve Aar, inden Skaden var nogenlunde helet.

I alle Regnskaber omkring 1660 møder vi næsten de samme tre Ting, som var blevne Krigens Bytte, nemlig Kirkens Dokumenter, Kirkens Vinduer og Kirkens Præster. Det var skøre Sager. Vinduer og Obligationer kommer igen saa godt som alle Steder, Investitura (Præsteindsættelse) i mange Sogne. Lad os f. Eks. for Vinduernes Vedkommende tage Aller Kirke. Der var Glarmesteren i 1662 for at lave 6 store Vinduer — 9 M. — hvortil Bønderne forærede 3 M. 40 Sk.; 1663 4 store Vinduer, 1664 Egetømmer til Vinduesrammer, Glarmester for 13 Vinduer o. s. v. I Skodborg nøjedes man med foreløbigt at slaa Vinduerne til med Brædder, Glarmesteren kunde først gøre 6 Vinduer i Stand 1663. Saadan gik det aabenbart mange Steder. Men naturligvis var der værdifuldere Sager end Glasset, som hjemfaldt til Rov og Ødelæggelse. I Bjert havde Blytækkeren at bestille i 6 Uger 1661, sammen med 2 Karle. Der er vist ingen Tvivl om, hvem der havde taget Blyet. Lige før Krigen havde nemlig Kirken faaet en god Omgang paa Taget. I Magstrup, hvor man de første Aaringer nøjedes med at faa det nødvendigste bødet, havde man 1667 følgende Udgifter: 100 Tagsten, 9 Tønder Kalk, Vognleje (4), 750 Mursten, Vognleje (14), 24 Tønder Kalk, Vognleje (8), 200 Tagsten, 2 Vogne, Lægter og Søm, 2 Karle 1 Dag at gøre rent i Kirken, en Murmester 24 Dage, endnu 2 Undermestre 24 Dage, 3 Læst Kalk, 9 Vogne, en Murmester 6 Dage, en Undermurmester 6 Dage, 8 Læs Sand, 2

— — saa er Vor Allernaadigste Vilje og Befaling, at I med Flid er betænkt paa, hvorledes de rettest kan hjælpes paa Fode paa den ene eller anden Maade.

Pliztskarle (Haandlangere), 2 Pander og 2 Baljer, 2 Karle at grave en Kule, en Kone til at bringe Maden hen til Arbejdsfolkene, Maj (Grønt til Kirken i Pinsen), 4 Karle 1 Dag at opsætte Kirkegaardsdiget, 300 Mursten, Vogne, 3 nye Vinduer, 1 Vinflaske af Tin, Oblater, Mursten at bryde og føre ind i Huset, Vin, Voksllys, Tin til at lodde med, Retsomkostninger. Et Par Aar i Forvejen havde Taarnet faaet nyt Spaantag. Magstrup Kirke maa anno 1660 have været et Billede paa Ødelæggelsens Vederstyggelighed; og den var ikke den eneste. Et næsten morsomt Fingerpeg ind i Begivenhedernes Pulsslæg er det ogsaa, at man mange Steder anskaffede Nøgle og Laas til Kirkedøren og Fattigblokken, nu da der foreløbig ikke var stort at komme efter. Oksenvad og Sommersted var blevne mere fattige, end de var før og maatte gaa Tiggergang. Fire Kirker hjalp Oksenvad paa Gled 1690, men Sommersted saa det nye Aarhundrede gry, førend det dagedes. Man fik da Forskud fra alle Provstiets Kirker, dertil et Offer af Sognefolkene, noch von der Collecta — von dem Fisco der brüchegelder, ialt 1829 M. Ogsaa i Stenderup gav Sognefolkene til Kirkebygningen 90 Mk. I Vonsild var man saa lykkelig at faa Arbejdet afsluttet 1666, og Genrejsningsglæden kom til Orde i følgende Indskrift: Hoc Templum post devastationem a militibus, Annis 1658 et 1659 dulci patriae nostrae illatam tandemque quoad pavementum, portam, fenestras, Sanctuarium, subsellia etc reparatum est Annis 1663 et 1666*). Ps. 80, 13—18. Salmens Ord begynder saaledes: Hvorfor har du nedrevet Gærdet om den,

*) Dette Tempel er efter den Ødelæggelse, som af Soldaterne tilføjedes vort kære Fædreland i Aarene 1658 og 59, endeligt sat i Stand igen paa Gulv, Dør, Vinduer, Alter (Kor), Stole etc. i Aarene 1663 og 1666.

saa at alle de, som gaa forbi ad Vejen, plukke i den. Svinet fra Skoven roder om den, og vilde Dyr paa Marken afæde den.

Bygningens enkelte Dele.

Fra Tiden efter Krigene til ind i det 19. Aarhundrede vil det lønne sig at betragte Bygningens enkelte Dele. Hvert Stykke har sin Historie, som vi vil forsøge at aflæse. Jeg begynder indefra.

L o f t e t. Middelalderens sidste stolte Vidnesbyrd om sig selv var Hvælvingen. Den omtales ikke ofte i Regnskaberne. Den stod og skøttede sig selv, afrundede Menneskets Blik opefter, var tung uden at tynde og stærkere end hundrede Aar. Hvor den sank sammen paa Grund af særlige Forhold, tog man den bort og byggede den ikke op igen. Det er et meget talende Tegn, at de stærke Slægter i 16., 17. og 18. Aarhundrede ikke har bygget en eneste Hvælving. Men det største Rum i Kirken — Skibet — har aabenbart her som andre Steder i Regelen ikke været forsynet med andet end Bræddeloft.*) Henimod Slutningen af 17. Aarhundrede er dette Loft mange Steder forsynet med Panelværk, som vi ser det endnu i al sin Pragt i Aastrup. Det var næsten udelukkende Kirker i den østlige Del (mellem Haderslev og Kolding) som havde Raad dertil. I Stenderup er »Koret og Kirkeloftet underneden Bjelkerne belagt med kjønt Fyrpaneel og oven paa Bjelkerne med gammel Egedehler« (se U. 1710). »Hvad sig Loftet udi Kirken — i Hejls — anlanger, da er den samme baade oven i Koret og Sakristi overlagt med Paneelværk«. I Tyr-

*) Nogle velhavende Kirker paa Østsiden fik Hvælvinger helt igennem.

strup gamle Kirke var Loftet »saa vel i den store som Korkirken med Paneel belagt«, men var allerede 1710 færdig ved at falde ned. Die Decke der Kirche — i Vejstrup — besteht von Brettern mit Schnittgerarbeit (Billedskærerarbejde) gemacht. Saaledes alle de omliggende Kirker.*) Mod Vest derimod nøjedes man med »Skøt Lofft« med »egge och fyrfjele« eller Lofftskad, som det kort kaldes (Hammelev), og beklædte vel i Regelen de gamle Egebjelker med Fyrpaneel (Magstrup). Paa Grænsen mellem de rige og de fattige ligger smukt og langt hen synlig Hjernstrup Kirke, den havde ikke Raad til det meget, men pyntede sig dog paa sin Vis. »Loftet«, hedder det 1710, »er overalt i den store og liden Kirke belagt med Fyrdehler paa Bjelkerne med slet hvid Farver og nogle røde Striefer imellem Anstrøgen«. Det kneb svært paa den Tid for den lille Anneksmenighed at holde Bygningen ved Lige. »Nærværende Tid«, hedder det videre, »findes Kirken i temmelig Tilstand, hvorimod for en 12 til 15 Aar siden var den i saa slet Tilstand, at ingen kunde snart staa tør derudi, men nu hafver adskillige gange samtlige Sognemænd foræret og givet til Kirken og somme Tiider Præsten og nogle af Sognet i Sær, indtill vi har bragt den temmelig i Stand, dog findes endnu Brøstfældighed derpaa. I den liden Kirke (d. e. Koret) er bjelkerne meget gamle og med mange Skaar og Hug i«.

Gulvet. De gamle kom til Kirke i deres Træsko og brød sig ikke meget om, hvad de traadte paa. Efter Svenskekrigen maatte der lægges nyt Gulv i adskillige Kirker, og vi ser da, at man brugte Rødsten dertil. Sommersted melder 1710: »Udi Kirken er ikke

---

*) Skodborg anvendte 1725 en Billedskærer til Loftet.

megen Gulv langs ned ad Kirken og udi Stolene er Støv og Jord«. I Stenderup var det ikke stort bedre: »Kirkegulvet saa vel i Kohret, Kirken og under Taarnet saa ogsaa Stolene er lagt med Muursteen, deraf en hel del af Muursteenene i støkker og ligger næsten allensteds uordentlig«. Fra Tid til anden maatte Gulvet, navnlig i Koret og Midtergangen jævnes paa Grund af de mange Begravelser i Kirken.

Vægge og Vinduer. Hvad der i det 16. Aarhundrede har prydet Væggene i vore Kirker, taler Regnskaberne ikke om. Men Magstrup lod, som allerede nævnt, 1652 male 12 Apostelfigurer paa den nordre Væg. De stod der endnu 1754. Men 1783 betales der 15—20 M. for Ausweissen der Kirche (med Kalk), saa var det forbi. I Aastrup stod Moses og Aaron paa Væggen ved Alteret, hver med sin Fødsels- og Dødsdato. I Hejls havde Præsten ladet skrive lige overfor Døren: »Anno 1662 i Hr. Michel Storms 3 Præstedoms Aar kostede 1 Tønde Rug her i Landet 16—20 — ja vel og 24 slette Daler, endelig kom det saa vidt, at man ikke vidste det for Penge at komme. A. 1670 og 71 blev tværtimod igien 1 Tønde Rug solt her i Landet for 1 slet daler«. I Stepping var paa den ene Side af Prædikestolen malet Sinai Bjerg og paa den anden Side Sions Bjerg, ved Døbefonten Jesu Daab. Meget broget blev det i Tidens Løb i Bjert Kirke. Paa Væggen var der et stort malet Billede, som forestiller Dommedag, »opsat 1676, hvorpaa forestilles Mennisker med Kort, Penge etc., over dem en Engel, som synes at udraabe: Vee, Vee, Vee!« — med dansk og hebraisk Indskrift. Pulpitur, Skriftestol og andre Stole blev forsynede med en Mængde Skriftsteder og Loftet blev malet »i 3 Deviser«: 1. Skabelsen, 2. Korfæstelse, Død og Opstandelse,

3. Dommedag, »hvor en Engel udbreder en Seddel med Paaskrift: O Ewig Ewig ist zu lang, hier gilt fürwahr kein Scherzen. En Engel udbasuner: Friede, Friede, Friede! en anden: Vee, Vee, Vee!« A 1730 blev dette Loft illumineret (M. 1754). Henimod 1800 forsvandt vistnok Farvepragten de fleste Steder. Mærkværdigt er det, at A u s w e i s s e n der Kirche (Kirkens Hvidtning) allerede omtales 1656 (Moltrup).

— Som det ses endnu i de fleste Kirker, blev de oprindelige smaa Vinduer tilmurede paa Nordsiden og erstattedes paa Sydsiden med store. Men det fremhæves enkelte Steder, at Kirken er mørk, og i Tyrstrup klagede Præsten: »Det er højst nødvendigt, at indsætte nogle nye Vinduer, især lige ved Nordmuren tværs over for Daaben, for at have desto bedre Lys baade for Præsten i Alderdom og Øjensygdом og for de gamle Folk i Menigheden, fordi der engang har været et saadant men er nu muret til med røde Mursten, Lyset til stor Forhindring. NB. Ligeledes mangler endnu et paa Nordsiden og et paa Sydsiden, som har været der før (1742: Indberetning til Provstiet). Fra Stenderup melder Præsten 1754: «Udi Vinduerne er 80 Ruder i Stykker».

S t o l e s t a d e r. Da Prædiken blev Hovedsagen i Gudstjenesten, begyndte Folk at sætte sig ned, som nok kunde gøres behov, da der som Regel taltes mindst en Time fra Prædikestolen. Men at faa sig sat var ikke saa let en Sag. Der opstod en hel Del Støj og Strid i Menigheden, inden hver fik sin Plads, og det varede ved igennem Hundreder af Aar. Præsten og de 12 Sognemænd skulde sammen med Provst og Øvrighed lægge en Dæmper paa Bøndernes Ophidselse, men det formaaede de ikke altid.*)

*) Hertug Hans formanede 1550 til at man skulde

sidde kom man da omsider. I Hammelev maatte Nabosognene og Beboerne hjælpe til med at betale Sumpsimus ab ecclesiis subsequentibus (fra Kirkerne) 400 M., præterea parochiarii ad fabricanda nova sedilia 10 M. Præfectus dedit 2 M (Sogneboerne til de nye Stole 10 M., Sognefogden 2 M.) Det skete 1573. Men der maa have været Siddemulighed før. I Stenderup tales der 1584 om Vorbetringe der Stöle og i Vejstrup 1602 om at fornye Kirkestolene, hvilket jo tyder paa, at det første Sæt Stole allerede var ubrugeligt. En Fortegnelse over Stolestaderne i Øsby Kirke fra 1681 og 1743 er opbevaret (Aabenraa) og viser, at hver Gaard i Sognet havde sit bestemte Antal Siddepladser, og hver Mand vidste ikke blot hvilken Bænk, men ogsaa hvilken Plads paa Bænken han havde Ret til. Sjældent var der to Pladser ved Siden af hinanden til samme Familie. Mand, Hustru, Børn og Tyende havde intet Fællesskab inden for Kirkens Mure. Kun i Kirkens Registre kendtes Blodets Baand.

Pulpitur. Trods Svir og Dans og megen Uskikkelighed blandt Folk var Kirkebesøget stærkt i første Halvdel af 18. Aarh. Biskoppen indberetter, at Gudstjenesten paa Søn- og Festdage er godt nok besøgt, saa at Kirkerne altid er fulde, nogle ogsaa for smaa. Han roser Menighederne i Norden, at de ikke blot er flittige Kirkegængere men at de ogsaa synes at have større Attraa til en Kristendom i Gerning end de der ligger mod Syd (V. 1740). Der maatte nu skaffes Plads til de flittige Kirkegængere. Medens man i gammel Tid yndede at udvide Kirkebygningen,

---

de Stöle und Stade haluen sich christlich und eindrücklich verdragen (forliges kristeligt og endrægtigt om Stölene).

synes i vort Tidsrum kun et Par Kirker at have føjet en Korsarm til. De fleste Steder byggede man et Loft (Pulpitur, Tabulatur, Kor). »Midt udi Kirken (i Gammelhadarslev) findes 2 nye opbygget Tabulaturer, som en Dehl af Sognemændene (og ellers ingen andre Stoel Stader udj Kirken hafuer). Paa deris Eggen bekostning hafuer opbyggt og deraf till Kirken deris aarlige Skyld gifuer«. Nemlig 9 M. af hvert. Det var altsaa ikke helt billigt at komme til at sidde ned i Gammelhadarslev Kirke. I Hammelev var der i Vestenden »et Loft, som Folkene staar paa naar Gudstjenesten forrettes« (U. 1710). Noget lignende berettes om Hejls, Tyrstrup, Vejstrup, Bjert, Hjerndrup, Øsby, Øddis. Ogsaa her synes det næsten, som om Sognene paa Østsiden har haft bedre Raad end de paa Vestsiden. Pulpituret var et kærkomment Virkefelt for Maleren. I Bjert anbragtes 14 Deviser, nemlig Jesus med Joh. Døberen og 12 Apostle, og ved hver af Apostlene det Stykke af Trosbekendelsen, som han efter Sagnet skal have forfattet.

Nede i Kirken havde Herregaardene deres egne Stole, med udskaaret Vaaben og anden Pryd. Men ogsaa Kongens Folk: Skovrider, Herredsfoged, Militær, købte sig Ret til at sidde i deres egen Stol. Tilsidst var Gammelhadarslev Kirke opfyldt med en Mængde smagløse Pulpiturer og Stole (Trap).

Sakristi og Vaabenhus. Kun Halvparten af Kirkerne var omkring Aar 1500 forsynede med Sakristi, medens Vaabenhus var almindeligt. Omkring 1710 manglede kun 4—5 Kirker et Vaabenhus, som alle fik det senere. Det gamle Sakristi laa paa Nordsiden af Koret, var forsynet med Hvælving og som oftest med en Skorsten eller Kamin i Nordmuren. Hammelev fik bygget et Sakristi 1725, Hejls

et 1781. Moltrup og Bjerning fjernede de gamle Udbygninger og forlængede Kirken i Øst, hvilket dog var en Undtagelse. Nogle faa Kirker har faaet Sakristi bygget til i den allernyeste Tid. Fra 1720 leveres jævnlige Brænde til Kaminer, og snart dukker Jernkakkelovne op. Præsten kunde varme sig lidt under den lange Gudstjeneste; med Menigheden maatte det gaa som det kunde. — Vaabenhusene, som ogsaa kaldes Dørrehus, Porthus, Skriftehus (Skrewt) Karnhus, Lighus, er overalt den ringest udstyrede Del af Bygningen. Her er ikke Tale om Hvælvinger men kun om Fyrdeller til Loft; ja i Starup og Grarup var der slet intet mellem Gulv og Tag, og ingen følte, at der manglede noget (U 1710). Endnu ses mange Steder en smal Lysaabning i Gavlens, som formodentlig stammer fra den Tid, da Vaabenhuset var uden Loft og uden Vinduer. Gulvet skænkede man aabenbart ikke mange Tanker, dog fik Bjerning 1753 Stenbro i Porthuset, altsaa smaa Kampesten; saa kunde man høre, naar Træskoene kom. Taget kunde være af Bly, men det var ikke heldigt, da man saa let kunde kravle op og stjæle det. I Vejstrup Regnskab staar der 1566: Idt hebben de Karckschworn dath bly, so op dath Wapenhus edder Vorhus lach vp des prauestes beuell affgenamen, denn idt worde, wo de kaspellüde klagende dede berichten, weggestalen.*) Efter Svenskekrigen fik mange Vaabenhuse nyt Straatag (Langstroh), der maaske har skullet erstatte det Bly, som Svensken tog. Kirkesynet 1710 lader, som om der dengang kun fandtes haardt Tag paa Kirkerne, men

---

*) Kirkeværgene har paa Provstens Befaling aftaget Blyet, som laa paa Vaabenhuset eller Forhuset, thi det blev, som Sognefolkene klagende berettede, bortstjaalet.

det passer ikke. Helt ind i det 19. Aarh. laa der Straatag paa enkelte Vaabenhuse. — Inde i disse Rum henstod Ligbaarerne, som maa have taget megen Plads. I Hoptrup stod der en Tid 5 nye og 3 gamle Baarer, og saa hang tilmed den gamle Klokke oven over Vaabehuset. Sakristiet var Præstens Kammer, hvor tillige Skabene fandtes til Kirkens Bøger, Alterklæder, Messeklæder o. a. Men baade Sakristi og Vaabehus har endnu tjent Sognets Folk paa anden Maade. Igennem et Tidsrum af maaske flere hundrede Aar har der været Skolestue inden for Kirkens Mure, enten i den ene eller den anden Ende. Og det er et Spørgsmaal, om Kaminen er opsat for Præstens Skyld alene, og om ikke Degnen og hans Flok af Katekismuselever havde lige saa megen Krav paa dens Varme. Vinduer maatte ogsaa sættes ind for Studiernes Skyld, baade her og der. I Vaabehuset ved Bjert Kirke fik man hele ni, hvor de har siddet henne, forstaar jeg ikke, men det var Oplysningens Tid i stærke Skridt. I Stenderup havde Vaabehuset 5 Vinduer og en Skorsten, dertil »2de Bohr og 2de benke til Skolebørnene«. Da Sognefogden for Magstrup Sogn protokollerede Kirkesynet 1710, skrev han: »En schoele som er bygd ved dend øster Ende till Kirken Ud till den Nørr siede Er inden till udi huer Kant 7 Ell og er med hualling og En schorsten udj«. Han vidste ikke andet end at den Bygning havde været Skole for alle henfarne Slægter. Navnet Sakristi var ham ubekendt. I Hjerndrup er »en Dør ind i Taarnet, hvor der er en Skorsten; fornævnte Rum var tilforn til at holde Skole udi. Nu holdes der Skole i Vaabehuset« (U. 1710). Saaledes var Fortidens Skole i et og alt en Sidebygning til Kirken. Den var oprettet,

støttet, tilset og beskyttet af Kirken. Men med Oplysningens Fremskriden opdagede man Manglerne ved dette Forhold. Om Vonsild og Dalby læser vi i Biskoppens Indberetning, at der intet Sted er et Skolehus, men i begge Kirker er der bestemt en Plads dertil, hvor Børnene skal undervises. Dette fik nu gaa om Sommeren, men om Vinteren er det for koldt for Børnene, og de lider derfor ofte Skade paa deres Sundhed. I Vejstrup er der ingen Skolehus, Skolen holdes i Kirkens Forhus. Dette har ikke saa megen Plads, at Halvdelen af Børnene kan sidde derinde, og om Vinteren er det for koldt for Børnene, fordi de store Kirkedøre fordriver Varmen (V. 1768). I Aller er 2 Tagsten falden ud i Bjergetiden (Høsten) saa Børnene ikke med deres Bøger kan være i Skolen (U. 1710). — Saa flyttede man da. Fra 1765 af er der stort Rykud, efter som med Tiden de nye Skolehuse blev færdige. Ogsaa paa dette vanskelige Stykke Vej greb Kirken sin unge Datter under Armen med Tilskud baade til Bygningen og Lærernes Lønning.

Vaabenhuset kaldtes vel paa sine Steder Lighus, jeg ved ikke hvorfor. Men underligt er det, at der langt ned i 18. Aarh. endnu tales om Benhuset. »Paa den sønder Side (i Øsby) er et Udbyk lige for, hvor og en Dør er at gaa ind i Kirken for en Del Kvinder. Ved dette Udbyk er et Beenhus, fuld med Been, indvendig findes nogle Bogstaver« (M. 1754). Hoptrup Kirke havde 1798 en Udgift für die im Beinhause gesammelten Knochen begraben zu lassen (at lade Knoglerne i Benhuset begrave).

T a a r n e t. Lidt Statistik oplyser os om, at af 33 Kirker har 4 været uden Taarn, saa langt vi kan se tilbage (Hammelev, Hoptrup, Jels og Skodborg),

hvilket selvfølgelig ikke udelukker, at et Taarn engang har været paatænkt. Alle de andre Kirker har været taarnprydede, nemlig en Snes med højt firesidet Spir uden Gavle og 7—8 med to Gavle og Sadeltag. Resten er gaaet uden for al Regel og har faaet ottesidet Spir (Vilstrup og Hjerndrup, lignende ogsaa Oksenvad) eller et firesidet Spir med fire Gavle (Bjert) som i Tørninglen. Mange af de spirkronede Taarne har forandret Udseende i Tidens Løb derved, at der blev anbragt Kviste paa Siderne (Magstrup, Moltrup o. fl.) Nogle Steder fik disse Kviste store dobbelte Laager, næsten som smaa Døre (Fjelstrup, Aller). Men ingen af disse smaa Tilbygninger har skullet forandre eller pynte paa Taarnets Ydre. Det er simpelthen Lydhuller, som maatte bringes til Veje, da man i Sognene begyndte at klage over at man ikke kunde høre Klokken og denne derfor maatte hænges højere. Det er tydeligt at se, hvorledes man har gjort sig Umage for at give Lyden en bred Vej ned i Sognet. Mange Steder er der særligt store Aabninger til en eller flere Sider. Et enkelt Sted hænger Klokken i selve Muraabningen, og et Par Steder krøb den gamle Klokke uden at blive svimmel helt ud af sit Hus og svinger nu i det Frie, hvorfra den slynger sine Toner helt over i Nabosognene. Det oprindelige Bjertsysseltaarn var bygget efter forskellige Maal, men altid dog i Overensstemmelse med sig selv. Et fremtrædende Træk er de stærke og enkle, lige og klare Linjer, som i en sjælden Grad samstemmer med den romanske Kirkebygning. Højt knejsende er det ikke. Saa snart man kom op over Tagrygningen paa Kirkeskibet, blev man varsom og nøjedes gerne med faa Murskifter til Spirets Fod. Men med den rene ubrudte og ubøjede Linje fra Murhjørnet op til Fløj-

stangen og med det lille fornemme Tagfremspring ved Foden giver det et Indtryk af behersket og selvevidst Kraft, ikke ragende op i Skyen og dog ikke heller bundet til Jorden, tungt og dog frit, talende med Aarhundredernes Tungemaal til de skiftende Slægter. En Tid begyndte det at knibe med den simple Streg op ad Taarnets Kant, den fik Tilbøjelighed til at synke lidt i Ryggen. I Grarup fik Spiret en fuldstændigt indad svejftet Form. Men de fleste holdt sig ranke. Et andet Fællestræk er Taarnenes tydelige Bestemmelse som Udvidelse af Kirkerummet. Derfor har vel mange af dem faaet en langagtig Form, og derfor var der i dem allesammen Hvælving. En Særegenhed er det, at fem af disse Taarne er byggede ved Østenden af Kirken. Maaske staar dette i Sammenhæng med, at de fleste af disse Kirker saa vel som de fleste af dem uden Taarn i sin Tid er forlængede i Vest. Det er som om denne Forlængelse har optaget Pladsen, hvor Taarnet skulde staa.

Aar 1567 skrev man i Regnskabet, Idt is ok in desse jar de grote thorn op Bert Kerke gar von bynnen vorbetert*). — Siden da har adskillige af disse tunge og massive Bygninger maattet give efter for Tidens Tryk. Nogle af Bjertsysseltaarnene sank i Grus og ses ikke mere. Lynilden ødelagde et Par. Andre mistede noget af deres Højde. Oksenvad siges at have været 8—9 m højere end nu. Taarnet i Vilstrup — hedder det — »er paa Muren 34 allen høi, fra Muren op til Spiret er den 32 allen høi og saaledes kostbar at holde vedlige« (U. 1710). Derfor kappede man, hvad man ikke kunde magte, og senere hedder det: »Et Taarn med Spaan bygget i en spids Ottekant

---

*) I dette Aar er ogsaa det store Taarn paa B. K. helt forbedret indefra.

80 Alen højt, men som blev nedbrudt for 6 Aar siden, er nu gjort 20 Alen lavere og tækket med Bly«. Men alt i alt ser vi den Dag idag de oprindelige Taarne staa i usvækket Kraft, ægte Brødre af de grote thorn op Bert kercke.

Genstande til Brug ved Gudsdyrkelsen.

De gamle Døbefonte staar endnu næsten uden Undtagelse. Det Billedskærerarbejde, hvormed man har smykket nogle af dem, lige som de Laag og Døbefade, der er anbragte paa dem, er ikke nogen særlig Omtale værd.

Om Altertavler og Prædikestole har jeg skrevet udførligt i min Afhandling om Hans Dreyer.^{*)} Det blev aabenbart denne Mands Opgave i Haderslev Provsti at erstatte de gamle Altertavler med Kunstværker, som ikke blot aabenbarede den nye Tids Stil, men svarede til den nye Lære og Ritus. Thi fra Vonsild meldes der, at Alteret er »effter den gamle Resenii^{**}) angifuelse till at afskaffe over ald Danmark de papistiske Billeder, med Nadverens afbildelse og Indstiftelsens Ord gjord 1619«, og fra Bjert lyder det kort og godt: »Alteret 1624 paa sædvanlig ny Model« (M 1754). Ikke alle de gamle smukke Sager fra Middelalderen med deres Figurrigdom forsvandt, enkelte er bevarede indtil denne

^{*)} Billedskæreren H. Dr. Sønd. Aarb. 1927 S. 213. Denne Afhandling har faaet en udførlig Amtale af Willers Jessen i hans Bog: Hans Gudesverdt und die Eckernförder Bildschnitzerschule, Eckernf. 1931. Det sidste Ord er endnu ikke sagt om H. Dr. men for mig er der ingen Tvivl om, at hans Værksted har leveret Hovedparten af Altertavlerne i Had. Provsti.

^{**}) Hans Povlsen Resen, den bekendte Teolog og ivrige Forkæmper for Luthers Lære, † som Sjællands Biskop 1638.

Dag. Men ellers er det de Dreyerske Altertavler og Prædikestole, som nu sætter deres Præg paa største Parten af Provstiets Kirker. I Stedet for de livlige træskaarne Korsfæstelsescener og Helgengrupper paa de papistiske Altre kom der nu malede Billeder, navnlig i Midten et stort Billede af den hl. Nadver. Men særlig i det 18. Aarh. blev det Maleren, der førte Ordet, lige som det før denne havde været Billedskæreren. Loft og Vægge, Prædikestole, Alter og Stolestader blev overmalede, illuminerede og stafferede med Billeder, Skriftsteder (Deviser) og brogede Farver. I Gammelhaderslev skænkede Anna Solis — af den endnu levende Slægt Soel — 10 Rd.. som anvendtes til Altertavlens Staffering (1744). Billederne fra Dreyers Tid maa de allerfleste Steder være overmalede af en Pensel fra 18. Aarh. — Om Prædikestolen gav Peder Palladius Raad til de sjællandske Menigheder. Den skal ikke være »en bogstoel eller hiffippe neder paa Jorden, men deylig opbygget hoes den sønder Side i Kirken. Lige som hver Mand vil have sin Stol i Kirken, kan man lade Vorherre Jesus ogsaa faa sin stoel vel opbygget eller opmuret aff de ødelagte Altre, som saa mange nu findis allevegne udi Kirker, der icke kunde schickes til anden eller bedre brug«. I Haderslev Provsti fandtes Prædikestole allerede i Middelalderen, men ingen af dem er bevarede. De to ældste, vi kender, staar i Stepping (1558) og Øsby (1559). Af Dreyers Prædikestole er mange forsvundne og erstattede med Arbejder uden Kunstværdi. Det bedste fra Rococotiden er Prædikestolen i Vilstrup. Vedsted fik en fra den nyeste Tid. Den Prædikestol, som stod i den gamle Kirke i Vonsild, var »Anno 1616 nybygd og Eegen, af hvilken den blev giord, var voxen ved Kobbelvej paa Sø-

ren Jensens Skift«. Aller lod lave en ny Stol 1771 og solgte den gamle for 36 sk. I Vejstrup arbejdede 2 Mand i 19 Uger paa Prædikestolen 1665—66.

Skriftestolen, som stod ved Siden af Alteret, er nu glemt og borte. Men hvilket mærkeligt og vidtrækkende Stykke af Kirkelivet har ikke haft sin snævre Skueplads bag dens Dør. Her kom hele Sognets voksne Mandskab to Gange om Aaret og gik, Mand for Mand, Kvinde for Kvinde, enkeltvis ind i det stille Rum for at aflægge deres Syndsbekendelse for Skriftefaderen og modtage Absolution. Der kunde være Trængsel om Skriftestolen. »Her paa Stedet«, skriver Præsten i Hammelev, hersker endnu den Uorden, dels at Skriftebørnene trænger sig meget til Skriftestolen, men dels ogsaa, især hos Kvindepersoner, naar de gaar til den hl. Nadver, er en saadan Komplimenteren og Nøden blevet Skik, at det vækker Anstød i Menigheden. Præsten har for den Sags Skyld flere Gange gjort Forestillinger men uden Virkning (V. 1765). Korrullet fyldtes med Tiden af Tilhørerpladser, saa det blev vanskeligt at bevare Stilheden og Hemmeligheden i Skriftestolen. Adam Struensee indberetter derfor til Kancelliet, at mange Præster har ønsket, at der maatte findes et Sakristi i alle Kirker, som kunde bruges til Skriftestol, fordi Koret i de fleste Kirker er saa lille, at alt hvad der tales i Skriftestolen, kan høres tydeligt af enhver uden for Skriftestolen, hvorved det forhindres at tale med deres Skriftebørn om særlige Omstændigheder, hvilket de dog anser for ønskeligt og mange Gange for helt uundgaaeligt (V. 1762). Sikkert har Skriftestolene været mere eller mindre prydede baade i Form og Farve, men nu er ogsaa dette Stykke Historie og Kunst forsvundet. Farisæer og Tolder

gaar endnu op til Templet, men ingen taler med dem i Enrum.

Det første Orgel blev indbygget i Halk Kirke 1793 af Orgelbygger Jørgen Angel i Flensborg. Det kostede 700 Rd. foruden Orgelloft, Maling m. m. Alle de andre Værker hører til det følgende Aarh.. Tyrstrup 1801, Vilstrup 1803. I Magstrup tilbød Præsten selv at betale Organisten, men der gik mere end en Menneskealder, inden der blev Brug for en Organist. Da Orgelet omsider kom, laa baade denne Præst og hans Efterfølger i deres Grave.

Endnu skal der dvæles ved nogle Smaa ting. Ved Aller opføres i Regnskaberne 1655: Tuch vor die Kommunikanten zu halten 6 M., og ved Fjelstrup samme Aar: Zenn Handlacken vor die Commuicanten 6½ M. Det var Resten af en gammel Skik, som andre Steder rimeligvis var afskaffet. Paa Roskilde Landemode 1592 udtalte man sig saaledes: Der holdes endnu somme Steder en Dug for dem, som gaar til Alters (som Biskoppen sagde sig selv at have set nu nyligen); det skal aflægges (Ny Kirkeh. S. V 29). En Omskiftelse i Tiden betegnes ved Klingpungen. Saa vidt jeg ser, dukker den op i Haderslev 1635, og det tager nogen Tid, inden den kommer ud til Bønderne. Men i 50erne er den der. Paa samme Tid antyder Regskaberne, at de gamle Fattigkister maa vige.

Starup kørte 1651 en jernbeslaaet Kiste til Haderslev og fik 20 M. for den, Hejls solgte en gammel Fattigkiste for 4 M. Paa Sjælland havde man ogsaa kendt denne Kirkekiste og Palladius opfordrede Bønderne til om Søndagen, naar de gik hjemmefra, at fylde noget Korn i deres Ærme og hælde det i de fattiges Kiste. Indtil midt i det 17. Aarh. maa denne

Maade at sørge for de fattige paa vel have været almindelig her paa Egnen. Men fra den Tid har Klingpungen overtaget Opgaven. — Adskillige Sager havde Kirken at leje ud. Dalby købte 1671 et Brudesmykke og Daabssmykke, og der var i mange Kirker baade Brudekrone, Brudestol og Brudeskammel. I Moltrup udlaantes et Klæde over Lig, som forsvandt efter Svenskekrigen; hvor det blev af, kan man tænke sig. Alterlys med Kerter udlaantes helt ned til vore Dage for at bæres foran Kisten fra Hjemmet til Kirken. I det 17. Aarhundrede pyntede man regelmæssigt Kirken til Pinse med Majgrønt eller Majbirk, som hentedes i Læsvis fra Skoven. I det 18. Aarh. fik hver Kirke et Læs Strøsand eller to. »Om Sommeren«, siger Palladius, »fører may hid och bekiende, at i hafuer saadhanne Guds Gafuer i Skou och Mark; och gode dannequinder och gode piger venne dennem till at bære deres faarklæder fulde aff urter och græs om sommeren till kirken med dennem at strøe det paa gulfue udi deres hoesbondes och deris egne Stoel, at mand kand hafue Lyst till at søge hiid ind till sammel, naar i holder det deyligt och smucht.«

Det sidste Hvilested.

Det var Præstens gamle Ret at hvile sine Ben i det Hus, hvor hans Livs Gerning var sket. Endnu for nylig, da man indlagde et Varmeapparat i Stenderup Kirke, stødte man i Koret paa murede Hvælvinger, som havde gemt Ligkister, antageligt de to aabne Begravelser, som i sin Tid tilhørte Præsten og hans Hus (M. 1754). Somme Steder benyttede Præsten sit eget Kammer, Sakristiet, som et Slags Grav-

kapel, hvilket jo laa meget nær. I Nærheden af Gravstedet ophængtes gerne en Mindetavle (Epitafium). Da Pastor Engel i Øsby gav en Beskrivelse af Kirken, føjede han til for sit eget Vedkommende: »Med første bliver et Epitafium af Bildhuggerarbejd opsat over Sakristidøren lige for Alteret. Opskriften bilver: Christian Engel fød etc. och hans kiere Hustru Catharina Lemvig etc. med 2 Børn Karen og Frans. Ligge efter Legemerne i Sakristiet« (M. 1754). Pastor Krahe i Bjert hittede paa noget, som næsten kan volde sene Granskere graa Haar. Han tog Forsiden af en gammel udskaaret Bing (eller Alterbeklædning?), lod Snedkeren sætte lidt Pynt paa Siderne og en spids Gavl oven paa, hvor der blev Plads til et Bibelord (Joh. 14,19) og satte saa dette i Kunsthistorien enestaaende Epitafium over Sakristidøren, hvor det sidder endnu. Men da samme Præst døde, blev hans Lig staaende saa længe ubegravet, at hans Eftermand maatte klage til Biskoppen. »I Bjert«, hedder det, »klager Præsten over, at han slet ikke kan bruge Sakristiet, hvori der ellers skulde holdes Skriftemaal, paa Grund af, at hans Forgængers Lig staar der endnu, han har oftere anholdt om dets Bortskaffelse, men hidindtil ikke kunnet opnaa det. Da nu dette var helt ubilligt og uforstandigt, saa var det vel at ønske, at han ikke længere heri maatte lades hjælpeløs.« (V. 1750.) Den nye Biskop taler om »nogle Lig«, saa der synes at have staaet flere. »Men«, siger han, »Ligene er nu sænkede under Jorden og Sakristiet forsynet med Vinduer« (V. 1762). Fra gammel Tid havde Adelen, som sad paa de store Gaarde i Sognet, ligeledes Ret til at begraves i Kirken. Men i 17. Aarh. træder Borger og Bonde i Forgrunden. I Hejls Kirke laa der en Ligsten over Herre-

manden Joachim Breyde, om hvilken Præsten bemærker: »Skriften er saa fordærvet af Bøndernes Træskosøm, at den ikke kan læses.« Det var just det, der skete. Bondens Træsko viskede sagteligt Adelsmandens Livsspor ud, og saa lagde Bonden sig selv under Kirkegulvet. I Øsby Kirke hænger et Epitafium over Simon Bertelsen paa Sparrelund af en italiensk Kunstner med sydlandsk Pragt og Skønhed, et af de betydeligste i Provstiet. Især i Svenskekrigen maatte der gøres Plads til mange Kister, som særligt anbragtes i Midtergangen. I Halk opføres 1660 Navnene paa 14 Personer, som er nedsat i Kirken. I Jegerup nævnes 6, i Aller lige saa mange. Men i Øsby var der under Krigen begravet 41 Personer i Kirken, deriblandt 5 Familier med hver 3 døde, og 7 Ægtepar. Hvor mange er der vel saa begravede paa Kirkegaarden? Sikkert 2—300, rimeligvis mange flere. Det var ikke underligt, at der læses om Gammel Haderslev 1718: Begravelser i Kirken skal uden særlig Permission ikke mere tillades. Alligevel blev de Døde ved at komme, Aar efter Aar, og blev ogsaa lukkede ind. Først da Aaret 1800 var skredet godt og vel forbi, ophørte den Slags Begravelse for stedse og overalt (ifølge Lov).

Tid og Rum.

Kirken skal være Guds Hus, den Eviges Bolig blandt Menneskene. Dens hellige Bøger begynder med Verdens Skabelse og slutter med Verdens Undergang. Hvad Under da, at den maaler og deler Tiden, som ligger der imellem. Vægter, hvordan skrider Natten? Rundt om i Sognene ringede Degnen med Bedeklokken Morgen og Aften, længere ned i Tiden

ogsaa om Middagen. Det sled saadan paa Sagerne, at der maatte et nyt Reb til hvert Aar og nu og da en ny Klokke. Men naar en af Sognets Mænd sagde Verden Farvel, saa forslog ikke Degnekræfter; men et Par stærke Karle gik op paa Ringeloftet og sendte Dødsbudskabet med Eftertryk ud over Sognet. Saa mangan gammel Klokke tog sig det nær. Aar 1640 bemærkede Provsten i Regnskabet for Bjært: NB. die beweis zu liefern, das nicht zu erfragen, wer der Klocke den Schaden getan.*) Dette Bevis udeblev vist og Følgen var, at Bjært næste Aar med frivillige Bidrag fra Sognefolkene maatte lade den store Klokke omstøbe og give en lille i Tilgift. Sligt skete ikke blot i disse Egne. Paa Roskilde Landemode 1596 besluttedes der: »Det maa ikke tilstedes Bønderne at gøre alt for stærk Brug af Klokkerne til hvad de kalder Sjæleringen. — I Løveherred var der en Mand, som ikke fik saa megen Sjæleringen, som han vilde, saa løb han selv til og sagde, han skulde have ringet nok i Tusind den Mands Navn, og saa ringede han saaledes, at Klokken faldt ned og gik i sønder og gjorde stor Skade og han selv blev slagen ihjel; men Drengen kom til Badskjær og blev ved Livet. (Ny Kirkeh. S. V 39). Hvor mange Klokker der maatte omstøbes ned gennem Tiderne, skal der ikke gøres Rede for her. I Magstrup skete Omstøbningen 1590. Allerede 1583 blev den gamle Klokke som vejede 2 Skippund, solgt (vor eine olde gebroken Klokke 104 M.) Denne Klokke, som vel havde lydt over Sognet i Aarhundreder, vejede ca. 500—600 Pund. Den nye kom (efter et Skøn) paa det dobbelte og har nu lydt i

---

*) Der maa leveres Bevis for, at man ikke har kunnet faa opspurgt, hvem der har voldt Skaden paa Klokken.

340 Aar. De Segen des Heren maket rik ane Moje, staar der paa den. (S. Ordspr. 10, 22).

Men det kunde ikke klare det, at Malmtonerne fra Taarnet delte Dagen og Menneskelivet under Arbejde og Fest. En lydløs Tidsmaaler — Timeglasset — tog Plads i Kirken lige for Præstens og Menighedens Øjne, nemlig paa Prædikestolen, for lige som at indprente dem Tidens ustandselige Rinden bort og for at hjælpe Præsten med at sætte Prædikenens Længde og Tidens Korthed i det rette Forhold til hinanden. I Jægerup staar endnu et Timeglas paa det Sted, hvor det sattes 1731. Man fik det fra Aabenraa. Dets Sand er lige saa villigt og levende idag som dengang, men Præsten drejer det vel ikke mere. De fleste af disse Tidsmaalere anskaffedes i Slutningen af 17. og Begyndelsen af 18. Aarh.

Oplysningstidens Børn saa mod Solen, og af den begærede de at faa Tiden at vide. Saa satte de en Solskive paa Kirkemuren. Helst oven over Indgangen til Vaabenhuset, hvor Folk færdedes ud og ind. En Urmager (Hartmann) besørgede Arbejdet i Grarup for 10 Rd. Hvad der undrer os mest, er, at dette skete saa sent som 1838. De fleste Solvisere er fra samme Tid og sidder der endnu.

Til sidst kom Uret, dog kun paa et Par Steder, Halk 1759, Øsby 1791. Halk fik endda sin Solskive 1838, skønt Uret gik endnu. I Øsby var den bekendte Urmager Green fra Aabenraa 6 Gange; det er vel ham, som leverede Uret for 333 Rd.

Saa gik Tiden, og Tiden har en Broder, som hedder Rummet. Ogsaa i Rummet skulde Kirken have noget at sige. Alteret laa i Øst, Taarnet i Vest, hele Bygningen var som en stærk og kraftig Streg i Sognets Plan, en Kæmpekompasnaal. Allerede det, at 5

Kirker i Provstiet gik hen og satte Taarn i Øst, var ganske utilbørligt, enestaaende og ubegribeligt. At muligvis Pladshensyn paa Kirkegaarden, altsaa Hensyn til Rummet i det smaa, kunde sætte Hensynet til Storrummet, Verdensrummet, tilside, var uforvarligt. Men ogsaa naar Taarnet stod, hvor det skulde, kunde der være Unøjagtighed i Kompasset. Det viste sig, da Urmageren kom og satte Solskiven op. Visse Steder maatte Skiven sættes skævt, kantes lidt, fordi den gamle Mur virkeligt ikke laa helt solret. Kirken laa lidt skævt i Verdensrummet.

I det Ydre har alle vore Kirker været enige om at betone Bredden, Længden og Højden saaledes, at det virker som et vel sammenstemt Hele. De staar i et smukt Fortrolighedsforhold til Rummet. Kun Taarnene har med Tiden vist Tilbøjelighed til at blive lidt duknakkede. I det Indre fyldtes Kirkerummet mere og mere med store Altertavler, Prædikestole med Lydhimle, Stolestader, Pulpiturer, Orgeler, Mindetavler, Lysekroner o. m. a. Indtil henimod Slutningen af vor Tidsperiode (1850) en Oprydningsliden-skab kom over Menneskene. Man længtes igen efter selve Rummet, det store, tomme, farveløse Rum. Ud fløj da alt overflødigt Gods, gamle Billedskærerarbejder, Genstande af historisk Værdi, Skriftestole, Degnestole, Herskabsstole, Gravsten, Vægmalier. Fra Maugstrup f. Eks. forsvandt en Prædikestol med sin Lydhimmel, et Mariebillede, en Vievandssten, et Epitafium, Gravstene o. m. m. Denne Ødelæggelse var mange Steder værre end Svenskekrigen.

De Dødes Have.

Første Gang, Kirkegaarden træder inden for vor Synskreds, har den vel ikke helt Udseendet af en

Have, men er dog vel hegnet og forsynet med Indgansporte paa flere Sider. Porte af Murværk, enten Piller eller Buer, omtales i Regnskaberne for Fjelstrup og Oksenvad 1579 og senere overalt. I hver Port laa en stor Rist af Jern og Egetømmer, den skulde holde Landsbyens mange Smaakreaturer ude, som kunde have Ærinde paa Kirkegaarden. Altid var det galt med Grisene. Kr. Himmelfartsdag 1550 udgav Hertug Hans paa Haderslevhus en Befaling om Bi-beholdelse af god Disciplin, hvori man læste: Thom drüdden dat Kehn Schwin op den Kerkhaven tho wölet oder gefulet werden möge*). Omhegningen var Stendige eller Jordvold, enkelte Steder med Plantning. Det var ikke Smaating, naar disse Jordvolde skulde sættes i Stand. At udbedre Kirkemuren kostede i Magstrup 80 Læs Jord og Løn til 4 Karle i 7 Dage (1655). I Fjelstrup var Kirkegaardens Mur af »vidtløfftig Begriff og meget brøstfældig« (U. 1710). Efter Svenskekrigen maatte i Hejls hele Kirkegaarden sættes i Stand (1668), samme Tid stod i Bjært 3 Kirkeporte, som var ilde tilredte. Langt senere saa det ikke godt ud i Gammelhadarslev. »Kirkegaarden er nu saa godt som øde«, skrives der, »er dog paa den øster Side sat med Plankeværk, som er ganske brøstfældigt. Paa den synder Side ved Vandet vil nu med et Stendige sættes, fordi Vandet Jorden og Ligkisterne af Kirkegaarden bortskøller« (U. 1710). I Skodborg tog Folk Stenene fra Kirkegaardsmuren og satte dem omkring deres Grave (V. 1649). I Vilstrup eksercerede Landmilitsen paa Kirkegaarden. Præsten klagede — for Græssets Skyld — til Biskoppen, men det brød Landmilitsen sig ikke om. Ogsaa i

---

*) at intet Svin maa rode paa Kirkegaarden.

Oksenvad maa der have været lignende Øvelser, da der tales om et Munderingskammer i Taarnet.

Planering, Dræning, Beplantning og Rejsning af Porte af Støbogods, saaledes som vi ser det nu rundt om i Provstiet, stammer fra Midten af sidste Aarhundrede. Mange Steder foretoges Nivelleringen af Degn Nissen i Hjerndrup.

Kirkegodset.

Mange er blevne beskyldte for at have taget sin Part af Kirkegodset, baade Konge, Adelen og Bonden, og hvem ved, om Præsten altid havde en ren Samvitighed. Men Regnskaberne giver tilkende, at Kirkerne i Haderslev Provsti omkring 1550 var ret vel ved Magt. Der var bogført henved 1000 Jernkøer, Gods fra den katolske Tid, hvoraf en Del rigtignok var uvisse. Enhver Kirke havde i det mindste en stor Part af sine Landerier i Behold, som var fæstet bort paa Livstid. Kapital var der paa det Tidspunkt ikke noget af, men det hænger vel netop sammen med, at den katolske Kirke anbragte sit Tilgodehavende i Køer, Jord o. l. Men Mag. Boetius begyndte at spare og lægge til Side. Aastrup Kirke havde 1613 en Kapital paa 3000 Mk. fordelt paa 50 Laantagere, 1625 var Summen steget til 3500 Mk., og efter Kejserkrigen stod der 4500 paa Papiret. Hvordan det stod til i Virkeligheden, kommer for Dagens Lys længe efter, nemlig da der 1714 nævnes 26 Laantagere, af hvilke 14 — over Halvdelen — er ubekendte Personer, som der ikke haves nogen Efterretning om. Paa Papiret stod de i 100 Aar, men Tidén havde forlængst slaet en Streg over deres Navne. Det eneste urørlige var Kirketienden. Den 15. Kjærv (Schoof) var jo den 15.

Kjærv, ihvordan det saa gik. Men naar Folk vil snyde, hvor bliver saa Kjærven af. Kong Frederik havde modtaget mange Klager, da han skrev 1649: »Efter som det er skinbarlig befunden, der vi og for samme Aarsags Skyld have ved vores forordnede Kommissarier ladet udfritte og efterspørge, at der til denne Tid ved Kirkens tilbørlige Indkomster er sket stor Underslag enten det nu er sket dolo vel incuria« (ved Svig eller Skødesløshed) o. s. v. Den svigefulde Fremgangsmaade, som var almindeligt i Brug, bestod i, at Bønderne i Stedet for at levere Korntienden lige fra Marken til Kirken, kørte hjem med den først og hjemme i Loen kastede Negene dygtigt omkring, af Vognen og paa Vognen, op under Taget og ned paa Gulvet. Naar Kærnen var drysset godt af under denne Behandling, leverede man med et ærligt Ansigt Negene til Kirke og Præst.

I det 16. Aarh. maatte Kirkerne afstaa ikke ubetydelige Summer til Skolen og Kommunitetet i Haderslev, senere til Frue Kirkes Genopbyggelse efter Branden, til Kong. Majestæt (Laan) og endeligt i Begyndelsen af 19. Aarh. til Provstiets Landsbyskoler.

Naturligvis har ogsaa Krigene grebet ind i Kirkernes Formuesforhold. I Kejserkrigen mistede Aller og Dalby (maaske flere) deres Regnskabsbog. Iøvrigt siges de kejserlige Tropper at have vist Skaansomhed over for Kirken. Svenskerne tog under deres Indfald 1645 204 M. med sig fra Tyrstrup, og det bemærkes, at Folk der i Sognet var fordærvede (d. e. ruinerede) i Krigsvæsenet. Flere Steder kunde Afgifterne ikke betales, eller man benyttede sig i hvert Fald af Lejligheden til at slippe. Men da Svenskerne kom igen 1657—59, blev det værre. Nogle af dem, der havde Ansvaret, var da blevet klogere og havde

skaffet det mest værdifulde Løsøre i Sikkerhed i Ribe eller Haderslev, men de fleste havde ikke tænkt derpaa. Svenskerne tog allevegne Værdipapirerne (Obligationerne) med sig og udleverede dem først nogle Aar efter Fredsslutningen. Alterklæder, Kalk og Disk, Lysestager etc. solgtes og pantsattes rundt-om og kunde senere for det meste indløses. Saaledes betalte Bjert 30 M. for at faa Kalk og Disk tilbage fra Fredericia. Samme Sted maatte Kirkeværgerne rejse i 4 Dage for at faa fat i Kirkens Penge. »I fordums Tiid«, læser vi fra Jegerup, »hafde Kirken en Skau, men den er udj sidste Fjendens Tiid forødet og Grundet deraf ligger i Hede og Lyng« (U. 1710). I Starup havde Fjenderne taget alt, og der var intet mere at faa. I Vonsbæk forsvandt Luthers Skrifter (12 Foller), men kunde generhverves for 3 Tønder Havre. Mange af de opsparede Kapitalier, som havde staaet hos Borgerne i Haderslev, var ikke mere til at faa; der fandtes »ikke andet end tomme øde Steder.«

Kirkernes Hovedbog, som laa hos Provsten, siges ogsaa at være gaaet tabt, men jeg skulde næsten tro, at det er den Pergamentsbog, som er havnet i Rigsarkivet.

Tyvne finder ogsaa Tid og Lejlighed, saa længe der er noget at stjæle. Biskoppen maa melde 1774, at for nogen Tid siden i alle 3 Provstier de fleste Kirker er opbrudte ved Nattetid og særligt Fattigbøsserne bestjaalne.⁵ Det er nok ved denne Lejlighed, at Hammelev maa betale 6 Rd. for Eftersøgning og Anholdelse af Kirketyve. I Moltrup maatte der 1726 anskaffes en ny Messeskjorte, fordi Alteret var bestjaalet. Vilstrup maatte 1724 bekoste en Rejse til Aabenraa paa Grund af de stjaalne Lysestager. Men 1652 havde man en Omkostning paa 12 M. for den fan-

gede Tyv i Haderslev, som havde stjaalet Blyet fra Kirken, og derefter endnu 11 M. 4 Sk. til Skarpretteren, for at hænge Tyven. Saa var han da ude af Verden. Omkostningerne fik man tilbagebetalt.

Var der nogen, som tog, saa var der dog ogsaa nogen, som gav. Langt ned i 16. Aarh. og senere møder vi Sjælegaver. Per Nelsen i Jernhyt har Anno 1577 givet Kirken 1 Ko, Bertel Thomsens Arvinger i Ørsted 1 ung Okse i Sjælegave (1563). »Endnu er to Okser at sælge, som den højtærede Hans Hack (salig Ihukommelse) for sin dødelige Afsked gav til Kirken« (Stepping (1572). De to Stude solgtes for 20 M. Forskellige Bøder faldt ogsaa i Kirkens Kasse. Lorens Bagøe maatte 1692 betale 6 M., fordi han bandede i Kirken — velfortjent Straf. Karen Lausdatter i Halk, Mads Karøe og Bende Jørgensen i Magstrup og mange andre maatte betale Kerkenfreden (1580. 1586). Men den mest stilfulde og enestaaende Gave var dog nok den, som Gammelhaderslev fik Anno 1741, da Mons. Ramin udbetalte 1000 M. fordi han havde faaet Ventebrev paa en Sognefogedbestilling. Gid alle Kongens Fogeder i Danmarks Land vilde gøre ligesaa.

Ny Kirker.

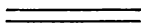
De gamle Kirker i Vonsild, Tyrstrup, Sommersted og Jels har faaet Afløsere. Nogle af dem kunde ikke mere; om en enkelt er der sagt, at den endnu var stærk og anselig. Ved Indvielsen af den nye Kirke i Vonsild 1827, i Jels 1854 og i Sommersted 1858 blev der trykt Prædikener og Mindeskrifter. Ogsaa ved Indvielsen af Orgelet i Hejls blev Talen trykt 1822.

Ombygninger, ved hvilke paa enkelte Steder kun Taarnet blev staaende urørt, er foretagne i Stende-

rup, Vejstrup, Dalby, Skodborg, Øddis og Taps. I Starup er den gamle Fraadstenskirke genskabt.

Paa Steder, hvor før ingen Kirke stod, er der rejst nogle Kirkehuse i den nyeste Tid, navnlig Kapellerne i Lerte og Vojens, den lille Julekirke paa Aarø, Fri-menighedskirken i Haderslev og efter Genforeningen Kirken i Vojens. Om en af de mange Kirker, som Bygningsinspektør Winstrup var Mester for, har Prof. Haupt sagt, at den er opført i romansk-gotisk-græsk-egyptiske Former. Vi nævner ikke dens Navn, men det lidt spodske Smil, som gemmer sig bag disse Ord, gælder ogsaa andre Winstrupske Foretagender.

En Snese af de gamle staar endnu, hvor de altid stod, lempeligt ændrede i Enkeltheder efter Slægtens Krav og Tidens Behov, og dog sig selv lig i ukrænket Værdighed og Styrke, stille, faste og urokkelige. I dyb Ærefrygt og Beundring for disse minderige Bygninger er denne Afhandling, som har kostet megen Tid og Arbejde, skrevet.

En Episode af
Postfører Johan Jakob Bladts Liv
fra Krigsaarene 1848 - 49 - 50
meddelt af ham selv.

Med en Indledning
af
H. Hjorth-Nielsen.

Johan Jakob Bladt var født 18. Maj 1808. Ved Trearskrigens Udbrud havde han i Flensborg en lille Fabrik, men Krigsurolighederne ødelagde hans Virksomhed. Ved gode Venners Hjælp blev han i 1849 ansat som Konduktør paa Ruten Aarøund-Flensborg-Slesvig og beholdt 23. Juli 1850 Konstitution som Postfører af Kammerherre F. F. Tillisch, der som overordentlig Kommissær med enevældig Myndighed styrede Slesvig i Tiden fra Freden i Berlin Juli 1850 til 27. April 1851, da Generaldirektoratet for Postvæsenet atter overtog Styrelsen af det slesvigske Postvæsen. Efter flere Venners Raad besluttede Bladt sig da til at indgive Ansøgning om fast Ansættelse i sin Stilling som Postfører, der var et kongeligt Embede, hvorfor han udbad sig Anbefalinger fra de forskellige Postmestre paa Ruten og fik ogsaa saadanne beredvilligt fra Postmestrene Justitsraad Nissen i Haderslev, Kammerherre Moltke i Aabenraa, Deichmann i Slesvig og Worch i Fredericia, tidligere i Kolding, men da han henvendte sig til Postmesteren i Flensborg, Kammerherre Holstein, fik han bestemt Afslag, idet Holstein fraraadede ham at indgive den paatænkte Ansøgning, som han ansaa for at være ganske overflødig, fordi Bladt var

ansat af Tillisch »og derfor lige saa fast ansat som alle de andre«. Holstein henviste ham iøvrigt til at tale med den i de nedenfor meddelte Optegnelser ofte omtalte Justitsraad Boolsen, der sikkert vilde give Holstein fuldt ud Ret. Dette skete ogsaa, idet Boolsen bl. a. udtalte: »De er lige saa fast ansat som alle de andre »Kongelig konstituerede«. De er ansat af Tillisch, og Tillisch var den Gang Regent«. Som Følge heraf opgav Bladt at indsende Ansøgningen.

11. April 1853 fastsattes ved kongelig Resolution et nyt Lønningsreglement for Postembedsmændene i Slesvig, og ved dette oprettedes en Postførerstilling med aarlig Lønning 600 Rdl. og 10 Rdl. i Diæter for hver Rejse. 3. Juni s. A. erholdt Bladt fra Generaldirektør, Grev Danneskjold Samsøe Konstitution i denne Stilling. 7. Marts 1860 modtog Bladt imidlertid en Skrivelse fra Generaldirektøren, der meddelte ham, at da det ikke længere ansaas for nødvendigt at opretholde Hovedpakkeposten mellem Aalborg og Flensborg, vilde den blive nedlagt fra 1. April, hvorfor Bladt maatte udtræde af sin Funktion som konstitueret Postfører med Udgangen af Marts Maaned. Det var selvfølgelig et meget haardt Slag for den 52-aarige Mand, der saaledes pludselig kom til at staa paa bar Bund, uden Pension og uden Udsigt til at opnaa anden Beskæftigelse. I sin Kvide greb han til Pennen og forfattede den nedenfor gengivne Redegørelse for sit Liv i Krigsaarene. »Jeg har aldrig rost mig af mine Bedrifter i Krigen«, siger Bladt i Slutningen af Beretningen, — der ikke er medtaget her, da den ikke vedkommer de egentlige Krigsbegivenheder. Naar Læseren af Optegnelserne kommer til en anden Opfattelse, maa det erindres, at Optegnelserne er forfattede som et Slags Forsvarsskrift,

hvori han, for at opnaa Brød for sig og sine, tvinges til at omtale sine Bedrifter, og dette maa da billigvis tilgives ham.

Optegnelserne, der er forfattede i April 1860, findes i Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenets Hovedarkiv.

Om Bladts senere Liv skal her fortælles, at han kort efter den nævnte Skrivelse, hvorved han blev afskediget af Postvæsenets Tjeneste, fik Ordre til at ledsage Københavnsposten over Land til Nyborg, idet Kieler Havn var spærret af Is. Paa Turen over Lille Bælt traf han daværende Postinspektør H. G. Petersen, med hvem han talte om den Nød, der trueede ham og hans Familie, og Petersen lovede ham, at han skulde høre fra ham. Et Par Dage senere blev han telegrafisk beordret til at indsende saavel sin Konduktør- som sin Postførerbestalling, og 23. s. M. fik han en Forespørgsel fra Generaldirektøren om, hvorvidt han vilde være villig til fra 1. April foreløbig at ledsage den forenede Brev-, Pakke- og Personpost mellem Flensborg og Aarhus mod en Godtgørelse af 3 Rdl. for hver Dag, han var fraværende fra Flensborg. Det var under Opholdene i Aarhus, at han forfattede nedenstaaende, som han 12. Juli under et Besøg i København vilde overrække Generaldirektøren, men denne affærdigede ham meget kort og nægtede at modtage Redegørelsen. Heller ikke hos Chefen for Første Sekretariat, Kancelliraad Ploug, var Modtagelsen venlig, men denne beholdt dog Manuskriptet, og da Bladt Dagen efter kom igen, var Tonen elskværdigere. Paa Forespørgsel om hvorvidt Kontorchefen havde læst Beretningen, svarede han, at han havde læst den hele to Gange. Resultatet blev, at Bladt fik Tilsagn om at blive ansat

som Postfører paa Ruten Flensborg—Ribe, naar Chausseen mellem de to Byer om et halvt Aars Tid blev færdig, men indtil da maatte han holde ud paa Ruten Flensborg—Aarhus. Titel og Uniform som Postfører skulde han have Lov til at beholde, og dette synes at have spillet en vis Rolle for ham. Bladt maatte imidlertid blive ikke et halvt, men halvandet Aar paa Ruten Flensborg—Aarhus. Ved Skrivelse af 7. September 1860 blev det meddelt ham, at den hidtil ydede Godtgørelse af 3 Rdl. for hver Dags Fravær fra Hjemmet vilde blive inddraget fra d. 8. s. M., altsaa fra Dagen efter, hvorfor man spurgte ham, om han vilde gaa ind paa »fremdeles og indtil videre« at ledsage Posten mod at oppebære ældste Konduktørgage 500 Rdl. aarlig foruden 116 Rdl. i Tillæg. Der stilledes ham ikke noget andet Alternativ, og Betænkningstiden var unægtelig noget kort. Man er aabenbart gaaet ud fra, at Bladt har været paa det rene med, at der ikke var andet at gøre for ham end at tie og samtykke, thi Flensborg Postkontor havde allerede faaet Bemyndigelse til at udbetale ham Lønningen med 51 Rdl. 32 Sk. maanedlig. Ved Skrivelse af 25. September Aaret efter blev Bladt ansat i den ved Ekstrapostfører Bangs Død ledigblevne Plads og sat til Tjeneste paa Ruten Ribe—Haderslev. Den Tjenesten tillagte Løn udgjorde 400 Rdl. aarlig med et Tillæg af 148 Rdl. og 5 Rdl. i Diæter for hver Rejse. Lønningen, der saaledes blev tillagt Bladt, svarede til yngste Ekstrapostførers og betød en Forringelse i Forhold til tidligere, idet han jo, som vist, i H. t. Lønningsreglementet af 1853 tidligere havde haft 600 Rdl. og 10 Rdl. i Diæter pr. Tur. 29. Juni 1862 erholdt Bladt endelig kongelig Udnævnelse som Postfører, men beholdt

alligevel stadig yngste Ekstrapostføreergage og som Følge heraf ogsaa det lavere Lønningstillæg.

16. Maj 1863 fik Bladt Ordre til senest fra 1. Juli s. A. at tage Bopæl i Thisted for at overtage Forretningerne som Postfører ved den fra 1. Juni oprettede forenede Brev-, Pakke- og Personpost paa Ruten Thisted—Randers. Diæterne paa denne Rute udgjorde 8 Rdl. for hver Rejse. 2. Oktober s. A. flyttede Familien til Thisted.

Ved den stadige Fraværelse fra Hjemmet, hvor han kun opholdt sig hver fjerde Dag fra Kl. 4 Morgen til 12 Middag og ved at være nødt til at bo paa Hoteller i Ribe og Aarhus, havde Bladt, hvis lille Lønning ikke forslog hertil, paadraget sig en efter hans Forhold betydelig Gæld. Denne forøgedes yderligere ved Flytningen fra Flensborg til Thisted med 145 Rdl., hvilket Beløb han, i Tillid til, at det vilde blive ham refunderet, da Flytningen var beordret, laante paa en Veksel. Han indsendte Ansøgning om Refusion af Flytningsudgifterne, men fik overhovedet ikke Svar herpaa; et nyt Andragende af 4. Januar 1864 fik ikke bedre Skæbne, og 1. Marts forfaldt Vekslen. Resultatet blev altsaa en Forøgelse af den Gældsbyrde, der i Forvejen hvilede paa det lille Hjem. Som et lille Lyspunkt maa det nævnes, at han fra 1. April fik tillagt højeste Ekstrapostførerlønning, d. v. s. 500 Rdl., men Forholdene var stadig vanskelige, og et 5. December 1865 indgivet Andragende om at faa tilstaaet et Gageforskud paa 150 Rdl., som han vilde afdrage med $\frac{1}{12}$ hver Maaned, blev, mod Sædvane, afslaaet. Først fra Nytaar 1874 blev der tilstaaet ham et Alderstillæg af 50 Rdl.

Det er forstaaeligt, om den Behandling, der blev Bladt til Del gennem Aarene, har skabt nogen Bitter-

hed hos ham. Havde han i de 17 Aar, fra 25. September 1861 til 31. December 1878, da han tog sin Afsked, faaet Lov til at nyde den ham som Postfører tilkommende Lønning i Stedet for at maatte nøjes med en Ekstrapostførers, havde han kunnet undgaa den Gæld, der tyngede ham stærkt, men som det dog ved gennemført Økonomi fra hans og hans Hustrus Side lykkedes ham at faa af Vejen forinden Afskedigelsen.

Endelig indtraadte den sidste Begivenhed i Bladts Embedsvirksomhed, idet han ifølge Ansøgning erholdt Afsked i Naade og med Pension med Udgangen af Aaret 1878. Kort efter søgte han Tilladelse til at nyde sin Pension i Udlandet, hvilket blev ham tilstaaet, og 26. Juli 1888 afgik han ved Døden i Altona, lidt over 80 Aar gammel.

Med Bladts Afgang fra Postvæsenets Tjeneste forsvandt den sidste Postfører i Danmark.

Om de i Bladts Erindringer omtalte Begivenheder henvises iøvrigt til »Sønderjyske Aarbøger« 1899, S. 181—277 og 1900, S. 62—163 (P. Lauridsen, Mellem Slagene), 102, S. 147—156 (Flensborg i Martsdagene 1848) og 1912, S. 1—45 i C. L. Kirstein, Stemninger og Tilstande i Sønderjylland 1848—51).

Efter at ovenstaaende er sat, har Hr. Pastor H. F. Petersen i Flensborg bevist mig den Velvilje at fremskaffe nogle Noter udover, hvad jeg selv har formaaget at skaffe. De af Hr. Pastor Petersen fremskaffede Noter er betegnede med baade Tal og Bogstaver, medens mine Noter kun er betegnede med Tal.

Da Oprøret udbrød 1848, lød det i mit Indre: »Du er en Slesviger, en Undersaat af Danmarks Konge, Kong Frederik 7de, over hvem du intet har at klage.

Troskab til Døden mod ham og dit Fædreland er din Pligt.« — Ophidselsen i Flensborg var stor, og for saa meget som muligt at opretholde den lovlige Ro og Orden, blev fra Magistratens Side, dog, saa vidt mig bekendt, ogsaa paa Opfordring af flere mod deres Konge trofast sindede Borgere, organiseret en Borgervagt, og som dens Befalingsmand indsattes Købmand C. Schwensen.³⁾ Ved den Afdeling, ved hvilken jeg befandt mig, var vor Leutenant den nuværende Senator P. A. Petersen.⁴⁾ Hver Aften samledes vi i Hr. N. Frederiksens²⁾ Gaard ved Nordre Port, og til Tegn paa, at vi hørte til Borgervagten, havde vi et hvidt, Stadens Vaaben paatrykt, Bind om den venstre Arm. Bevæbnede med Geværer udgik nu bestandig Patrouiller fra vort Vagthus ind til Raadhuset frem og tilbage, og atter andre til den sydlige Del af Staden; og det lykkedes ogsaa at opretholde Ro og Orden, selv til den sidste Aften, da Kieler-Jægerne drog ind, og med den Aften ophørte vor Vagttjeneste. Daglig ankom nu mere Militær af Insurgenternes og med det ogsaa gyselige Røverbander, ægte »Freischärler«. Vi levede bekymrede i Forventningen om de kommende Ting, men dog bestandig i Haabet om, at vor højtelskede Konge snarest vilde afsende sine Folk for at befri os fra disse Bander. Endelig kom den forventede Dag og Slaget ved Bau. Vore kjære Danskere sejrede og droge til vor store Glæde indenfor vore Mure. Vi levede igjen glade og haabede, at det strax skulde have Ende. Men den bedrøvelige Paaske kom og med den Skrækken, hvorom jeg vil tie, og Preusserne rykkede ind. —

Hvad var der vel nu bedre at gjøre for os, end saa vidt muligt at sætte vore kjære Danskere i Kundskab om Sagerne Stilling. Dhr. A. Petersen, N. Frederiksen og min Broder, N. Bladt,²⁾ (der var vel flere i deres saakaldte »Komplot«, men jeg kjender kun disse) brugte mig, hvor de ikke selv kunde komme, til at forskaffe sig Underretning. — — Min Broder førte hovedsagelig Korrespondancen med General Bülow i Sønderborg. Alle Breve blev befordrede hemmelig, men ad sikre Veje. — — Da vi boede i den nordre Del af Byen, maatte alt Militær, der drog mod Nord, forbi vor Dør. Jeg fik af min Broder

det Hverv at tælle alt Militær, som drog ud, saa nøje som mulig og opgive hvilken Vaabenart og Nation samt at meddele ham Beretning derom. Han selv gjorde det samme. Grunden til, at vi begge gjorde det samme, laa deri, at vi den Gang boede to Huse fra hinanden og ikke altid vidste, om en af os var ude paa andre Opdagelser. Som Følge heraf kunde intet passere ubemærket forbi. Desuagtet havde jeg endnu hver Gang jeg skulde hjemmefra givet min ældste Datter Befaling til det samme, hvilket hun ogsaa ofte har gjort. Hun vidste i hvad Øjemed, og skjøndt hun kun var 15 Aar gammel, kunde jeg stole paa hendes Tavshed. Derefter blev saa, saa hurtigt som mulig, General Bülow paa ovenanførte Maade sat i Kundskab om Troppernes Antal og Bestemmessted. — — Som forhen nævnt, sendte hine Herrer mig, hvor de ikke selv kunde komme, og jeg kom stedse velbeholden tilbage. Jeg vil her kun fremsætte enkelte Tilfælde og slet ikke i deres Rækkefølge, thi den har jeg glemt, og den gjør heller ikke til Sagen — som jeg aldrig forglemmer.

Min Broder havde erfaret, at en ved det holstenske Militær værende Feltpræst ved Navn Utgenannt, efter hans Udsagn en Thüringer, vilde prædike i den 2 Mil fra Flensborg liggende Grundtoft Kirke. At denne Prædiken maatte have noget besynderligt ved sig, var nemt at tænke, og min Broder ønskede, jeg kunde blive Tilhører. Som Følge heraf gik jeg Lørdag Aften før til en $\frac{1}{4}$ Mil fra Grundtoft liggende By, hvor vi selv havde nær Familie. Det var mig bekendt, at de gode Folk vare meget tysksindede, og jeg maatte bruge List for at naa mit Maal uden at røbe min Hensigt. Des Aarsag var mit første Ord, efter at have hilst paa dem: »Hør Folk, lad os være Familie og Venner! og derfor intet Ord om Politik.« Dette lovedes og holdtes. — Om Aftenen sagde jeg i fortrolig Samtale: »Skulle vi i Morgen i Nykirken til Karstens,³⁾ eller ville I til Grundtoft? Man siger, Pastor Utgenannt skal prædike«. »Ak nej, skal Utgenannt prædike, da maa vi dog derhen; det vidste vi jo slet intet om; du gaar vel med?« — — »Jeg! jah! — — naturligvis«, og Søndag Morgen vandrede vi alle til Kirke. Desværre kom Utgenannt ikke tidlig nok, og den Grundtofte Præst maatte

prædike. Imidlertid kom Utgenannt efter endt Gudstjeneste — — om det kan kaldes saaledes, thi Omkvædet paa Visen var bestandig: Schleswig-Holstein — — og traadte frem i Koret og indbød efter en lille Tale Mændene til en Forsamling om Eftermiddagen i Byens Skole. Ogsaa der indfandt mine Slægtninge og jeg os i rette Tid. Først holdt Utgenannt en Tale; jeg maa tilstaa, Manden kunde tale; aldrig hverken før eller siden har jeg hørt en saadan Tale; Talen var smuk, d. v. s. for hans Tilhængere; for mig derimod Gift og Galde. Slutningen af hans Tale gik ud paa, at der maatte handles energisk. De maatte ikke lægge Hænderne i Skjødets. Fjenden kunde lande paa deres Kyster, naar han vilde og falde deres Folk i Ryggen. Derfor maatte de organisere en Landstorm, hvilket ogsaa skete efter hans Anvisning. Men Dagen derpaa vidste allerede General Bülow gennem min Broder, hvilke Fjender han vilde faa med at gjøre, om en Landgang skulde gaa for sig, og at Signalflagene om Dagen og Skydningen om Natten kun var blind Alarm.

Nogle Dage efter den ulykkelige Katastrofe ved Ekernförde kom min Broder til mig og sagde: »Der er ankommen betydelig meget baade svært og let Skyts paa »Munketoften« (en stor Markstrækning syd for Flensborg, og over hvilken gaar en offentlig Gangsti fra Chausseen til en Forstad bag ved Møllen), men vi kunne ikke overse det ordentlig fra Chausseen. Der staar Meklenborgere Skildvagt der, og ingen tør gaa ad Gangstien. Petersen, Frederiksen og jeg har været der, den ene efter den anden, men ere alle tilbageviste. Forsøg Du nu din Lykke«. Jeg gik. Fra Chausseen af og ind blev jeg tilbagevist. Jeg gik tilbage, gennem Byen, om bag Møllen og fandt der ved Gangstiens Begyndelse ingen Skildvagt. Jeg gik i afmaalte Skridt og ikke for hurtig fremad. Der kom mig flere i Møde, som vare blevne tilbageviste. Godt halv Vejs henne stod en Meklenborger. »Holdt« raabte han, »her tør ingen passere forbi«. »Min Ven«, var mit Svar, »naar De vil forbyde »Mænd« Adgang til en offentlig Gangsti, saa stil Dem ved Begyndelsen af den; hvis det derimod er »Narre«, De vil forbyde det, ja saa kan De godt stille Dem . . . f. Eks. i Midten! men en saadan tror De vel ikke at have for Dem.«

Fyren blev forbløffet. »De har Ret, min Herre; gaa saa da, men gaa hurtig«. Jeg gik videre i afmaalte Skridt, talte Kanonerne og saa deres Kaliber. De var forskjellige. Der var ogsaa enkelte fra »Christian VIII«. Det forønskede Resultat var naaet, blev General Bülow meddelt, og senere tillige, hvor de kom hen. De bleve staaende i flere Dage, men Skildvagten blev endnu samme Dag flyttet til Gangstiens Begyndelse.

En Dag erholdt min Broder Skrivelse fra General Bülow, hvori blev bebudet en Landgang vd Kobbermøllen ved Flensborg; men han havde hørt, at denne var forskanset, og om min Broder derfor kunde give nogen nærmere Forklaring derom. Altsaa maatte jeg derud. En halv Mil nord for Flensborg bøjede jeg af fra Chausseen ind i Skoven henimod Fabrikken og fandt den omgivet af stærke og tætte Palisader, forsynede med talrige Skydeskaar for Geværer. Ved Indgangen stod en Nassauer. Jeg skred forbi ham tilsyneladende tankeløs og intet seende, og havde herfra og til Bygningen Tid nok til at tage hele denne Side, den sydlige, i Øjesyn. Langs Palisaderingen mod Øst gjorde Vejen en Bøjning, og da Vagten nu ikke længere kunde se mig, forsvandt pludselig min Perial, hvormed jeg havde narret min gode Nassauer saa grundigt, at han endog modtog og optog et kraftigt Puf i al Godmodighed. I den Retning mod nordost fortsatte jeg, til Krusaaen standsede mig. Derfra gik jeg tilbage samme Vej og tog derefter den vestlige og nordlige Side under Betragtning. Den vestlige Side var dækket ved en temmelig vaad Eng, og Kjørevejen gjennemskaaret af en betydelig Strøm, hvis Vand drev Møllen. Over Strømmen var før en fast Bro, men denne var afkastet og kun et løst Bræt lagt over for Fodgængere. Jeg gik over dette og langs Engen hen til Chausseen. Paa en Forhøjning i Engen var opkastet en Skanse, betegnet som »Redoute Nr. 2«, vendende mod Kjørevejen. Jeg kom ud paa Chausseen omtr. $\frac{3}{4}$ Mil fra Byen og gik nu tilbage ad denne. Den førte gennem Skoven, og mit spejdende Øje opdagede 3 opkastede Skanser med mange Skansekurve. Det hele saa meget ubetydelig ud ved første Øjekast fra Chausseen og vel, fordi det var temmelig godt skjult. Der stod Nassauere over-

alt, saa jeg turde ikke vove at gaa ind i Skoven og betragte det nærmere. Da jeg kom hjem, fortalte jeg min Broder alt, og vi indsaa, at en Landgang ved Kobbermøllen maatte koste mange hundrede af vore brave Soldaters Liv, da det var umulig at landsætte Artilleri der, og Kanonerne fra Orlogsskibe i Fjorden ikke vilde kunne række Værkerne med nogen Nytte. Jeg udfærdigede saa nøje som mulig et Kort med Blyant og dette blev tilstillet General Bülow til ligemed nøjagtig Beskrivelse, endogsaa med Opgivelse, mellem hvilke karakteristiske Træer i Skoven de enkelte Skanser vare beliggende.

I nogle Dage var der paa Foranledning af en Kie-lerkøbmand, ved Navn Peter Theisen, en født Flensborger, som var Spion for Holstenerne, Husundersøgelse hos Hr. Andreas Christiansen⁴⁾ efter de Geværer, vi havde brugt ved Borgervagten. Der fandtes intet og skulde fortsættes de næste Dage. Nævnte Theisens Moder boede i Huset hos min Søster, hvor ogsaa han logerede, naar han var i Flensborg. Da han kom hjem om Aftenen, gik jeg hen til ham, læste ham ordentlig Texten og lovede ham, at i Fald han fortsatte Husundersøgelsen og fandt Geværerne, skulde jeg ogsaa vide at finde ham, naar Danskerne kom; og jeg fremsatte ham mine Grunde, hvorfor de vilde komme, selv om saa hele Tyskland satte sig derimod, thi »Stormagterne« taalte ikke, at Hertugdømmerne gik til Tyskland. Theisen blev bange for sit eget kjære Skind, og Husundersøgelsen blev mod al Forventning ikke fortsat. Hr. Christiansen har aldrig erfaret, at det var min Skyld; kun til min Broder fortalte jeg, hvad der var passeret.

Straks efter Nytaar tilskrev General Bülow min Broder, at han havde erfaret, at Oldenborger-Militair var rykket ind i Hamborg. Dette var mod Vaabenstilstandens Betingelser, og han ønskede om mulig, at en paalidelig Mand blev sendt til Hamborg for at overbevise sig om, hvad der var i dette Rygte og for med det samme saa vidt mulig at erfare den holstenske Armées Tilstand. Min Broder forelæste mig Brevet og yttrede Ønske om, at jeg skulde afsted. Jeg indvilligede strax. Men det gjaldt om, paa hvad Maade jeg skulde komme fra min Kone, som ikke vilde tillade det, da adskillige, der vare paa lignende

Rejser, allerede vare grebne — deriblandt M a z a n t i — og fængslede. Der faldt mig en List ind, hvilken min Broder strax satte i Scene. Jeg havde den Gang en lille Fabrik af Jernnittenagler til Bødkere, Blokke-drejere, Kleinsmedde o. l. og leverede tillige alle Nitter til Hr. Ditmann & Jensens Jernstøberi i Flensborg. For nu at komme hjemmefra, skulde jeg faa Brev — skrevet af min Broder i et meget bekjendt Rendsborg-Firmas Navn — om at indfinde mig personlig og forsynet med Prøver af Nittenagler for at slutte Overenskomst om Levering af saadanne til Fabrikken. Dette lykkedes mod det Løfte, igjen at være hjemme Mandag eller Tirsdag. Men da jeg ikke kom, fandt hun noget muggent derved, gik min Broder paa Livet og erfarede ogsaa halvvejs den sande Sammenhæng. Følgen var, at da jeg den næstfølgende Søndag kom, fandt jeg hende syg og sengeliggende af Sorg og Bekymring for mig. Resultatet af min Rejse berettede min Broder Hr. General Bülow, som i en senere Skrivelse udtalte sin Tilfredshed dermed. Jeg havde opholdt mig i Slesvig, Rendsborg, Neumünster, Kiel, Altona og Hamborg. Alle Enkeltheder som f. Eks., hvorledes jeg paa et hængende Haar nær var bleven arresteret i Kiel, blive for vidtløftige at medtage her. Resultatet var, at intet Militair fandtes i Hamborg med Undtagelse af enkelte, som daglig kom over fra Hannover for at bese Staden, men om Aftenen atter toge tilbage med Damperen. Jeg erfarede ogsaa nøje den daværende ganske Styrke af den holstenske Armée i samtlige Vaabenarter, hvor hver Bataillon og hvert Compagni laa indkvarteret, hvor Kavalleri og Artilleri laa; Antallet af dens Krigsskibe, baade Damp- og Sejlskibe, Kanonbaade, færdige og under Arbejde værende, hvor disse stode paa Stabelen, hvorved var det mærkelige, at der blandt Mandskabet var flere Officerer end Matroser. Da jeg kjørte fra Rendsborg ud til Banegaarden i en Omnibus, var den daværende Kommandant i Rendsborg og jeg ene i Vognen, og en saa god tydsk Mand forekom jeg ham at være, at han ikke tog i Betænkning, iblandt andet — dog under strengt Taushedsløfte — at meddele mig, at de tvertimod Vaabenstilstandsbetingelserne havde beholdt et tydsk (om jeg mindes ret et hessisk) Bateria, som var skjult i Rendsborg Tøjhus, for, som han

sagde, om det kneb, at forstærke deres Batterier med. At dette var Sandhed, blev mig bekræftet af en Blok-kedrejer i Rendsborg, med hvem jeg stod i Forbindelse og besøgte paa min Tilbagerejse. Han havde arbejdet i Tøjhuset og der selv set Kanonerne, hvilket han alt sammen betroede mig som en stor Hemmelighed i Kraft af vort varme tyske Broderskab.

Da jeg senere, mens Tydskerne laa for Sønderborg, som sædvanlig var ude for at erfare et og andet, mødte jeg paa Flensborg Gade en Handelsven fra Rendsborg, som jeg paa fornævnte Rejse havde besøgt, og som kun kjendte mig for en god og hengiven Schleswig-Holsteiner. Vi talte op og ned med hinanden om politiske Æmner og kom da ogsaa til Tidens brændende Spørgsmaal: Sønderborgs Indtagelse, og jeg forment, at det nok næppe lod sig gjøre. Da fortalte han mig under stor Begejstring, at det ret nu skulde lykkes, og det paa følgende Maade: Der stod allerede i Rendsborg Pontonbaade paa Vogne. Disse skulde kjøres hinsides Dybbøl til en der afsides beliggende Skov, i al Stilhed bringes ned og sammenføjes langs Strandkanten, naar der var stærk sydlig Strøm. Bjælker og Brædder vare afpassede til en hurtig Sammenføjning, saa at alt kunde være færdig i Løbet af nogle Timer. Mens det stod paa, skulde Sønderborg bombarderes. Den nordre Ende af Broen skulde saa løslades og velbemandet føres over med Strømmen. I Forvirringen under Bombardementet og den eventuelle Brand vilde ingen tænke paa en saadan Streg, og Sønderborg er vort. — Denne Efterretning gik øjeblikkelig samme Vej som alle de andre til General Bülow. Nogle Dage senere kom ogsaa virkelig alle Vogne med de til Broen hørende Rekvisiter gjennem Flensborg. Men General Bülow vidste Besked og modtog dem, som vi snart spurgte i Flensborg, med tilbørlig Honneurs i Form af diverse Granater. Deres Forehavende blev opgivet, og Sønderborg blev skaanet. —

Min Broder var i slem Mistanke for Spioneri hos Holstenerne og blev da ogsaa som Følge heraf af den politiske Flensborger-Politimester Krohn⁵⁾ forvist Flensborg og det ganske Slesvig, men det blev ham stillet frit, om han vilde gaa til Danmark eller Holsten, kun udtrykkelig forbudt at gaa til Als. Han

valgte selvfølgelig Danmark. Nogle Dage senere havde jeg Brev fra ham fra Sønderborg, hvorfra han vexlede flere Breve med mig. —

Der blev atter sluttet Vaabenstilstand,^{5a)} det tyske Militair forlod os, og Dagen, da Svenskerne landede, kom^{5 b)} en for mig uforglemmelig og vigtig Dag af mit Liv. Paa den saakaldte nye Bro eller Trankogeriet var plantet Kanoner og hejset danske og svenske Flag allerede fra Morgenstunden. Saa snart Skibene, der bragte vore Venner, øjnedes, skulde der salutes. Hundreder af Mennesker vare forsamlede der for at modtage de ankommende med Jubel. Naturligvis havde Nysgjerrigheden ogsaa ført nogle Slesvigholstenere derhen. En af disse sagde, pegende paa Flagene, man skulde egentlig rive de fordømte Lapper ned. Dette blev hørt og var ogsaa lige strax nok. Af kraftige Hænder blev han revet til Jorden og vilde sandsynligvis være omkommen, havde ikke en agtet, kraftig Bødkermester ved Navn H a n s e n, en født Nyborger, forbarmet sig over ham og hjulpet ham ud af Klemmen og bort. Nu var desværre Gemytterne blevne ophidsede og komne i Oprør; længe nok havde de ogsaa taalt den strenge Politimester Krohns og hans Gensdarmers Stokke. Alt regulairt Militair var ude af Byen, kun Krohn og hans Gensdarm tilligemed en Vagt af allehaande Vaabenarter, Levninger fra Lazaretherne, vare tilbage. Som sagt, Gemytterne vare ophidsede og med fuldtonig Afsyngelse af »Den tapre Landsoldat« gik hele Skaren langs den nye Bro og ind ad Nordre Port. Flere og flere kom til, hovedsagelig Sø- og Arbejdsfolk. Ved en Drejer Andreas blev gjort Holdt. Hans Vinduer sønder-sloges, og alle hans Piber og Sager reves ned og søndertraadtes. Derfra gik det videre mod Syd. En Drejer S a c h s e^{5 c)} led samme Medfart. Hans Bolig laa 2 Huse nord for mit og var Nabobygning til min Broders. Derfra gik det skraas over Gaden til det Kongelige Toldhus. Det Kgl. Toldskilt var bleven nedtaget og i Stedet for anbragt et, hvorpaa blot stod »Zollamt«. Dette provisoriske Skilt skulde nu ned. Der skaffedes Stiger og Skiltet nedtoges, alt under rungende danske Sange [og] Hurraer. Tolderen, K i r c h h o f,⁶⁾ vilde man have ud. Et særligt Nag, især hos Søfolkene, hvilede paa ham fra den Tid,

da han med egen Haand udhuggede Mærker »Dansk Ejendom« af Skibene, eftersom ingen Tømmermand — — »forstod sig derpaa«! En Sten fløj gennem Runden, men en kraftig Stemme fra Mængden tordnede »Holdt! Det er Kongens Gaard! ingen Ruder itu! men ud med Fyren! han skal betales!« Døren var imidlertid saa stærkt stænget fra inden, at den ikke kunde aabnes uden at sønderhugges; altsaa opgaves det, og Toget drog jublende og i Procession gennem et lille Stræde — Herrenstall kaldet — med Skiltet foran, ad Skibsbroen til. Skiltet skulde i Vandet, skulde druknes, og med det al den Harm, man havde lidt. Paa Vejen blev Skiltet benyttet til dermed at ituslaa Vinduerne hos Grovsmed Volkmar,^{6a)} der boede i Nærheden af Toldpakhuset, og derefter under Jubel og Hurra kastet i Vandet, hvor det hurtigt forsvandt, da det var af Kobber. Ogsaa det provisoriske Skilt paa Toldpakhuset skulde ned. De medtagne Stiger var for korte. Den derpaa staaende kunde ikke naa Skiltet — et Bræt, fastnaglet paa Muren. Tvende kraftige Mænd hævdede Stigen med samt den derpaa staaende paa deres Skuldre, og nu begyndte Nedbrydningen. I det samme kom Krohn, Gensdarmchefen, Politimester Niemann⁷⁾ og Borgmester Callisen,⁸⁾ bagved dem Gensdarmene og de førnævnte ud af Lazaretherne hentede Vagter, noget gruelig Skrabsammen, hvorimellem endnu nogle med Tørklæder om Hovedet, Bind om Armen o. d. l. tilligemed enkelte »Freischärler«. Tumulten var saa stor, at man ikke bemærkede dem, før de var ganske nær. Krohn befalede øjeblikkelig at fyre. Niemann og Callisen sagde: »Nej, skal det gaa saaledes til, gaar vi vor Vej«. Krohn befalede igjen at fyre, og Skuddene knaldede. Tre Mand faldt paa Stedet. Niemann og Callisen gik strax hjem. Jeg havde sluttet mig til Toget fra min Bolig. Da vi formedelst Mangel paa Vaaben ikke kunde tænke paa Modstand, fløj Mængden fra hinanden som Duer for Blæst. Jeg gik tilbage gennem førnævnte lille Stræde ind i det første Hus paa venstre Haand, hos en Bekjendt. Herren i Huset, Petersen, kom lige efter mig. Der knaldede et Skud; Kuglen fløj over vort Hoved gennem Vinduet ind i en Bjælke. Krohn og hans Bande gik langs med den nye Bro og ind

ad Nordre Port. Jeg var imidlertid gaaet hjem. Kort derpaa marcherede hele Banden forbi vor Bolig mod Syd. Intet Menneske turde lade sig se paa Gaden eller ved Vinduerne uden strax et Gevær blev rettet mod ham. — Det var bleven Middag. Min Kone satte Maden paa Bordet. Jeg overtænkte, hvordan det vilde ende. Svenskerne var endnu [ikke] at se. Jeg fattede hurtigt en Beslutning, sagde til min Kone: »Spis Du og Børnene! Jeg maa ud!« De græd og bade, jeg skulde blive hjemme, men forgæves; jeg gik! først til Hr. P. A. Petersen, Borgervagtens forud Leutenant, men traf ham ikke hjemme. I Stedet for ham traf jeg en Ven, Malermester L i n d s c h a u. »Hvorledes skal det ende i Dag?« spurgte jeg. »Det er ikke godt at sige«, svarede han. »Kom med«, var mit Gjensvar, »til Borgmesteren! Vi maa have vor Borgervagt fra 48 i Gang, ellers gaar det aldrig godt«. Han var strax beredt. Vi gik, og traf Borgmesteren i Samtale med Stadskommandanten, (om han var Preusser eller Holstener, mindes jeg ikke) samt Politimester Niemann, alle tre staaende ved Borgmesterens Dør. Jeg traadte uden videre Komplimenter hen til ham. »Hr. Justitsraad! hvordan skal det ende i Dag?« — »Jeg ved det ikke, Bladt, vi tale just derom«. — »Jeg ved det, Hr. Justitsraad; døde Mennesker! endnu flere, end dem, der alt har mistet Livet. Men vil De overlade det til os at handle, skal det ikke ske.« — »Hvordan da?« — »Vor Borgervagt fra 48 maa i Gang. Overlades det til os, skal inden en halv Time den første Patrouille være paa Gaden; men kun under én Betingelse. Intet Militair, ingen Gensdarm lader sig se paa Gaden. Sker det, gaar vi vor Vej, og Ansvarret for Følgerne kommer da paa Deres Kappe, Hr. Justitsraad.« — »Det er jeg med til, Bladt. Hvad siger De, Hr. Kommandant?« —

— Kommandanten: »Hvem er disse Folk?«

— Justitsraaden: »Hvad de begge foretage sig, indestaar jeg for. De ere Borgere fra Byen.«

— Kommandanten: »Naa, det er vel saa det bedste, og jeg vil strax give Ordre til, at intet Militair lader sig se paa Gaden, men Gensdarmchefen (Krohn) maa ogsaa sættes i Kundskab derom.«

— Justitsraaden: »Det skal ske, (vendende sig til

Lindschau og mig:) Kom De med herind; jeg har endnu Bind nok fra den Gang«.

Vi fik Bindene og gik alle tre hen til Chefen for Gensdarmene. Vi traf ham paa Gaden. Ogsaa han gik straks ind paa Idéen og vilde øjeblikkelig give fornødne Ordre til Gensdarmene. »Nu,« sagde Callisen, »begynd De saa og skynd Dem saa meget som mulig.« Efter Lindschaus og min Aftale skulde kun besindige og deres Konge tro Borgere antages. Han begyndte straks at hverve ved Raadhuset og i nordlig Retning. Jeg begyndte omtr. ved P. A. Petersens, ogsaa i nordlig Retning. Vi løb begge saa hurtig som mulig. Men da jeg kom ind i det første Hus, hed det, »han er ikke hjemme; han er paa Broen. Nu er Svenskerne i Sigte«. I det andet, tredie, fjerde gik det ligesaa. Jeg gik til Broen. Svenskerne var i Sigte, og Tusinder af Mennesker forsamlede paa Broen. Jeg fandt straks nok, der vare villige. De skulde samle sig paa Raadhuset. Jeg fik ogsaa det Svar af enkelte: »Hvis saa Banden fra i Morges kommer, hvad saa?« Jeg sagde dem vore Betingelser og Tilsagnet fra ovennævnte Herrer. De lavede sig til at gaa. Men en af dem, der stod paa et Stykke Træ og kunde se ud over Mængden, sagde: »Der kommer Banden allerede!«. Jeg svarede, at det maatte være Lindschau med en Borgerpatrouille, og det var det ogsaa, men bag ved ham kom Banden fra om Morgen. Min Ytring var: »De skulle ogsaa komme ligesaa varmt tilbage, som de ere komne«. De havde taget Post ved Smedemester Volkmar, tæt ved Toldpakhuset, hos hvem om Morgen Ruderne vare slaaede ind. De fleste vare inde i Stuen. En Enkelt stod udenfor som Skildvagt. Ankommen til Vagten, spurgte jeg: »Hvem er den kommanderende her?« — »Sergeant Sivers«. — »Jeg maa tale med ham! Hvor er han?« — »I Stuen; jeg skal kalde paa ham«. Han gik for at kalde Sergeanten; jeg bag efter, ind i Forstuen. Sergeanten kom. — »Er De Sergeant Sievers, kommanderende Patrouillen her?« — Ja, det var han da. — »Hvem har beordret Dem herved med den Patrouille?« — Hvad det kom mig ved. — »Jeg spørger først og forlanger først Svar, saa tales vi nærmere ved«. — Ja, det havde da dens Chef. — »Saah! Dens Chef?! da befaler jeg Dem at drage her-

fra med Deres Patrouille og igjen til Vagten«. — Hvorledes jeg kunde befale det, og hvorpaa jeg støttede mig. — »Paa dette med Stadens Vaaben forsynede Bind; jeg er Officer i Borgervagten; De saa vel en af dens Patrouiller at marchere lige foran Dem; for Resten vil jeg gaa med Dem og overlade min Handlemaade til Kommandantens Afgjørelse«. — »Hvis det er Tilfældet«, sagde han, »saa kom Folk! Træd an!« — Imidlertid havde der forsamlet sig en uhyre Menneskemasse foran Døren. Vi afmarcherede. Jeg i Spidsen. Det er umuligt at beskrive den Piben og Hurraraaben, som nu lød fra Mængden. Særdeles mange fulgte med op til Vagtlokalet skraas over for Raadhuset i Bankbygningens underste Lokale. Vi gik langs ad Broen op ad Skipperstræde. Omtrent ved Kompagnistræde mødte vi Borgermester Callisen. I Forbigaaende, — thi gaa fra Banden kunde jeg ikke, — sagde jeg blot til ham: »Hr. Justitsraad, hvad er det? Er De en Mand, der holder Ord! det maa jeg sige«. Han løftede blot paa Skuldrene og betydede mig at gaa videre. Ankommen til Vagtens Gaard, sprang strax flere af Banden løs paa mig og grebe mig i Kraven og vilde slæbe mig ind i Vagtstuen. Skjældsord lode fra alle Sider. — »Bliv mig fra Livet«, befalede jeg med barsk Stemme; »jeg kan gaa alene, det lærte min Moder mig, da jeg var Barn«. — Banden, andet kan jeg ikke kalde den, var ved den frygtelige Piben og Hurraraabene, som fulgte os et temmelig Stykke paa Vej, bleven sat i en saadan Op-hidselse, at det lød fra flere Struber: »Ned med ham! En slig Skam skulle vi taale af en fordømt Danskerhund«. — »Min første Gang er til Kommandanten og ikke til Vagtstuen«, sagde jeg til Sergeanten, »jeg har sagt Dem nede paa Broen, at jeg vilde aflægge ham Regnskab for min Handlemaade. Kom De med!« — »Jeg kan ikke gaa fra Folkene«, svarede han, »men jeg kan medgive Dem 2 Mand«. — Han befalede 2 Mand at tage deres Geværer og følge mig til Kommandanten, som boede i Hr. Andreas Christiansens Gaard. Vi traf ham ikke hjemme, men Borgermester Callisen var der. Min Tiltale til ham var den samme, som da vi nylig mødte ham. »Jeg kan ikke derfor, Bladt, det er sket uden mit Vidende. Volkmar har, som jeg hører, sendt Bud til Chefen efter Vagt;

han var bange, det skulde gaa ham endnu værre end i Morges. Men gaa De nu rolig hjem, jeg skal gaa til Kommandanten; han spiser hos Dølls«. — »Gaa hjem, Hr. Justitsraad! (jeg viste til begge Sider paa min Vagt) jeg er Fange og i Vagten«. — »Saa gaa De med over igjen; De skal snart blive befriet«. — Vi gik igjen til Vagten. Sergeanten kom os allerede i Møde i Porten og havde Møje med at afholde Mængden, som vilde have mig løs. Vi gik ind i Vagtstuen, hvor der vel var en 8—10 Stykker af Banden. Alle vilde bag efter os, men han befalede: tilbage! og beordrede en Kurhesser, som var i Vagtstuen, at staa Vagt i Døren og ikke indlade nogen eller slippe mig ud. Manden drog sin Sabel og adlød. Jeg sagde Sergeanten, at Kommandanten var ikke hjemme, men at Borgmesteren var der og vilde gaa til Kommandanten, og at der strax vilde være Ordre her. Vagten, som havde ledsaget mig, bekræftede mine Ord. Sergeanten gik igjen ud i Gaarden for at holde Orden. Jeg gik op og ned i Forstuen, som om slet intet var passeret og agtede slet ikke paa Vagtmandskabets Skænden. Der var vel omtrent forløbet et Kvarter. Da sprang paa én Gang 6 Karle op, drog deres Sabler og satte mig Spidserne for Brystet. En lang »Freischärler«, der havde skudt med om Morgen, tog sit Gevær (der sad Fænghætte derpaa) og rettede Løbet mod mig. I det samme kom Sergeanten ind, (han var gaaet ud og ind flere Gange). »Han har holdt os for Nar«, brølede de, »der kommer ingen Bud«. Ham, den lange »Freischärler« brølte: »Skyd ham ned paa Stedet«. — »Skyd De væk!« var mit phlegmatiske Svar. — Han: »De er ikke et Skud Krudt værd;« — Jeg: »Har De Kurage til at skyde, har jeg Mod til at staa, ellers kan De ogsaa tage til Deres Slire; den kan jeg staa for«. — For at gjøre alt fuldkomment kom tillige den smaa Kurhesser, der stod Vagt ved Døren, holdt mig sin Sabel lige for Næsen og sagde: »De er en Løgner, fordømte Danskerhund, men De skal lære at kjende tysk Militair«. — »Og De en Flensborg Borger«, sagde jeg og stampede med Foden i Gulvet. »Hr. Sergeant! jeg forlanger Ro«, sagde jeg, vendende mig til ham, »og at gaa uantastet indtil Ordren kommer«. — Rolig bød han: »Manden maa have Ret og være sikker i sin Sag! sæt

Jer eller gaa ud!« (til Kurhessen) »bliv De paa Deres Post!« — Alle forlode mig, og jeg fortsatte rolig min Vandring op og ned. Sergeanten gik ud og ind. Ingen kom mig for nær mere. Endelig kom Sergeanten ind igjen og lige hen til mig. »Min Herre«, sagde han, »hvad De har gjort, dertil var De berettiget og har handlet rigtig, og dermed er De løsladt«. — Jeg skred hen til Kurhessen, saa stift paa ham og sagde: »Hvo er Løgneren?« Han tav. »Hvo er Løgneren?« gjentog jeg. Han svarede ikke. Nu kom Sergeanten. »Min Herre, De hører jo, De er fri og løsladt«. — Jeg: »Meget vel! det vidste jeg, før jeg kom her! men han har udskjældt mig for en Løgner«. — Sergeanten: »Naar jeg bøder Dem, gaar De saa ikke?« — »Paa Deres Bøn, jo!« — Han rakte mig Haanden og jeg ham min og gik. Jeg maa lade ham, han opførte sig meget honnet mod mig. — Jeg gik naturligvis den lige Vej hjem til Kone og Børn for at berolige dem, og fordi jeg trængte til noget at spise. Klokken var bleven 4. Imidlertid vare Svenskerne komne og de fleste allerede gaaede i Land. Med dem vare ogsaa flere Flensborg Borgere komne, som dels frivillig, dels tvungne havde forladt Flensborg. Deriblandt Hr. A. Christiansen. Saa snart han kom i Land gik han strax hjem, men da han vilde forbi Vagtbanden, fore nogle af denne, som kjendte ham, løs paa ham og førte ham ind i Vagten. Dette blev snart bekjendt paa Broen. Søfolk og Arbejdere havde strax sammenrottet sig og vilde gaa løs paa Banden. Der hjalp ingen »Holden igjen« mere. Søfolk, bevæbnede med Haan[d]spager, andre med halve Lægter og store Knippler, droge op ad Gaden. Men Lindschau med en stærk Patrouille af Borgervagten saa Lejligheden til at komme foran. Det var et allerkjæreste Korps at se paa. Jeg mødte dem paa min Hjemvej, lod mig desaarsag blot se hjemme og saa afsted igjen. Scenen ved Vagten lader sig næppe beskrive. Hele Banden med Vagtkommandeuren i Spidsen stod opmarcheret, slagfærdig, i Gaarden. Paa Gaden stod dernæst Borgervagten, bagved denne Knippelkorpset, Lindschau og jeg helt foran. Mængden raabte uophørlig: »Christiansen herud!« Lindschau gik hen til Vagtkommandeuren og sagde: »Rører en eneste sit Gevær,

ere I alle dødsens! se der bagved!« Blege som Dø-
ninger og som naglede til Pletten stode de der. Vagt-
kommandeuren sitrede over hele Legemet. Lind-
schau sagde til ham: »Vil De strax udlevere Christi-
ansen!« — »Han er her ikke«. — »Han er her! og jeg
spørger endnu en Gang: vil De udlevere ham? eller
jeg giver et Vink, og De ere alle forlorne. De ser
vel nok, hvad Møje Borgervagten har med at holde
de bagved staaende tilbage«. — Vagtkommandeuren:
»Ja, jeg vil hente ham!« — Han gik ind, men kom ud
med en anden, der hed Raben.^a — »Naa!« sagde
Lindschau, »ham har De ogsaa; han er nok kommen
af sig selv; men Christiansen! og det strax! eller...!«
— »Ja, ja, jeg skal hente ham.« — Han gik igjen ind,
og kort derpaa lod Christiansen sig se ved Vinduet
i anden Etage. De havde ført ham i Vagten og oven-
paa, medens jeg havde Bataillen underneden. Hurra-
raabene vilde ikke tage nogen Ende, mens Christian-
sen lod sig se. Vagtkommandeuren kom igjen ud,
men Christiansen var endnu ikke med. »Nej«, sagde
Lindschau, »Narre ville vi ikke være længere« og
drejede sig om mod Gaden. — »Han er fri, han er fri!«
raabte Vagtkommandeuren, »han er gaaet gennem
Haven«. — Lindschau sprang hurtig efter og ind-
hentede ham i Haven og bad ham dog endelig lade
sig se for Mængden, ellers gik det ikke godt. Det
gjorde han da ogsaa og blev under rungende Hurraer
ført til sit Hjem. Nu begyndte Vagtkommandeuren
at kapitulere og bad om fri Afmarch med sine Folk.
Dette blev ham tilstaaet paa den Betingelse, at han
og hans tog den nærmeste Vej ud af Byen saa hur-
tig som mulig, og at ingen Mand tog sit Gevær fra
Skulderen eller turde se sig tilbage. Med Møje
lykkedes det os med Hjælp af Borgervagten at gjøre
saa megen Plads mellem den uhyre Menneskemasse,
at Banden frit kunde afmarchere. De med Knipler
bevæbnede vilde løs paa dem. Vinket til Afmarch
behøvede ikke at gives to Gange. Dødblege og for-
øvrigt holdende Betingelserne styrtede de tværs over
Gaden i Stormskridt og gennem Hr. A. Christian-
sens Gaard ud i de saakaldte Grave, hvorhen videre
ved jeg ikke. Mængden spredtes, men en stor Del
holdt Stand ved den politiske Politimester Krohn.
Til Lykke stod der allerede en temmelig stærk Bor-

gervagt, som ogsaa ved Toldpakhuset og hos Hr. K l e w i n g,^{b)} der ogsaa var kommen hjem. Han var dansk, men da han boede i en afsides ud til fri Mark grænsende Del af Byen, kunde han ikke være sikker paa saadan en Dag uden Vagt.

Svenskerne belagde roligt og uden at bryde sig om noget deres Kvarterer. Borgervagten gik uopholdelig langs ad Gaderne, og alt var temmelig rolig, undtagen hos Krohn (nuværende Rasch's Hotel Nr. Torv). Der var Ophidselsen og Larmen stor, og det holdt haardt at holde de oprørte Gemytter tilbage. Man vidste, han var hjemme og vilde med Vold og Magt have ham ud, og var det lykkedes dem, var han ikke sluppet derfra med Livet. Men vi havde til Hensigt at aflevere ham til Svenskerne. For at forhindre hans Undvigelse stod to Mand Vagt nedenfor hans Trappe, den eneste Udgang fra hans Lejlighed. Der blev vel paa enkelte Steder hos de saakaldte »deutsche Gebrüder« slaaet nogle Vinduer ind, men det gik dog saa temmelig an til i Mørkningen. Da blev det bestandig værre. Skarevis gik det Gade op og Gade ned, syngende »den tapre Landsoldat«, til man da ogsaa kom til Cigarfabrikanten Hildegard^{c)} i Nærheden af den danske Kirke. Da der uheldigvis ingen Patrouille var i Nærheden, blev Butiksvinduerne slaaede ind, Døren sprængt og hans hele Lager af Tobak og Cigarer kastet ud paa Gaden og nedtraadt. — Hen imod Kl. 10 lod Justitsraad Callisen mig kalde til sig og sagde, at jeg maatte drage Vagterne ind, da Svenskerne Kl. 10 vilde besætte Vagtposterne og patrouillere. Jeg tog derfor 4 Mand med mig for at patrouillere sidste Gang og inddrage de tre Vagtposter. Ved Hildegard opnaaede jeg Ro, og Mængden fordelte sig. Ved Krohn var det derimod slemt. De to Mand i Forstuen havde nok at gjøre med at passe paa ham; han var hvert Øjeblik paa Trappen og vilde undvige, men dreves tilbage af dem; de 8 Mand udenfor kunde ikke tilbageholde den paatrængende Mængde. Jeg efterlod mine 4 Mand der og bad dem gjøre deres bedste; Svenskerne vilde snart komme. Efter at jeg havde tiltalt Mængden og lovet, at vi vilde udlevere ham til Svenskerne, blev det noget roligere, og jeg gik alene til Toldpakhuset for at inddrage de to der

staaende, hvorpaa vi tre gik op til Klewing for at inddrage Vagten der. Han bad mig om dog ikke at lade ham være alene om Natten. Jeg lovede ham, at i Fald han ikke kunde erholde svensk Vagt, vilde jeg og nogle flere frivillige holde Vagt hos ham om Natten og bad derfor de tvende her staaende om at blive, til jeg kom igjen, hvilket de ogsaa gjorde. De to Mand fra Toldpakhuset blev dernæst afgivne til Forstærkning af Vagten hos Krohn, hvor Tumulten bestandig tiltog. Jeg gik til Borgmesteren og bad ham om svensk Vagt for Klewing, men han nægtede det; den kunde han ikke skaffe, og Borgerne kunde han ikke befale dertil. »Men frivillig at holde Vagt der vil De vel dog ikke forbyde os?« — »Nej, men vælg rolige og besindige Mænd«. — Derfra gik jeg hjem for at underrette min Kone om, at jeg og flere vilde holde Vagt hos Klewing. Da jeg igjen gik hjemmefra til Vagtstuen, var det blevet rolig hos Krohn, kun enkelte stode der endnu. Det hed, han var undvegen, som han da ogsaa var. Det var gaaet til paa følgende Maade. En af de to, der holdt Vagt paa Trappen, havde benyttet Lejligheden, mens den anden gik op og ned i Forstuen, til at lade Krohn undvige gennem Gaarden og Haven. Han meddelte os senere sine Grunde dertil. »Jeg indsa«, sagde han, »Umuligheden af længere at tilbageholde de paa-trængende, og havde de faaet ham i deres Magt, havde han været Døden vis. Sæt saa, der passerede os en lignende Ulykke som i Paaske 1848, hvad skulde da blive af Flensborg?« — Herimod var der vel heller ikke noget at indvende. — Mængden var igjen dragen hen ad Hildegards til. Just som jeg ankom der, mødte jeg en svensk Officer i svensk Uniform, en stor og stærk Mand, og da jeg kun bar Sidegevær, tiltalte han mig saaledes: »De er Officeer i Borgervagten?« Jeg bekræftede det. Han: »Er det nu ikke mulig, De kunde tilvejebringe Ro?«. — Jeg: »Jeg vil forsøge det; det er derfor, jeg er kommen. Men, min Ven, kan De egentlig fortænke Folkene deri? Det er kun det kjedelige derved, at det netop er sket i Dag«. Han lagde mig begge sine Hænder paa Skuldrene og sagde med Eftertryk: »Nej, min Ven, de have længe nok været under Pисken; de maa have Luft, og nu tror jeg nok, de have faaet det,

Klokken er 11«. Jeg bad ham om, at gaa med ind i Trængslen. Han gjorde det. Jeg raabte med lydelig Stemme: »Rolighed her et Øjeblik!« I et Nu var alt stille, kun en Stemme raabte: »Hvem vil befale os?« — »Jeg! Bladt! i denne svenske Officers Navn! Han beder om Ro. Lad det nu være godt, Børnlille, Klokken er 11, gaa nu hjem.« — Paa een Gang var alt roligt, og i nogle Minutter vare alle forsvundne. Officeeren takkede og sagde: »Det kan jeg lide af Flensborgerne.« — Vi samtalede endnu noget om Dagens Begivenheder, før vi skiltes. Men det tør jeg vædde paa, at denne Officeer ikke var nogen Svensker, dertil var hans Sprog for rent dansk og uden Spor af svensk Accent. — Jeg gik ind i Vagtstuen, takkede for Dagen og erklærede Vagten og Vagtstuen for hævet, samt spurgte Lindschau, om han vilde med til Klewing. Han var straks villig, og vi gik. Da vi kom til Nørre-Torv, hørte vi en frygtelig Larmen og Vinduesklirren o. d. l. Det var hos Pastor Valentin¹⁰⁾ Vi vilde først være gaaede derhen for at holde igjen, men besindede os, tænkende, at Skurken havde ærlig fortjent det, saa vi fortsatte vor Vej. Den næste Morgen fortalte en Ven, som havde været Tilskuer, mig, at Vinduerne vare blevne slaaede ind, Gardinerne nedrevne og sønderrevne, hans Bøger kastede ud paa Gaden og søndertraadte, og flere andre Ting ramponerede. Det havde været i hans Studereværelse. Denne Ven fortalte mig ogsaa, at der var kommen en svensk Officeer til ham, havde først set paa Larmen og da spurgt: »Hos hvem er det dog, de huserer saaledes?« Der blev svaret: »Hos en Jesuit, Pastor Valentiner«, hvorpaa hin havde yttret »Jeg har intet set og vil intet se! Jeg har intet hørt og vil intet høre!« Min Ven mente, at hin Officeer ikke var nogen Svensker, men at Udtalen tydede paa en Dansker, og efter Beskrivelsen at dømme sluttede jeg, at det var den samme, jeg havde med at gøre ved Hildegards. Hvorledes skulde ogsaa en svensk Officeer vide, hvem Pastor Valentiner var, siden han intet vilde se eller høre om ham. — Ankomsten hos Klewing afløste vi den der værende Vagt. En af os fik Post ved Døren. De andre gik ind. Dagens Hændelser debatteredes først, hvorefter de 4 satte sig til at sove. Vi afløste hver halve Time. Jeg havde min Vagt mellem 12 og

12½, men da jeg havde paataget mig Vagten, vilde jeg ogsaa vaage med den paa Post staaende, for at Tiden ikke skulde blive ham lang, vi vare desuden alle Venner, saa jeg var for det meste ude hos den paa Post staaende og vi taledes gemytlig for at fordrive Tiden. Jeg var lige gaaet ind for at tænde en Cigar, ogsaa kun kommen lige ind ad Døren, da jeg hørte Skildvagten tale højt. Jeg løb hurtigt ud, drog min Sabel i Forstuen og var i et Øjeblik derude og i rette Tid. Der var nemlig kommen 2 Mænd derhen fra »Gravene«, en Vej, som ellers ingen gik; derfor havde han anholdt dem, og de vilde just slippe fra ham, da jeg kom. Paa mit Spørgsmaal, hvor de kom fra, svarede de, at de vare gaaede bag om Byen og vilde ud gennem Marienstræde. Langs Byen vilde de ikke for ikke at komme i Berøring med Svenskerne. Paa mit Spørgsmaal, hvad de hed, vilde de ikke svare. Intet var naturligere, end at de derfor maatte med ind, hvorved de 4 sovende vaagnede, og en af disse kjendte begge de anholdte som 2 af Krohns Gensdarmer, som havde klædt sig civil. Herpaa bleve de visiterede. Enhver havde en Pistol og en god skarp Kniv hos sig, som bleve dem fratagne, og de fik Ordre til at sætte sig rolig ned. De foregave nu, at de kun vilde hen, hvor de havde logeret, for at hente deres tilbageblevne Klæder og derefter straks gaa til Rendsborg. Paa mit Spørgsmaal, hvad Pistolerne da skulde til, svarede de intet. Den øvrige Vagt løb roligt af. Om Morgenen afleverede vi dem til Svenskerne. Hvad der videre blev af dem, ved jeg ikke. Svenskerne havde ogsaa opsnappet 2. — Lindschau og jeg talte endnu ofte om de Dages Begivenheder og glædede os i Bevidstheden om at have reddet flere Menneskers Liv, thi uden døde Mennesker var det ikke løbet af. —

Fællesregjeringen traadte i Kraft og alt løb saa nogenlunde rolig af. Smaa Excesser med Vinduesindslagning etc. forefaldt vel af og til, men Svenskerne pacificerede strax Bevægelsen. Jeg havde ikke med noget videre at gjøre. —

(Fortsættes).

Noter.

a) Borgerbevæbningen under Raadmand Claus Schwenzen bestod fra 22. Marts til sidst i April 1848.

1) P. A. Petersen, senere deputeret Borger i Flensborg, hørte ligesom de i Erindringerne ofte nævnte Borgere N. Frederiksen og Andreas Christiansen til Byens bedste danske Mænd.

2) F. N. Frederiksen, Borger i Flensborg. Sammen med førnævnte P. A. Petersen og Andreas Christiansen blev han 1849 Medlem af Overdirektionen for Slesvigsk Forening.

2a) Ment er vistnok forhenværende Skibsfører H. Bladt, en af Danskhedens Hovedstøtter i Byen, bl. a. ivrig for den danske Menighed.

3) Claus Emil Carstens, Sognepræst til Nykirke. Embedet var 1847 ubesat.

4) Andreas Christiansen, Købmand i Flensborg jfr. P. A. Petersen og F. N. Frederiksen. Om hans Optræden i de bevægede Martsdage, hvor han nægtede at hejse det trefarvede Flag paa sit Hus, se Sønderjydske Aarbøger 1899 S. 210 og 1902 S. 150 f.

5) Friedrich Clairant Krohn, »den politiske slesvig-holstenske Politimester« (Sønderjydske Aarbøger 1912 S. 35). Se ogsaa Sønderjydske Aarbøger 1899 S. 210 og 1900 S. 210—12.

5a) 10. Juli 1849.

5b) den 27. August.

5c) Pibedrejer Conrad Sachse var ligesom Drejer H. Andresen jun. slesvig-holstensksindet og skal have angivet danske Borgere, bl. a. Billedhugger Klewing for Politimesteren.

6) Frederik Vilhelm Mathias Kirchhof, 1811 Kopist i det vestind.-guineiske Rente- og Generaltoldkammers slesvigske Toldkontor. 1815 Fuldmægtig. 1825 konst. og 1832 fast udnævnt Toldkasserer i Flensborg. Anerkendte i April 1848 den provisoriske Regering, se Sønderj. Aarbøger 1902 S. 149.

6a) Grovsmed Volkmar var, skønt født Hamborger, endnu omkring Dagen før Slaget ved Bov loyal, men svinger saa over.

7) Justitsraad Fr. Aug. Niemann. 1851 entlediget i Naade og med Vartpenge som Politimester og Raadmand i Flensborg. Død 1853 i Slesvig.

8) Justitsraad C. F. Callisen, Borgmester i Flensborg. Nævnes ikke i Statskalenderen efter Krigen og er da formentlig afskediget af dansk Tjeneste.

9) Madam Døll havde Gæstgiveri i Flensborg. Hos hende boede ogsaa i August 1849 C. L. Kirstein som Medlem af den provisoriske Regeringskommission. Se Sønderjydske Aarbøger 1912 S. 32.

9a) Slesvig-holstensksindet Købmand, som var Kollektor for det københavnske Klasselotteri.

9b) Billedhugger Klewing maatte flygte, fordi han af Sachse var angivet for at have baaret den danske Ko-

karde straks efter Vaabenstilstanden. Ham skyldtes det bl. a. at Dannebrog vagede fra Flensborg Raadhus paa Kongens Fødselsdag, den 6. Oktober 1849. Han er kendt fra Opstillingen af Istedløven og Skamlingsbankestøtten samt iøvrigt som en af Hovedmændene indenfor den slesvigske Forening.

^{9c)} Ment er den tysksindede Cigarfabrikant F. W. Hillegaard.

¹⁰⁾ Christian August Valentiner, f. 1798 i Flensborg. 1824 Kateket ved St. Petri Kirke i København. 1828 Præst i Heiligenhafen. 1837 ved St. Mariæ Kirke i Flensborg. Han hørte til de stærkt kompromitterede Præster, se Sønderj. Aarbøger 1900 S. 156 f.

Sønderjylland 1930.

Af Thade Petersen.

1. Grænsen.

I 1930 nærmede Grænsespørgsmaalet sig øjensynligt endnu mere til det rette Leje, idet der fra begge Sider faldt Ord om Modparten, der bar Præg af voksende Forstaaelse. Ved Nytaarstide offentliggjorde Gaardejer Hans Smidt i Kollund en Artikel om Hjemmetyskerne, hvori han søgte at fremdrage Punkter, der var fælles for dem og os og at paapege Fejl i det almindelige danske Syn paa dem. (H. ^{30/1}.)*) Fra modsat Side begyndte der snart at lyde tilsvarende Toner. »Nordschl. Ztg.« skrev saaledes i den Anledning, at der i Virkeligheden nu er godt Samarbejde mellem Danske og Tyske i Byraad, Menighedsraad og Skolekommissioner (H. ^{2/2}). Imidlertid rejser den gamle Adam dog ogsaa Hovedet paa ny ved given Lejlighed. Saaledes rejser »Fl. Nachr.« til 10-Aarsdag for Afstemningen i 2. Zone en hadsk Agitation mod Danskerne. Den støttes deri af Justitsraad Löhmann, mens Redaktør Ernst Schröder og andre tager til Genmæle mod dem (H. ^{10/3}, ^{11/3}, Av. ^{11/3}). Af særlig Betydning var det, at den tyske Gesandt v. Hassel ved sin Bortrejse fra København sagde, at Grænseproblemet aldrig mere vilde blive et Spørgsmaal af magtpolitisk Natur (H. ^{27/3}, ^{2/5}).

Som dødfødt Projekt opstod paa tysk Side en Tanke om et Grænsebælte paa 10 klm med fri Færdsel (H. ^{17/9}).

Ogsaa mellem Danske indbyrdes viser det sig, at Spørgsmaalet om Grænsedragningen har mistet sin Bitterhed, saa at de kan samles i Glæden over det vundne og i Arbejdet for at bevare, hvad der endnu er udsat. De danske Foreninger i Flensborg og Omegn sendte Nordslesvig en Hilsen til Afstemningsfesterne (H. ^{8/2}, ^{10/2}) og modtog den 14. Marts Genhilsen og Løfte fra de nationale Foreningers Seksmandsudvalg (H. ^{14/3}).

Der holdtes i Tiaaret for Afstemningen op imod 150

---

*) H = Hejmdal 1930, Av. = Flensborg Avis 1930, L = Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende 1930, Ber. = Trykt Beretning fra vedkommende Institution 1930.

Fester med ca. 25,000 Deltagere i Nordslesvig (H. $11\frac{1}{2}$, $12\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{2}$). I Aarcts Løb fremdroges i det hele et Væld af glade Minder vedrørende Genforeningen, saaledes især 5. Maj, da Soldater, Gendarmer, Post osv. drog ind i Landet (H. $10\frac{1}{2}$, $5\frac{1}{5}$, Av. $12\frac{1}{2}$, $13\frac{1}{2}$). Tonen var ved alt dette meget maadeholden. Ligeledes ved de tyske Afstemningsfester i Flensborg (H. $14\frac{1}{3}$, $15\frac{1}{3}$). Minderne gav Indtryk af Liv og Vækst (H. $15\frac{1}{6}$). Paa Dybbøl takker Statsministeren Befolkningen for dens Kærlighed og Trofasthed under Fremmedherredømmet og for de første 10 Aar (H. $10\frac{1}{6}$).

Den danske Stats Udgifter ved Overtagelsen af Nordslesvig er bleven opgjort til 435 Mill. Kroner, men deraf er dog kun 150 Mill. direkte Udgifter (H. $\frac{3}{4}$).

Færdslen over Grænsen lettedes en Del, særlig for Folk fra Grænseområdet. Der aabnedes en ny Overgang over Krusaa og indførtes Paskontrol i Togene mellem Padborg og Flensborg. (H. $28\frac{1}{4}$). Et groft Brud paa Grænseordningen agtede tyske Kommuniste at foretage den 15. Juni, idet de vilde drage over Grænsen og marchere til Dybbøl for at forstyrre Festen, hvor Statsminister Stauning talte. Det blev dog forhindet. (H. $16.$, $17\frac{1}{6}$, Av. $17\frac{1}{6}$). Derimod lykkedes det dem senere at komme over og med et Møde paa dansk Grund at standse Landevejsfærdslen ved Krusaa. (H. $\frac{4}{8}$).

Syd for Grænsen trykker den økonomiske Krise langt haardere end Nord for den. Flensborg har især lidt ved Grænsedragningen. Den preussiske Stat søgte i sin Tid og bøde paa det med $47\frac{1}{2}$ Mill. Mk. og en Frihavn til mange Millioner. Men Pengene er borte, og Havnen er der ingen Brug for. (H. $19\frac{1}{2}$). I Foraaret havde 12 af Byens Skibe maattet lægge op. (Av. $12\frac{1}{4}$). I Maj arbejdede Skibsværftet kun 3—4 Dage om Ugen (Av. $23\frac{1}{5}$) og i September maatte det ny Værft, der i sin Tid sysselsatte 1000 Mand, lukke. (Av. $20\frac{1}{6}$). Paa det gamle var der den Gang endnu 800 Mand i Arbejde, men $31\frac{1}{10}$ blev dets sidste Skib gjort færdig (Av. $31\frac{1}{10}$) og ved Nytaarstide maatte ogsaa det lukke. Allerede ved Lukningen i September var Antallet af Arbejdsløse steget til 3492 mod 1990 Aaret før. (Av. $20\frac{1}{6}$). Ved Aarets Slutning fik Byen dikteret en Fordobling af Ølskatten. (H. $30\frac{1}{12}$). Ogsaa paa Landet var Nøden stor. I Landkredsen steg Skatterne med 35—50 pCt. Nøden øges ved megen Mund- og Klovesyge. I Slesvig og Holsten var 2266 Besætninger angrebne af den (H. $24\frac{1}{6}$). I Segeberg Kreds optraadte den i 80 pCt. af Kommunerne. (H. $23\frac{1}{8}$).

2. Nationalt Liv.

a) Dansk Syd for Grænsen.

Ved Aarsmødet i Flensborg $1\frac{1}{6}$ meddeltes det, at Stemmeantallet i Byen var gaaet ned fra 2900 til 1600. Derimod var Medlemsantallet holdt. (Av. $3\frac{1}{6}$, H. $2\frac{1}{6}$). Denne Nedgang voldte, at der til Landdagsvalget ikke opstilledes Kandidater i Byen. (H. $15\frac{1}{8}$). Alligevel afgaves der 1030 danske Stemmer i Byen, 433 i Landkredsen, 145 i Slesvig Kreds og 86 i Syd Tønder Kreds. (Av. $17\frac{1}{9}$, H. $10\frac{1}{9}$). Ved Mindet om Afstemningen faldt der trods den politiske Tilbagegang haabefulde Udtalelser om Danskhedens Bevarelse. (Av. $14\frac{1}{3}$ — $16\frac{1}{3}$).

Slesvigsk Kreditforening havde i Maj 47 Medlemmer og 5750 Mk. Andelskapital. Den havde sidste Aar ydet 20 Laan til 34,399 Mk. (Av. $11\frac{1}{5}$, H. $12\frac{1}{5}$).

¹⁸., samledes der 5—600 Mennesker i Flensborg til et Møde, hvor Knud Rasmussen talte. (H. $20\frac{1}{1}$).

Fra Bogsamlingen i »Flensborghus« laantes i 29 30 46,059 Bøger ud mod 40,000 Aaret før. (Av. $17\frac{1}{5}$).

Midt i Maj fandt en Forhandling Sted om det danske Skolevæsen. Fra dansk Side var man ikke tilfreds med, at man ikke kunde faa et mere centralt beliggende Skolelokale og danskuddannede Lærere og beholde det hidtidige Antal tyske Timer i Duborgskolen. Skoleraad Dr. Sievers gør Rede for Regeringens Syn paa Sagen. Den danske Læreruddannelse anser den for ringere end den tyske. (H. $15\frac{1}{5}$, $24\frac{1}{5}$, $26\frac{1}{5}$, $31\frac{1}{5}$, Av. $24\frac{1}{5}$). Den danske Skoleforening imødegaar dette. (Av. $31\frac{1}{5}$).

I Valsbøl indviedes et Forsamlingshus $14\frac{1}{10}$ (Av. $28\frac{1}{9}$, $14\frac{1}{10}$). Det og andre lignende tynges af, at der i Tyskland maa betales Ejendomsskat ogsaa af Bygninger, der tjener kulturelle Formaal, mens de her i Landet er skattefri. (Av. $25\frac{1}{5}$, H. $27\frac{1}{5}$).

Fra Begyndelsen af Juni er »Flensborg Avis« og »Der Schleswiger« slaaet sammen. (Av. $3\frac{1}{6}$, H. $2\frac{1}{6}$).

Den 10. Maj fejrede Henrik Lassen og Hustru i Struktstrup Krondiamantbryllup. (Av. $11\frac{1}{5}$, H. $12\frac{1}{5}$).

b) Tysk Syd for Grænsen.

Et Ønske om et tysk Grænsefond paa det preussiske Budget anbefales fra Slesvig og Holsten. (H. $20\frac{1}{1}$). Pastor Joh. Tonnesen i Rendsborg bliver Professor ved det pædagogiske Akademi i Altona. (H. $18\frac{1}{2}$).

Ved tyske Vesterhavskyster blev der 1900—1927 ind-

vundet 3595 ha n y t L a n d, deraf 4381 ved Slesvig og Holstens Kyster. Det har kostet 7,4 Mill. Mk., 1690 Mk. pr. ha. Der er nu bevilget yderligere 5,225,000 Mk. til dette Arbejde. For Fremtiden regnes der med 1200 Mk. pr. ha. (H. $\frac{4}{8}$). I Flensborg, Syd Tønder og Husum Kredse er der i de sidste 4 Aar dannet 470 ny Gaa r d e. (H. $\frac{20}{8}$). Langs med Grænsen er der alene i Flensborg Landkreds oprettet 85 ny Landbohjem i de sidste Aar. (Av. $\frac{20}{5}$).

Trods al Nød sættes der Millioner i det saakaldte tyske Hus i Flensborg, der indviedes sidst i September. (Av. $\frac{28}{0}$, H. $\frac{29}{0}$).

c) Tysk i Nordslesvig.

Behandlingen af Tyskerne i Nordslesvig anerkendes af fornuftigt tænkende Tyskere som upaaklagelig. Dr. Leonhard skriver f. Eks., at Forholdene i Danmark er et ligefrem Mønstereksempel paa, hvordan de nationale Mindretal skal behandles (H. $\frac{20}{3}$) og i den tyske Mindretalsavis »Deutsche Zeitung« betegnes den danske Mindretalsordning som »ligefrem eventyrlig«. (H. $\frac{31}{3}$). I enkelte Tilfælde kan den endog skyde over Maalet. Saaledes i Graasten, hvor den tyske Forpagter af Domænen efter Ordre fra Landbrugsministeren fik Forpagtningen forlænget med et Aar tværtimod hidtidig Praksis ogsaa overfor Danske. (H. $\frac{8}{}$, $\frac{12}{}$, $\frac{18}{}$, $\frac{19}{3}$). I Almindelighed har Tyskerne i alle Tilfælde ingen Grund til Klage. (H. $\frac{31}{7}$).

Tyske K r a v er alligevel ikke beskedne. Pastor Schmidt forlanger i et Lovforslag, han har stillet, særlige tyske Skolekommissioner, Eksamensret for højere tyske Skoler og meget andet, der vilde begunstige Tyskerne frem for Danskerne. (H. $\frac{27}{2}$, $\frac{27}{11}$). Dette Forslag blev dog afvist af Folketinget. (H. $\frac{3}{12}$). I et enkelt Tilfælde afstedkom M a n g e l p a a d a n s k I m ø d e k o m m e n h e d e n Del unødvendig Uro. Tyskerne i Haderslev ønskede paa den tyske »Volkstrauertag« at faa ringet med Klokkerne i Frue Kirke. Dette modsatte Menighedsraadets danske Flertal sig, skønt Tyskerne allerede havde opnaaet en saadan Tilladelse andre Steder. (H. $\frac{17}{2}$). Tyskerne iværksatte derover larmende Protestmøder med store Ord og Trusler om Udtrædelse (H. $\frac{18}{2}$). Under Mægling af Biskop Amundsen naaedes der Enighed om et Kvarters Ringning i Tilslutning til den tyske Gudstjeneste den paagældende Dags Eftermiddag Kl. 5. (H. $\frac{22}{2}$). Lignende blev det senere ordnet i Sønderborg. (H. $\frac{8}{3}$). Paa Linje med utilbør-

lige Krav stod det, at det tyske Ungdomshjem paa Galgebakken ved Aabenraa en Søndag havde hejst tysk Flag. (H. $\frac{9}{10}$).

Tyskerne er indbyrdes ikke enige om deres Holdning. Da de frisindede i Sønderborg ikke kunde komme til Orde i »Nordschleswigsche Zeitung«, maatte de ty til »Hejmdal« for at faa deres Synspunkter frem. (H. $\frac{11}{1}$, $\frac{31}{1}$, $\frac{4}{1}$, $\frac{5}{1}$, $\frac{22}{2}$) og Lorenz Christensen beskylder ligefrem den tyske Redaktør Kähler for at desorientere den offentlige Mening og at reducere den politiske Betydning af det tyske Blad til næsten intet (H. $\frac{17}{6}$, $\frac{5}{1}$, $\frac{8}{1}$, $\frac{9}{1}$, $\frac{11}{1}$, $\frac{12}{7}$).

Et stort Skaar voldte det Tyskerne, at Skoleindsamlingerne i Tyskland blev forbudt (H. $\frac{14}{7}$).

Deres Organisationer vokser ellers godt. De har 38 Bogsamlinger med 25,325 Bind, 4886 Laanere og 75,490 Udlaan. 27 Privatskoler med 1114 Elever, Fremmedmenighederne (Schlesw. holst. Landeskirche) har i 20 Sogne afholdt 253 Gudstjenester, og de har 36 Ungdomsforeninger med 1600 Medlemmer (H. $\frac{30}{10}$, $\frac{15}{5}$). Deres Knivsbjergfest var efter Sigende besøgt af 6000 Mennesker (H. $\frac{30}{6}$, Av. $\frac{1}{7}$). Paa deres Aarsmøde $\frac{30}{11}$ hævdede Pastor Schmidt, at de ikke ønskede at isolere sig (H. $\frac{2}{12}$).

Om Skolerne meddeles, at der $\frac{10}{1}$ indviedes ny Lokale til Privatskolen i Broager (H. $\frac{13}{1}$). Privatskolerne i Aabenraa Amt havde i 1929 203 Elever (H. $\frac{23}{1}$). I Tønder Amt har Tyskerne Flertallet i 11 af de 19 blandede Skolekommissioner, der findes. I 3 af dem er der kun ét tysk Medlem. Der har i ingen af disse Skolekommissioner været Vanskeligheder (H. $\frac{25}{2}$). De tyske Skoler har faaet 40 Radioapparater foræret (H. $\frac{6}{3}$). I Aabenraa oprettes der et tysk Privatgymnasium i Tilslutning til Privatskolen (H. $\frac{17}{4}$). 91 af de 351 Elever paa Højskolerne i Maarkær, Rendsborg, Lunde, Læk og Berghof var fra Nordslesvig. Ligeledes Størsteparten af de 72 paa Højskolen i Tinglev (H. $\frac{28}{4}$).

Fremmedmenighederne har 1929 foruden 253 Gudstjenester i 20 Sogne holdt 197 Menighedsråd i 24 Sogne, noget mere end i 1928 (H. $\frac{28}{1}$). En ny Fremmedmenighed dannes af 27 Familier i Hovslund og Østerløgum (H. $\frac{1}{10}$). Tyskerne i Folkekirken ønsker egne Menighedsråd, Ansættelse af tyskuddannede Præster og Kirkebenyttelse af Præster i den »slesv.-holstenske Landkirke« uden Biskoppens Tilladelse (H. $\frac{28}{10}$). I Bedsted faar den tyske Menighed Ret til at bruge Kirken for 20

Kr. pr. Gang (H. $^{10}/_{12}$), og i Bov faar de et større Antal Højmessegedstjenester (H. $^{13}/_{12}$).

Vogelgesang ydede i 1929 76 Laan til 476,230 Kr., og »Höfeverwaltung« resp. Kreditanstalten fik tilskødet 12 Ejendomme til 663,500 Kr.

d) Dansk i Nordslesvig.

En god, sammentrængt Oversigt over det nationale Arbejde og vore Organisationers Styrke gives hvert Aar ved Aarsmødet, der holdtes den $^6/7$. Sprogforeningen, der $^{10}/_{10}$ havde bestaaet i 50 Aar (H. $^9/_{10}$, $^{11}/_{10}$), havde 11,660 Medlemmer, 758 Tillidsmænd, 59,718 Kr. Indtægt, Skoleforeningen ca. 20,000 Medlemmer, 162,782 Kr. Indtægt. Den har hjulpet 293 fra Nord- og 70 fra Sydslesvig paa Skoler. Grænseforeningen har ialt 43,000 Medlemmer, deraf ca. 5000 her i Nordslesvig. Dens Indtægt er 256,000 Kr. (H. $^7/7$, Av. $^8/7$). Haderslev Vesteramts Grænseforening har 1526 Medlemmer, 150 flere end i Fjor (H. $^{10}/_3$). Landeværnets Indtægt og Udgift balancerer med 109,740 Kr., dets Status med 2,592,174 Kr. (H. $^5/3$). Haderslev Østeramts Ungdomsforening har 15 Foreninger med 1805 Medlemmer under sig (220 Tilvækst) (H. $^{27}/_{10}$). Til de danske Ungdomsforeninger hører her 6154 af deres 36,350 Medlemmer (H. $^9/7$). Skoleforeningens Formand, H. Jepsen Christensen, mener, at den sønderjydske Ungdom nu er bedre end nogen Sinde (H. $^1/3$) og Johs. Juhl siger, at Ungdommen hernede er i betydelig Fremgang (H. $^{20}/_3$). Sønderjydske Teaterforening bestaar af 39 Foreninger med ca. 7000 Medlemmer (H. $^{10}/_6$).

Der er bygget ny Forsamlingshuse i Kværshøj (H. $^{10}/_2$), Mjolden (Av. $^5/6$ og $^6/6$) og Løjt (H. $^{12}/_{12}$, $^{15}/_{12}$). Højskolehjemmet i Haderslev havde 12,962 Kr. Indtægt og 2900 Kr. Underskud (H. $^9/3$), Tønderhus er nu i god Udvikling (H. $^{29}/_3$).

Hoptrup Højskole har i 10 Aar haft ca. 1600 Elever. Den mangler endnu 50,000 Kr. for at være økonomisk sikret (H. $^{17}/_2$).

I Januar foreslog Redaktør Valdemar Petersen i Sorø, at indrette Forsamlingshusene til Vandreherberger om Sommeren (H. $^{24}/_1$). Tanken vandt Tilslutning (H. $^3/2$). Hernede erklærede ca. 10 Forsamlingshuse sig villig til at modtage rejsende Ungdom (H. $^{14}/_5$). Antallet voksede senere til 15, der tilsammen kunde modtage 370 Gæster i

Tiden fra $1/7$ — $31/8$ (H. $17/6$, Av. $20/6$). Disse Rejsehjem blev i Sommerens Løb brugt af 391 (H. $5/12$, Av. $17/12$).

Den danske Børnehøjskole i Tønder havde et gennemsnitligt Besøg af 51 (H. $4/2$).

Sønderjydsk Idrætsforening havde i 1929 2150 Fremgang og har nu 9601 Medlemmer (H. $18/1$). Den bevarer Fællesskabet med Skytterne (H. $10/3$). I Maj var der stort Gymnastik- og Idrætsstævne for 2000 Skoleelever i Sønderborg.

Danmarks Lærereforening ønskede at yde Støtte til det nationale Arbejde hernede ved en aarlig Indsamling i Skolerne den 10. Februar, men Ministeriet vilde ikke tillade det. Den vedtog derfor at arbejde for Tilslutning til de nationale Foreninger (H. $1/2$). Et dansk Ægtepar i Amerika har testamenteret de nationale Foreninger i Sønderjylland 6000 Dollars (H. $10/10$).

Fra Haderslev Frue Kirke ønskede man at udsende Afstemningsgudstjenesten, men Radoraadet nægtede det (H. $6/2$).

I en Rejse til København deltog 600 fra hvert Amt (2000 fra Haderslev Amt havde meldt sig til den) (H. $17/5$, $6/6$, $13/6$). I en Udflugt som Historisk Samfund for Sønderjylland iværksatte til Slesvig for at se Hedebyudgravningerne, deltog 200. (H. $6/10$).

I Begyndelsen af Juni aflagde nordiske Journalister et Besøg i Aabenraa, paa Vestkysten og paa Dybbøl. (H. $2/6$, $4/6$). Et Par Uger senere besøgte Dansk-Amerikanere Aabenraa, Dybbøl og Als. (H. $19/6$). Tønder gæstedes i Fjor af 15,000 Turister. (Av. $25/4$).

I Maj aflagde Kongen sit aarlige Besøg her nede. (H. 22 ., $24/3$, Av. $23/5$).

Paa Grundlovsdagen afsløredes en Mindesten paa Urnehoved. (H. $6/6$). I Aabenraa rejstes en Mindesten for Fr. Fischer i Folkehjems Have (H. $25/6$, $26/6$) og i Hammelev en for Hans Nissen. (H. $29/6$).

I Foraaret begyndte den nye store Sønderjyllands Historie i 5 Bind at udkomme. (H. $1/3$). I August holdtes Hjemstavnskursus paa Rønshoved Højskole (H. $2/8$) og i September holdt »Historisk Samfund for Sønderjylland« sit Aarsmøde i Tønder. Det har 681 Medlemmer. (Av. $23/6$, H. $22/6$). Historisk Samfund for Als og Sundevad har 153 Medlemmer og 984 Kr. Indtægt (H. $25/3$, Av. $26/3$).

3. Politik.

Gaardejer Johan Nissen i Strandelhjørn blev Stedfortræder for Folketingsmand Holger Andersen, der rejste til Konstantinopel som Folkeforbundets Kommissær. (H. $\frac{1}{3}$). Landstingsmand Holger Fink nedlagde sit Mandat, hvorefter Kloppenborg Skrumsager blev Landstingsmand. (H. $\frac{8}{6}$).

4. Samfundsforhold.

Ved Folketællingen i 1930 viste det sig, at Folketallet i hele Landsdelen var steget 1228 siden 1925. Det udgør nu 177,661. (H. $\frac{8}{12}$). Af Byerne havde Aabenraa 165 Fremgang, nu 8,817. I de 5 Aar var der flyttet ca. 300 flere til Udlandet end der var kommen derfra. (H. $\frac{9}{12}$). Haderslev havde 150 Fremgang, nu 14,476. Sønderborg 369 Fremgang, nu 10,823. Tønder havde derimod 112 Tilbagegang, nu 5,754. (H. $\frac{8}{12}$). Børneantallet i Skolerne begynder nu ogsaa at stige. (H. $\frac{15}{11}$). Af de 812 Personer, der i Fjor fik Indfødsret i Danmark, boede 87 i Sønderjylland (H. $\frac{14}{11}$).

Ved Nytaar var der 250 Ansøgere til 70—80 ny Husmandsbrug i Sønderjylland. (H. $\frac{3}{1}$, Av. $\frac{14}{1}$). Paa Rumohrsgaard kunde der oprettes 21 nye Brug, (H. $\frac{18}{2}$) paa Graasten Herregaard 9, (H. $\frac{17}{3}$) paa Adelvad 11, (H. $\frac{19}{3}$) paa Hornsgaard i Fol Sogn 7, (H. $\frac{8}{4}$). I Bjerndrup er der dannet en helt ny By, fiks og færdig (H. $\frac{19}{6}$) de første 4 Brug er solgt. (H. $\frac{4}{10}$). I Aarets Løb dannede Jordlovsudvalget 35 ny Ejendomme i Tønder Amt (H. $\frac{28}{10}$), hvor der siden Genforeningen er udlagt 180 ny Brug og 20 Tillægsparceller. (H. $\frac{19}{11}$). I det hele er der i Sønderjylland udstykket ca. 1200 ha til 114 ny Brug i $\frac{1929}{30}$ (H. $\frac{2}{5}$) og Staten har 120 Brug under Forberedelse her nede. (H. $\frac{19}{3}$). Af 491 Ansøgere til Statsjord er 110 fra Nordslesvig. (H. $\frac{11}{12}$). Ved Siden af Jordlovsudvalget virker Udstykningsforeningen, der ialt har oprettet 70 Ejendomme. (H. $\frac{28}{5}$).

Udstykningsprincippet er stadig under Drøftelse. Paa et Husmandskursus i Aabenraa var de fleste for Statsfæste, mens Lorenzen, Rørkær, pegede paa dets nationalt uheldige Side (H. $\frac{3}{2}$) og H. Jepsen Christensen i Landstinget talte imod det. (H. $\frac{9}{4}$). De samvirkende sønderjydske Husmandsforeninger kræver paa et Møde i Aabenraa Præstegaardsjorden udstykket. (H. $\frac{23}{6}$).

Den første Havvekoloni ved Haderslev, Borgme-

sterkobbelen, har kostet 34,000 Kr., deraf resterer endnu 13,000. (H. $24/2$).

Den alsiske Brandforsikring for Bygninger har 303,558 Kr. Overskudsreserve og et Reservefond paa 71,333 Kr. Den har 3064 Medlemmer med over 58 Mill. Kr. Forsikringssum. (H. $27/2$). Brandskaderne paa Landet i Nord-slesvig har fra 1920—29 udgjort ca. 15 Mill. Kr. De er især vokset siden 1925. (Av. $6/7$). Den nordslesvigske, nordøst-slesvigske og Lø Herreds Brandforsikringer er derved kommen i Vanskeligheder og maatte slaas sammen. (H. $18/12$, $20/12$).

Haderslev By eftergav i Maj al uforskyldt Fattig-hjælp. (H. $7/5$).

Aabenraa By agter at danne en Badestrand ved Sønderchaussee i Lighed med den i Eckernførde. (H. $9/6$).

Alderdomshjemmet »Alderstrøst« i Aabenraa har virket i 50 Aar. (H. $10/11$).

Den nordsl. Kvindeforening, der driver et Hvile-hjem og flere Børnehjem, havde et godt Arbejdsaar og et tilfredsstillende Regnskab. (H. $27/6$).

Amtssygehuset i Haderslev har 123 Senge, i Gram 74. (H. $17/7$). Ved Aabenraa Sygehus tages en Epi-demibygning i Brug. (H. $17/12$). Der er 77,039 Medlemmer i 105 Sygekasser. (H. $19/7$). Helsehjemmet har i 10 Aar huset 2760 Børn. (H. $1/6$). Tuberkulosen er endnu slem her. (H. $22/6$).

I Tønder Amt er Fødselstallet paa Landet 21,2, i Byerne 21,0 pro mille, Dødstallet henholdsvis 8,3 og 8,0. Tønder Amts Sygehus har 90 Senge, Løgumkloster 20, Tuberkulose angaves som Dødsårsag 7 Gange fra Byerne og 12 Gange fra Landet. Tyfus er bleven en sjælden Sygdom. (Ber. 1930). I Haderslev Amt var Fødselstallet i Byerne 18,9, paa Landet 18,2 pro mille, Dødstallet henholdsvis 12,6 og 8,8. (Ber. 1930).

5. Erhverv og Økonomi.

a) Landbrug.

Den Omlægning af Driften, der maatte blive en Følge af Grænseflytningen, er vel nok i Almindelighed vidt fremskreden, men ikke alle vegne gennemført, mindst vel nok paa Vestkysten. Paa Landboforeningens General-forsamling i Bredebro $18/1$ hævdede Gaardejer Hans Beyer, Aasgaard, støttet af flere Talere, at det havde set bedre

ud der paa Egnen, hvis der havde været drevet typisk dansk Landbrug i større Udstrækning, end Tilfældet er. (H. ²⁰/₁). I Sønderjylland som Helhed er Græsarealet endnu mere end 11 pCt. over Landsgennemsnittet. (H. ³¹/₁). Denne Omlægning kræver mange Steder bl. a. Samling af Ejendommene ved Magelæg. Indtil Nytaar 1930 var denne foretaget eller foreslaaet med 6564 ha, og der var oprettet 121 nye Brug ved Udstykning af Udmarker fra Gaarde. (H. ¹⁷/₁). Følgende Tal giver et Indtryk af, hvor vidt Omlægningen er fremskreden; Roearialet er siden 1920 vokset med ca. 50 pCt., Korarealet med ca. 11,000 ha, Koantallet med over 27,000, Svineantallet fra 108,000 til 271,000. Mælkemængden er 50 pCt. over 1913. (H. ¹⁰/₂). Der tegnedes i 1930 godt 600 Tønder Land til Dyrkning af Sukkerroer. (H. ²³/₄).

I 1924 avledes der Frø paa 150—200 ha, og i 1930 oprettedes et Frøtørreri i Sønderborg (H. ²⁰/₂).

Plantning tager stærkt til, især af Rødgran (H. ²⁵/₂). Alene i Nørre Rangstrup Herred fik 193 Medlemmer af Plantningsforeningen i 1929 udleveret 73,840 Naaletræsplanter og 59,861 Løvtræer (H. ²⁷/₂), og Plantningsselskabet »Sønderjylland« har siden 1920 udleveret ca. 15 Millioner Planter (Av. ²⁵/₄).

Fæstet Planteselskab har i 25 Aar omdannet 200 Tønder Land Hede til Skov (H. ¹⁸/₇), Sønderborg og Aabenraa Amters Smaaskovsforening har faaet 27 ny Medlemmer med 104 ha, mens 8 med 27 ha har meldt sig ud. Den har nu 240 Medlemmer med 1167 ha, og Interessen for Skovenes rigtige Behandling er stigende. (H. ²⁷/₆).

Et Merglingsselskab dannedes for Vojens og Omegn (H. ⁹/₁), og der tegnedes 75,000 m³ til 11 Byer (H. ¹⁰/₁). I Skærbæk dannedes et lignende med ca. 100,000 m³ (Av. ²³/₁₀).

Kultivering af vandsyge Arealer skrider godt fremad. Afvandingen af Marsken ved Tønder er næsten færdig. Den bliver imidlertid dyrere end beregnet og opføres paa Finansloven med 1,1 Mill. Merudgift (H. ¹⁸/₃). De tyske Grundejere, hvis Land lider under de danske Digebygninger, har man budt 140,000 Mk., hvad de ikke er tilfreds med (H. ⁵/₄). Senere besindede de sig dog (Av. ³/₇). Der er under dette Arbejde bygget 80 km Diger, anlagt 200 km Kanaler og gravet 1000 km Grøfter. Der ved beredes 10,000 ha for Ploven (H. ¹/₈). Der skal endnu graves 4 Afvandsingskanaler i Gammel og 1 i Ny Frederiks-

kog paa tilsammen 6 km (Av. $^{11}/_{12}$). Engene ved Sejersbækken giver nu 4 Gange saa meget Hø som før Afvandingen (Av. $^{7}/_{8}$). Desværre begynder de afvandede Enge ved Tønder nu at plages af Mus (Av. $^{16}/_{7}$). Løbeorm gør i Ballum og Skærbæk Enge Skade for ca. 100,000 Kr. (H. $^{3}/_{6}$, Av. $^{4}/_{6}$). Under Drøftelse staar endnu en Plan om Regulering af Bredeaa nedenfor Løgumkloster. Den vilde komme 3000 ha til gode. Faldet er her 9,5 m paa 30 km (Av. $^{4}/_{3}$).

I Kvægbruget lægger man især Mærke til Koantallet. Det er fra $^{28}/_{20}$ — $^{29}/_{30}$ steget med 2 %. Mælkemængden er steget paa saa godt som alle Mejerier, paa en Del med indtil 12 %. I Haderslev Amt er 50 % af Køerne under Kontrol, i Sønderborg Amt 40 %, i Aabenraa Amt ca. 30 %, men i Tønder Amt kun 13—14 % (H. $^{13}/_{3}$). Den aarlige Mælkemængde til Nordslesvigs 142 Mejerier steg fra 139 Mill. kg i 1921 til 236 Mill. i 1924 og 280 Mill. i 1928. Koantallet, der var sunket fra 113,359 i 1913 til 82,770 i 1920, steg til 110,264 i 1929 (Av. $^{22}/_{5}$, L. S. 110f). Siden den første danske Tælling er Koantallet steget 30 %. Smørudbyttet pr. Ko er ligeledes steget, i 1929 med 7,7 kg pr. Ko. Det er nu gennemsnitlig 138,8 kg. Der arbejdes nu i 96 Kontrolforeninger, med ca. 35,358 Køer. I 1928 var der 88 Foreninger med 31,756 Køer (L. S. 1. f.).

Sønderjydsk Smør staar i Kvalitet godt. Ved Laboratoriets Bedømmelser kom det kun til at ligge 0,05 Points under Landsgennemsnittet mod 0,1 Aaret før. Kvalitetsbetaling for Mælken gaar da ogsaa jævnt fremad (L. S. 28).

Kvægavlsforeningen under »Fællesledelsen for Avlen af rødt dansk Kvæg« har 10 Foreninger med 13 Tyre, 250 Medlemmer med 2050 Køer, hvoraf 1659 er kontrolleret (L. S. 52). De 10 højest ydende Besætninger har i 1929 givet 30 kg Smør mere pr. Ko end i 1928 og de 10 højest ydende Køer 38 kg mere end i 1928. Gennemsnitlig gav Køerne 3675 kg Mælk med 3,64 % Fedt og 149 kg Smør (H. $^{6}/_{2}$, L. S. 73 f.). Jes Andersen i Himmars 5,7 Aarskøer har givet 6661 kg Mælk, 4,8 % Fedt og 304 kg Smør. Det er »den højeste Gennemsnitsydelse af en Besætning her i Landet, maaske i hele Verden« (L. S. 73).

Korthornsavlens har 59 Kontrolforeninger med 1553 Besætninger og 23,606 Køer. De har i Gennemsnit ydet 3469 kg Mælk, 3,62 % Fedt og 139,8 kg Smør pr. Ko. Fremgangen fra det foregaaende Aar er 7,1 kg Smør pr. Ko (H. $^{6}/_{12}$).

I Hesteavlen er der sket store Fremskridt siden Genforeningen (H. $\frac{4}{3}$).

Blandt Husmændene i Hjerndrup Sogn blev en Kontrolforening efter ny Methode sat i Værk (H. $\frac{15}{2}$).

Mejerierne holder gerne deres Generalforsamlinger og aflægger deres Beretninger mod Slutningen af Aaret (H. $\frac{3}{}$, $\frac{4}{}$, $\frac{5}{}$, $\frac{7}{}$, $\frac{14}{}$, $\frac{17}{11}$). Ved den Tid fremkommer ogsaa Beretningerne fra mange Kontrolforeninger (H. $\frac{4}{}$, $\frac{5}{11}$). Af 74 indberettende Mejerier har nu 58 Fedt-afregning (L. S. 381). En Hemsko for Fremskridtet er Fællesmejerierne. (L. S. 652).

Smørsalget sker jo for en væsentlig Del gennem Smørekseportforeningerne, af hvilke den i Haderslev omdannedes til et Aktieselskab (H. $\frac{2}{9}$), den i Vojens har et Overskud af $\frac{1}{4}$ Mill. og er i stadig Vækst. (H. $\frac{25}{10}$). Den var den første, der indførte ugentlige Smørbedømmelser, nemlig straks efter Dannelsen i 1905, mens man Norden Aa først meget senere gik over til det. Her er nu 80 pCt. af Mejerierne sammensluttet i Salgsforeninger, mod kun 40 pCt. i det øvrige Land. (L. S. 140). Sønderjydske Landmænds Eksportforening i Sønderborg har 43 Mejerier. Dens Omsætning er steget med 9,7 pCt.

En Afspærring af Aabenraa og Tønder Amter paa Grund af Mund- og Klovesyge voldte umaadelig Ulempe paa en Tid, da der alene paa Vestkysten gik 4—5000 eksportfærdige Kreaturer, som man havde ventet at tjene 90—100 Kr. paa pr. Styk, men som nu ikke var til at afsætte. (H. $\frac{25}{8}$). De Foranstaltninger, der fra Statens Side sattes i Værk for at bøde paa Ulempen, vandt kun ringe Bifald og Paaskønnelse. (H. $\frac{15}{}$, $\frac{21}{}$, $\frac{23}{}$, $\frac{25}{8}$, $\frac{10}{}$, $\frac{18}{}$, $\frac{27}{9}$, $\frac{23}{10}$), (Av. $\frac{10}{8}$, $\frac{11}{9}$, $\frac{18}{9}$, $\frac{9}{10}$). Ogsaa Eksportmarkedet i Haderslev gik stærkt tilbage i November og December (H. $\frac{13}{12}$). I 1929 gav Staldene 10 % Dividende (H. $\frac{4}{3}$).

Desværre volder Oksebremsen endnu alt for stor Skade hernede. I 1929 var 23 $\frac{3}{4}$ % af Huderne vernede, i Nørrejylland 6 $\frac{1}{4}$ og paa Øerne endog kun $\frac{1}{2}$ % (L. S. 182).

Af Svin fandtes der $\frac{15}{7}$ 29 47,267 i Tønder Amt, $\frac{15}{7}$ 30 derimod 71,196 (Av. $\frac{14}{10}$). For hele Nordslesvig var Antallene følgende:

Amt	$\frac{15}{7}$ 29	$\frac{15}{7}$ 30	Tilvækst
Tønder	47,000	71,000	51 %
Haderslev	98,000	137,000	40 %
Aabenraa	56,000	78,000	40 %
Sønderborg	70,000	91,000	28 %

Gennemsnitstilvæksten for hele Landet var 36 %. Tønder Amts er den største i hele Landet (Av. $\frac{28}{12}$). Efter en Regnskabsførings Opgørelse gav Svinene $\frac{1020}{30}$ gennemsnitlig 15 Kr. Overskud (H. $\frac{1}{11}$).

Paa Slagterierne slagtedes følgende Antal Svin i 1929: Tønder 17,926 (H. $\frac{0}{1}$, Av. $\frac{4}{1}$), Sønderborg 62,658 (H. $\frac{0}{1}$, $\frac{20}{2}$), Aabenraa 61,653 (H. $\frac{15}{2}$), Rødding 56,277 (H. $\frac{21}{2}$), Graasten 54,966 (H. $\frac{22}{2}$), Vojens 22,889 (H. $\frac{20}{2}$), Skærbæk 21,338 (H. $\frac{3}{4}$), Slagteriet i Haderslev skal udvides (H. $\frac{0}{11}$). I Løbet af 1930 slagtede Sønderborg Slagteri 17,000 Svin flere end Aaret før (H. $\frac{31}{12}$).

Fra de forskellige Landboforeningers Regnskabsforeninger meddeles:

Haderslev Amt: Den omfatter 33 Landbrug af 57,7 ha i Gennemsnit. Forrentningsprocenten i 1929—30 var i bedste Tredjedel 9,5%, i midterste 5,6%, i daarligste 3,2%. Den alsiske 7,2%, den nordslesvigske 6,3%. Aabenraa Amt: 67 Ejendomme, Gennemsn. 5,0% (Ber. H. $\frac{11}{3}$, $\frac{12}{3}$, $\frac{1}{11}$, $\frac{4}{11}$, $\frac{5}{11}$, $\frac{19}{11}$).

Ved Fælleslandboforeningens Generalforsamling $\frac{27}{2}$. gaves en Del Oplysninger om Landbrugets Stilling (H. $\frac{28}{2}$). Den alsiske Landboforening fejrede 75 Aarsjubilæum. Træk af dens Historie fremdroges (H. $\frac{20}{3}$). Als Nørreherreds Landboforening blev 50 Aar (H. $\frac{12}{5}$, $\frac{14}{5}$). Fælleslandboforeningen indsætter en ny Konsulent for Grænseegnene (H. $\frac{28}{6}$). I et landbrugsfagligt Kursus i Graasten deltog 150 Lærere (H. $\frac{1}{6}$).

b) Industri og Haandværk.

Sønderjyllands største industrielle Anlæg, Højspændingsværket i Aabenraa har i 1929 leveret 10,2 Millioner kWh (H. $\frac{0}{1}$). Dets Anlægskapital er nu efter Afskrivning af 2,217,000 Kr. nede paa 1,397,000 Kr. I 29—30 er der tilsluttet 11 ny Transformatorstationer. Forbruget stiger, mest til Landbrugskraft, og Priserne nedsættes stærkt. Generalfors. $\frac{30}{5}$ (H. $\frac{31}{5}$). I Sønderborg og Aabenraa Amter steg Strømsalget med 20%, og Prisen nedsattes (H. $\frac{3}{6}$). I Midtsønderjylland er det steget med 18%, mest med Kraft til Landbruget. Ogsaa her nedsattes Priserne (H. $\frac{3}{6}$). Det samme skete paa Vestkysten (H. $\frac{11}{6}$, Av. $\frac{15}{8}$). Paa Haderslev Næs steg Forbruget med 24% (33 til Landbrugskraft) (H. $\frac{21}{7}$). Nedlægningen af Forbindelseskablet Aabenraa—Flensborg paabegyndtes ved Aabenraa $\frac{3}{1}$. (H. $\frac{4}{1}$). Forbindelsen tilvejebragtes i Maj og virker heldigt (H. $\frac{25}{6}$).

Tønder Aktiebryggeri giver 5%. Det har 14,467 Kr. Overskud (Av. $\frac{23}{3}$).

17 sammensluttede Teglværker ved Egersund og Nybølner er nu oppe paa en Produktion af 50—60 Millioner Sten (Av. $\frac{4}{6}$)

c) Handel og Skibsfart.

I Havnene indgik i 29—30 10,899 Skibe, deraf 4,813 i fri Trafik (H. $\frac{11}{6}$). I Rutefart indgik i 28—29 i Sønderborg 2,184, Graasten 1,684, Aabenraa 801, Haderslev 2,061 Skibe paa henholdsvis 168,598, 91,961, 56,724 og 113,116 Reg. Tons. I fri Fart indgik i Sønderborg 1229, Graasten 1192, Aabenraa 803 og Haderslev 904 Skibe paa henholdsvis 92,274, 37,871, 87,964 og 75,701 Reg.-Tons (H. $\frac{6}{1}$, $\frac{13}{1}$, $\frac{11}{3}$). Der er i samtlige sønderjydske Havne 29—30 losset 504,464 og ladet 154,674 Tons Gods, heraf henholdsvis 459,818 og 123,455 Tons i fri Trafik (H. $\frac{24}{6}$). I Haderslev forberedes et nyt Havneanlæg ved Sydsiden af Fjorden (H. $\frac{9}{1}$). Haderslev Havn havde 29—30 200,300 Kr. Indtægt. Den gav 55,000 Kr. Overskud (H. $\frac{15}{8}$).

Fra Aabenraa var der ved Nytaarstide stor Sildefangst (H. $\frac{9}{1}$).

d) Pengevæsen.

Af Bankerne har Folkebanken for Als og Sundeved haft 93,365 Kr. Overskud. Den giver 6% Dividende og har haft 298,764,069 Omsætning (H. $\frac{13}{2}$, $\frac{28}{2}$). Haderslev Bank har ca. 70,000 Kr. større Overskud end i Fjor, nemlig 323,739 Kr. Dens Omsætning er vokset og den giver 10% Dividende (H. $\frac{10}{3}$, $\frac{15}{2}$). Folkebanken i Aabenraa har haft 125,332 Kr. Nettooverskud. Ogsaa dens Omsætning er vokset (H. $\frac{15}{3}$). Tønder Landmandsbank har siden Rekonstruktionen anvendt 94,172 Kr. til Dækning af Goodwillkontoen og til ekstra Godtgørelse til de gamle Aktionærer. Den har henlagt 27,137 Kr. til Reservefond (H. $\frac{17}{3}$).

Et Par Sparekasser, nemlig Tønder og Sønderborg mindedes, at det var 110 Aar siden de oprettedes (H. $\frac{27}{2}$, $\frac{28}{2}$). I Frøs og Kalvslund Herreders Sparekasse er Sparernes Tilgodehavende steget fra 640,640 Kr. i 20—21 til 2,305,736 Kr. i 29—30. Samtidig er Omsætningen steget fra 3,551,014 til 39,779,263 Kr. (H. $\frac{9}{5}$). Antallet af Indskydere i Sparekassen for Haderslev Byes Omegn er fra 3454 i 1923 steget til 7075 i 1930 (H. $\frac{3}{7}$).

Sparekassen for Aabenraa By og Omegns Indskud er vokset med 256,000 sidste Aar og er nu 6,418,795 (H. $\frac{28}{6}$).

tenedsættelse af gennemgaaende $\frac{1}{2}\%$ (H. $\frac{8}{3}$, $\frac{21}{3}$).

Hypoteklaanefonden, der skulde standse til $\frac{31}{5}$, modtog i Løbet af 10 Dage 150 ny Laaneandragender (H. $\frac{7}{3}$). Den har sidste Aar ydet 583 Laan til $2\frac{1}{4}$ Mill. Kr., ialt nu 2377 Laan til $14\frac{1}{2}$ Million (H. $\frac{13}{10}$, $\frac{14}{10}$).

Sønderjyllands Kreditforening har i sidste Regnskabsaar udlaant over 8,9 Mill. Kr. (H. $\frac{15}{10}$).

Sønderjydsk Fond har i 1929 anvendt 241,252 Kr., ialt nu 11 Millioner (H. $\frac{10}{4}$).

c) S a m k v e m.

Vejene er jo nu igen ved at blive de vigtigste Færdelsaarer. Efter den Plan, der efter Genforeningen lages for Udbedringen af de frygteligt ødelagte Veje i Sønderjylland, skulde der istandsættes 406,4 km gammel Landevej, de saakaldte Provinsveje, og udbygges 428,1 km ny Landevej. Allerede dermed vilde Vejnettet her i Tæthed svare til det paa Øerne. Imidlertid er der senere kommen ny Planer til. Af de færdige Veje var $\frac{1}{4}$. 29 i Haderslev Amt 13,52% tjæret, i Tønder Amt 2,86 % brolagt, i Sønderborg Amt 3,47% asfaltbetoneret, i Aabenraa Amt 0,83% brolagt (H. $\frac{2}{7}$). I Juni 1930 var der i Haderslev Amt tjæret og asfalteret 37,5 km (H. $\frac{18}{6}$), og i Sønderborg Amt var man nu i Færd med at belægge de stærkt befærdede Strækninger med Dammann Asfalt i Stedet for før med Asfaltbeton. (H. $\frac{20}{6}$). Der har man i 10 Aar bygget 70 km ny Vej. (Av. $\frac{11}{2}$). I Aabenraa Amt skal der bygges 25 km ny Landevej (H. $\frac{13}{11}$) efter at Kystvejen er taget i Brug (H. $\frac{2}{1}$) og Vejen Lundsbjerg—Tinglev er bleven færdig. (H. $\frac{1}{11}$). I Haderslev Amt er der Plan om 22 ny Vejarbejder (H. $\frac{18}{11}$) deriblandt 23—24 km paa Haderslev Næs (H. $\frac{10}{3}$). Alt imens er Planen om en Skraavej Aabenraa—Esbjerg dukket op. (H. $\frac{20}{9}$). Alt dette koster mange Penge.

Af Vej fonden er der bevilget 2,7 Millioner til det (H. $\frac{20}{9}$, $\frac{22}{9}$), men Vejvæsenet faar ogsaa en Udgift i Haderslev Amt af 1,445,000 Kr. (H. $\frac{19}{11}$). I $\frac{27}{28}$ var det 732,225 Kr. (H. $\frac{1}{2}$), i Tønder Amt af 535,730 Kr. (H. $\frac{4}{12}$), og Sognekommunerne i Haderslev Amt søger Tilskud af over 2 Mill. af Vej fonden til Vejarbejder. (H. $\frac{20}{12}$).

A m t s b a n e r n e gaar det stadig daarligt med. De haderslevske giver 185,000 Kr. Underskud, Aarøsbiblen $\frac{12}{5}$). Haderslev Bibliotek har 12,400 Bind, 44,643 Udlaan, 2947 Laanere, 406 Medlemmer (H. $\frac{14}{5}$).

I Kolding ønskede man at anbringe Landsarkivet i Slotsruinen (H. $\frac{18}{1}$).

derimod 3000 Kr. Overskud (H. $^{30/0}$), og de alsiske giver 22,900 Kr. Underskud. (H. $^{10/7}$).

Aarø sundfærgen har i 1929 udført 1368 ordinære Ture mod 1190 i 28. Den er i god Udvikling og har haft 10,000 Kr. Overskud. (H. $^{29/3}$). Rømøfærgen har under Østenvind stadig Standsninger paa Grund af Lavvande. (H. $^{3/1}$).

Af Biler fandtes der i Sønderjylland 2706 Person-, 62 Rute-, 378 Droske- og 1183 Lastbiler, samt 780 Motorcykler. (H. $^{18/11}$).

6. Kommunalt.

Byerne vurderedes 1927 i Millioner Kr. til:

	Haderslev	Aabenraa	Sønderborg	Tønder
Grundværdi	12,7	10	11,4	4
Forsikringssum	63,4	38,6	48,4	25,3 (H. $^{7/8}$)

Aabenraas Budget for $^{30/31}$ er 801,600 Kr. (H. $^{5/2}$).

Skatteprocenten var i

	Haderslev	Aabenraa	Sønderborg	Tønder
$^{21/22}$	10	9	10	7
$^{29/30}$	7,8	8,5	11	6 (H. $^{4/2}$)
$^{30/31}$	7,5 (H. $^{19/3}$)	8,2 (H. $^{27/3}$)	10,3 (H. $^{25/3}$)	

Udskrivningssummen for $^{30/31}$ er i Haderslev 680,000 Kr. (H. $^{12/2}$), i Sønderborg 789,865 Kr. (H. $^{20/2}$).

Sønderborg optager et Laan paa 1 Million Kr. (H. $^{18/12}$).

Af større kommunale Arbejder nævnes Kloakering og Vandværk i Graasten (H. $^{16/1}$). Sit Elektricitetsværk sælger Byen til Sønderborg og Aabenraa Amters Elektricitetsforsyning for 112,000 Kr. (H. $^{19/12}$). Tønder planlægger Gadearbejder til 100,000 Kr. (H. $^{26/7}$).

Sogneraadsformanden paa Rømø fik paa Grund af en meget omtalt Manupolation med en Kalklevering et Mistillidsvotum, men vil ikke vige for det (H. $^{7/1}$). Han blev for Resten senere frikendt af Nævningeretten.

7. Menighedsliv.

Den $^{3/4}$ lagdes Grundstenen til en ny Kirke i Ringenæs (H. $^{4/4}$). Biskop Olesen i Ribe døde $^{12/4}$ (H. $^{14/4}$). Stiftsprovst Westergaard valgtes til hans Efterfølger med 810 Stemmer, mens L. Koch fik 706 (H. $^{31/5}$, Av. $^{31/5}$). Han Indskuddene i Sparekassen i Tinglev steg fra 84,000 til 129,000 Kr. (Av. $^{31/8}$).

Den $^{7/3}$. vedtog Pengeinstitutterne i Haderslev Ren-

udnævntes $\frac{11}{6}$. Statens Tilskud til Præsteembeder er 25,000 Kr., til tysk Præstebetjening 16,000 Kr. (H. $\frac{8}{10}$). Ved et Valg til Menighedsraad i Sønderborg fik Tyskerne ved dansk Skødesløshed Flertallet af Stemmerne (H. $\frac{27}{11}$, $\frac{28}{11}$).

Af større kirkelige Møder foranstaltede Kirkeligt Samfund af 1898 et godt besøgt Møde i Aabenraa for hele Landsdelen (H. $\frac{23}{5}$). I Vedsted var et Sommermøde besøgt af ca. 1000 Mennesker (H. $\frac{14}{7}$). Sammesteds holdtes det aarlige Efteraarsmøde (H. $\frac{2}{10}$).

Til at forhandle med Myndighederne om tyske kirkelige Ønsker og Krav udnævnte Kirkeministeren en fuldstændig tysk Kommission (H. $\frac{7}{6}$). Menighedsraadet i Frue Sogn i Haderslev gør Indsigelse mod denne ensidige Sammensætning (H. $\frac{19}{6}$).

I Aabenraa holdtes et af 700 Mennesker besøgt Møde til Drøftelse af Religionsundervisningen (H. $\frac{25}{6}$).

8. Oplysning.

I Folkeskolerne undervises 18,417 Børn paa Dansk, 2041 paa Tysk. Der gaar 421 i danske og 892 i tyske Privatskoler. Den danske Stat yder 696,854 Kr. til tysk Skolevæsen (H. $\frac{7}{4}$). I Haderslev By gaar 1782 Børn i Skole, deraf 412 i den tysksprogede (H. $\frac{21}{3}$). I Haderslev Amt var der i 1929 7097 Børn i Skole, deraf 184 i private Skoler. Undervisning i Tysk gaves i 21 danske Skoler til 1456 Elever (H. $\frac{15}{7}$). I Sønderborg Amt undervises 4505 Børn, deraf 455 i tysksprogede Afdelinger (H. $\frac{28}{3}$). I Tønder Amt er der 4916 Skolebørn mod 6551 i 1921. I de 19 Skoledistrikter med tyske Almueskoler er de tyske Elever sunket fra 1092 i 1923 til 901 i 1929 og de danske steget fra 960 i 1921 til 1254 i 1923, 1142 i 1929 (H. $\frac{16}{4}$, Av. $\frac{16}{4}$). I 139 af de dansksprogede Skoler gives der ogsaa Undervisning i Tysk. Hvis Staten overtager Merudgiften ved det dobbeltsprogede Skolevæsen, vil dens Udgift vokse med 60—70,000 Kr. (H. $\frac{23}{4}$). Denne Overtagelse sker (H. $\frac{5}{11}$). Et Forslag om Ændring af den sønderjydske Skoleordning, bl. a. det, at Kommunalbestyrelserne skulde have Indstillingsretten i Stedet for Skolekommissionerne, vækker stærk Modstand (H. $\frac{14}{11}$, $\frac{28}{11}$, $\frac{3}{12}$).

En ny Foredragsforening dannedes for det sydlige Als (H. $\frac{17}{4}$).

Studentereksamen bestod i Sønderborg 26, Tønder 15, Haderslev 26. (Ber.)

Tønder Biblioteksforening har 316 Medlemmer, over 1900 Laanere og ca. 40.000 Udlaan (Av. $\frac{11}{5}$, H.

9. Pressen.

Med »Berlingske Tidende«s Grundlæggelse af »Jydske Tidende« gøres der Forsøg paa Dannelse af en Bladtrust (H. $\frac{25}{2}$, $\frac{21}{5}$). »Flensborg Avis« overgaar til et Aktieselskab med 315,000 Mark indbetalt Kapital (Av. $\frac{8}{5}$, H. $\frac{8}{5}$).

10. Personligt.

Af Dødsfald nævnes Jens Østergaard (H. $\frac{23}{1}$), Kasper Jensen (H. $\frac{19}{2}$), Pastor Prahl (H. $\frac{2}{6}$), Kloppenborg Skrumsager (H. $\frac{4}{10}$), Pastor Hansen, Dybbøl (H. $\frac{4}{11}$), Redaktør P. Simonsen, Flensborg (Av. $\frac{14}{12}$, H. $\frac{13}{12}$).

11. Andre Sager.

Af andre Sager skal nævnes: Øsby Sogn har haft ca. 150 Gravhøje, men har nu kun een vel bevaret (H. $\frac{4}{1}$). Oldtidsforskningen siden Genforeningen har store Resultater at opvise (H. $\frac{17}{1}$). Ved »Cæcilielyst« ved Aabenraa findes en Mængde Urneskaar, vistnok fra 14. eller 15. Aarhundrede (H. $\frac{11}{4}$, $\frac{14}{4}$, $\frac{10}{6}$). I en Grusgrav ved Ketting har man fundet 13 Grave fra Vikingetiden (H. $\frac{17}{12}$). Ved Sønderborg Slot har man fundet Grundvolden til Christian II.s Fangetaarn (H. $\frac{25}{6}$). Sønderborg Byraad afviser med 10 Stemmer mod 9 ny Behandling af Sagen om det gamle Klosters Nedrivning (H. $\frac{22}{5}$). I Vestslesvig foretages en Del Fredningsarbejder (H. $\frac{16}{6}$). Ved Hedeby foretages store Udgravninger (Av. $\frac{21}{6}$).

Husbukkene hænger værre i Sønderjylland end i Nørrejylland (H. $\frac{1}{2}$). I Tønder opførtes $\frac{31}{1}$. et Stykke i Tøndering Maal i Overværelse af Dansk Folkemaals Formand og Sekretær (H. $\frac{1}{2}$). H. A. Brorsens Mindeplade i Tønder flyttes hen til sin rette Plads i Storegade, Boghandler Nissens Hus (H. $\frac{9}{4}$). Oldefaderen til Violinbygger Hjort kom 1789 fra Haderslev til København (H. $\frac{21}{2}$). Lærer Torp giver en Fremstilling af polske Mindretals Forhold (H. $\frac{17}{2}$, $\frac{21}{2}$, $\frac{22}{2}$). Afstemningsopraabets Historie (H. $\frac{7}{2}$).

Rettelse.

I Chr. Hübbe: »De sønderjydske Pengeinstitutter efter Genforeningen«, S. 20, Linje 18 fr. o. og følgende skal det hedde:

»5 % indenlandske Statslaan af 1919.« Dette Statslaan var paa 145 Mill. Kr. og gik i Almindelighed under Navnet »Genforeningslaanet«, da det var tegnet med sønderjydske Formaal for Øje. Laanet blev tegnet til pari gennem offentligt Udbud.

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« II. Række,
og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. fhv. Folketingsmand H. P. Hansen, Aabenraa (Formand), Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, (Sekretær), Amtslæge Dr. Michelsen, Aabenraa, (Kasserer), Sparekassedirektør Nissen, Nørborg, Amtslæge H. Lausten Thomsen, Tønder, Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Arkivar Frode Gribsvad, Aabenraa, og Museumsdirektør, Dr. Mackeprang, København.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Thade Petersen, Lausten Thomsen, Hans Lund og Gribsvad.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kroner én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Optrækningen af Medlemsbidraget sker i April

Indhold af II. Halvbind 1931.

Svend Larsen: C. F. Heibergs politiske og nationale Anskuelser	Side 161—227
Aug. F. Schmidt: Topogr. Ordning af Sønderjyllands Egne	» 228—233
Carsten Petersen: Landsbykirkerne i Haderslev Provsti	» 234—271